

MOHORJEV KOLEDAR 2013

MOHORJEV KOLEDAR

2013

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
Prva slovenska založba —————
CELJE - LJUBLJANA

VSEBINA

KALENDARIJ 2013

NARAVA

PO DOMOVINI IN SVETU

ZGODOVINA

KULTURA

ZNANOST

SPOMINJAMO SE

LEPOSLOVJE

KRONIKE

RAZVEDRILO

JANUAR – PROSINEC

1. Torek	Marija, Božja mati – Novo leto, d. p. d.
2. Sreda	Bazilij in Gregor, šk., c. uč.
3. Četrtek	Presveto Jezusovo ime; Genovefa, dev.
4. Petek	Angela, red.; Elizabeta, red.
5. Sobota	Simeon, puš.; Milena (Emilijana), dev.
6. Nedelja	Gospodovo razglašenje – Gašper, Miha, Boltežar
7. Ponedeljek	Rajmund, duh.; Lucijan, muč.
8. Torek	Severin, op.; Erhard, šk.
9. Sreda	Julijan, muč.; Hadrijan, op.
10. Četrtek	Gregor Niški, šk.; Viljem, šk.
11. Petek	Pavlin Oglejski, šk.; Teodozij, op.
12. Sobota	Tatjana (Tanja), muč.; Alfred, op.
13. Nedelja	Jezusov krst – Veronika, dev.; Hilarij, šk.
14. Ponedeljek	Oton (Odon), red.; Malahija, pr.; Feliks, duh.
15. Torek	Pavel puš.; Absalom Koprski, šk.; Mihej in Habakuk, pr.
16. Sreda	Marcel, pp.; Tician, šk.
17. Četrtek	Anton (Zvonko), puš.; Anton Koprski, red.; Rozalija, red.
18. Petek	Marjeta Ogrska, red.; Priscila, muč.
19. Sobota	Makarij, op.; Suzana, muč.
20. Nedelja	2. nedelja med letom – Fabijan in Boštjan, muč.
21. Ponedeljek	Neža (Agnes Janja), muč.
22. Torek	Vincencij (Vinko, Zmago), diak.-muč.; Lavra, dev.
23. Sreda	Henrik, duh.; Pavel Korejski, muč.; Urban, šk.
24. Četrtek	Frančišek Saleški, šk., c. uč.; Felicijan, šk.
25. Petek	Spreobrnjenje apostola Pavla; Ananija, sp. mož
26. Sobota	Timotej in Tit, šk.; Robert, ust. cistercijanov
27. Nedelja	3. nedelja med letom, svetopisemska – Angela Merici, ust. uršulink
28. Ponedeljek	Tomaž Akvinski, c. uč.; Karel Veliki, kr.
29. Torek	Valerij, šk.; Julijan Ubogi, spok.
30. Sreda	Martina, muč.; Jacinta, red.
31. Četrtek	Janez Bosco, ust. salezijancev; Marcela, vd.

VRTIČKARSKI NAMIG

Zdaj sestavimo načrt setve in saditve ter pri tem upoštevamo kolobarjenje. Vrt naj bo ob hiši na sončni legi. Če je kopno, presledke med gredami lahko prekrijemo z lubjem ali posujemo s peskom, da zatremo poznejšo rast plevela. Po možnosti gnojimo samo s kompostom in hlevskim gnojem.

Vzhod Sonca ob 7.44; zahod Sonca ob 16.31; dolžina dneva 8h 47m

☀ ob 4h 58m

Z Vzhoda smo se prišli poklonit kralju (Mt 2,1-12)

Vzhod Sonca ob 7.42; zahod Sonca ob 16.39; dolžina dneva 8h 57m

☀ ob 20h 44m

Oče pričuje o Sinu (Lk 3,15-16.21-22)

Vzhod Sonca ob 7.38 ; zahod Sonca ob 16.48; dolžina dneva 9h 11m

☀ ob 00h 45m

Jezusov prvi čudež (Jn 2,1-11)

Vzhod Sonca ob 7.31 ; zahod Sonca ob 16.58; dolžina dneva 9h 27m

☺ ob 5h 38m

Pismo se izpolnjuje na Jezusu (Lk 1,1-4; 4,14-21)

Legenda: ap. (apostol), ces. (cesar, cesarica), c. uč. (cerkveni učitelj), diak. (diakon), dev. (devica), d. p. (državni praznik), d. p. d. (dela prost dan), duh. (duhovnik), ev. (evangelist), km. (kmet), kn. (knez, kneginja), kr. (kralj, kraljica), l. (laik, laikinja), men. (menih), mis. (misijonar), mlad. (mladenič), muč. (mučenec, mučenka), n. (navadna), op. (opat, opatinja), pp. (papež), pr. (prerok), puš. (puščavnik), red. (redovnik, redovnica), red. ust. (redovni ustanovitelj, redovna ustanoviteljica), slov. (slovanska), soust. (soustanovitelj, soustanoviteljica), sp. (svetopisemski-a, mož - žena), spok. (spokornik, spokornica), šk. (škof), ust. (ustanovitelj, ustanoviteljica), vd. (vdova).

FEBRUAR – SVEČAN

1. Petek	Brigita Irska, op.; Sever, šk.
2. Sobota	Jezusovo darovanje – svečnica
3. Nedelja	4. nedelja med letom Blaž, šk., muč.; Oskar, šk.
4. Ponedeljek	Gilbert, red. ust.; Leon, muč.
5. Torek	Agata, dev., muč., Albuin, šk.
6. Sreda	Pavel, muč.; Doroteja, muč.
7. Četrtek	Koleta (Nika), red.; Egidij, red.; Pij IX. pp.
8. Petek	Hieronim, red.; Jožefina, dev. – slovenski kulturni praznik , d. p. d.
9. Sobota	Apolonija (Polona), muč.; Sabin, muč.
10. Nedelja	5. nedelja med letom – Sholastika, red.; Alojzij Stepinac, šk.
11. Ponedeljek	Lurška Mati Božja; Benedikt, men.
12. Torek	Evlalija, muč.; Erna; Aleksij, šk. – pust
13. Sreda	++ Pepelnica – Jordan, red.; Kristina, vd.; Adolf, šk.
14. Četrtek	Valentin (Zdravko), muč.; Anton, red.
15. Petek	+ Klavdij, red.; Georgija, dev.
16. Sobota	Julijana, muč.; Onezim, šk.
17. Nedelja	1. postna nedelja – Sedem ustanoviteljev servitov; Aleš, red. ust.
18. Ponedeljek	Flavijan, šk.; Frančišek Clet, muč.
19. Torek	Bonifacij, šk.; Konrad, red.
20. Sreda	Leon Sicilski, šk.; Frančišek in Jacinta
21. Četrtek	Peter Damiani, šk., c. uč. ; Irena (Mira), dev.
22. Petek	+ Sedež apostola Petra; Maksimilijan Puljski, šk.
23. Sobota	Polikarp, šk., muč.; Montan Toledski, šk. – kvatre
24. Nedelja	1. postna nedelja – Matija, ap.; Sergij, muč.
25. Ponedeljek	Valburga, op.; Alojzij in Kalist, muč.
26. Torek	Aleksander (Branko), šk.; Nestor, muč.
27. Sreda	Gabrijel Žalostne Matere Božje, red.; Baldomir, spok.
28. Četrtek	Ožbolt (Osvald), šk.; Roman, op.

VRTIČKARSKI NAMIG

Pri vrtnarjenju upoštevamo nadmorsko višino in podnebje. Ker pa ima vsak vrt svojo mikroklimo, ne uspevajo povsod vse rastline enako, o čemer nas poučijo starejši ljudje in izkušnje. Vrt očistimo in če je zemlja že osušena, začenjamo s pripravo tal: prekopavanje, rahljanje, poravnavanje.

Vzhod Sonca ob 7.23; zahod Sonca ob 17.09; dolžina dneva 9h 46m

Jezus ni prerok samo za Jude (Lk 4,21-30)

🌐 ob 14h 56m

Vzhod Sonca ob 7.14; zahod Sonca ob 17.19 ; dolžina dneva 10h 6m

Apostoli pustijo vse in gredo za Jezusom (Lk 5,1-11)

🌐 ob 8h 20m

Vzhod Sonca ob 7.03; zahod Sonca ob 17.30; dolžina dneva 10h 27m

Jezus zavrne skušnjavca (Lk 4,1-13)

🌐 ob 21h 31m

Vzhod Sonca ob 6.51; zahod Sonca ob 17.40; dolžina dneva 10h 49m

Jezus se med molitvijo spremeni (Lk 9, 28-36)

😊 ob 22h 53m

MAREC – SUŠEC

1. Petek	+ Albin (Zorko), šk.; Feliks, pp.
2. Sobota	Neža Praška, dev.; Angela od Križa, red. ust.
3. Nedelja	3. postna nedelja – Kunigunda, cesarica; Marin, muč.
4. Ponedeljek	Kazimir, kr.; Lucij, pp.
5. Torek	Hadrijan, muč.; Olivija (Livija), muč.
6. Sreda	Fridolin (Miroslav), op.
7. Četrtek	Perpetua in Felicita, muč.
8. Petek	+ Janez od Boga, red.; Štefan, op.
9. Sobota	Frančiška Rimska, red.; Vital, op.
10. Nedelja	4. postna nedelja – 40 mučencev; Makarij, šk.
11. Ponedeljek	Benedikt, šk.; Agapa, muč.; Sofronij, šk.
12. Torek	Justina, red.; Doroteja, muč. – gregorjevo
13. Sreda	Kristina, dev., muč.; Sabin, muč.
14. Četrtek	Matilda, kr.; Lazar Milanski, šk.
15. Petek	+ Ludovika, red.; Klemen Dvoržak, red.
16. Sobota	Hilarij Oglejski, šk.; Herbert, šk.
17. Nedelja	5. postna nedelja, tiha – Patrik (Patricij), šk.; Jedrt (Jerica), dev.
18. Ponedeljek	Ciril Jeruzalemski, šk., c. uč.; Edvard, muč.
19. Torek	Jožef, Jezusov rednik
20. Sreda	Klavdija, muč.; Urbicij, šk. – Začetek pomladi ob 12h 02m – pomladno enakonočje
21. Četrtek	Nikolaj iz Flüe; Serapion, muč.
22. Petek	+ Lea, spok.; Bazilij, muč.
23. Sobota	Gospodovo oznanjenje (liturgično praznovanje) – Turibij, šk.; Rebeka, red.; Alfonz, šk.
24. Nedelja	6. postna nedelja, cvetna – Katarina Švedska, red.
25. Ponedeljek	Veliki ponedeljek; Rebeka, sp. žena
26. Torek	Veliki torek; Larisa (Lara), muč.; Ludgar, šk.
27. Sreda	Velika sreda; Rupert, šk.; Gelazij, šk.
28. Četrtek	Veliki četrtek – Bojan, kn.; Venturin, red.
29. Petek	++ Veliki petek – Bertold, red.; Jona, muč.
30. Sobota	Velika sobota – Amadej (Bogoljub); Janez Klimak, men.
31. Nedelja	Velika noč – Kornelija, muč.; Benjamin, muč. – Prehod na letni čas

VRTIČKARSKI NAMIG

Če je zemlja zmrznjena, zbita ali premokra, ne sadimo. Pred sajenjem zemljo pregrabimo. Jamica, ki jo izkopljemo za sajenje in omočimo, naj bo globlja od koreninskega povesea sadike, ki ga pri sajenju ne smemo pretresti. Ker so suše pogoste, gojimo sorte s kratko rastno dobo, da obrodijo pred pripeko.

Vzhod Sonca ob 6.39; zahod Sonca ob 17.50; dolžina dneva 11h 11m

Pokora odvzame Božjo kazen (Lk 13,1-9)

🌑 ob 22h 53m

Vzhod Sonca ob 6.26; zahod Sonca ob 18.00 ; dolžina dneva 11h 34m

Izgubljeni sin se vrne k očetu (Lk 15,1-3.11-32)

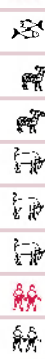
🌑 ob 20h 51m

Vzhod Sonca ob 6.13; zahod Sonca ob 18.09; dolžina dneva 11h 56m

Grešnik ne sme obsojati grešnika (Jn 8,1-11)

🌑 ob 18h 27m

Vzhod Sonca ob 5.59; zahod Sonca ob 18.18; dolžina dneva 12h 19m

Trpljenje našega Gospoda Jezusa Kristusa (Lk 22,14-23,56)

😊 ob 10h 27m

Vzhod Sonca ob 5.46; zahod Sonca ob 18.28; dolžina dneva 12h 42m

Potrebno je bilo, da je Kristus vstal od mrtvih (Jn 20,1-9)

APRIL – MALI TRAVEN

1. Ponedeljek	Velikonočni ponedeljek – Irena in Agapa, muč. – d. p. d.
2. Torek	Velikonočna osmina, Frančišek Paolski, red. ust.
3. Sreda	Velikonočna osmina, Sikst I., pp., muč.; Rihard, šk.
4. Četrtek	Velikonočna osmina, Izidor, šk., c. uč.; Benedikt, red.
5. Petek	Velikonočna osmina, Vincencij Ferer, duh.
6. Sobota	Velikonočna osmina, Viljem, op.
7. Nedelja	2. velikonočna nedelja – bela, nedelja Božjega usmiljenja – Janez de la Salle, duh.; Herman, red.
8. Ponedeljek	Julija, red.; Valter op.
9. Torek	Hugo, šk.; Heliodor, muč.
10. Sreda	Ezekiel, pr.; Apolonij, muč.
11. Četrtek	Stanislav, šk., muč.; Biserka (Gema), dev.
12. Petek	Viktor, muč.; Alferij, op.
13. Sobota	Martin I., pp., muč.; Ida, red.
14. Nedelja	3. velikonočna nedelja – Lidvina, dev.; Valerijan, muč.
15. Ponedeljek	Helena, kneginja; Teodor, muč.
16. Torek	Bernardka, red.; Benedikt, spok.
17. Sreda	Rudolf, muč.; Izidor, men.
18. Četrtek	Evzebij, šk.; Galdin, šk.
19. Petek	Leon IX., pp.; Ekspedit, muč.
20. Sobota	Teotim, šk.; Berenika, muč.
21. Nedelja	4. velikonočna nedelja, nedelja duhovnih poklicev – Anzelm, šk., c. uč.
22. Ponedeljek	Aleksandra, muč.; Gaj pp.
23. Torek	Jurij, muč.; Adalbert (Vojteh), šk., muč.
24. Sreda	Fidelis, duh., muč.; Franka, red.
25. Četrtek	Marko, ap., ev.; Anijan, šk.
26. Petek	Marija Mati dobrega sveta; Klet in Marcelin, pp.
27. Sobota	Hozana, dev. – Dan upora , d. p. d.
28. Nedelja	5. velikonočna nedelja – Peter Chanel, duh., muč.; Ludvik Monfortski, duh.
29. Ponedeljek	Katarina, dev., c. uč.
30. Torek	Pij V., pp.; Jožef Cottolengo, red. ust.

VRTIČKARSKI NAMIG

Ko sadimo krompir, izbiramo drobnejše gomolje, ker ga lahko tako več obrodi. Če posajeni krompir pokrijemo z zastirko, zadržimo zemlji toploto, pospešimo rast in preprečimo napad koloradskega hrošča. Ognjič in kapucinka varujeta pred škodljivci. Pregosto sejane vrtnine zaradi premalo zraka slabše rastejo.

🌑 ob 6h 36m

Vzhod Sonca ob 6.33; zahod Sonca ob 19.37; dolžina dneva 13h 4m

Čez osem dni je prišel Jezus (Jn 20,19-31)

🌑 ob 11h 35m

Vzhod Sonca ob 6.20; zahod Sonca ob 19.46; dolžina dneva 13 h 27m

Jezus da apostolom jesti (Jn 21,1-19)

🌑 ob 14h 31m

Vzhod Sonca ob 6.07; zahod Sonca ob 19.56; dolžina dneva 13h 49m

Dobri pastir daje večno življenje (Jn 10,27-30)

☺ ob 21h 57m

Vzhod Sonca ob 5.55; zahod Sonca ob 20.05; dolžina dneva 14h 10m

Nova zapoved medsebojne ljubezni (Jn 13,31-33a.34-35)

MAJ – VELIKI TRAVEN

1. Sreda	Jožef delavec – Praznik dela , d. p. d.			
2. Četrtek	Atanazij, šk., c. uč., d. p. d.		🌙 ob 13h 14m	
3. Petek	Filip in Jakob, ap.; Teodozij, men.			
4. Sobota	Florijan (Cvetko), muč.; Silvan, muč.	Vzhod Sonca ob 5.44; zahod Sonca ob 20.14; dolžina dneva 14h 30m		
5. Nedelja	6. velikonočna nedelja – Angel, muč.; Gotard, šk.	Sveti duh nas uči evangelij (Jn 14,23-29)		
6. Ponedeljek	Dominik Savio, mlad. – prošnji dan			
7. Torek	Gizela, op.; Stanislav, šk. – prošnji dan			
8. Sreda	Bonifacij, pp.; Obletnica posv. ljubljanske stolnice – prošnji dan			
9. Četrtek	Gospodov vnebohod – Pahomij, puš.; Izaija, pr.			
10. Petek	Job, sp. mož; Antonin, šk.		☀️ ob 2h 58m	
11. Sobota	Estela (Zvezdana), muč.; Odo, op.	Vzhod Sonca ob 5.34; zahod Sonca ob 20.23; dolžina dneva 14h 49m		
12. Nedelja	7. velikonočna nedelja – Leopold, red.; Nerej, Ahilej in Pankracij, muč.	Jezusovi učenci naj bodo vsi eno (Jn 17,20-26)		
13. Ponedeljek	Fatimska Mati Božja; Marija M. Mazzarello, soust. salezijank			
14. Torek	Bonifacij, muč.; Justina, muč.			
15. Sreda	Zofija (Sonja), muč.; Pahomij, red.			
16. Četrtek	Janez Nepomuk, duh., muč.; Marjeta Kortonska, red.			
17. Petek	Jošt, puš.; Paskal, red.			
18. Sobota	Janez I., pp., muč.; Erik, kr.	Vzhod Sonca ob 5.26; zahod Sonca ob 20.31; dolžina dneva 15h 5m	🌙 ob 6h 34m	
19. Nedelja	Binkošti – Urban I., pp.; Peter Celestin, pp.	Kakor je Oče mene poslal, tudi jaz vas pošiljam (Jn 20,19-23)		
20. Ponedeljek	Marija, Mati Cerkve – binkoštni ponedeljek – Bernardin, duh.			
21. Torek	Krištof in mehiški mučenci			
22. Sreda	Marjeta Kasijska, red.; Vladimir, muč.			
23. Četrtek	Socerb, muč.; Renata, spok.			
24. Petek	Marija Pomočnica kristjanov – Marija Pomagaj			
25. Sobota	Gregor VII., pp.; Urban I., pp.; Beda, duh. – kvatre	Vzhod Sonca ob 5.19; zahod Sonca ob 20.39; dolžina dneva 15h 20m	☀️ ob 6h 25m	
26. Nedelja	Sveta trojica – Filip Neri, duh.; Lambert, šk.	Duh oznanja, kar ima Sin od Očeta (Jn 16,12-15)		
27. Ponedeljek	Alojzij Grozde, muč.; Avguštin, šk.			
28. Torek	Anton Julijan, muč.			
29. Sreda	Maksim Emonski, šk.; Bona, dev.			
30. Četrtek	Sveto rešnje telo in kri – Kancijan in oglejski mučenci; Izak, men.			
31. Petek	Obiskanje Device Marije; Matilda, red.		☀️ ob 20h 58m	

VRTIČKARSKI NAMIG

Ker stročnice s pomočjo drobnoživk pretvarjajo dušik iz zraka za svojo hrano, morajo biti tla okoli teh vrtnin rahla, se pravi zračna in čista ter brez plevelov. Kadar visoki fižol cveti, potrebuje veliko vode, da cvetovi ne odpadajo. Buče in kumare dobro uspevajo ob kompostu z veliko vlage.

JUNIJ – ROŽNIK

1. Sobota	Justin, muč.; Simeon, men.
2. Nedelja	9. nedelja med letom – Marcellin in Peter, muč.
3. Ponedeljek	Karel Lwanga in ugandski muč.; Janez XXIII., pp.
4. Torek	Frančišek Caracciolo, red. ust.; Krista, muč.
5. Sreda	Bonifacij, šk.; Igor, men.
6. Četrtek	Norbert, šk.; Bertrand Oglejski, šk.
7. Petek	Srce Jezusovo – Robert, op.; Bogumil, op.
8. Sobota	Srce Marijino; Medard, šk. – Dan Primoža Trubarja, d. p.
9. Nedelja	10. nedelja med letom – Primož in Felicijan, muč.; Efrem, diakon
10. Ponedeljek	Bogumil, šk.; Timotej muč.
11. Torek	Barnaba, ap.; Olivija, muč.
12. Sreda	Eskil, muč.; Adelajda, red.
13. Četrtek	Anton Padovanski, c. uč.; Akvilina, muč.
14. Petek	Valerij in Rufin, muč.
15. Sobota	Vid, muč.; Germana (Mana), dev.
16. Nedelja	11. nedelja med letom – Beno, šk.; Gvido, red.
17. Ponedeljek	Albert, duh.; Sancija, dev.
18. Torek	Marko in Marcelijan, muč.
19. Sreda	Romuald, op.; Nazarij, šk.
20. Četrtek	Silverij, pp.; Adalbert, šk.
21. Petek	Alojzij, red.; Julijan, muč. – Začetek poletja ob 7h 04m – poletni Sončev obrat
22. Sobota	Tomaž More in Janez Fisher, muč.; Pavlin, šk.
23. Nedelja	12. nedelja med letom – Jožef Cafasso, duh.; Atanazij, muč.
24. Ponedeljek	Rojstvo Janeza Krstnika – kres
25. Torek	Viljem (Vilko), op. – Dan državnosti, d. p. d.
26. Sreda	Jožef Marija Escrivá, ust. Opusa Dei
27. Četrtek	Ema Krška, kneginja; Ciril, šk., c. uč.
28. Petek	Irenej (Hotimir), šk., muč.
29. Sobota	Peter in Pavel, ap.
30. Nedelja	13. nedelja med letom – Prvi rimski mučenci; Ladislav Ogrski, kr.

VRTIČKARSKI NAMIG

Če bi zelje radi imeli skozi vse leto, lahko gojimo pomladnega, poletnega in zimskega. Med rastjo ga osipamo. Zimski radič sejemo šele v zadnji tretjini meseca, sicer uide v cvet. Maline, kosmulje in robide uspevajo na sončni legi in potrebujejo oporo. Obrezujemo in oblikujemo žive meje.

Vzhod Sonca ob 5.14; zahod Sonca ob 20.46; dolžina dneva 15h 31m

Jezus hvali stotnikovo vero (Lk 7,1-10)

Vzhod Sonca ob 5.11; zahod Sonca ob 20.51; dolžina dneva 15h 40m

Jezus oživi mladeniča iz Naima (Lk 7,11-17)

☀ ob 17h 56m

Vzhod Sonca ob 5.10 ; zahod Sonca ob 20.55; dolžina dneva 15h 45m

Jezus odpusti spokorjeni grešnici (Lk 7,36-50)

☀ ob 19h 24m

Vzhod Sonca ob 5.11; zahod Sonca ob 20.57; dolžina dneva 15h 46m

Jezus napove svojo smrt (Lk 9,18-24)

☀ ob 13h 32m

Vzhod Sonca ob 5.14; zahod Sonca ob 20.57; dolžina dneva 15h 43m

Jezusove zahteve do učencev (Lk 9,51-62)

☀ ob 6h 53m

JULIJ – MALI SRPAN

1. Ponedeljek	Estera, sp. žena; Aron, muč.
2. Torek	Frančišek Regis, red.; Ptujskogorska Mati Božja
3. Sreda	Tomaž, ap.; Heliodor, šk.
4. Četrtek	Urh (Uroš), šk.; Elizabeta (Špela) Portugalska, vd.
5. Petek	Ciril in Metod, slov. ap.; Anton M. Zaharija, duh.
6. Sobota	Marija Goretti, muč.; Artezij, šk., muč.
7. Nedelja	14. nedelja med letom – Vilibald, šk.; Edilburga, op.
8. Ponedeljek	Gregor Grassi, šk.; Edgar kr.
9. Torek	Avguštin Z. Rong in kitajski mučenci; Hadrijan III., pp.
10. Sreda	Amalija, red.; Veronika, op.
11. Četrtek	Benedikt, op.; Olga Kijevska, kn.
12. Petek	Mohor in Fortunat, muč.
13. Sobota	Henrik (Hinko), kr.; Joel, pr.
14. Nedelja	15. nedelja med letom – Kamil de Lellis, duh.; Božidar, šk.
15. Ponedeljek	Bonaventura, šk., c. uč.; Vladimir, kn.
16. Torek	Karmelska Mati Božja (Karmen); Evstahij, šk.
17. Sreda	Aleksij (Aleš), spok.; Hedvika Poljska, kr.
18. Četrtek	Elij, muč.; Friderik (Miroslav), šk.
19. Petek	Arsenij, puš.; Ambrozij, op.
20. Sobota	Marjeta Antiohijska, muč.; Apolinarij, šk., muč.
21. Nedelja	16. nedelja med letom, Krištofova – Lovrenc, duh., c. uč.; Danijel (Danilo), pr.
22. Ponedeljek	Marija Magdalena, sp. žena; Menelej op.
23. Torek	Brigita Švedska, red.; Peter in španski mučenci
24. Sreda	Krištof, muč.; Šarbel Makhluף, duh.
25. Četrtek	Jakob Starejši, ap.; Teja, muč.
26. Petek	Joahim in Ana, starša Device Marije
27. Sobota	Gorazd, Kliment, Sava in drugi učenci Cirila in Metoda
28. Nedelja	17. nedelja med letom – Viktor I., pp.; Samson (Samo), šk.
29. Ponedeljek	Marta, Lazarjeva sestra
30. Torek	Peter Krizolog, šk., c. uč.; Rufin, muč.
31. Sreda	Ignacij Lojolski, ust. jezuitov

VRTIČKARSKI NAMIG

Sejemo in sadimo zelenjavo za zimsko rabo. Pomembno je zalivati, zastirati in okopavati. Zemlja naj bo vselej okopana, ker tako bolje sprejme vlogo in večje količine vode ter ima tudi manj plevela. Ker se jež prehranjuje z mišmi, polži, žuželkami in kačami, je na vrtu dobrodošel gost.

Vzhod Sonca ob 5.18; zahod Sonca ob 20.55; dolžina dneva 15h 37m

Kristusovi učenci prinašajo mir (Lk 10,1-9)

☺ ob 9h 14m

Vzhod Sonca ob 5.24; zahod Sonca ob 20.51; dolžina dneva 15h 28m

Kdo je moj bližnji? (Lk 10,25-37)

🌍 ob 5h 18m

Vzhod Sonca ob 5.30; zahod Sonca ob 20.46; dolžina dneva 15h 15m

Marta sprejme Jezusa (Lk 10,38-42)

☺ ob 20h 15m

Vzhod Sonca ob 5.38; zahod Sonca ob 20.38; dolžina dneva 15h 0m

Jezus obljublja uslišanje vztrajne molitve (Lk 11,1-13)

🌍 ob 19h 43m

AVGUST – VELIKI SRPAN

1. Četrtek	Alfonz Ligvorij, šk., c. uč.; Tomaž, šk.
2. Petek	Porcijunkula; Evzebij, šk.; Peter J. Eymard, duh.
3. Sobota	Lidija, sp. žena; Gamaliel, sp.mož
4. Nedelja	18. nedelja med letom – Janez Vianney, duh.; Tertulin, muč.
5. Ponedeljek	Marija Snežna (Nives), Ožbolt, muč.
6. Torek	Jesusova spremenitev na gori – Just Španski, muč.
7. Sreda	Kajetan, duh.; Sikst, pp., muč.
8. Četrtek	Dominik, ust. dominikancev
9. Petek	Terezija (Edith Stein), red., muč.
10. Sobota	Lovrenc (Lovro), diakon, muč.
11. Nedelja	19. nedelja med letom – Klara (Jasna), dev.; Suzana, muč.
12. Ponedeljek	Ivana Šantalska, red.; Lelija dev.
13. Torek	Hipolit in Poncijan, muč.; Gertruda, op.
14. Sreda	Maksimilijan Kolbe, duh., muč.
15. Četrtek	Marijino vnebovzetje, d. p. d.
16. Petek	Rok, spok.; Štefan Ogrski, kr.
17. Sobota	Hijacint, red. – Združitev prekmurskih Slovencev, d. p.
18. Nedelja	20. nedelja med letom – Helena (Alenka), ces.; Manes, red.
19. Ponedeljek	Janez Eudes, duh.; Mojzes in Sara, muč.
20. Torek	Bernard, op., c. uč.; Samuel, pr.
21. Sreda	Pij X., pp.; Gracija, muč.
22. Četrtek	Devica Marija Kraljica; Sigfrid (Zmago), šk.
23. Petek	Roza iz Lime, dev.; Asterij, muč.
24. Sobota	Jernej (Natanael), ap.; Emilija, red.
25. Nedelja	21. nedelja med letom – Ludvik, kr.; Jožef, duh.; Patricija, dev.
26. Ponedeljek	Tarzicij, muč.; Zefirin, pp.
27. Torek	Monika, mati sv. Avgušтина; Amadej, šk.
28. Sreda	Avguštin, šk., c. uč.; Mojzes, puš.
29. Četrtek	Mučeništvo Janeza Krstnika; Sabina, muč.
30. Petek	Feliks (Srečko), muč.; Agil, op.
31. Sobota	Pavlin, šk.; Jožef in Nikodem, sp. moža

VRTIČKARSKI NAMIG

V vročih dneh zemlje ne puščamo prazne in gole, če naj bi v njej ostalo čim več vode. V ta namen zastiramo s pokošeno travo, rastlinskimi listi, zelišči, krompiriščem, lubjem in podobnim. Zalivamo, s čimer moramo začeti ob pravem času in najbolje zjutraj, ko je zemlja zaradi hladu in rose razprta.

SEPTEMBER – KIMAVEC

1. Nedelja	22. nedelja med letom, angelska – Egidij (Tilen), op.; Verena, dev.; Brezjanska Mati Božja
2. Ponedeljek	Marjeta, dev.; Zeno, muč.
3. Torek	Gregor Veliki, pp., c. uč.; Raisa, muč.
4. Sreda	Rozalija (Zalka), dev.; Irma
5. Četrtek	Mati Terezija, red.; Viktorin, muč.
6. Petek	Zaharija, pr.; Magnus, op.
7. Sobota	Regina, muč.; Marko Križevčan, muč.
8. Nedelja	23. nedelja med letom – Rojstvo Device Marije, Serafina, red.
9. Ponedeljek	Peter Klaver, red., Friderik Ozanam
10. Torek	Nikolaj Tolentinski, spok.; Ines, muč.
11. Sreda	Bonaventura, red.; Didim, muč.
12. Četrtek	Marijino ime; Tacijan, muč.
13. Petek	Janez Zlatousti, šk., c. uč.; Elidija, muč.
14. Sobota	Povišanje Svetega Križa
15. Nedelja	24. nedelja med letom – Žalostna M. B.; Melita – Vrnitev Primorske, d. p.
16. Ponedeljek	Kornelij, pp., in Ciprijan, šk., muč.
17. Torek	Robert Bellarmin, šk., c. uč.; Lambert, muč.
18. Sreda	Jožef Kupertinski, duh.; Ariadna, muč.
19. Četrtek	Januarij, šk., muč.; Teodor Angleški, šk.
20. Petek	Andrej Kim in korejski mučenci; Evstahij, šk.
21. Sobota	Matej, ap., ev.; Jona, pr.
22. Nedelja	25. ned. med letom, Slomškova – Mavricij, muč. – Začetek jeseni ob 22h 44m – jesensko enakonočje
23. Ponedeljek	Pij iz Pietrelcine, duh.; Lin pp.
24. Torek	Anton Martin Slomšek, šk.; Rupert, šk.
25. Sreda	Sergij, men.; Nikolaj, km.
26. Četrtek	Kozma in Damijan, muč.; Terezija, red.
27. Petek	Vincencij Pavelski, ust. lazaristov
28. Sobota	Venčeslav, muč.; Lovrenc Ruiz in japonski mučenci – kvatre
29. Nedelja	26. nedelja med letom – Mihael, Gabrijel, Rafael, nadangeli
30. Ponedeljek	Hieronim, duh., c. uč.; Simon men.

VRTIČKARSKI NAMIG

Žive meje lahko že drugič obrežemo. Nove posevke zaščitimo z zastirko. Svežo zelenjavo in sadje, ki ga skrbno oberemo z rokami, shranimo v vsak prostor posebej, ki naj bo temen, hladen in zračen. Oddeljujemo in presajamo trajnice, razen tistih, ki cvetijo na jesen. Ob njih naj bo dovolj vlage.

Kdor se ponižuje, bo povišan (Lk 14,1.7-14)

🌞 ob 12h 36m

Vzhod Sonca ob 6.30; zahod Sonca ob 19.29; dolžina dneva 12h 58m

Odpoved prinaša svobodo (Lk 14,25-33)

🌞 ob 19h 08m

Vzhod Sonca ob 6.39; zahod Sonca ob 19.15; dolžina dneva 12h 36m

Veselje v nebesih zaradi spreobrnjenja grešnika (Lk 15,1-10)

😊 ob 13h 13m

Vzhod Sonca ob 6.48; zahod Sonca ob 19.01; dolžina dneva 12h 14m

Izbira med Bogom in bogastvom (Lk 16,1-13)

🌞 ob 5h 55m

Vzhod Sonca ob 6.57; zahod Sonca ob 18.48; dolžina dneva 11h 51m

V večnosti ima vse drugačno vrednost (Lk 16,19-31)

OKTOBER – VINOTOK

1. Torek	Terezija D. J., dev.; Emanuel, šk.			
2. Sreda	Angeli varuhi			
3. Četrtek	Gerard, op.; Evald, muč.			
4. Petek	Frančišek Asiški, red. ust.; Kalistena, muč.			
5. Sobota	Marija Favstina, red.; Apolinarij, šk.	Vzhod Sonca ob 7.05; zahod Sonca ob 18.35; dolžina dneva 11h 29m	 ob 2h 34m	
6. Nedelja	27. nedelja med letom, rožnovenska – Bruno, ust. kartuzijanov	Prosimo za močno vero (Lk 17,5-10)		
7. Ponedeljek	Sergij, muč.; Avgust, duh.			
8. Torek	Pelagija, spok.; Benedikta, muč.			
9. Sreda	Dionizij, šk., muč.; Janez Leonardi, duh.			
10. Četrtek	Florencij, muč.; Danilo (Danijel), muč.			
11. Petek	Filip, diakon; Kanik, op.			
12. Sobota	Maksimilijan Celjski, muč.; Serafin, red.	Vzhod Sonca ob 7.15; zahod Sonca ob 18.21; dolžina dneva 11h 7m	 ob 1h 02m	
13. Nedelja	28. nedelja med letom – Koloman, muč.; Edvard, kr.	Pohvala hvaležnega ozdravljenca (Lk 17,11-19)		
14. Ponedeljek	Kalist I., pp., muč.; Silvan, muč.			
15. Torek	Terezija Avilska, red., c. uč.; Evtimij, men.			
16. Sreda	Marjeta, dev.; Hedvika, red.			
17. Četrtek	Ignacij Antiohijski, šk., muč.; Florencij, šk.			
18. Petek	Luka, ev.; Just, muč.			
19. Sobota	Pavel od Križa, duh.; Izak in kanadski mučenci	Vzhod Sonca ob 7.24; zahod Sonca ob 18.09; dolžina dneva 10h 45m	 ob 1h 38m	
20. Nedelja	29. nedelja med letom, misijonska – Irena (Mira), muč.; Vendelin, op.	Bog pomaga do pravice (Lk 18,1-8)		
21. Ponedeljek	Uršula, dev., muč.; Agaton, men.			
22. Torek	Janez Pavel II., pp.; Marija Saloma, sp. žena			
23. Sreda	Janez Kapistran, duh.; Severin, šk.			
24. Četrtek	Anton M. Klaret, šk.; Senoh, men.			
25. Petek	Darinka, muč.; Krišpin, muč.			
26. Sobota	Lucijan, muč.; Demetrij, muč.	Vzhod Sonca ob 7.34; zahod Sonca ob 17.57; dolžina dneva 10h 23m		
27. Nedelja	30. n. med letom, žegnanjska – Sabina Avilska, muč. – Prehod na zimski čas	Bog odpušča skesanemu grešniku (Lk 18,9-14)	 ob 1h 40m	
28. Ponedeljek	Simon, Juda Tadej, ap.			
29. Torek	Mihael Rua, red.; Ermelinda, dev.			
30. Sreda	Marcel, muč.; German, šk.			
31. Četrtek	Volbenk (Bolfenk), šk. – Dan reformacije, d. p. d.			

VRTIČKARSKI NAMIG

Štihamo in gnojimo. Sadimo česen, a ga ne gnojimo. Zelenjavo in sadje raje sušimo kot zamrzujemo, ker sta okusnejša in trajnejša. Odcvetele trajnice porežemo, s porezanim pa zaščitimo njihove korenine. Grmovnice povežemo, da jih ne polomi sneg. Trato pograbimo in s pograbljenim kompostiramo.

NOVEMBER – LISTOPAD

1. Petek	Vsi sveti, d. p. d.
2. Sobota	Spomin vernih rajnih
3. Nedelja	31. nedelja med letom, zahvalna – Viktorin Ptujski, šk.; Just Tržaški, muč.
4. Ponedeljek	Karel Boromejski, šk.; Emerik, kr.
5. Torek	Zaharija in Elizabeta, starši Janeza Krstnika
6. Sreda	Lenart (Narte), op.; Monald, red.
7. Četrtek	Ernest, op.; Engelbert, šk.
8. Petek	Bogomir, šk.; Kebij, op.
9. Sobota	Posvetitev lateranske bazilike; Teodor, muč.
10. Nedelja	32. nedelja med letom – Leon Veliki, pp., c. uč.; Andrej Avellino, duh.
11. Ponedeljek	Martin, šk.; Veran šk.
12. Torek	Jozafat, šk., muč.; Emilijan (Milan), spok.
13. Sreda	Stanislav Kostka, red.; Evgenij, šk.
14. Četrtek	Nikolaj Tavelič, muč.; Lovrenc Irski, šk.
15. Petek	Albert Veliki, šk., c. uč.; Leopold, kn.
16. Sobota	Marjeta Škotska, kr.; Jedrt, dev.
17. Nedelja	33. nedelja med letom – Elizabeta Ogrska, red.; Hilda, op.
18. Ponedeljek	Posvetitev bazilik sv. Petra in Pavla
19. Torek	Matilda, red.; Abdija, pr.
20. Sreda	Edmund, kr.; Bazilij, muč.
21. Četrtek	Darovanje Device Marije; Maver Poreški, šk.
22. Petek	Cecilija, dev., muč.; Kristijan, šk.
23. Sobota	Klemen I., pp., muč.; Kolumban, op. – Dan Rudolfa Maistra, d. p.
24. Nedelja	Kristus Kralj – Andrej Dung in vietnamski mučenci
25. Ponedeljek	Katarina Sinajska, dev., muč.; Mojzes, muč.
26. Torek	Valerijan Oglejski, šk.; Silvo, op.
27. Sreda	Virgil in Modest, šk.
28. Četrtek	Katarina Labouré, red.; Berta
29. Petek	Saturnin, muč.; Filomen, muč.
30. Sobota	Andrej, ap.; Mirokles, šk.

VRTIČKARSKI NAMIG

Na vrtu opravimo še zadnja dela, ki jih nismo utegnili prejšnji mesec. Kompost in hlevski gnoj zboljšujeta zemljo in ji dodajata hranilne snovi. Z dreves in spod njih odstranimo gnilo in črvido sadje, da se ne zaredijo škodljivci. Sadimo sadno drevje in jagodičje, tako pridobimo eno leto rasti.

Vzhod Sonca ob 6.44; zahod Sonca ob 16.46; dolžina dneva 10h 2m

Jezus vabi grešnike k pokori (Lk 19,1-10)

☺ ob 13h 50m

Vzhod Sonca ob 6.54; zahod Sonca ob 16.37; dolžina dneva 9h 43m

Bog daje večno življenje (Lk 20,27-38)

☺ ob 6h 57m

Vzhod Sonca ob 7.04; zahod Sonca ob 16.29; dolžina dneva 9h 25m

Stanovitno čakajmo Kristusov prihod (Lk 21,5-19)

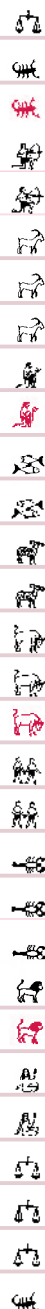
☺ ob 16h 16m

Vzhod Sonca ob 7.14; zahod Sonca ob 16.23; dolžina dneva 9h 9m

Desni razbojnik prosi za sprejem v Kristusovo kraljestvo (Lk 23,35-43)

🌍 ob 20h 28m

Vzhod Sonca ob 7.23; zahod Sonca ob 16.18; dolžina dneva 8h 56m

DECEMBER – GRUDEN

1. Nedelja	1. adventna nedelja – Eligij, šk.; Marija Klementina, muč.
2. Ponedeljek	Natalija, muč.; Bibijana muč., Blanka kr.
3. Torek	Francišek Ksaver, red.; Sofonija, pr.
4. Sreda	Janez, duh., c. uč.; Barbara, muč.
5. Četrtek	Saba (Savo), op.; Krispina, muč.
6. Petek	Nikolaj (Miklavž), šk.; Azela, dev.
7. Sobota	Ambrož, šk., c. uč.; Boetij, mis.
8. Nedelja	2. adventna nedelja – Brezmadežno spočetje Device Marije
9. Ponedeljek	Bernard Jezusov, red.; Narcisa, l.
10. Torek	Judita, sp. žena; Loretska Mati Božja
11. Sreda	Damaz I., pp.; Sabin, šk.
12. Četrtek	Devica Marija iz Guadalupe; Amalija (Malka), muč.
13. Petek	Lucija, dev., muč.; Otilija, red.
14. Sobota	Janez od Križa, duh., c. uč.; Apolonij, muč.
15. Nedelja	3. adventna nedelja – Kristina (Tinca), dev.; Krizina in Antonija, muč.
16. Ponedeljek	Albina, muč.; David, kr.
17. Torek	Lazar iz Betanije, sp. mož; Hijacint, red.
18. Sreda	Gacijan, šk.; Vunibald, mis.
19. Četrtek	Urban III., pp.; Anastazij, pp.
20. Petek	Evgen, muč.; Zenon, muč.
21. Sobota	Peter Kanizij, duh., c. uč.; Temistokles, šk., muč. – kvatre – Začetek zime ob 18h 11m – zimski Sončev obrat
22. Nedelja	4. adventna nedelja – Franciška Cabrini, red. ust.; Izrael, duh.
23. Ponedeljek	Janez Kancij, duh.
24. Torek	Sveti večer – Adam in Eva
25. Sreda	Božič – Gospodovo rojstvo, d.p.d.
26. Četrtek	Štefan, diakon – Dan samostojnosti in enotnosti, d.p.d.
27. Petek	Janez, ap., ev.; Teofan, šk.
28. Sobota	Nedolžni otroci
29. Nedelja	Nedelja Svete družine – Tomaž Becket, šk.; David, kr.
30. Ponedeljek	Vincencija, red. ust.
31. Torek	Božična osmina, Silvester I. (Silvo), pp.; Melanija, op.

VRTIČKARSKI NAMIG

Kolobarimo na štiri leta, lahko tudi na pet. Če je vrt za kolobarjenje premajhen, načrtujemo mešane posevke. Po gredah s prekislo zemljo lahko potrosimo apno, vendar ne prepogosto, da ne zmanjšamo rodovitnosti tal. Vrtnim prijateljem pticam in ježem uredimo bivališča: krmilnice in kup listja.

PRAZNIKI V LETU 2013

Državni prazniki

novo leto – 1. januar

Prešernov dan – kulturni praznik – 8. februar

dan upora – 27. april

praznik dela – 1. maj

dan državnosti – 25. junij

dan spomina na mrtve – 1. november

dan samostojnosti in enotnosti – 26. december

Državni prazniki, ki niso dela prosti:

dan Primoža Trubarja – 8. 6.; združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom – 17. 8.; vrnitev Primorske – 15. 9.; dan Rudolfa Maistra – 23. 11.

Verski prazniki

Zapovedani katoliški prazniki (poleg nedelj):

telovo (sv. Rešnje telo) – 30. maj

veliki šmaren (Marijino vnebovzetje) – 15. avgust

vsi sveti – 1. november

božič – 25. december

Slovesni katoliški prazniki:

novo leto – 1. 1.; Sv. trije kralji – 6. 1.; svečnica – 2. 2.; sv. Jožef – 19. 3.; Gospodovo oznanjenje – 23. 3.; velikonočni ponedeljek – 1. 4.; vnebohod – 9. 5.; sv. Peter in Pavel – 29. 6.; mali šmaren – 8. 9.; Brezmadežna – 8. 12.; sv. Štefan – 26. 12.

Premakljivi katoliški prazniki:

pepelnica – 13. 2.; velika noč – 31. 3.; vnebohod – 9. 5.; binkošti – 19. 5.; Sveta Trojica – 26. 5.; telovo – 30. 5.; misijonska nedelja – 20. 10.; žegnanjska nedelja – 27. 10.; zahvalna nedelja – 3. 11.; nedelja Kristusa Kralja – 24. 11.; 1. adventna nedelja – 1. 12.

Verski prazniki, ki so (poleg nedelj) dela prosti:

velikonočni ponedeljek – 1. april; Marijino vnebovzetje – 15. avgust; dan reformacije – 31. oktober; božič – 25. december

Prazniki po pravoslavnem koledarju:

božič – 7. 1.; novo leto – 14. 1.; velika noč – 5. 5.; vnebohod – 13. 6.; binkošti – 23. 6.; Marijino vnebovzetje – 28. 8.

Prazniki po judovskem koledarju:

pasha – 26. 3. do 2. 4.; praznik tednov – 15. 5.; novo leto (5774) – 5. 9.; praznik sprave – 14. 9.; šotorski praznik – 19. 9.; praznik luči – 28. 11.

Prazniki po muslimanskem koledarju:

novo leto, 1. moharam 1435 – 5. 11.; postni mesec ramadan – 9. 7. do 1. 8.; id-ul-fitr (bajram), prvi šaval – 8. 8.; gorban, 10. zul-ka-da – 15. 9.

Prazniki v sosednjih državah

AVSTRIJA: novo leto (1. 1.), Sv. trije kralji (6. 1.), velikonočni pon. (1. 4.), praznik dela (1. 5.), vnebohod (9. 5.), binkoštni pon. (20. 5.), sv. Rešnje telo (30. 5.), Marijino vnebovzetje (15. 8.), dan zastave (26. 10.), vsi sveti (1. 11.), Brezmadežna (8. 12.), božič in štefanovo (25. in 26. 12.); deželni patroni v Avstriji: sv. Klemen (15. 3. – Dunaj), sv. Jožef (19. 3. – Koroška, Štajerska, Tirolska), sv. Gebhard (27. 8. – Predarlška), sv. Rupert (24. 9. – Salzburška), sv. Martin (11. 11. – Gradiščanska), sv. Leopold (15. 11. – Nižja in Gornja Avstrija); v nekaterih deželah so ti dnevi tudi dela prosti.

ITALIJA: novo leto (1. 1.), Sv. trije kralji (6. 1.), velikonočni ponedeljek (1. 4.), državni praznik Italije (25. 4.), praznik dela (1. 5.), dan republike (2. 6.), Marijino vnebovzetje (15. 8.), vsi sveti (1. 11.), Brezmadežna (8. 12.), božič in štefanovo (25. in 26. 12.). – V Trstu je dela prost praznik mučenca Justa (3. 11.), praznik sv. Andreja v Gorici (30. 11.) je delavnik.

MADŽARSKA: novo leto (1. 1.), državni praznik (15. 3.), velikonočni pon. (1. 4.), praznik dela (1. 5.), binkošti (19. 5.), binkoštni pon. (20. 5.), sveti Štefan (20. 8.), državni praznik (23. 10.), vsi sveti (1. 11.), božič in štefanovo (25. in 26. 12.).

HRVAŠKA: novo leto (1. 1.), Sv. trije kralji (6. 1.), velikonočni ponedeljek (1. 4.), praznik dela (1. 5.), dan antifašističnega boja (22. 6.), dan državnosti (25. 6.), dan domovinske zahvale (5. 8.), Marijino vnebovzetje (15. 8.), dan neodvisnosti (8. 10.), vsi sveti (1. 11.), božič in štefanovo (25. in 26. 12.).

Astronomski dogodki v letu 2013

Mrki

Leta 2013 sta dva Sončeva in trije Lunini mrki. Iz naših krajev je viden delni in polsenčni Lunin mrk.

25. april – delni Lunin mrk

Delni Lunin mrk 25. aprila je viden iz Evrope, Afrike, Azije in Avstralije. Ob največji stopnji mrka bo Zemljina senca zakrila le 0,015 premera Lune. Pri nas je mrk viden, a Luna se bo tako malo potopila v Zemljino senco, da bodo to lahko opazili le opazovalci z optično pomočjo.

10. maj – kolobarjast Sončev mrk

Kolobarjast Sončev mrk 10. maja je viden v ozki črti, ki teče čez severno Avstralijo, Salomonove otoke in osrednji Pacifik. Kot delni mrk je viden iz Avstralije, z Nove Zelandije in osrednjega Pacifika. Pri nas mrk ni viden.

25. maj – polsenčni Lunin mrk

Polsenčni Lunin mrk 25. maja je viden iz obeh Amerik in Afrike. Pri nas mrk ni viden.

18. oktober – polsenčni Lunin mrk

Polsenčni Lunin mrk 18. oktobra je viden iz obeh Amerik, Evrope, Afrike in Azije. Pri nas je mrk viden, a Luna se bo potopila le v Zemljino polsenco, kar bodo lahko opazili le izurjeni opazovalci z optično pomočjo.

3. november – hibridni Sončev mrk

Hibridni Sončev mrk je redek pojav. Hibridni se imenuje zato, ker je na nekem ozkem območju na Zemlji mrk popoln, drugod, tik ob centralni črti mrka, pa kolobarjast (največkrat pa je na centralni črti popoln ali kolobarjast, drugod pa le delen). Hibridni Sončev mrk 3. novembra je viden v ozki črti, ki teče čez Atlantski ocean in osrednjo Afriko. Kot delni mrk je viden iz vzhodnega dela obeh Amerik, južne Evrope in Afrike. Pri nas mrk ni viden.

Letni časi

Začetek pomladi – spomladansko enakonočje (ekvinokcij):
20. marca ob 12. uri in 2. minuti.

Začetek poletja – poletni Sončev obrat (solsticij):

21. junija ob 7. uri in 4 minute.

Začetek jeseni – jesensko enakonočje (ekvinokcij):

22. septembra ob 22. uri in 44 minut.

Začetek zime – zimski Sončev obrat (solsticij):

21. decembra ob 18. uri in 11 minut.

Meteorski roji v letu 2013

Vsako jasno noč lahko občasno na nebu vidimo utrinke ali meteorje. To so drobcena prašna zrnca, ki med letom po Osončju zaidejo v Zemljino atmosfero. Ob trenju z zrakom se segrejejo in izparijo. Tej svetli sledi, ki jo puščajo za seboj, pravimo meteor. Ponavadi lahko vidimo od 5 do 10 meteorjev na uro. Ob določenih datumih v letu pa Zemlja prečka gostejše predele prašnih delcev, ki so jih za sabo pustili kometi. Takrat se število meteorjev močno poveča. Pravimo, da je aktiven meteorski roj. Vsi meteorji istega roja priletijo iz določenega predela neba, ki mu rečemo radiant.

Dne 4. januarja je maksimum aktivnosti meteorskega roja Kvadrantidov z radiantom v ozvezdju Volar. Ob maksimumu je v povprečju 120 utrinkov na uro;

5. maja je maksimum aktivnosti meteorskega roja Eta Aquaridov z radiantom v ozvezdju Vodnar. Ob maksimumu je v povprečju 65 utrinkov na uro;

12. avgusta je maksimum aktivnosti meteorskega roja Perzeidov z radiantom v ozvezdju Perzej. Ob maksimumu je v povprečju 100 utrinkov na uro;

21. oktobra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Orionidov z radiantom v ozvezdju Orion. Ob maksimumu je v povprečju 25 utrinkov na uro;

17. novembra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Leonidov z radiantom v ozvezdju Lev. Ob maksimumu je v povprečju 15 utrinkov na uro;

13. decembra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Geminidov z radiantom v ozvezdju Dvojčka. Ob maksimumu je v povprečju 120 utrinkov na uro.

Vidnost planetov

MERKUR

Merkur je Soncu najbližji planet in je v povprečju od njega oddaljen le 57,9 milijona kilometrov. Obhod okoli Sonca zaključi v 88 dneh. Okoli svoje osi se zavrti v 58,7 dneva, kar pomeni, da je dan na Merkurju dolg kar dve tretjini njegovega leta. Po svoji velikosti in masi je Merkur bolj podoben Luni kot Zemlji. Njegov premer je le 4880 kilometrov. Ubežna hitrost z njegovega površja je 4,3 kilometra na sekundo in je torej premajhen, da bi mogel obdržati omembe vredno atmosfero. Okoli Merkurja ne kroži nobena luna.

Opazovanje

Ker je Merkur bliže Soncu kot Zemlja, je na našem nebu vedno navidezno zelo blizu Sonca. Občasno ga lahko vidimo s prostimi očmi, vendar ga veliko težje opazimo kot ostale planete. Največji navidezni odmik od Sonca, ki ga lahko doseže, je 27,7 stopinj, zato planeta nikoli ne moremo videti sredi noči. Opazujemo ga lahko zjutraj nad vzhodnim obzorjem, ko vzhaja pred Soncem, ali zvečer nad zahodnim obzorjem, ko zahaja za njim.

Vidnost Merkurja v letu 2013

V letu 2013 bomo lahko Merkur opazovali zjutraj (pred vzhodom Sonca) nad vzhodnim obzorjem v dneh okoli 31. marca (27 stopinj od Sonca), 30. julija (19 stopinj od Sonca) in 18. novembra (19 stopinj od Sonca).

Zvečer (po zahodu Sonca) bomo lahko planet opazovali nad zahodnim obzorjem v dneh okoli 16. februarja (18 stopinj od Sonca), 12. julija (24 stopinj od Sonca) in 9. oktobra (25 stopinj od Sonca).

VENERA

Venera je drugi planet v našem Osončju. Od Sonca je povprečno oddaljena 108,2 milijona kilometrov, za pot okoli njega pa potrebuje 224,7 dneva. Planet se zelo počasi vrti okoli svoje osi. Za en obrat potrebuje kar 243 dni, kar pomeni, da je Venerin dan celo nekoliko daljši od njenega leta. Venera je po masi in velikosti na moč podobna Zemlji. Njena masa znaša približno štiri petine mase Zemlje, njen premer pa je le malo manjši od Zemljinega – 12.100 kilometrov. Planet obdaja gosta in nepredirna atmosfera. Venera nima svojega naravnega satelita.

Opazovanje

Tudi Venera je bliže Soncu kot Zemlja, zato jo lahko opazujemo le zjutraj ali zvečer. Ko vzhaja pred Soncem, jo najdemo nad vzhodnim obzorjem jutranjega neba. Takrat jo imenujemo Danica. Kadar pa zahaja za Soncem, jo lahko vidimo nad zahodnim večernim obzorjem, in ji rečemo Večernica. Venera nam podobno kot Luna kaže mene od krajca do polne Venere. Na nebu je prav gotovo ne moremo zgrešiti, saj je za Luno in Soncem najsvetlejše nebesno telo.

Vidnost Venere v letu 2013

Venera je v začetku leta Danica in je vidna na jutranjem nebu pred vzhodom Sonca. Soncu se z vsakim dnem navidezno približuje in pride 29. marca v zgornjo konjunkcijo, ko je za Soncem in ko nekaj časa ni vidna. Konec aprila se pojavi na večernem nebu kot Večernica, kjer vztraja do konca leta. Do 1. novembra, ko doseže največji

navidezni odmik (47 stopinj), se od Sonca navidezno oddaljuje, po tem datumu pa se mu začne približevati. Največji navidezni sij doseže 8. decembra (-4,9 magnituda).

MARS

Mars je četrty planet po vrsti. Njegova povprečna oddaljenost od Sonca je 228 milijonov kilometrov, obkroži pa ga v 687 dneh, kar je le malo manj od dveh zemeljskih let. Mars se okoli svoje osi zavrti v približno enakem času kot Zemlja – njegov dan traja 24 ur in 37 minut. Skoraj za polovico je manjši od Zemlje, njegov premer je 6790 kilometrov. Ubežna hitrost na njem je nizka in zaradi tega ima planet redko atmosfero, sestavljeno v glavnem iz ogljikovega dioksida. Mars obkrožata dva majhna satelita, Fobos in Deimos.

Opazovanje

Mars je v ugodni legi za opazovanje približno vsaki dve leti. Na nebu sveti s svojo značilno rdečeoranžno barvo, ki so jo že stari narodi povezovali s krvjo, planet sam pa z bogom vojne. S srednjevelikim amaterskim teleskopom lahko na Marsu vidimo nekaj značilnih površinskih tvorb: severno in južno polarno kapico ter velika temnejša in svetlejša oranžna področja, ki se z Marsovimi letnimi časi spreminjajo.

Vidnost Marsa v letu 2013

Mars je v začetku leta viden v ozvezdju Kozorog, vendar ni več v ugodni legi za opazovanje. Je večerni planet in zahaja kmalu za Soncem. Z vsakim dnem je navidezno vse bližje Soncu in se iz Kozoroga seli najprej v ozvezdje Vodnarja, nato v Ribi, Ovna in Bika. 18. aprila je v konjunkciji s Soncem. Takrat je na nasprotni strani Sonca kot Zemlja in nekaj časa ni viden. Na jutranjem nebu se pojavi junija, ko ga najdemo v ozvezdju Bik. Sredi julija se preseli v ozvezdje Dvojčka, prek katerega potuje vse do druge polovice avgusta, ko vstopi v ozvezdje Rak. V začetku oktobra vstopi v Leva, proti koncu novembra pa v Devico, kjer ga najdemo ob koncu leta. Vse od konjunkcije se od Sonca navidezno oddaljuje in je ob koncu leta viden že vso drugo polovico noči, saj vzhaja kmalu po polnoči.

JUPITER

Jupiter je peti po vrsti in največji planet v našem Osončju. Njegova masa je večja kot masa vseh ostalih planetov skupaj. Je velikanska krogla, v katero bi stlačili kar 1330 Zemelj! Od Sonca je povprečno oddaljen 778,3 milijona kilometrov, za en obhod okoli njega pa potrebuje 11,86 leta. Dan na Jupitru traja le 9,8 ure. Ker se planet izredno hitro vrti okoli svoje osi in ker ima majhno povprečno gostoto, je močno

sploščen. Premer Jupitra vzdolž ekvatorja je 143.000 kilometrov, premer čez pola pa le 134.000 kilometrov. Danes poznamo že 61 Jupitrovih satelitov, od katerih so štirje (Io, Evropa, Ganimed in Kalisto) vidni že z manjšimi amaterskimi teleskopi.

Opazovanje

Jupiter je več mesecev v letu v ugodni legi za opazovanje. Na nočnem nebu je zelo svetlo nebesno telo; po siju ga prekaša le Venera in občasno Mars. Z amaterskimi teleskopi vidimo Jupitra kot rumeno ploščico, ki jo prepredajo temnejši pasovi. V manjših teleskopih opazimo dva izrazita pasova, po enega na vsaki strani planetovega ekvatorja. Z boljšimi teleskopi vidimo več pasov, opazimo pa lahko tudi druge atmosferske tvorbe, ki se stalno spreminjajo, saj ima planet zelo razgibano in nemirno atmosfero.

Vidnost Jupitra v letu 2013

Jupiter je v začetku leta še v ugodni legi za opazovanje, saj je viden praktično vso noč. Najdemo ga v ozvezdju Bik. Vse bolj se navidezno približuje Soncu in pride 20. junija v konjunkcijo (gledano z Zemlje je takrat za Soncem), ko nekaj časa ni viden. V tem času se iz Bika preseli v Dvojčka, kjer ga lahko konec julija najdemo na jutranjem nebu. V tem ozvezdju vztraja do konca leta. Vzhaja vse prej in počasni prihaja v čedalje ugodnejšo lego za opazovanje. Konec decembra je tik pred opozicijo s Soncem.

SATURN

Saturn je šesti po vrsti in drugi največji planet v našem Osončju. Vanj bi lahko stlačili 744 Zemelj. Od Sonca je povprečno oddaljen 1,427 milijarde kilometrov, obkroži pa ga v 29,46 leta. Tudi Saturn je plinasti velikan, ki se hitro vrtili okoli svoje osi. Za en zasuk potrebuje le 10 ur in 12 minut. Zaradi tega in zaradi majhne povprečne gostote je močno sploščen. Njegov ekvatorski premer je 120.700 kilometrov, premer čez pola pa je znatno manjši – 108.000 kilometrov. Saturn je najbolj znan po čudovitih kolobarjih, ki ga obdajajo. Trenutno je znanih 31 satelitov, ki krožijo okoli njega. Največji med njimi je Titan.

Opazovanje

Saturn je vsako leto nekaj mesecev v ugodni legi za opazovanje. Že manjši teleskop pokaže enega najlepših prizorov, kar jih ponuja nebo – planet je obdan z velikim in svetlim kolobarjem. Saturn vidimo kot rumenkasto ploščico, ki je prepredena z vzporednimi temnejšimi pasovi. Le redko lahko opazimo še druge atmosferske tvorbe, saj je planet manjši in mnogo bolj oddaljen od nas kot Jupiter.

Vidnost Saturna v letu 2013

Saturn v začetku leta najdemo v ozvezdju Tehtnica. Prihaja v vse ugodnejšo lego za opazovanje, saj je 28. aprila v opoziciji s Soncem (na nasprotni strani Zemlje kot Sonce). Takrat nam je najbliže in je viden vso noč. V večernih urah je nad zahodnim obzorjem viden še vse poletje. Sredi maja se preseli v ozvezdje Device, kjer ostane do konca avgusta, ko se vrne v Tehtnico, kjer ostane do konca leta. V konjunkcijo s Soncem pride 11. novembra in ga na nebu nekaj časa ni več mogoče najti, saj je navidezno povsem blizu Sonca. Na jutranjem nebu ga lahko malo pred vzidom Sonca ponovno vidimo od konca novembra.

URAN

Uran je sedmi planet po vrsti in prvi, ki smo ga odkrili v modernih časih. Je na meji vidljivosti s prostimi očmi, zato ga stari narodi niso poznali. Leta 1781 ga je s teleskopom povsem po naključju odkril William Herschel, ko je risal zvezdno karto. Tudi Uran sodi med plinaste planete velikane, čeprav je mnogo manjši od Jupitra in Saturna. Njegov ekvatorski premer je 51.800 kilometrov, premer čez pola pa 49.000 kilometrov. Od Sonca je povprečno oddaljen 2,87 milijarde kilometrov, za pot okoli njega pa potrebuje kar 84 let. Dan na Uranu traja 18 ur. Danes je znanih 21 Uranovih lun.

Opazovanje

Uran je na meji vidnosti s prostimi očmi, lahko pa ga vidimo že v manjših teleskopih. Vendar je zaradi velike oddaljenosti njegov navidezni premer zelo majhen. Zato je v amaterskih teleskopih videti kot majhna zelenkasta ploščica, na njem pa ne moremo videti nobenih atmosferskih podrobnosti.

Vidnost Urana v letu 2013

Uran je v začetku leta v večernih urah še mogoče opazovati na večernem nebu, kasneje pa ne več. V konjunkcijo s Soncem pride 29. marca in nekaj časa ni viden. Konec aprila vzhaja v zgodnjih jutranjih urah, junija pa kmalu po polnoči in je v vse ugodnejši legi za opazovanje. Dne 4. oktobra je v opoziciji s Soncem. Okoli tega datuma nam je najbliže in je viden vso noč. Na nočnem nebu ga lahko opazujemo vse do konca leta. Uran je do začetka marca v ozvezdju Ribi, nato približno mesec dni prečka severovzhodni vogal Kita, in spet pride v Ribi, kjer ostane do konca leta.

NEPTUN

Neptun je osmi planet po vrsti. Astronomi so ga odkrili leta 1846. Na moč je podoben Uranu in tudi njega uvrščamo med plinaste planete velikane. Njegov ek-

vatorski premer je 49.500 kilometrov, premer čez pola pa je 47.400 kilometrov. Od Sonca je povprečno oddaljen celo 4,5 milijarde kilometrov, za en obhod pa potrebuje kar 164,8 leta. Okoli svoje osi se zavrti v 19,2 ure. Danes je znanih 11 Neptunovih satelitov. Največji med njimi je Triton, ki je večji od naše Lune.

Opazovanje

Neptun je tudi v največjih amaterskih teleskopih komaj kaj večji od zvezd. Vidimo ga kot majhno, enakomerno modrikasto ploščico, na njegovi površini pa ne moremo videti prav nobenih podrobnosti.

Vidnost Neptuna v letu 2013

Neptun je 21. februarja v konjunkciji s Soncem, zato v začetku leta ni v ugodni legi za opazovanje. Na jutranjem nebu se pojavi šele sredi maja. Dne 27. avgusta je v opoziciji s Soncem in je okoli tega datuma viden vso noč. Na večernem nebu ostane viden vse do konca leta. Neptun se vse leto zadržuje v ozvezdju Vodnarja. Če hočemo planet najti med zvezdami, potrebujemo dobro zvezdno karto in koordinate planeta.

SONCE VSTOPI V ZNAMENJE (ure so v srednjeevropskem času)

	Vodnarja	17. januarja ob 22. uri
	Rib	16. februarja ob 9. uri
	Ovna	20. marca ob 12. uri
	Bika	22. aprila ob 5. uri
	Dvojčkov	23. maja ob 2. uri
	Raka	21. junija ob 6. uri
	Leva	20. julija ob 12. uri
	Devica	20. avgusta ob 18. uri
	Tehtnice	22. septembra ob 22. uri
	Škorpion	25. oktobra ob 12. uri
	Strelca	24. novembra ob 6. uri
	Kozoroga	21. decembra ob 18. uri

KOLENDARČEK ZA LETO 2014

JANUAR

1. S Novo leto
2. Č Bazilij, Gregor
3. P Ganovala
4. S Angela
5. **N 7. po božiču**
6. **P Sv. trije kralji**
7. T Kajmund
8. S Everin
9. Č Hadrijan
10. P Viljen
11. S Pavlin Ogrjski
12. **N Jezusov krs**
13. P Hilarij
14. T Feliks Nolan
15. S Pavel Pustčavnik
16. Č Marcel
17. P Anton Pustčavnik
18. S Marijeta Ogrska
19. **N 2. med letom**
20. P Sebastijan
21. T Neža
22. S Vincenci
23. Č Ildelfon
24. P Frančišek Saleški
25. S Spreobr. up. Pavla
26. **N 3. med letom**
27. P Henrik
28. T Tomaž Akvinski
29. S Valerij
30. Č Martin
31. P Janez Bosko

FEBRUAR

1. S Brigita
2. **N 4. med letom**
3. P Blaž
4. T Gilbert
5. S Agata
6. Č Pavel Miki
7. P Koleta (Nika)
8. **S Prešernov dan**
9. **N 5. med letom**
10. P Šholastiški
11. T Lurska v/B
12. S Evlalija
13. Č Jordan
14. P Valentin
15. S Klavdij
16. **N 6. med letom**
17. P Silvin
18. T Janez iz Fiesole
19. S Konrad
20. Č Leon
21. P Neža
22. S Emilija
23. **N 7. med letom**
24. P Matija
25. T Valburga
26. S Aleksander
27. Č Gabrije
28. P Czbolt Romani

MAREC

1. S Albin
2. **N 8. med letom**
3. P Šumigunda
4. T Kazimir, p. ist
5. S ++ Pečelnica
6. Č Miroslav
7. P + Perpetua
8. S Janez od Boga
9. **N 1. po tna**
10. P 40 naučenjev
11. T Aleš
12. S Sinocni
13. Č Leonard
14. P + Matilda
15. S Klemen Dvorčak
16. **N 2. po tna**
17. P Jedit
18. T Ciril Jeruzalemski
19. S Jožef
20. Č Klavdija
21. P ++ Nikolaj iz Füz
22. S Lea
23. **N 3. po tna**
24. P Katarina Švdska
25. T Gosvodo ozn
26. S Evgenija
27. Č Fu per
28. P + Bojan
29. S Bertold
30. **N 4. po tna**
31. P Modest

APRIL

1. T Irna
2. S Frančišek
3. Č Rihar I
4. P + izido
5. S Vencenij Ferre
6. **N 5. postna**
7. P Janez d. la Salle
8. T Valter
9. S Vitrudis
10. Č Ezekiel
11. P + Stanislav
12. S Sva
13. **N Ovetra nedelja**
14. P Lidvina
15. T Anastazija
16. S Bernardka Lurska
17. Č Veliki četrtek
18. P ++ Veiki petek
19. S Velika sobota
20. **N Veliki noč**
21. **P Velikonočni pon.**
22. T Leonil
23. S Jurij
24. Č Fidelis
25. P Marko
26. S Marcellin
27. **N 2. velikonočni, bea**
28. P Ludvil Grignon
29. T Katarina Slovenska
30. S Jožef Cottoengo

MAJ

1. Č Praznik dela
2. **P A. anazij**
3. S Filipin Jakob
4. **N 3. velikonočna**
5. P Gtard
6. T Dminik
7. S Grzela
8. Č Viktor
9. P Pihomir, izaja
10. S Antonin
11. **N 4. velikonočna**
12. P Leopold Mandić
13. T Servacij
14. S Bonifacij
15. Č Zofija
16. P Janez Nepomuk
17. S Jošt
18. **N 5. velikonočna**
19. P Alojzij Grozde
20. T Bernardin Sienesi
21. S Teobald
22. Č Rita
23. P Renata
24. S Marija Pomočnica
25. **N 6. velikonočna**
26. P Marcelin
27. T Avguštin Cant.
28. S Ignacij
29. **Č Vnebohod**
30. P Kancijan
31. S Vital

JUNIJ

1. **N 7. velikonočna**
2. P Erazem
3. T Sveta Trojica
4. S Kvirin
5. Č Ivo
6. P Norbert
7. S Bogumil
8. **N linkošti**
9. P Pimož in Felician
10. T Fogumil
11. S Bernabai
12. Č Jolenta
13. P Anton Padovanski
14. S Metodij
15. **N Sveta Trojica**
16. P Beno
17. T Albert
18. S Gregor Barbar go
19. Č Telov
20. P Adalbert
21. S Alojzij Gonzaga
22. **N 12. med letom**
23. P Jožef Cafasso
24. T J. Krstnik, kr-s
25. **S Dan državnosti**
26. Č Stojan, David
27. P Ema Krška
28. S Inej
29. **N 13. med letom**
30. P Orion

KOLENDARČEK ZA LETO 2014

JULIJ

1. P. Oliver
2. S. Ptujsk-gorska MB
3. Č. To maž
4. P. Urh (Uroš)
5. S. Ciril in Metod
6. N 14. med letom
7. P. Petegrin
8. T. Gregor Grassi
9. S. Ifigen ja
10. Č. Veronika Giuiani
11. P. Benedikt, Olga
12. S. Mohor in Fortunat
13. N 15. med letom
14. P. Kamil
15. T. Benaventura
16. S. Karneška MB
17. Č. Alž
18. P. Friderik (Miroslav)
19. S. Arsen
20. N 16. med letom
21. P. Damijan, Danilo
22. T. Marija Magdalena
23. S. Brigita
24. Č. Krištof
25. P. Jakob
26. S. Joahim in Ana
27. N 17. med letom
28. P. Urban
29. T. Marta
30. S. Peter Krizolog
31. Č. Ignacij Lojzski

SEPTEMBER

1. P. Eridij (Tilij)
2. T. Ingrid
3. S. Gregor, Veliki
4. Č. Rozalija
5. P. Mati Trezija
6. S. Zaharija
7. N 23. med letom
8. P. Marijino rojstvo
9. T. Peter Klaver
10. S. Likolaj Tolen in ski
11. Č. Jerandža
12. P. Marijino ime
13. S. Janez Zlatkošič
14. N 24. med letom
15. P. M. vn. bovszejne
16. S. Rok
17. N 20. med letom
18. P. He eni
19. T. Janez Eudes
20. S. Bernarđ
21. Č. Pij X.
22. F. Sigfrid (Zmago)
23. S. Roza in Lime
24. N 21. med letom
25. P. Jožef Kalasanc
26. T. Tarzivi
27. S. Mecnika
28. Č. Avguštin
29. P. Salina
30. S. Feliks
31. N 22. med letom

OKTOBER

1. S. Terezija Deteta Jezusa
2. Č. Anđel varušni
3. P. Gerard, Eva d
4. S. Frančišek Asiški
5. N 27. med letom
6. P. Bruno
7. T. Rožno:enska, Mf
8. S. Benedikta
9. Č. Domicij
10. P. Damjan (Daujeli)
11. S. Filip
12. N 28. med letom
13. P. Koloman
14. T. Števan
15. S. Terezija Jezusova
16. Č. Marija Akroque
17. P. Ignacij Antiohijski
18. S. Luka
19. N 29. med letom
20. P. Irena
21. T. Uršula
22. S. Janez Pavel II.
23. Č. Janez Kapisiran
24. P. Anton Klarat
25. S. Da:ja
26. N 30. med letom
27. P. Sabina
28. T. Simon, Judi Tadej
29. S. Narcis
30. Č. Marcel
31. P. Dan reformacije

NOVEMBER

1. S. Vsi sveti
2. N 31. med letom
3. P. Viktorin Ptujski
4. T. Karel Bromejski
5. S. Zaharija, Elizabeta
6. Č. Lenart
7. P. Ernest
8. S. Janez Duns Scot
9. N 32. med letom
10. P. Leon Veliki
11. T. Martin
12. S. Jozefat Kunjevč
13. Č. Stanislav Kostla
14. P. Nikolaj Tavlič
15. S. Albert Veliki
16. N 33. med letom
17. P. Elizabeta Ogrska
18. T. Karolina
19. S. Mailda
20. Č. Edmund
21. P. Davovanje Dm
22. S. Cecilija
23. N. Kristus Kralj
24. P. Krizogon
25. T. Katarina
26. S. Leonard
27. Č. Vrgil in Modest
28. P. Katarina Bercia
29. S. Radogost
30. N 1. adventna

DECEMBER

1. P. Elžij
2. T. Šibijana
3. S. Frančišek Ksaver
4. Č. Janez Dam:šan, Barbara
5. P. Šaba (Šavo)
6. S. Miklavž, Nikolaj
7. N 2. adventna
8. P. Brzmadžna DM
9. T. Peter Fourier
10. S. Ikerška MB
11. Č. Damaz
12. P. Analija (Malka)
13. S. Lucija, Otilija
14. N 3. adventna
15. P. Vrginja
16. T. Abina
17. S. Lazariz Betanije
18. Č. For
19. P. Urban
20. S. Džminik
21. N 4. adventna
22. P. Frančiška Cabrini
23. T. Janez Kan:ij
24. S. Alar in Eva, sv. včter
25. Č. Božič
26. P. Štefan, Dan sam.
27. S. Janez Erangelist
28. N. Sveta Družina
29. P. Tomaž
30. T. Feliks
31. S. Silvester

Jože Strgar

V. PRIČAKOVANJU POMLADI

Oskrba vrta se začne z odstranjevanjem posledic zime

*Zima se počasi poslavlja, dan se daljša in sonce že ogreva tudi ozračje. Takšne razmere so februarja, ko na prisojnih legah, v gozdovih Srednje Evrope, že cvete pomladanska resa (*Erica carnea*), ko na sprehodih po svetlih gozdovih že lahko odtrgamo prve cvetove črnega teloha (*Helleborus niger*). Misli pa nam že uhajajo v pravo pomlad, ko se bodo pokazali prvi cvetovi dreva (*Cornus mas*) in se bo prebudila celotna narava ter s tem tudi vrt ob hiši in park v mestnem okolju.*

Na obzorju je pomlad, ki jo v naravi zaslišimo tudi s petjem ptic in prihodom prvih čebelic na vrtove in travnike. Podobno oživljanje naravnega življenja bodo čutili tudi prebivalci v mestih in naseljih, kjer je posajenega dovolj drevja in grmovnic, kjer bodo ozelenele tudi trate. Manj spodbudno je v tistih naseljih, kjer med stavbami in cestami ter drvečimi avtomobili ni ne drevja ne drugih rastlin, kjer je vse naravnano na popolno izrabo prostora, na enoličen neorganski svet. Upamo, da bomo v prihodnje med stavbami in pozidavami tudi v mestih ohranjali dovolj odprtega sveta, kjer se bo spomladi prebujalo bujno življenje, kjer bodo tudi meščani lahko v večji meri doživljali novo rast – vse od drobnih cvetlic, ki bodo vznikale iz zemlje, do razkošnega zelenja in cvetenja višjih rastlin. Kjer take razmere že imajo, se lahko v večji meri veselijo pomladi in vsega lepega, kar z njo prihaja. Videti in doživljati življenjski ritem narave je poživljajoče za dušo in telo.

Poklicni načrtovalci ter oskrbniki vrtov in parkov pa razkošja pomladi ne moremo zgolj občudovati, ampak moramo biti sodelavci z naravo, da bi bilo vse v najboljšem redu, da bi bila življenjski vzgon in občutek lepote čim popolnejša. Vrt ob hiši in park v mestu nista samostojni naravni stvaritvi. Zraven je vedno človek, ki v skladu z zakonitostmi narave, s strokovnim znanjem in s svojim hrepenenjem po lepem dodaja svoj delež. Urejen vrt, kakor tudi urejen park sta umetni podaljšek narave v bivalno okolje in sta delo »človeških rok«. Ker je človek tudi del narave, potrebuje za svoje telesno in duševno zdravje vsaj drobne stike z njo. Delno

jih dosežemo, če imamo tudi v mestih v svoji bližini vsaj nekaj javnega zelenja, oh samostojnih hišah pa tudi z rastlinami, ko so zasajene v vrtu.

V mestih in naseljih, kjer te osnovne povezave med ljudmi in naravo nimajo, takih mest ali mestnih predelov je po svetu kar veliko, je življenjsko počutje nenaravno, slabo. Socialne in zdravstvene službe so ponekod že ugotovile, da je telesno in duševno zdravje ljudi v takih mestih bistveno slabše kakor tam, kjer premorejo obilo mestnega zelenja; povrh tega pa so stroški z zdravljenjem teh ljudi bistveno višji od onih, ki so potrebni za ureditev in oskrbo mestnega zelenja.

Ko tem splošno znanim dejstvom pritrjujemo, naj hkrati poudarimo, da je glavna naloga v pomladnem času, kako pripomoči, da bi bilo zelenja in vseh prvin narave med ljudmi čim več, da bi bili vrtovi in parki urejeni, čim popolnejši, lepši, ne zgolj zaradi ekoloških potreb, ampak tudi za potrebe srca, za človekovo počutje in tudi za njegovo radovednost. Koliko lepih in zanimivih reči je, kadar človek lahko opazuje rast in razvoj rastlin.

S tem ko rečemo, da smo ljudje tisti, ki pri nastajanju vrtov in parkov sodelujemo, se moramo hkrati vprašati, v čem, kdaj in kako lahko sodelujemo. Prihajajoča pomlad nas glede vsega tega še dodatno zaposluje. Ne bi bilo prav, če bi to ali ono potrebno delo zamudili ali celo opustili. Oskrba vrta je nekaj podobnega kakor oskrba človeka. Ko je majhen, je oskrba zahtevnejša, otroka negujemo; ko je v zrelih letih, je nekoliko manjša, a se spet poveča v visoki starosti. Seveda, o potrebi oskrbe lahko govorimo šele takrat, ko je vrt že narejen, ko že raste in se razvija, ko je potrebno zdaj to, zdaj ono, da vrt ostane v meri in podobi, ki nam ustreza. O ustvarjanju in urejanju vrta ob hiši ali parka v naselju bi morali posebej razmišljati. Že pri oskrbi vrta je veliko raznih reči, ki jih moramo poznati in tudi postoriti. Gre za to, da potrebna dela naredimo pravočasno in, kolikor je mo-

Pomladansko razkošje rasti in cvetenja – v ospredju penuša, praprot, v ozadju cvetoča bela medvejka.
Foto: Jože Strgar

goče, tudi pravilno. Pri tem ni trdnih pravil, ki bi veljala za vse primere in za ves čas. Letos je tako, drugo leto in naprej bo malo drugače. V osrednjem celinskem podnebju je tako, v mediteranskem spet drugače, že zato, ker je tam pomlad vsaj mesec dni prej. A marsikaj je tudi skupnega ali vsaj v načelu enakega. Zato pogledjmo stvari, ki so splošno veljavne in so primerne tu in tam.

Pomladanska oskrba vrta ali parka se prične z odpravljanjem posledic zime. Sneg, žled ali veter marsikaj polomijo. Polomljene veje je sedaj treba odrezati ali odžagati in sicer na primernem mestu. Ko odstranjujemo debelejšo vejo, jo odžagamo čisto ob deblu, da na njem ne ostajajo štrclji. Drugje odrežemo samo dele veje ali poganjka. Pri grmovnicah in tudi pri drevju, ki pretirano rastejo, je treba prikrajšati tiste dolge in tanke poganjke. Zgodi se tudi, da se rastline preveč razrastejo, da rastejo v smer, ki nam ni po volji in podobno. Če se grmovnice pretirano razrastejo in preveč zgostijo, je prav, da izrezujemo stare veje in pustimo mladim, da se razrastejo. Tudi pri njih je potrebno obrezovanje. Vse to je treba narediti dovolj zgodaj, preden rastline pričnejo zeleneti. V tem času obrežemo tudi žive meje in sploh vse rastline, kjer je rez glede takega ali drugačnega razloga potrebna. Pri tem pa imejmo pred očmi posebnosti! Pri grmovnicah, ki cvetijo spomladi, kakor na primer forsitija (*Forsythia*) ali bela medvejka (*Spiraea vanhouttei*), sedaj obrezujemo samo tisto, kar je polomljenega, pravo obrezovanje pa bo sledilo po cvetenju, to je konec maja.

Poleg tega je v vrtu še polno raznih drugih nujnih del. Pogledjmo na gredice s trajnicami in z drugimi drobnimi rastlinami! Tudi tam je treba odstraniti vse suho in poškodovano, prav tako pa tudi zimsko zaščito, če smo jo imeli. Potrebno je prerahljati zbito zemljo in odstraniti morebitne plevele. Morda je treba kako rastlino dognojiti ali presaditi. Posebno poglavje so vrtnice, ki jih moramo tudi obrezati. Pri tem delu je pomembno, da upoštevamo nekaj osnovnih pravil. Najprej odstranimo polomljene, suhe in slabotne poganjke. Potem izrežemo ostarele dele in pustimo mladim poganjkom, da dobijo dovolj prostora za razrast. Mlade in močnejše poganjke pa samo prikrajšamo, pač poljubno visoko. Iz njih bodo pognali najlepši cvetovi.

Pravo vrtno veselje, ko opazujemo rast in razvoj vrta, doživljamo leto in dan, a glavno ter težko pričakujoče veselje prihaja ravno spomladi. Prav zato je pomladanska oskrba še posebej pomembna. Nadaljnja oskrba skozi leto je sicer nekoliko bolj preprosta, a prav tako potrebna.

Pomladanski čas je pomemben še za tisto glavno v urejanju vrtov, za nove saditve vseh vrst rastlin. Preden pričnemo z urejanjem vrta na novo in tudi ko dopolnjujemo rastline v starem, urejenem vrtu, je treba imeti zamisel, načrt za vse, kar bomo storili. Seditvena sezona se začne, kakor hitro mine mráz in zemlja odmrzne.

To je lahko že konec februarja ali v marcu, v primorskih krajih pa že prej. Najlepše je, če že vnaprej natančno vemo, katere rastline in kam jih bomo posadili, kje jih bomo nabavili in vse drugo, kar je pri sajenju potrebno. Vedeti namreč moramo, ali je zemlja pripravljena ali je potrebno dognojevanje ali bomo potrebovali zaščito proti voluharju, za večje drevje pa oporo, kole in še kaj? Vprašati se tudi moramo, ali znamo rastlino prav posaditi ali znamo prav obrezati korenine in morebiti tudi gornje dele rastline ter kako pri vsem tem ravnamo z rastlinami? Sicer se kaj rado zgodi, da naredimo napake. Neki »skrben« domači vrtnar je nabavil sadno drevje in ga je pred sajenjem za nekaj dni namočil v gnojnico, češ da se bodo drevesca nahranila in potem bolje prijela. Potem so se vsa drevesa prav zaradi tega posušila. Spet drugi se je trudil in trudil, da bi skopal dovolj globoke sadišne jame češ, drevesa morajo trdno stati, da jih veter ne podre, in jih je posadil pregloboko. Nekaj let so potem životarila, nazadnje ni bilo od njih nič, vsa so se posušila.

Opisal sem praktične podrobnosti, ki so odločilne za prijem in rast rastlin. Ob tem ostaja odprto vprašanje, katere rastline in zakaj jih bomo sadili. Spet cel sklop važnih vprašanj. Če naj v vrtu pač nekaj raste in cveti, so ta vprašanja manj pomembna. Kadar pa nam gre za urejenost, skladnost, za lepoto prostora, za vrt, ki je podaljšek stanovanja, v katerem se radi zadržujemo in z njim živimo skozi leto in čas, takrat ne moremo saditi kar tako, brez da bi vse, prav vse natančneje vedeli, kako in kaj. Ob tem smo že pri poklicnem urejanju vrta ali parka. Najbolje je, če to skrb prepustimo poklicnim ljudem, ki so se izšolali in uveljavili na področju urejanja vrtov in parkov.

Kar sem zapisal o oskrbi vrta, velja tudi za parke in zelenice vseh vrst. Toda ti-sto naj bi bila skrb mestnih uprav, komunalnih služb. Vsako mesto, ki da kaj nase, na svojo zunanjo podobo, na skrb za zdravje in za dobro počutje prebivalcev, bo širilo, oskrbovalo in na novo urejalo mestne zelenice in parke. Kjer je ta potreba zanemarjena, se mesto ne more hvaliti z življenjsko kakovostjo in tudi ne s splošno kulturno podobo. Enako pravilo velja za hišne vrtove, za vse, ki želijo imeti poleg urejene hiše tudi urejen vrt, urejeno bivalno okolje.

(Jože Strgar, inženir hortikulture, esejist, Ljubljana)

Marjana Lavrič

»ZNOTRAJ NARAVE JE VSE USKLAJENO«

Ekološka kmetija Jožef Horvat, Gažon

Na ekološki tržnici v Ljubljani zakoncev Ines in Jožefa Horvat iz Gažona iz Slovenske Istre ne boste našli med ekološkimi kmeti na Pogačarjevem trgu. Kot mala oaza upanja vztrajata med integriranimi pridelovalci v prvi vrsti stojnic za Vodnikovim spomenikom. Le zakaj, ko pa sta tako prepričano ekološka? Razlogov, formalnih ali drugih, je nemara več, a kdo in le zakaj bi brskal za njimi ... Kdor ju pozna, dobro ve, da gre za posebna človeka. Samosvoja, nenavadna, izjemno samonikla in odprta. Ne moreš kar mimo, ne da bi malce poklepetal – o življenju, politiki, predvsem pa pomodroval o vsem tistem, kar presega naš utesnjeni vsakdan. O horizontih, ki so širši in globlji in odpirajo nove dimenzije, poglede na svet. Iz njih lahko črpaš drugačne, pravičnejše obrise življenja in delovanja ... Kot voda, ki jo je Saint-Exupéry našel skupaj z Malim princem: »Vse kaj drugega kot krepčilo ... sad hoje in truda rok ... Bila je za srce kot darilo.« Takšno darilo so tudi srečanja z njima.

Jožef Horvat v rastlinjaku.
Foto: Urška Lavrič

Gospod Horvat, vi ste prišlek v teh krajih, od kod ste prišli?

Po osnovni šoli v Apaški dolini, v Pomurju, kamor smo se z družino preselili iz Prekmurja, sem šel v vojaško šolo v Mostar, da bi se izšolal za pilota. Po treh letih sem šolo zaradi zdravstvenih razlogov pustil. Nato sem obiskoval gostinško šolo za natakarja in jo hitro končal. V Piranu sem ob delu dokončal še gimnazijo. Nekaj časa sem delal v banki kot blagajnik, ob delu končal tudi enoletno šolo za programerja na računalniku, takoj za tem sem pa ob delu končal še Višjo pravno šolo Maribor. Odkar pomnim, sem se zavzemal za pravičnost, boril sem se za pravice delavcev in za družbeno lastnino že v socializmu in pogosto prišel zaradi tega v konflikt z vodilnimi. Zato sem med 1989/90 kot tehnološki presežek obtičal na Zavodu za zaposlovanje. Tu, v Gažonu, sem našel parcelo, začel graditi in se učiti kmetijstva. Od leta 1997 sva z ženo ekološka kmeta in prodajava svoje pridelke na ljubljanski tržnici. Pridelujeva čim bolj zgodnje in čim bolj pozne kulture, kar je prednost najine kmetije. Ker smo na vrhu hriba, ni veliko površin za same vrtnine, voda je draga, deževnice pa zberemo približno le 100.000 kubikov letno. Ob sami hiši imamo v najemu približno 3000 metrov zemlje, tu pridelujemo najbolj intenzivno, in sicer večji del v rastlinjakih, ki jih večinoma namakamo. Druge obdelovalne površine so od hiše oddaljene kilometer in pol, so precej slabše kakovosti, bolj primerne za avtohtono sadje. V najemu imamo približno 14 hektarjev zemlje. Kar nekaj let smo morali iz nje čistiti kamenje, več kot 1500 kubikov smo ga odstranili. Najprej sva z ženo na koščice posejala orehe, mandlje, vinogradniške breskve ter posadila 100 oljk, nekaj domačih sliv oziroma češpelj, tudi manjše število jabolk in hrušk. Pri hiši pa imamo tudi fige, grozdje, češnje, marelice, nešplje, nektarinke ... Ker so zemljišča skromnejša, sejemo oziroma sadimo z večjimi razmaki, tako da rastline lahko globoko in široko koreninijo. Občasno na površinah med sadjem pridelujemo tudi buče hokaido, krompir in tudi druge rastline, kot so lubenice ali stročji fižol. Med kupci na ljubljanski tržnici je največje povpraševanje po paradižniku, papriki, jajčevcih, kumaricah, grahu, bučkah, stročjem fižolu, brokoliju in ohrovtu. Kolobarimo v rastlinjaku in po njivah in se dopolnjujemo po samih kulturah.

Olive tudi vlagamo, pridelujemo oljčno olje, polovica je temnih, ki vsebujejo več antioksidantov, polovico je svetlih, t.i. istrske belice, za vlaganje pa imamo askolano. Olive pobereмо, če jih niso napadli škodljivci, jih vložimo, sicer pa naredimo olje. Na začetku sva z ženo pripravila več stvari: vložene paradižnike, paradiž, tj. polnovredno paradižnikovo omako, vložene kumarice, paprike, razne kompote in marmelade. Tu pa so predpisi vedno bolj zapleteni. Ko sva videla, da se ta prodaja zadnja leta zmanjšuje, ker ljudje manj kupujejo vložene zelenjave, sva se odločila, da bova teh izdelkov pripravila manj. Imeti moraš registriran pro-

stor, skoraj tovarno z živilsko predelovalno dejavnostjo. Zdaj prodajamo vedno več sveže zelenjave.

Kako ste postali ekološki kmet?

Prve vplive kmetijstva sem dobil, ko sem se rodil. Živeli smo v kleti kmetijske šole v Rakičanu, oče je bil vodja kmetijskih delavnic. Tam sem dobil veselje do kmetijskih strojev in njiv. Od tam smo se preselili v hišo na manjši kmetiji, v vas Črnce v Apaški dolini. Okrog hiše je bilo kakšnih 6000 metrov zemlje. Tam je bila najboljša zemlja, optimalne razmere za kmetijstvo. Tam sem dobil veselje do kmetijstva. Tudi po astrološki karti sem zelo povezan z zemljo. On nekdam imam veselje do zemlje. To je naloga, poslanstvo in dolžnost. Kot ekološka kmetija smo se registrirali leta 1991. Nekaj let kasneje smo ustanovili Združenje sonaravnih kmetov Slovenije. Glavni cilj združenja je bil, da bi bile na tem področju čim prej sprejete smernice. Prišli smo v konflikt s tistimi, ki so bili bolj vrtičkarji kot pa pravi ekološki kmetje. Nismo se strinjali s tem, da se je vse dogajalo tako počasi. Zato smo tudi kasneje ostali samostojni, nismo se pridružili Zvezi ekoloških kmetov Slovenije. Na naši kmetiji redno izvaja ekološko kontrolo mariborski inštitut Kon-cert. Na začetku je res veliko administracije. Evidence o tem, kako obdeluješ, pripravljaj zemljo, kakšna gnojila in kakšna zaščitna sredstva uporabljaš, pa še kdaj in kolikokrat, pa katere sadike in semena ... Je pa z živinorejo še bistveno več dela, tega pa mi nimamo, saj smo usmerjeni v vegetarijansko prehrano. Merodajen je pridelek, veliko bolj resnično pove analiza pridelka, človek ne je papirjev. Če prodaja vsak kmet le svoje pridelke, je to edino pravilno in pošteno. A kaj, ko je na tržnici poplava tujih uvoženih pridelkov! Resda ima lahko kak kmet vsa potrebna potrdila, a je jasno, da prodaja uvoženo blago. Januarja, februarja, marca prodaja pridelke, ki nikakor ne morejo uspevati v tem letnem času pri nas. V takih primerih bi morali priti inšpektorji nenapovedano in kršitelje ostro kaznovati, na primer s prepovedjo prodaje za pet let. To bi take kmete izučilo.

S katerimi težavami se spoprijemate v tem delu Slovenije?

Največja težava je močan veter pozimi in spomladi, včasih tudi poleti. Občasno s sunki doseže tudi do 180 kilometrov na uro. To je nevarno za rastlinjake, veter jih lahko raztrga. Druga težava so močne pripeke, vročinski valovi. Sonce in veter pa v kombinaciji s plitvo zemljo povzročata še daljnosežnejše posledice. Prav zato moramo rastline saditi narazen, na te vremenske razmere morajo biti prilagojene, zato pri nas uspevajo bolj avtohtone kulture. Ker rastlin ne sadimo preveč na gosto, je tudi manj škodljivcev. Uporabljamo olje tropskega oreščka neem azal kot ekološki pripravek, ki škodljivce omami, za rastline ni premočan, človek

in koristne živali pa ne užijejo toksičnih snovi. Najpomembnejša je preventiva: da ima rastlina dovolj hrane, vlage, dovolj prostora, svetlobe ... Preventivno jih škropimo z morskimi algami, zato da dobijo več vitaminov in mineralov. Tudi gnajilo guano, ki je ptičjega izvora, ima optimalno razmerje vseh snovi. Rastlinjak se uradno imenuje varovalni prostor. Rastline že v osnovi zavaruje pred močnejšimi učinki vetra in sonca, mraza, vročine, delno tudi škodljivcev. Obstajajo posebne folije, ki imajo zaščito pred ultravijoličnimi žarki, so debelejše, če ima rastlinjak možnost odpiranja od strani.

Ljudje vas poznajo tudi kot družbenega aktivista ...

V teh krajih hočejo na kmetijskih zemljiščih kar naprej nekaj graditi: igrišče za golf pa apartmajsko naselje, ki bi ga radi prodali tujcem za turizem, parkirišča, industrijsko cono. Tudi najboljša kmetijska zemljišča želijo čim bolj pozidati, prodati za kratkoročne profite. Ena mojih aktivnosti je ohranitev kmetijskih zemljišč. Na Primorskem so najboljša kmetijska zemljišča v nižinah. Tam je zemlja globoka do pet metrov, z možnostjo namakanja, z ugodno lego, idealnimi mikroklimatskimi razmerami. Prav ta zemljišča pa so kar naprej tarča številnih industrijskih načrtov, s pozidavami, kot so parkirišče za 50.000 avtov iz Luke Koper, takoimenovani Pomol 3 s 50 do 100 hektarji industrijskih obratov. Govorijo o slovenskem Hamburgu ali Singapurju! Če si pošten človek do zemlje, teh poskusov ne moreš ignorirati. Leta 2000 je bila ustanovljena Kmetijsko-gozdarska zbornica. Enota za Istro in Kras s sedežem v Kopru je imela 9000 članov. Sam sem bil dvakrat izvoljen za njenega predsednika. Ker se ne damo in branimo svojo zemljo, smo kar naprej na »fronti«. Pet igrišč za golf po 70 do 80 hektarjev, širitev letališča pri Portorožu, industrijske cone še v drugih krajih, pa ideja o nekem dirkališču ... Kar naprej smo se zoperstavljali, uporabili smo vsa sredstva, inštitucije, pritožbene možnosti, medije, pisali na Evropsko komisijo. Od leta 2002 do danes smo ustavili vse načrte za golfigrišča. Toda načrtovalci z nezakonitimi postopki so ostali nezakaznani, povsod imajo zaveznike. Država za kmetijsko zemljišče, rezervirano za načrte za golfigrišče v Sečovljah, veliko nad 70 hektarjev, ne dobi niti centa najemnine. Naši kmetje bi radi vzeli zemljo v najem, pa je ne morejo. Na sodišču se vleče pravda že od 2002. leta. To je velikanski izpad denarja. Pa cesta Koper-Izola – nezakonito so uničili 12 hektarjev, pristojna komisija je ugotovila, da je šlo za korupcijo. Po mojem ta cesta ne bo nikoli končana, ker je tu veliko nepoštenosti.

Kaj vas je zemlja naučila?

Zemlja me je naučila, da so v naravi tako poštena ureditev in odnosi, ki jih v družbi skoraj nikjer ni. To je še stvar prihodnosti. Tam je dobesedno tako, kot

pravi zakon, kar seješ, to tudi žanješ. Tam se ne more zgoditi, da boš sadil koruzo, pa žel pšenico. Tam je vse pošteno. V družbi pa lahko nekdo seje plevel, žanje pa neupravičeno zlata zrna oziroma je zelo dobro plačan za nepoštena dela.

V 17 letih ste zemljo očistili za varovane prostore, rastlinjake, sezidali ste veliko hišo z apartmaji. Začeli se boste ukvarjati s turizmom, imate večnamenski prostor za zaključene skupine. Kako naprej?

Načrti za to hišo so vključevali tudi turistično dejavnost. Vse, kar človek začne v tem življenju, mora tudi dokončati oziroma nadgraditi. Nič ni slučajno. V naši hiši želimo poučevati tudi druge o tem, kako zdravo pridelati kmetijske pridelke, kaj je zdrava prehrana, zdrava hrana, zdravi in pravilni medčloveški, tudi družbeni odnosi, zdravi odnosi do okolja, do narave. To je celosten pristop. Tu želimo izmenjavati znanja, mi svoja predati naprej in se od drugih tudi kaj novega poučiti. Spoštovati moramo naravo, zemljo, vodne vire, rastline, živali in človeka. To, kar je dobro, naj človek posreduje naprej drugim zainteresiranim. Svojim gostom bomo ponudili prenočišče in zdravo prehrano. Če bodo želeli, jih bomo o vsem tem tudi poučili, kako naj bomo pošteni drug do drugega in svojega planeta. Znotraj narave je vse usklajeno, tako naj bo tudi z medčloveškimi odnosi in z odnosi človeka do narave.

(Marjana Lavrič, slovenistka, komparativistka, Ljubljana)

Slovenski Hamburg ali Slovenska Istra v ohranjanju svoje zemlje.
Foto: Urška Lavrič

Marjana Lavrič

»MAJHNO JE LAHKO DOVOLJ VELIKO«

Ekološka kmetija Pri Jernejk, Motnik

Motnik pod Menino planino ni navadno naselje. Zakaj vse ne, lahko prišlek podrobno spozna na Motniški turistični poti, ki ga v dveh urah popelje po kraju in njegovi okolici. Nekdaj je tod po Tuhinjski in Motniški dolini potekala najbližja povezava med Štajersko in Kranjsko. Pomembna furmanska pot je poleg gradu dala kraju živahen pečat. V dolini reke Motnišnice še danes stoji osem topolarjev, dvojnih kozolcev, saj so takrat za konje potrebovali veliko sena, v kraju pa je bilo kar sedem gostiln, ki so nahranile in prenočile furmane ter razne druge podjetne prišleke na tedenskih sejmi. Motnik je bil torej pomemben trg in obrtno središče, znano predvsem po usnjarstvu in trgovini. V njem pa je bilo poskrbljeno tudi za red in mir: ob pranger, tj. sramotilni steber, so privezovali razne tatove, goljufe in druge nepri-diprave, da so jih mimoidoči lahko zasmehovali ... O starih poteh iz ene v drugo deželo in daleč naprej proti morju ali pa na sever do Karavank pričata le še Evropska pešpot in edina gostilna. Tudi povsem naravi zavezanih kmetij v teh krajih ni več veliko, predvsem pa ne tako majhnih, kot je ekološka kmetija Pri Jernejk, na kateri živita Andreja Hribovšek in Miha Lindič. A je dovolj za dostojno preživetje, hkrati pa je prostost, povezana z ljubeznijo do zemlje, živali in sočloveka, odločilna vrednota v njenem življenju, je plačilo za vse njune kmetovalske »avanture«, iskanja, vedoželjnost in vztrajnost; je zgodba o uspehu, ki je ne bi nikdar več zamenjala z urbanim življenjem; je zgodba, ki nagovarja mnoge druge v podobnih okoliščinah, da tudi sami sprejmejo ta izziv.

Andreja Hribovšek
na kmetiji Pri Jernejk.
Foto: Arhiv Hribovšek – Lindič

Kako sta zašla v te kraje?

Hiša sredi Motnika, ki se ji po domače pravi Pri Jernejk, je rojstna hiša mojega očeta. Sveti Jernej je zaščitnik usnjarjev, v njej je bila nekdanj usnjarna, ki ji je pripadalo tudi veliko zemlje. Tu je živela velika družina z devetimi otroki. Imeli so konje, bike, krave, gojili so žito, celo hmelj. Ko sta si kasneje moja starša ustvarila družino, sta se preselila v Kamnik in se tam zaposlila. Moj oče je delal kot usnjar v Utoku Kamnik. Očeta je presenetilo, da sem domačijo prevzela jaz. Mama je sicer s kmetije, ampak si je vedno želela v mesto. Sama sem se izšolala za konfekcionarko in bila zaposlena v tekstilni industriji. Narava, mir, sonce, stik z zemljo, živali so mi od nekdanj veliko pomenili. Odločila sem se, da bom spremenila svoj življenjski slog: vse skupaj sem pustila in se preselila sem. Že od samega začetka, leta 1999, je kmetija, ki je najin edini vir preživetja, ekološka. Bilo je zanimivo, zabavno /smeh/ ... Pojma nisva imela, kako in kaj. Sosedo sva vprašala, ali je krompir že zrel, da bi ga izkopala. Zamislila sva si na primer, da bi pridelovala sončnično olje in sva posadila sončnice. Seveda je bilo to čisto nerealno. Ampak imam na to izkušnjo zelo lep spomin. Še danes mi prijateljice rečejo: »Andreja, se spomniš, kako smo lepo okrasile cerkev sv. Jurija s sončnicami ...« Kasneje sva posadila žita, predvsem piro in ajdo. Na začetku sem izdelovala pirine vzglavnike, vanje sem dajala žajbelj, meliso. Iz pire sem se naučila peči kruh, tako s kvasom kot brez – z drožmi; pečem ga še danes. Zelo veliko sadik si sama pripraviva, imava svojo semensko banko, česar nimava, pa kupiva pri Amarantu. Ta čas imava tri oslice, vietnamska pujska, dva psa. Imela sva race, na začetku sva se navduševala nad noji. Šla sva na kmetije in si jih ogledovala ... Ta ptica potrebuje veliko prostora za izletavanje. Ampak da bi jih vzrejala zato, da bi jih potem namenila za zakol, o, to pa ne! Živali imava iz ljubezni. Mesa ne uživava. Vegetarijanca sva.

Koliko zemlje obdelujeta?

Hektar in pol, pol je vrtnin, ostalo so sadovnjaki: na eni parceli je jagodičevje, na drugi visokodebelni sadovnjak, na tretji permakultura; ukvarjava se s čebelarstvom in z gojenjem gob. V sadovnjaku rastejo stare sorte jablan, hrušk in sliv. Od jagodičevja sva sama vzgojila ribez, maline, jagode idr. Nisva se namerno odločila. Bile so maline, dobro so obrodile, pa sva jih posadila še več. Malin je bilo na začetku pet metrov. Sprva sem imela idejo, da bi gojila ameriške borovnice. Toda tu je čisto druga zemlja. Povezala sem se z Darinko Koron s Kmetijskega inštituta in se naučila, kako jagodičevje obrezovati, razmnoževati. Imela sva prvi nasad jagod v Motniku.

Iz jagodičevja se da veliko pridelati: marmelade, vino, sok, kis, posušiti se jih da ... Maline pobiramo na dva dni, uspevajo od konca junija pa do zime.

Jagodičje ima polno vitaminov. Zdaj sem parcelo zapolnil in letos je že v polni rodnosti.

Kaj pa gojenje gob, kako sta prišla na to idejo? Kako se to počne?

Nekoč sem slišal za gobe šitake, pa sem pred približno osmimi leti prosil znanca, naj me kaj več pouči o tem. Nisem imel pojma, kako se to dela. Rekel mi je, naj priskrbim jelševe hlode. Prinesel je micelij, v hlode smo navrtali luknje in cepili micelij, takoj naslednje leto so gobe začele rasti.

Kaj je to micelij?

To je podgobje, to, kar je v zemlji, po tleh, ali v hlodu – to je tkivo, iz katerega goba zraste. Pozimi delam sam micelij, spomladi se zvrta luknje v hlode, vanje cepi micelij, postavi hlode v senco za leto ali dve, potem zrastejo gobe. Gobe prodava sveže ali posušene, čim več prodava svežih.

Zakaj so gobe šitake dobre?

Poučil sem se, da se z uživanjem gob večja imunost, celice se zelo hitro obnavljajo, recimo pri kemoretapiji, učinkujejo proti visokemu krvnemu tlaku ali holesterolu.

Kako se jih uživa?

Tako kot vsake druge gobe. Rekel bi, da so najboljše pečene, pohane, uživa se jih tudi surove – take imajo največ učinkovin, na tenko narezane v solati. Dvakrat sva že organizirala izobraževanje o gojenju in uživanju gob šitake. Tako širiva znanje. Res je, da imava majhno kmetijo, a se ukvarjava z veliko različnimi in zanimivimi stvarmi. Majhno je lahko dovolj veliko. Za ljudi so najini projekti zelo zanimivi.

Kje prodajate svoje pridelke?

V Ljubljani in Kamniku. Leta 2000 sem bila prvič na ekoprazniku. Na podeželju nimaš občutka, da je tvoje delo cenjeno, da imajo tvoji pridelki kakšno dodano vrednost. V Ljubljani pa je to nekaj drugega. Spominjam se, kako je ob desetih dopoldne že vsega zmanjkalo ... Ves čas se učiva, prilagajava, iščeva nove možnosti. Miha je začel gojiti gobe, jaz pečem kruh, zelenjave in sadja največ prodava svežega, nekaj pa predelava. Za peko kruha, predelavo – kompote, marmelade, sadno vino, kis, sok, suho sadje idr. imava registrirano dopolnilno dejavnost na kmetiji. Pridelke prodajava pod blagovno znamko Biodar.

Sladite z medom?

Za marmelade sem že veliko poskušala: vse od medu pa tudi brez sladil. Zdaj uporabljam javorjev ali rižev sirup ali pa ekotrsni sladkor. To se še najbolj obnese in da naravni okus. Z medom so marmelade prehitro zavrele.

Je čebelnjak še od prej?

Stari stoji prazen, postavila sva novega. Povezala sem se z mentorjem iz Kamnika in se naučila čebelariti. Celotna oprema je bila že pri hiši, potrebovala sva samo znanje. Oče se je včasih ukvarjal s čebelarstvom. Toda letos je čudno leto, ni medeno. **Vajina stojnica na ekotržnici je ena najlepših glede videza, urejenosti. Zelenjavo hranita v ličnih lesenih gajbicah.** Zelenjava si zasluži, da jo daš v lepo embalažo. Če nekdo plača zanjo, je prav, da prinese domov dobre stvari, da ni razočaran. Lepo je, če se kupec vrne in reče, da je bila zelenjava okusna, dobra. Za te stvari imava visoka merila, želiva prodati kar najboljše. Do kmetovanja imava odnos: od sadik do okopavanja, zalivanja ... Vse (pri-)delava sama.

Bistvo vajine kmetije predstavlja izobraževanje in druženje v obliki raznih skupin ...

Na začetku, ko sva sejala piro, smo veliko sodelovali z motniškimi šolarji, in sicer prek projekta Od zrna do mize. Posejali smo piro in jo opazovali, kako raste, ter skupaj kuhali in pekli pirine jedi ... Iz tega se je razvila ideja, da bi se z otroki dobivali tudi med počitnicami. Štiri leta imamo tudi tridnevne poletne taborne v Sončevem lazju za otroke od 6. do 14. leta. Razne delavnice organizirava tudi za odrasle: o peki kruha, gojenju gob, kot sva že rekla, o divji hrani, vzgoji in cepljenju sadnih dreves, naravnih gradnjah iz kamna, lesa in gline ipd. Mihi je velik izziv, da nekaj zraste iz semen ali peške. Po astrološkem znamenju je vodnar: oni peljejo svet naprej, je že prav, da je sem prišel /smeh/ ...

Kaj je to Sončev Laz?

To je projekt, ki sva ga začela pred leti na parceli ob robu vasi. Včasih je bil tam pašnik. Na parceli sva ustvarila gozdno-sadni vrt. Na sredi hriba sva postavila tipi, tj. indijanski šotor. V njem lahko prespi do 15 ljudi. Tam je tudi ekosavna. Postavila sva topler, kjer lahko obiskovalci prespijo. Ob njem se pasejo oslice. Na parceli je veliko grmovnic in starih avtohtonih sadnih dreves. Rastejo tudi leske, ribez, kostonji maroni, orehi, robide, stare sorte jablan idr. Začela sva z indijanskimi, nadaljevala s kreativnimi, z bobnarskimi tabori, letos sva jim dodala še malinovega. Prepričan sem, da je stik z naravo za otroke pomemben. Otroci uživajo, spijo na kozolcu ali v šotoru, kurijo ogenj. Skupine so majhne. Nekaj otrok se vrača k nam vsako leto. V času poletnih počitnic organizirava torej tri trodnevne taborne. Na bobnarsko-indijanskem taboru se otroci učijo igrati na afriške bobne, spijo v indijanskem šotoru in na kozolcu, potepajo se po Motniku v družbi oslic. Na kreativnem taboru rišejo, barvajo, slikajo, lepijo in še kaj. Na taboru v naravi spoznavajo gozdne vile in škrate. Spoznavajo skrivnosti gozdov in travnikov, naučijo se skrbeti za živali na kmetiji.

Kakšna je indijanska ekosavna?

Ima leseno ogrodje, pokrita je z odejami, zraven je kurišče, kjer razgrejemo kamne. Marsikdo bi hodil na savno, če bi jaz sam nosil gor kamne in vode, ampak to je v hribu in moraš z bremenom dvajsetkrat gor in dol.

Na enem od blogov sem prebrala, kako poudarjata celovit odnos do sebe in okolja: ni pomemben samo način pridelovanja, ampak tudi odnos do okolja, kakovost bivanja.

Poudarjava varčnost. Marsikdo reče, češ, nimava traktorja, ne peljeva se za vsako stvar z avtom, paziva pri elektriki, a ne gre za šparanje. Ne potrebuješ toliko, kot bi mislil. Prihajajo časi, ko bo morda pomanjkanje, v prednosti so tisti, ki se znajo čemu odpovedati in ne samo kopičiti s poudarkom na imeti. Nisva taka človeka, da bi lahko vse življenje počela samo eno. Nekateri kmetje že 50 let počnejo eno in isto: zjutraj pomolzejo, zvečer pomolzejo, ves čas isto ... V naravi pije mleko samo mladič, človek pa ga pije celo življenje. Za kilogram mesa porabimo 20 kilogramov žita. Ko je govor o lakoti po svetu, je odgovor prav v tem. Ko smo hodili še v šolo, so nam rekli: če si velik, veliko pridelaj, če si majhen, ne pridelaj veliko, si pa zato lahko bolj unikaten, hitreje se prilagajaš trgu ali trenutni situaciji. Letos bomo naredili zemljanko, podzemno hiško, za pujske. Vsako leto je kaj novega: zbrali smo se s tesarjem in postavili dvojni kozolec, toplar. Zelo rad delam z lesom. Delam pa tudi krušne peči. Veliko se naučim tako, da se pridružim tistim, ki kaj znajo, in se učim od njih.

Kako pa naprej?

Kaj bova čez dvajset let, še ne veva. Za naju je največji izziv, kako preživeti na tako majhni kmetiji. Priredila bova delavnice o tem. Marsikdo ima majhno kmetijo, pa mu vsi od prvega do zadnjega govorijo, da to nima smisla, in si raje poišče delo, potem je na socialni brezposeln. Večina ljudi misli, da za kmetovanje potrebuje vsaj 30 hektarjev pa 30 krav. Ko ne bo več subvencij, bo za marsikoga hudo. Midva sva se subvencijam odpovedala. Če jih imaš, si pečenka. Papirjev se je treba dobesedno držati. Če v njih piše, da boš imel tam pašnik, ne sme biti tam njive, in konec. S subvencijami se kmetje zapečatijo. Na začetku so k nama prišli kontrolorji z društva Demeter in sva jih vprašala, ali se da preživeti na tako majhni kmetiji. »Kje pa,« so odvrnili med smehom. »Tri kulture na enem hektarju naj preživijo enega človeka? Ni mogoče!« Danes pa se lahko jaz njim zasmejem in rečem, da nimajo pojma!

Marjana Lavrič

»S KMETIJO JE TREBA ŽIVETI«

Ekološka kmetija Pri Lovrču, Čadrg

Legenda pravi, da so prvi prebivalci Čadrga prišli iz bohinjskega konca. Tamkajšnji graf jih je izgnal, rekoč ženam, naj vzamejo s seboj le tisto, kar lahko spravijo v svoje koše. Ženske so bile pametne in so vanje natovorile svoje može. Na svojih plečih so domačini še dolga stoletja okušali nedostopnost teh krajev, kjer je dandanes traktor največje in najbolj priročno transportno sredstvo za raznorazna opravila. Iz doline se navkreber vije ozka asfaltna pot z zaščitno ograjo nad prepadi. A težka dostopnost kraja je poplačana in pozabljena, brž ko se pred obiskovalcem razprostre čudoviti svet Čadrga sredi Triglavskega narodnega parka. Čadrg je prvič omenjen v tolminskem urbarju leta 1216. Vas ima 27 številk, od tega jih je pet na Ozidju, zaselku pod vasjo. Posebnost Čadrga je tudi terapijska komuna za zdravljenje odvisnosti Srečanje. V vasi je danes šest kmetij, štiri so ekološke in upravljajo skupno sirarno, vse pa živijo v sožitju z naravo. Ena izmed njih je ekološka turistična kmetija Pri Lovrču, kjer živi petčlanska družina Bončina. Marija Bončina, tudi predsednica Združenja ekoloških kmetov Severne Primorske, izžareva toplino odprte človeške duše, kjer najdejo svoje zatočišče drugačni, zaznamovani, a tudi številni drugi, turisti in drugi obiskovalci teh krajev. Med njimi znane osebnosti, kot je švedski kraljevi par Karla XVI., kralj Gustaf in kraljica Silvija, ki sta vas obiskala pred osmimi leti. Za vas in Marijo je bil to velik izziv in spraševala se je, ali ga bodo zmogli, se spominja. Seveda boste, ji je odgovorila pobudnica tega visokega protokolarnega obiska. »Saj si tudi ti kraljica. Čadrška kraljica« – in se pri tem zvonko nasmeji.

Živite že od nekdaj na tej kmetiji?

Kmetijo po očetovi strani smo prevzeli pred 16 leti, po očetovi smrti, prej smo živeli v bloku v Tolminu. Po poklicu sem prodajalka, 15 let pa sem delala v šoli za otroke s posebnimi potrebami v Tolminu kot gospodinja, čistilka in varuška. To

je bila krasna služba, v kateri sem zelo uživala predvsem zaradi otrok. Oni so mi dali ogromno! Izhajam iz družine petih otrok, imam še dva brata in dve sestri, jaz sem najstarejša. Vsi smo si ustvarili družine, nihče od njih ni imel interesa, da bi se vrnil na kmetijo. Pustiti kmetijo, ki so jo ustvarjale generacije ... Na otroštvo imam zelo lepe spomine. Ko sem bila otrok, še ceste ni bilo. Vse smo prinesli v koših, kasneje s konji. Kako smo včasih živeli! Kmetije so bile samooskrbne, spominjam se, da smo pri nas želi še ajdo. Prej se je kosilo senožeti vse do vrha, čez poletje se je živino paslo na okoliških planinah, danes pasemo doma. Cel teden smo bili v Tolminu v šoli, v soboto smo prišli domov, v nedeljo pa spet v Tolmin k maši. Tisti, ki je ostal doma, je kuhal kosilo. Tu, na kmetiji, je naš dom. Moj oče je pričakoval, da bo moj brat ostal doma, a se je ta poročil na Most na Soči. Iz Tolmina smo se pogosto vračali v Čadrg in pomagali pri raznih opravilih. V bloku nismo imeli obstanka. Nihče si ni mislil, da bi kmetijo prevzela jaz in moja družina. Tudi moj mož Danilo je s kmetije iz Dolenje Trebuše, zato je bilo laže. Kasneje mi je moj boter povedal, kako je moj oče ob mojem rojstvu rekel, da se mu je rodila »uerb`ca«. Kot bi vedel, da bom jaz prevzela kmetijo!

Kako ste doživljali vrnitev domov, na kmetijo?

Najstarejši sin Aljoša je bil precej navezan na stare starše, bil je prvi vnuk in je veliko časa preživel z njimi. Ko smo se odločali, ali bi prevzeli kmetijo, smo upoštevali seveda tudi mnenje otrok. Na začetku sem še od doma hodila v službo, kar devet let, mož je ostal kmalu na kmetiji. Po potresu leta 1998 smo eno izmed stavb porušili in sezidali apartmaje. Leta 2005 smo začeli s turizmom, načrtovali smo, da bi zaslužek od turizma lahko nadomestil mojo službo, zato smo se leta 2008 registrirali še kot izletniška kmetija. In tako sem ostala doma. Na začetku je bilo precej težko. Veliko nam je pomagal sosed, predvsem z nasveti, kar se tiče živine. Vse odločitve smo morali naenkrat sprejemati sami.

Kako velika je vaša kmetija?

Obdelujemo 29 ha travnikov in pašnikov, imamo 23 glav molznic, 18 koz, kokoši, prašiče. Koze imamo samo zaradi pašnikov, kozličke pa za meso. Na prosto rejo smo prešli z ekološkim kmetovanjem. Lani smo sezidali nov hlev. Živino imamo za zakol samo za lastno potrebo. Mlade bikce prodamo naprej, telice obdržimo za lastno pleme. Teličke oddamo na drugo kmetijo, svoje breje telice pa dobimo nazaj. Pridelujemo fižol, krompir, zelje, repo, tudi ribamo, da imamo za jote; vse, kar je čez poletje. Svojo njivo imamo za samooskrbo. Vse, kar je bila nekoč njiva, kosimo, da imamo dovolj površin za krmo. V Čadrgu imamo zelo dobro vegetacijo; čeprav smo 700 metrov nad morjem, se čuti vpliv morja. Smo v odprti dolini, kositi

začnemo že sredi maja. Zime niso tako hude, ker smo na sončni legi. Tudi če zapade dosti snega, čistimo sami, iz doline pridejo posipat. Odkar imamo asfalt, je cesta ves čas prevozna. V dolino se vozimo pogosto, skoraj vsak dan, zaradi prodaje, šole. Ob sobotah se podamo na tržnice – enkrat na mesec v Tolmin, dvakrat na mesec v Ljubljano drugo in četrto soboto, obiskujemo pa tudi razne podobne dogodke po Sloveniji. Svoje izdelke prodajamo v trgovine v Ljubljano, kot so trgovine Kalček, Bio Maks Koseze in mesarija Gregorc v Murglah, pa v hotel v Strunjanu, kjer ponujajo ekozajtrke. Prodajamo tudi doma, imamo stalne kupce.

Posebnost Čadrga je vaška sirarna, ki vas kmete povezuje v pravo skupnost ...

Nadaljujemo vaško tradicijo sirarstva, štiri kmetije uporabljamo vaško sirarno, vse si razdelimo na količino namolženega mleka na mesec: delo, sir, skuto, stroške in vsaka kmetija prodaja sama svoje izdelke. Tisti, ki je na vrsti, dela za vse štiri kmetije. Hvala Bogu, se zavedamo, da smo odvisni drug od drugega. Med seboj si pomagamo. Razumemo se. To sirarno skupaj negujemo. Leta 2002 smo jo uradno odprli. Organizirali smo prvo srečanje gorskih kmetov, 2004. leta nas je na pobudo Triglavskega narodnega parka obiskal švedski kraljevi par. Začeli smo se promovirati kot ekovas, k nam zaide vsako leto vedno več obiskovalcev. Kmetje nasploh pa imamo premalo poguma, da bi se več in bolj združevali. Na primer, da bi imeli klavnico za ekološko meso. V Avstriji so kmetje veliko bolj povezani, sami dajejo pobude. Pri nas je še preveč birokracije. Stvari bi morali poenostaviti, da bi kmetje imeli pogum in se lotili dodatnih dejavnosti, predelave na primer. Imamo premalo izdelkov, premalo prodajamo, premalo tržimo, tudi mladi še ne začutijo vseh priložnosti, ki jih kmetija ponuja. S kmetijo je treba živeti.

Pri Lovrču v Čadrgu.
Foto: Arhiv Bončina

Kaj vse prodajate?

Prodajamo sir, skuto, kisavo, sirotko. Pridelujemo albuminsko skuto: narejena je iz sirotke, ki ostane pri pridelavi avtohtonega sira tolminca. Delamo ga po stari recepturi iz surovega polnomastnega mleka. Hlebci so težki od 3 do 5 kilogramov. Zorijo dva meseca, smo v postopku certificiranja, da pridobimo zanj svojo blagovno znamko. Kisáva je fermentirana sirotka. Samo pijemo jo, je zelo dobra za prebavo, za žolč, jetra, za odpornost. Sirotko pa lahko uporabljamo tudi za kuhanje. Naša je sladka, ker je sir narejen iz surovega svežega mleka. Lahko jo uporabljamo za kruh, za pecivo, za pudinge, palačinke. Sirotka je najkakovostnejši del mleka.

Kakšen je odnos države do živinorejcev?

Naše delo je premalo cenjeno. Ni razlik med nami hribovci in ravninskimi kmeti. Pri nas je malo strojev zaradi terena, veliko moramo delati ročno. Pridelamo sezonsko zelenjavo, imamo jo zase in za potrebe turistične kmetije. Pri nas je največje prevozno sredstvo traktor. Obljubljajo povratna sredstva, v resnici pa na koncu dobiš manj. Ne jamramo, tudi se ne smilimo sami sebi, razmere pa niso ravno lahke. Kmetijska svetovalna služba nam veliko pomaga, pogrešamo terenske svetovalce, ki bi prišli pogosteje na kmetijo, manj papirnatega svetovanja. Tudi Triglavski narodni park nam stoji ob strani. Na njihovo in na pobudo kmetijske svetovane službe iz Tolmina smo vpeljali ekološko kmetijo. Dr. Marija Markeš, ki je bila pristojna za razvoj kmetijstva znotraj parka, se je precej angažirala. Leta 1998 so pripeljali dva avstrijska svetovalca in preučili tri kmetije za prehod na ekološko kmetovanje. Živimo tako visoko, narava tu je neokrnjena, že prej nismo uporabljali nobenih strupov, umetnih gnojil. Preurediti smo morali predvsem hleve. Leta 2002 se je za ekološko kmetijo odločila še četrta kmetija v vasi. Dve kmetiji še nista v kontroli, imajo ovce in koze, a kmetujejo enako kot mi. Čadrg je, lahko rečemo, ekološka vas.

Živite torej od same kmetije in dopolnilnih dejavnosti na njej.

Najstarejši sin Aljoša je star 29 let in je zaposlen doma. Ima dopolnilno dejavnost sirarstvo. Srednji sin Erik ima svojo obrt, pomaga tudi na kmetiji. Najmlajši sin Andraž je star 21 let in študira lesarstvo, doma ima manjšo delavnico. Gozd imamo, a je težko dostopen. Dodana vrednost kmetije je lahko tudi predelava lesa. Zakaj bi Slovenci surovi les še naprej izvažali v Avstrijo?! Sama vodim turistično dejavnost. Za apartmaje imamo specializiran znak za ekološko turistično kmetijo. Za kuhinjo pa se moramo še certificirati. S tem je tako veliko papirjev! Ljudje nam zaupajo, se radi ustavijo pri nas, in to je najpomembnejše. Odprti smo celo leto, največ obiska je od maja do oktobra. Sprejememo skupine do 60 ljudi. Imamo

voznika, ki pripelje turiste s tremi minibusi. Vsako leto pride k nam več mladih družin z otroki. Pri nas uživajo, nočejo domov. Zanima jih vse, bolj gledajo, kot pomagajo. Pobirajo jajca pri kokoših, gledajo, kako molzemo. Hodijo, počivajo, posvečajo se otrokom, eni se vozijo tudi v dolino. Tu je celodnevna krožna pot za tiste, ki radi hodijo: planina Prode, izvir Tolminke, Javorca in nazaj v Čadrg, Tolminska korita, razgledna točka Žlejžen, kjer se vidi na Javorco, v dolino Tolminke, Planina Kau, Rdeči rob. Poti so označene, vendar premalo. Planinsko društvo pravi, da to niso več planinske poti. Eden od domačinov te poti čisti, označujemo jih sami, kolikor nam dopušča čas.

Kaj ponudite svojim gostom?

Smo posebna turistična kmetija. Gostom ponujamo samo tradicionalne tolminske jedi, jedi na žlico, joto, kašo, mineštro, skutno pito. Naša posebnost so kvašeni štruklji iz ajdove in bele moke, nadevani z orehi, zabeljeni z ocvirki. Pripravimo friko, pečen krompir in sir s polento. In seveda sir, skuta, domače salame, pršut. Salame izdelujemo doma. Na kmetiji zredimo zase in za potrebe turizma pet do šest prašičev na leto. Živeti bi morali 2000 let, da bi lahko uresničili vse načrte. Idej je ogromno. Srednji sin sanja o pivovarni. Ko smo se odločali za nov hlev, sem se vprašala, kaj bo v starem, ki smo ga prav tako obnovili. Pivovarna, je rekel sin. Imamo zelo dobro vodo, ostale sestavine pa bomo kupili. Želim si predvsem, da bi bili zdravi. Potem smo vsi rešeni. Imamo se dobro. Lepo nam je.

Janez Bogataj

GOSTILNA SLOVENIJA

Nova kolektivna blagovna znamka in temelj sodobne kulinarčne razpoznavnosti Slovenije

»V teh malih slovenskih gostilnah je postrežba izvrstna, dostikrat boljša in skrbnejša kot v velikih mestnih hotelih. Ljudje vam tu ne strežejo, temveč vas sprejemajo in gostijo. V njihovi vljudnosti ni sledu o ponižnosti ali o preračunanem dobrikanju, čutiti pa je v njej tisto spoštovanje drugega človeka, ki sloni na spoštovanju človeka v samem sebi. S svojo uslužnostjo kažejo, da cenijo svoje, sami sebe in tistega, kateremu strežejo.« (Ivo Andrić, pisatelj, Nobelov nagrajenec, 1961)

Oblikovanje izveska izvira iz istega temeljnega vsebinskega izhodišča kot znak (logo), t. j. iz kulturne dediščine gostilniških izveskov in predstavlja njihovo oblikovalsko interpretacijo.

Gostilniške izveske so poznale vse regije današnje Slovenije in so bili izdelani iz različnih gradiv (oblanje, pločevina, kovano železo).

Zgodovinski spomin na te izveske ohranjajo nekatere starejše likovne upodobitve, fotografska pričevanja in tudi nekaj ohranjenih primerkov v slovenskih muzejih, zasebnih zbirkah in navsezadnje na fasadah zasebnih gostiln.

Gostilne v Sloveniji so ena od sestavin naše dediščinske in sodobne kulinarčne razpoznavnosti. Stoletja sooblikujejo podobo gastronomske kulture in pomenijo pomembna središča družabnosti, uživanja ob dobrih jedeh in odličnih vinih. So tudi primerna okolja za sestanke, sprejeme in praznovanja. Gostilne v Sloveniji so se v pestrem zgodovinskem razvoju in paleti okusov na stičišču evropskih Alp, Mediterana in Panonske nižine razvijale kot značilne družinske gostinske dejavnosti. Njihovo poimenovanje »gostilne« je povezano z gosti in predvsem z gostoljubnostmi, s katerimi vabijo gostilničarji in gostilničarke k odkrivanju okusov hišnih, lokalnih, regionalnih, slovenskih in nekaj izbranih mednarodnih jedi ter nazdravljanju z rujnimi vini, med katerimi jih je večina iz vseh treh slovenskih vinorodnih dežel.

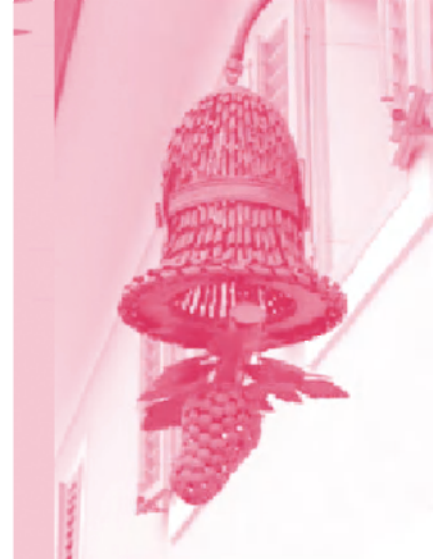
Zgodovinski razvoj gostiln in gostilničarstva na Slovenskem je zelo pester. Številna zgodnja pričevanja v virih in številčno nekoliko bolj skromne slikovne upodobitve pričajo o razviti gostinski dejavnosti. Med zgodnje upodobitve gostilniškega življenja sodi npr. motiv na srednjeveški freski svete Nedelje v Crngrobu (okrog 1460), kjer so gostje upodobljeni pred krčmo, ta pa je označena z razpoznavnim izveskom, s kakršnim so od Karla Velikega dalje označevali razne načine točenja vina v vinotočih, vinogradniških domačijah in krčmah. Ob pomembnih cestnih povezavah, ki so vodile čez naše današnje ozemlje od Jadranskega morja proti notranjosti so se razvile številne tovorniške, od XV. stoletja dalje tudi prevoz-

niške ali »furmanske« gostilne z velikimi hlevi za privezovanje vlečnih živali in s prostori za prenočevanje voznikov. Njihovo nadaljevanje od konca II. svetovne vojne v današnji čas predstavljajo šoferske ali tovornjakarske gostilne. Gostilne so poleg jedače ponujale predvsem veliko pijače, saj se v Sloveniji stika več vinorodnih območij, z boljšimi ali slabšimi vini. Vendar uživanje vina in drugih alkoholnih pijač v naših gostilnah ni bilo nikoli povezano s stoječim pitjem ob šankih, ki so iznajdba novejšega časa. Prav tako tudi ne moremo govoriti o kaki pretirani zdržnosti pri pijači, kar potrjujejo veliko število gostiln, krčem in vinotočev, pa tudi razna arhivska pričevanja. Tako je zanimiva navedba Rusa Izmaila Sreznjevskega, ki je leta 1841 pisal svoji materi, da njegovi ljubljanski znanci vsak večer v gostilni »pijejo vino kakor vodo«. V preteklih stoletjih so marsikje imeli navado vinu primešati tudi žganje ali pa ga redčiti z vodo, kar so gostje označevali, da je »vino krščeno«. V gostilnah so od 2. polovice XVI. stoletja točili tudi pivo. Sicer pa so postregli tudi s hrano, ki pa je bila vse do 2. polovice XIX. stoletja razmeroma enolična, kar je povezano s splošnim razvojem kulinarčne kulture na Slovenskem in tudi z dejstvom, da so gostje v gostilnah jedli predvsem tiste jedi, ki niso bile značilne za njihovo vsakdanjo prehrano na domovih.

Statistična in topografska dela, zlasti od 2. polovice XVIII. stoletja dalje navajajo podrobne podatke o številu gostiln, večkrat navedejo tudi njihova imena, kar je še zlasti poučno za današnji vse bolj amerikanizirani in globalizirani čas. Tako so npr. imele Brežice leta 1843 poleg enajstih točilnic in ene kavarne še štiri gostilne s prenočišči z lepimi imeni: Pri Orlu, Pri Soncu, Pri Jagnjetu in Pri Ladji. Slovenjgoriški trg Sv. Lenart je imel tri večje gostilne, sicer brez izveskov, in še štiri manjše. Vir navaja, da v njih popotnikom zadovoljivo postrežejo in jim nudijo prenočišče. Tega so bili deležni tudi rokodelci, ki so bili kot gostje na slabem glasu.

Sekcija za gostinstvo in turizem pri Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije je uvedla novost na področju gostinstva v Sloveniji z novo kolektivno blagovno znamko Gostilna Slovenija. Od konca septembra leta 2011 so posamezne, strokovno preverjene in ocenjene gostilne označene z enotnimi gostilniškimi izveski in s tablami, z razpoznavnim znakom nove blagovne znamke.

Izveske gostiln predstavljajo stilizirana znamenja, s kakršnimi so vse do let po koncu II. svetovne vojne označevali gostilne. Članice Skupine Gostilna Slovenija morajo ustrezati pravilom, merilom in kriterijem za pridobitev tega znaka in znamke. Tako morajo izpolnjevati pogoje na področju zunanje in notranje ureditve lokalov, v ponudbi prevladujejo hišne, lokalne in regionalne jedi, seveda tudi ustrezna živila in živilski proizvodi lokalnih pridelovalcev, živila z zaščitenim geografskim poreklom, biološko pridelana živila, ustrezna glasbena kulisa, načini strežbe in vrsta drugih sestavin, ki sooblikujejo upravičenost do uporabe blagovne

znamke in znaka Gostilna Slovenija. Izločilni pogoj je poimenovanje, saj se mora gostinska hiša imenovati gostilna. Ime blagovne znamke Gostilna Slovenija se tudi ne sme prevajati v tuje jezike.

Gostilna Slovenija postaja urejen in razpoznaven proizvod sodobne gastronomske razpoznavnosti Slovenije. Dosledno upošteva določila sonaravnega in trajnostnega razvoja, predvsem pa omogoča boljšo kulinarično in gastronomsko razpoznavnost Slovenije tudi na svetovnem zemljevidu. V skupini Gostilna Slovenija je 42 gostiln (podatek za jesen 2012), ki ponujajo celovito kakovost. To je temeljna lastnost vsake prave in predvsem dobre gostilne. Ponudba slovenskih gostiln je odslilkava naše narodne kuhinje, ki jo sestavljajo kulinarični zgodovinski spomin (dediščina) in iskanje sodobnih kulinaričnih smeri ter načinov. Pogovori med prebivalci Slovenije se pogosto začenjajo o tem, v katero gostilno redno zahajajo, katero so na novo spoznali, katera se jim zdi dobra, kje so spoznali novo kulinarično posebnost ali pokusili dobro vino, kje se lahko zares poveselijo, dobro prenočijo, sklepajo o poslovnih zadevah, politizirajo, kartajo ali se umaknejo v skrito prijateljsko ali celo zaupno, ljubezensko okolje. Gostilne na Slovenskem torej sooblikujejo del naših vsakdanjиков in praznikov, svojevrstno govorijo tudi o našem načinu življenja. Simbioza med dediščino in sodobno pojavnostjo gostiln na Slovenskem nam pokaže na številne, zlasti humane razsežnosti. Te so lahko že v povsem navadnih vsakdanjostih, ki so nam v sodobnem svetu popolnoma tuje. Gostilničar ali gostilničarka znata pogosto na nevsiljiv način prisesti k mizi, spregovoriti z gosti besedo, dve, popiti z njimi kozarec vina in jih potem, ko odhajajo, tudi pri vratih pozdraviti ali celo priporočiti ogled domačega kraja, bližnje naravne in kulturne posebnosti.

(Prof. dr. Janez Bogataj, etnolog, Ljubljana)

Marjana Lavrič

»DRUG DRUGEGA DOPOLNJUJEMO«

Skupina Gostilna Slovenija: Gostilna Repovž, Šentjanž na Dolenjskem

»Pušl'c Dolenjske« je o Šentjanžu zapisal dr. Janez Evangelist Krek, ki je prav tam leta 1917 končal svojo življenjsko pot. Zaselek leži sredi manjše kotline in obrobne gričevja na vzhodnem delu Posavskega hribovja, nedaleč od reke Save. Lepa, neokrnjena narava, sadovnjaki, okoliški griči, pokriti z vinogradi ali s prostranimi gozdovi, pokošeni travniki in njive so zagotovo blagodejni pozdrav miru za vsakega prišleka. V sami vasi stoji mogočna cerkev sv. Janeza Krstnika iz 18. stoletja, poleg nje pa gostilna Repovž. Tu se popotnik odpočije, odžeja in okreпча, prav tako kot so se tu pred davnimi časi ustavljali furmani. Poleg gostilne je stal velik hlev za konje. Ali so jih tam tudi menjavali, ni znano. Furmanska pot, o njej pričajo stari mostovi, je vodila iz trebanjskega na radeški konec v Hrastnik in Trbovlje čez bližnji hrib Brunk, ki je tedaj marsikoga skrivnostno za vedno pogoltnil, govori ustno izročilo.

Gostilna je še pred drugo svetovno vojno sodila k mogočni in bogati kmetiji, ki se je raztezala prek kotlinice. Poleg gostilne so ob cerkvi zrasla še gospodarska poslopja in trgovina, na okoliških gričih pa vinograd. Osrednji gostilniški prostor s staro pečjo priča o dolgoletni tradiciji, v katero je usoda v vojni vihri in po njej dodala marsikatero neljubo poglavje. Žal resnično, a kot je prvo slovensko povest poimenoval njen avtor Janez Cigler, je tudi sreča v nesreči. Pridnost, ljubezen do zemlje in njenih sadov, kreativnost, obogatena s sodobnimi pristopi, iznajdljivost, podjetnost, radovednost, vlaganje v nenehni razvoj in še marsikaj – vse to je zgodba o uspehu in zadovoljnem sožitju.

Večstoletna tradicija

Družino Repovž je okupator tako kot mnoge druge ob reki Savi, kjer je med drugo svetovno vojno potekala nemško-italijanska okupacijska meja, izselil v Nemčijo, v gostilni pa je deloval nemški štab. Ko se je družina po vojni vrnila, je

bil njihov dom izropan, zemlja nacionalizirana, gospodarstvo na kmetiji pa zane-marjeno. Oče se je zaposlil v zadrugi. Ker je bila vaška šola požgana, so del gos-tilne nacionalizirali, prostor pa vse do leta 1964 uporabljali za pouk. Vas je dobila novo šolo, leta 1966 so Repovževi ponovno dobili gostilno v svojo last in jo odprli. Stari oče je kmetijo razdelil med štiri dediče. Leta 1989 je gostilno prevzel sin Jože z ženo Metko. Kmalu sta pustila službi in prevzela kmetijo. Potem ko je bilo dru-žini z denacionalizacijo vrnjene nekaj nekdanje zemlje, sta se leta 1999 odločila za ekološko kmetovanje. Odprla sta trgovino z domačimi, ekološkimi pridelki in se še bolj načrtno, izborno začela posvečati kulinariki. Vse to, kar na svojih njivah in vrtu pridelajo, gostom še sveže ponudijo v svoji gostilni. Jožetu in Metki po-magata še sin in hčerka ter stari starši, imajo pa tudi dve zaposleni osebi. V več-jih špicah priskočijo na pomoč še sosedi.

Njive, sadovnjak, vinograd

Zdaj vse obdelovalne površine v velikosti 9 hektarjev obdelujejo, 4 hektarje kolobarimo, zemljo gnojijo z rastlinami. Največ površin imajo posejanih s piro in ajdo, veliko pridelajo tudi krompirja in sezonske zelenjave. Travnike imajo še vedno v najemu. 5 hektarjev je sadovnjakov sorte topaz.

Vinograd, velik 60 arov, obdelujejo na naravi zelo prijazen in mil način. Iz Šentjanža je oddaljen tri do štiri kilometre. Gospodar Jože in sin Grega, ki je ab-solvent agronomije z veliko bogatih in praktičnih izkušenj, sta tudi sommelierja. V samem vinogradu je zidanica, odličen prostor za piknike, degustacije dolenj-skega cvička, odlične modre frankinje, suhih belih vin, kot so chardonnay, sau-vignon, beli in sivi pinot, pa tudi sladkih vin.

Pridelki iz pire v gostilni Repovž
v Šentjanžu na Dolenjskem.
Foto: U. Lavrič

Prodaja eko izdelkov v trgovini, prek spleta in po pošti

V zdrav način življenja sodi tudi zdravo prehranjevanje. Na kmetiji ekološko, pod blagovno znamko Biodar, pridelujejo sadje, kot glavni produkt jabolka Topaz, žita, kot sta pira in ajda, zelenjavo in zelišča. Mogoče je kupiti jabolčni kis in sok s stodontnim sadnim deležem, jabolčne krlje, čips, čežane, marmelade in druge izdelke. Na voljo je doma pridelana moka, kaša, zdrob, kruh in piškoti. Vsa živila so ekološka, razen vina in žganja. Njihove izdelke je mogoče kupiti na kmetiji, prek spletne trgovine ali po pošti, na raznih lokalnih tržnicah oziroma prireditvah, poleg tega pa še v Merkatorju, Kalčkovih trgovinah in še kje. Okušamo pa jih lahko tudi v nekaterih drugih gostilnah t.i. Gostilne Slovenija. Prav medsebojno povezovanje, tudi prodaja z veliko iznajdljivosti, fleksibilnosti in odprtosti do kupcev, je velika prednost te nove blagovne znamke na področju gostinstva.

Državni mlini na področju kmetijstva in prehrane in s tem tudi subvencij meljejo prepočasi, pravita Metka in Jože Repovž. »Vse preveč je birokracije. Pri vsaki stvari je toliko preprek z različnimi papirji. Papir na papir, pa še en papir. Avstrijska izkušnja je povsem drugačna, njihove sadjarje obišče le en birokrat – in vse potrebno ima na svojem prenosnem računalniku. Tu pa hodiš od vrat do vrat, pa še ni dovolj. Podpora, ki jo dobimo, je kaplja v morje v primerjavi z vsemi tistimi, ki so v tej verigi. Problem je v miselnosti potrošnika in proizvajalca. Slovenci še vedno ne znamo ceniti tistega, kar imamo, o samih sebi dvomimo, od države pričakujemo preveč pomoči. Vsak posameznik mora biti iznajdljiv, odločen. V okolici je veliko kmetij, ki bi bile perspektivne, a si ljudje ne upajo v to zagristi. Tudi politika se ne zavzame dovolj za to, kar imamo. Uvoz krompirja iz Izraela na primer; izumiranje avtohtone pasme krško poljskih prašičkov v Sloveniji, medtem ko naši kmetje uvažajo mladiče iz Nizozemske. Le zakaj ne znamo ceniti svojega?« ostajata kritična do slovenske prakse.

Ekološko, sveže, lokalno, domače ...

»Ena od naših prednosti je, da lahko ponudimo hrano z vrta,« poudarja Metka Repovž, »nakopljemo krompir dopoldne, popoldne ga že postrežemo. Je bistveno boljšega okusa. Meso večinoma kupujemo od majhnih kmetov, ki dajejo živino v zakol v klavnico. Točno vemo, kdaj kdo kaj zakolje. Naša gostilna je naravnana ekološko, poudarja lokalno, slovensko, domače. Čisto vsega se ne da dobiti iz tega okolja, a si prizadevamo, da lahko ponudimo čim bolj zdravo hrano okoliških kmetov ali drugih priznanih pridelovalcev.«

Jedilnik spreminjajo vsakih 14 dni. Če je nekdo v bližini imel zakol žrebička, potem se tisti teden na jedilniku znajde žrebiček, na primer žrebičkov hrbet na žaru s čatnijem muškatne bučke. Jedilnik ne ponuja dolgega seznama jedi, najpomembnejše je, da je vse sveže: juhe, predjedi, glavne jedi.

V bližnji okolici ni takšne gostilne, sicer pa jih na Dolenjskem mladostna zagnanost, doslednost, inovativnost ter stalna želja po novem in boljšem povezuje še z gostilno Pri Kuklju iz Velikih Lašč, domačijo Novak iz Sadinje vasi pri Dvoru, z gostilno Vovko iz Rateža pri Otočcu ob Krki, z gostilno Rakar iz Ponikev pri Trebnjem ter z ošterijo Debeluh iz Brežic. Vse črpajo iz tradicije dolenjske kuhinje, uporabljajo najboljše krajevne sestavine, ki jih spretno preoblikujejo v sodobne jedi.

Za gostilno Repovž je značilno, da vedno ponudijo nekaj drugačnega, novega. Na jedilniku pa je tudi nekaj jedi stalnic, kot so jedi iz pire: pirina rižota, juhe, priloge, sladice. Pira zelo uspešno nadomesti riž, okusna je tudi pirina rižota, pri-rini keksi, kruh ipd. Junija na primer je v vrtu špinača ali koromač, zato na krožniku prevladujejo jedi v tej kombinaciji. Ker je čas bezga, ponudijo bezgov sladole. »Za vse to pa je potrebna ustvarjalnost, nenehno izobraževanje,« doda Metka Repovž. »V hišo dobivamo razne priznane kuharje, pripravljamo tematske kulinarne večere – gosta izobražujemo, pokažemo mu nekaj novega.«

Oddih sredi neokrnjene narave

Gostilna Repovž ponuja tudi sobe za goste in apartma za štiri osebe. Včasih se pri njih za nekaj dni ustavijo poslovni gostje iz bližnjih firm. »Imamo srečo, da živimo v osrčju Slovenije, enako daleč je namreč do Celja, Novega mesta ali Ljubljane,« pravi Jože Repovž. »Navadno gostje pri nas prenočujejo, čez dan potujejo po Sloveniji, zjutraj in zvečer pa jedo. Pričakujemo Belgijce, Nizozemce, obiskali so nas Avstrijci. Za nas je pomembno, da se gost dobro počuti, da se dobro odpočije, zaide v našo trgovino, spije kozarec vina ter dobre vtise doma podeli še z drugimi.«

Bližnja okolica ponuja kolesarske poti in pešpoti ter lovski turizem. Predvsem sin Gregor vidi turizem kot enega tistih segmentov, v katerega je treba še veliko vlagati. Gost ne potrebujejo prevelikega luksuza. Ceni pristen stik z domačini, predvsem pa mir. Ljudje prav to iščejo. Radi poklepetajo, si kaj ogledajo, poskusijo. Slovenija je zelo lepa, a premalo izkoriščena dežela.

Repovževi se prilagajajo svojim ciljnim skupinam, tam, kjer so oni, se jim skušajo predstaviti. To je za zdaj njihova najboljša promocija, pravijo. Eden je na poti, eden je doma v gostilni, drugi pa na njivi. Turizem, kulinariko, eko izdelke želijo še naprej skrbno načrtno razvijati. »S sami seboj nismo nikoli zadovoljni,« pravijo, »pred seboj imamo še veliko izzivov, novih idej. Stacionarni turizem ima še veliko možnosti. Vse je treba nenehno nadgrajevati. V nekem obdobju smo mislili, da imamo celo preveč stvari. Sedaj vidimo, da se vse lepo dopolnjuje. Vse je treba ohranjati. Velika prednost je, da se drug drugega dopolnjujemo, sreča je, da pri hiši ni bolezni in da se lepo razvijamo, kljub težavam, ki jih prinese življenje. Zmeraj je dobro, če imaš pred seboj neko vizijo in ji slediš.«

Marjana Lavrič

»UMETNOST KULINARIKE JE DOŽIVETJE«

Skupina Gostilna Slovenija: Gostilna Krištof, Predoslje pri Kranju

»Živeti je najredkejša stvar na svetu. Večina ljudi zgolj obstaja, in to je vse.« Če je verjeti Oscarju Wildu, katerega misel lahko preberemo na eni od nagovorljivih tabel v prostorih gostilne Krištof, potem sta Krištof in Tomaž Bolka, njena lastnika, zagotovo izjemna srečneža. Ker živita ter uresničujeta in razvijata številne talente, ki prepričljivo in zgovorno daleč presegajo njun formalni profesionalni okvir. Ključni lok te njune originalne celote je združitev na več ravneh: dveh različnih značajev v družinsko podjetje; tradicije in sodobnih pristopov; oblikovanja in kulinarike v neponovljivo doživetje. Tomaž v vlogi genialnega kreativca in inovatorja, Krištof s poslanstvom prizemljenega gospodarja, ki skrbi za ekonomijo in mojstrsko podpisuje nove in nove izjemne kulinarične kombinacije na svojih krožnikih.

Brata prihajata iz gostilniške družine, ki beleži 700-letno po očetovi in 200-letno tradicijo po mamini strani. Ko se je rodil najstarejši sin Krištof, sta starša v Predosljah kupila staro hišo, kjer je bila včasih furmanska gostilna. Za hišo je bila mesarija, trgovina, mizarska delavnica idr. Oče jo je obnovil, poimenoval po svojem sinu in začel svojo pot. Mama je doma iz Preddvora in je po poklicu kuharica. Na jedilniku njune gostilne so bile enostavne jedi, predvsem pa je za tiste čase veljal drugačen način prehranjevanja.

Krištof je začel svojo kariero v bližnjem protokolarnem objektu Brdo, kjer se mu je odprl drugačen svet, kot ga je bil navajen v vaški gostilni. Najvišji protokolarni gostje so bili pod vodstvom vrhunskega kuharskega mojstra Jožefa Osellija deležni svetovljanske kulinarike z vrhunsko strežbo in izborom vin.

Ko sta z bratom pred dvajsetimi leti prevzela gostilno doma, pa sta imela srečo, da sta spoznala kuharje, ki so delali v tujini

Krištof in Tomaž Bolka iz gostilne Krištof v Predosljah pri Kranju.
Foto: Toma Jeseničnik

in jima prinašali znanje, se spominja Krištof. Na začetku, ko v Ljubljani še ni bilo vrhunskih tujih restavracij, so imeli pri Krištofu tematske kuhinje, kot so predstavitev italijanske, francoske, madžarske, pa tudi bolj oddaljenih, eksotičnih kulinarik. Tudi predstavniki tujih držav, razne ambasade, so imeli interes, da bi predstavili svojo kulinariko. Bili so poznani po dnevu, ki so ga tretji četrtek novembra vsako leto namenjali prazniku vina Beaujolais. A tudi Slovenija se je vedno bolj kulinarčno internacionalizirala in treba se je bilo ozirati po novih izzivih.

Nazaj k naravi

Danes ponudba gostilne Krištof izhaja iz prepletanja slovenske tradicije in svetovnih gurmanskih novosti. Prva v Sloveniji je začela stoo odstotno uporabljati ekološko pridelano hrano in se promovira kot »bio«^o gostilna. Uporabljajo ekološke izdelke blagovne znamke Biodar in Demeter. Na splošno je ta hrana do trideset odstotkov dražja, odvisno, seveda, od letnega časa. Največji problem pri ekološki prehrani je ekološko meso. Če bi se kmetje med seboj bolj povezovali, bi bilo to meso lažje dostopno tudi gostilnam in trgovskim verigam. Pot od zrna do mize oziroma od kmeta do gostinca bi morala biti čim krajša. Največja prednost blagovne znamke Gostilna Slovenija je prav v povezovanju. Ena izmed dobaviteljev gostilne Krištof je gostilna in kmetija Repovž. Pri njih kupujejo jabolčne krhlje, jabolčni sok in kis, piro in še kaj. Če hočemo dobiti tuje goste, se moramo združevati, postati prepoznavni, se skupaj promovirati, je prepričan Krištof Bolka. Individualni gost pričakuje na prvem mestu kulturne znamenitosti, takoj za tem pa kulinariko. Žal je ideja, da bi Gostilna Slovenija predstavljala slovenske jedi v slovenski hiši na olimpijskih igrah v Londonu, propadla.

Poudarek ponudbe Gostilne Krištof je na sezonsko svežih sestavinah, ki so zajete v nekaj novih jedilnih listov letno v kombinaciji z širokim izborom slovenskih in svetovnih vin. Krištofov vinski list obsega prek 150 vrst buteljčnih vin, med njimi tudi ekološka. Med ekološkimi vinarji izstopajo vina Acija Urbajsa, ki so pridelana z biološko dinamično metodo. Prek nje skrbi za plodno zemljo, trto pa škropi z zdravilnimi čaji iz zelišč, kot so rman, kamilica, kopriva, hrastovo lubje, regratovo cvetje, baldrijan in preslica, ter s kislimi glinami. To so vina posebne kakovosti, predikati iz biološko dinamičnega grozdja, trganega v pozni jeseni, organska vina, ki zorijo s svojimi zdravimi drozmi, ter v zadnjem času trendovska oranžna vina, to so bela vina, pripravljena na način rdečih.

Vemo, da je človek že od nekdaj živel z, za naravo ob njej, saj je v naravi našel vse, kar je potreboval za preživetje – vključno s hrano. Kaj pa danes? Hitro, višje in večje so glavne značilnosti našega vsakdana, ugotavljata brata s svojo ekipo. »Kako drugače od tistih časov, ko je bil človek še v sozvočju z naravo in s tem tudi

s samim s seboj. Mislimo, da je trenutek pravi, kar kažejo tudi svetovni trendi, da se ustavimo in razmislimo, kako naprej. Nam je naša pot znana – vrnili so se nazaj k naravi.«

V ospredju je vedno bolj zeleni turizem, to je perspektiva v Sloveniji. Čemaž lahko nabereš v bližnjih hribih, tudi beluše in gobe lahko nabereš v naravi. Narava je popolna! V življenju pa vse preveč kompliciramo. Uvažamo iz tujine. Doma pa imamo vse, in to najboljše, razmišlja Krištof. Vrednote in merila blagovne znamke Gostilna Slovenija, avtohtono, enostavno, sezonsko, tradicionalno, so že dobro desetletje tudi vsebina njihovega manifesta.

Veliko starih, tradicionalnih jedi sta se brata Bolka naučila od mame ali stare mame. Obaro z žganci na primer ali golaž. Na jedilniku je tudi kranjska klobasa, tujci jo imajo zelo radi. A pri Krištofu ne ostajajo le pri tradiciji, velik poudarek dajejo kreativnosti. Enostavne, preproste, avtohtone, lokalne jedi predstavijo na sodoben, drugačen način, z novimi kombinacijami. Na primer tuno z matevžem. Zelo redko kakšen krožnik ponovijo, vedno poskusijo kaj novega. Spomladi so pripravili nov krožnik, ki je zelo dobro sprejet: kuhano telečjo ličnico, ki jo kuhajo počasi, na nizki temperaturi, zato da ne šokirajo mesa. Poleg postrežejo krompirjev pire s tartufi in mlado spomladansko zelenjavo.

Na jedilniku so tudi ribe. Fonda brancin iz družinske ribarnice iz Piranskega zaliva. Ribe najboljše kakovosti, hranjene z izbrano hrano, koruzo, sojo, pšenico, jim dostavijo dvakrat tedensko. Postrvi dobavljajo iz ribarnice Vodomec iz Zaloge. Tudi tu gre za preverjeno kakovost. V kombinaciji z ribo ponudijo omako iz peteršiljevega korena, nadevane raviole z ribo in raki.

Gostilna kot družinsko podjetje

Ne predstavljam si, da bi bili lahko uspešni drugače, pravi Krištof, »tukaj sem zrasel, to ni služba, to je način življenja. Razdelimo si vsak svoje področje, po drugi strani pa vsi vse znamo, si pomagamo.« Oba kuharja sta domačina, kar je velika prednost. Sodelujejo pa tudi z gostinsko šolo, tako da kader tudi vzgajajo.

Z lokalno skupnostjo ostajajo zelo povezani: z gasilci, s krajevno skupnostjo, s kulturnimi društvi. Nimajo posebne ciljne skupine gostov. Vsi so dobrodošli. Zanje ni merilo, kaj kdo potroši, ampak zadovoljstvo slehernega gosta. In kot je ob neki priložnosti dejal Tomaž Bolka, v gostilni se srečujejo predsedniki in sosedje. Janez Drnovšek je bil pogosto njihov gost. K njim zahajajo številne ugledne in pomembne osebnosti javnega življenja pri nas in v tujini.

V sosednji hiši načrtujejo še prenočišča. To bo prava ekološka lesena gradnja. Pod Krvavcem, od koder izhaja oče, pa bi radi naredili ekološko vas. To bi bil zaprt sistem po zgledu iz tujine. Vsaki hiši bi pripadal zeliščni vrt s samooskrbo.

Kulinarika in oblikovanje

Tomaž Bolka se kot inovator in kreativni ustvarjalec že nekaj let uspešno spogleduje z izzivi oblikovanja. V okviru Meseca oblikovanja, tekmovanja Kulinarika in oblikovanje, prejema Gostilna Krištof nagrade za svoje predstavitve. Lani so pod tematiko Nova pravila, vloge in vladarji sledili jagnječji obari z ajdovimi žganci, ki izhaja iz gostilne v Tupalčah in jo pripravljajo po tradicionalnem družinskem receptu. Krištofova sled, kot so poimenovali predstavitev, vodi od žgancev in obare, pripravljene iz jezersko-solčavske jagnjentine s permakulturne kmetije Primoža Krišlja iz Hotemaž pri Preddvoru, ter glinene in lesene posode pa vse do načina predstavitve prek najsodobnejše informacijske tehnologije. Vsak gost si lahko ta video ogleda na iPadu, digitalni tablici, tako da sledi jedem, sestavinam, surovinam ipd. Ta aplikacija je dodana vrednost, ker gosta osvešča, je orodje, ki približa informacijo še zlasti tujcem, otrokom ter ljudem s posebnimi potrebami, kot so slepi in slabovidni in tisti z motnjami sluha. Gostilna Krištof je tudi prva gostilna v Sloveniji z jedilnikom v braillovi pisavi. Krištova sled je torej preplet kulinarične tradicije, oblik in materialov ter napredka in inovativnosti. Tradicionalna jed je pripravljena na nov, sodoben način z ekološko in divjo hrano. Kot so prepričani, je gostinstvo eno od področij, kjer se obetajo nove inovativne informacijske rešitve.

Med zmagovalce se je gostilna Krištof uvrstila tudi leta 2011 – s predstavitvijo Krištovega kroga. To je zgodba o sladko-slani transformaciji in kroženju vode, ki predstavlja življenjski prostor postrvi Vodomec in piranskemu brancinu Fonda. Fileja obeh rib je Tomaž odimil, postrv na senu in z bukovim žaganjem, brancina pa z grozdnim kisom in oljčnim oljem ter ju začinil s solnim cvetom ter mleto ekološko hrano za krmo rib. Jed je bil postrežena na izdolbenih ledenih kubusih, gostje so na koncu led odvrgli na rečno ali morsko kamenje, tako da se je stopil in odtekel nazaj v zemljo.

Leta 2009 je bila gostilna nagrajena za Arvajevo kranjsko klobaso in krvavico s potočnimi raki, ki je bila postrežena na ekološkem krožniku s špilo in predstavlja združitev dveh krožnic. Kot so poudarili, je združitev rojstvo, začetek vsega, in predstavlja združitev dveh krožnic, krožnika in pribora.

Kaj je za vas gostilna, vprašam svojega sogovornika, Krištofa Bolko, ob koncu najinega popotovanja po Krištovih kulinaričnih doživetjih. »Stičišče vsega živega od začetka življenja, obdobja, ki ga preživiš ob raznih priložnostih, druženje s prijatelji in poslovnimi partnerji. Ključen nam je človek in toplina v njem. Za nas je najpomembnejše, da se gost pri nas dobro počuti, ne glede na to, kaj naroči, kaj in koliko spiše, energija naj bo prava. Naj gost začuti našo toplino, mi kot osebje pa naj to energijo tudi gostoljubno oddajamo.«

Jože Maček

VZAJEMNA POMOČ

Mašne in svetne ustanove kot podpora Cerkvi v Ljubljanski škofiji v preteklosti

V Mohorjevem koledarju 2005 (str. 128–137) sem objavil prispevek Mašne ustanove, pomemben pojav v cerkvenem življenju v preteklosti. V njem sem na splošno opisal domala povsem pozabljen pojav dokaj tesne povezave vernikov s Cerkvijo, predvsem seveda na lokalni – župnijski – ravni, v manjšem obsegu tudi s škofijami in samostani. Ta pojav vzajemne pomoči Cerkve vernikom pri njihovem duhovnem življenju in vernikov Cerkvi pri njenem materialnem obstoju skozi stoletja je pritegnil mojo zgodovinsko pozornost in sem ga preučil za območje Ljubljanske škofije od prvih zapisov v srednjem veku do konca I. svetovne vojne, ko so te ustanove, razen nekaj desetih, večinoma usahnille. O tem je izšlo pri Celjski Mohorjevi družbi v letih 2005 in 2008–2011 pet knjig v obsegu 3.665 strani. Želim predstaviti kratek povzetek.

Ker je od objave omenjenega prispevka minilo že sedem let in je večina bralcev njegovo vsebino že pozabila, moram pred obravnavo jedra tokratnega prispevka, na kratko opisati, kaj pravzaprav so mašne in svetne ustanove. Vsaka ustanova je bila vsaj v začetku v bistvu namenjena za ohranjanje spomina na ustanovnika, pozneje se je v krščanstvu to dopolnilo z dušnim blagrom ustanovnika. Ustanova je novejši, ne prav posrečen izraz; še v predprejšnjem stoletju so večinoma uporabljali izraz štiftunga (iz nemške besede die Stiftung). Zdaj se za ustanovo uveljavlja beseda fondacija. Ustanove, seveda tudi duhovne oz. mašne, se navadno imenujejo po ustanovniku (darovatelju) in so pravno ločeno premoženje, v nepremičninah ali denarju, ki ga ustanovnik voli za strogo določen namen, da se iz donosov nepremičnine ali obresti od denarnega kapitala npr. vsako leto v njegov spomin izvajajo strogo določena liturgična opravila in to za vse večne čase. Ustanovne maše so morale biti v cerkvah posebej oznanjene, da so verniki vedeli, za koga se bodo brale. Časovna opredelitev, «za vse večne čase,» je za sedanje hitre čase nenavadna. V preteklosti pa ni bilo tako. Nepremičnine praviloma ne izgubljajo svoje vrednosti, razen v primeru

kake naravne nezgode, denar pa je včasih temeljil na zlati podlagi, ki je bila zelo stabilna. Zdaj je med Slovenci najbolj znana Knafljeva štipendijska ustanova na Dunaju.

Ustanovna opravila so bila v antiki graditev in vzdrževanje ustanovnikovega ali družinskega spomenika, po uvedbi krščanstva pa se je ohranjanju spomina pridružila skrb za posmrtno življenje oz. dušni blagor, opravljanje dogovorjenega števila večnih maš ali drugih obredov na leto, pri štipendijskih ustanovah v izplačevanju določenega števila štipendij v določenih zneskih izbranim štipendistom na leto, pri drugih bolj redkih, večinoma svetnih ustanovah, npr. vsakoletno izplačevanje določenega zneska farnim ali občinskim revežem, darovanje določenega zneska revnim dekletom kot prispevek k doti, pogorelcem kakega prispevka za postavitev nove stavbe ali popravilo stare itd. Najpomembnejše pravilo pri ustanovah je bilo, da sta ustanovna nepremičnina ali ustanovni kapital nedotakljiva in se nikoli in na noben način ne smeta odsvojiti. Za ustanovne namene se smejo uporabljati le letni donosi nepremičnine ali obresti od kapitala. Za to so morali skrbeti upravitelji ustanove, ki so bili pri mašnih ustanovah predstojniki tistih cerkvenih enot, kjer so bile ustanove utemeljene. Ti so po prevzemu nepremičnin te uživali neposredno ali so jih dali v zakup in so zanje prejeli zakupnine. Ustanovni kapital, torej denar, so naložili na obresti, v bistvu posodili, v začetku denarno solidnim zemljiškim gospodvom, pozneje Kranjskim deželnim stanovom, ki so imeli v svojem okviru neke vrste hranilnico, močno se je razširilo nalaganje denarja pri zasebnikih, kjer pa je moral biti kapital zavarovan, intabuliran na njihove nepremičnine. Ko so v drugi polovici XIX. stoletja začeli tudi v manjših krajih ustanavljati hranilnice, pa so vlagali pri njih.

Mašne oziroma duhovne ustanove – ker zajemajo tudi druga duhovna opravila in ne samo maš –, so se začele širiti od začetka srednjega veka naprej. Tedaj so ljudje zelo skrbeli za posmrtno življenje, bolj v zavesti jim je bila tudi večnost. Smrt je bila tedaj zelo pogosta in domača. Kakor so se otroci rojevali v domači hiši, tako so ljudje prav tam umirali v krogu svojcev, razen redkih izjem, npr. na bojnem polju. Zaradi slabe prehranjenosti, skrajno slabih bivalnih in higienskih razmer in skromne ali, bolje, nikakršne zdravstvene oskrbe, je veliko otrok umrlo v najnežnejši starosti. Življenjska doba ljudi je bila v primerjavi s sedanjimi časi dokaj kratka; le redkokdaj nad petdeset let. Poleg tega so si vsi prizadevali, da bi jih smrt našla pripravljene. Zato je bila prva skrb domačih in duhovnikov, da so na hitro oboleli ali trajnejši bolniki prejeli zakramente za umirajoče. Ljudje so mislili tudi na blagor svojih duš v večnosti. Kdor je premogel kako večje premoženje, je za blagor svoje duše in navadno tudi bližnjih sorodnikov osnoval, utemeljil mašno ustanovo. To pa so bili tedaj le zemljiški gospodje, redki tržani ali meščani in župniki na velikih donosnih župnijah – prafarah.

V želji, da bi pa tudi preprosti kmetje, ki so bili tedaj vsi podložniki, nekaj storili za svoj dušni blagor, so cerkvi darovali tisto, kar so pač imeli. To je bila živina, navadno telice, bolj redko ovce, tudi kak panj čebel in podobno. Darovatelj je za farno cerkev ali podružnico izročil tamkajšnjemu cerkvenemu ključarju npr. telico, ta jo je dal v rejo kakemu revnemu faranu, ki sploh ni imel svoje živine, ali je je imel premalo. Iz telice je zrasla krava. Prvo njeno tele je pripadlo cerkvi, drugo rejcu in tako naprej. Za nadomestitev postarane krave je moral poskrbeti rejec. Tako je cerkev neprestano dobivala od prve podarjene krave po eno tele. Zato se je take cerkvene živine prijelo ime «železna živina», ker naj bi trajala dolgo kakor železo. Tako živino so imele župnije in podružnice Ljubljanske škofije na območju Pliberka in Beljaka na Koroškem, za župnije iste škofije na Kranjskem pa to še ni raziskano. Farne cerkve in podružnice v Lavantinski (Mariborski) škofiji so imele tudi veliko glav te živine. Darovi živine krajevnim cerkvam še niso bile prave mašne ustanove, ker o tem niso bile sklenjene nikakršne pogodbe. Cerkve niso bile dolžne za darovalce opravljati nobenih obredov, ampak naj bi tamkajšnji duhovniki za darovalce le molili.

Z rastjo prebivalstva, gospodarstva in z uvedbo stalnih dušnopastirskih postojank, ki so potem postale profane, so se začele širiti tudi prave mašne ustanove. To je potekalo tako, da je tisti dobrotnik Cerkve, ki je želel, da bi se zanj za večno brale ustanovne maše, kratko imenovane kar večne maše, daroval lokalni cerkvi kako nepremičnino, npr. kmetijo, vinograd, gozd, njivo, travnik ali kako stavbišče in se z župnikom dogovoril za določeno število maš ali drugih obredov, npr. križevih potov, zadušnic, litanij itd. Podobno je bilo z denarjem. Škofijski ordinariat je predpisal tarife za vse vrste obredov. V tarifi za obred so bili zajeti: mašni študentski stipendij za mašnika, za morebitne levite, za organista, mehovlača, za pevce, cerkovnika, ministrante in delež za cerkev kot stavbo in za potrebščine pri maši. Delež za cerkev naj bi bil približno enak kakor za mašnika. Če je bilo med darovalcem (ustanovnikom) in župnikom doseženo soglasje, je ustanovnik sestavil ustanovno pismo. Napisal ga je seveda župnik, ker večina ljudi skoraj do konca XIX. stoletja ni znala pisati, ustanovnik ga je le podkrižal. Njegovo podkrižanje je moral overiti nekdo, ki je znal pisati in se je kot overitelj podpisal na ta dokument. Župnija je s svoje strani izstavila sprejemno (akceptacijsko) listino, ki so jo podpisali župnik in cerkvena ključarja. Ker ta navadno nista znala pisati, je njuno podkrižanje overil nekdo, ki je znal pisati in se je kot overitelj podpisal na to listino. Ustanovno pismo in akceptacijsko listino so nato poslali na škofijski ordinariat, kjer so vse preverili, in če je predvidena ustanova ustrezala cerkvenim predpisom, so izstavili soglasje, ki se je imenovalo ordinariatska konfirmacija. Vse tri akte so nato poslali na deželno vlado, ki je nato vse preverila še z državne strani, in če je bilo vse v redu, so izstavili deželnoknežje ali gubernijsko dovolilno pismo. S tem je dobila mašna ustanova

pravno veljavo in je začela obstajati. Tu na kratko opisani postopek pa je v praksi lahko trajal redko nekaj mesecev, navadno nekaj let, bolj redko pa kar več desetletij. Opisani postopek je bil uveden med vladavino cesarice Marije Terezije, prej je bilo utemeljevanje mašnih ustanov dokaj neurejeno. Posledica te neurejenosti pa je bila, da so številne ustanove, zlasti tiste, kjer so bile ustanovni fond nepremičnine, kar «poniknile», župnija jih je hote ali nehote izgubila zaradi zastaranja in drugih pravnih napak. Tega je bilo kar veliko v Avstrijski Istri, ki je do nastanka Ilirskih provinc leta 1809, spadala pod Kranjsko. Za preprečevanje zlorab pri mašnih ustanovah so med omenjeno vladavino v vsaki avstrijski deželi ustanovili posebne dvorne komisije za nadzor pobožnih ustanov. Te pa niso bile učinkovite in je zato bil nadzor nad omenjenimi ustanovami čez nekaj let prenesen na deželne oblastne organe.

Duhovne ustanove so v Ljubljanski škofiji in tudi v drugih škofijah, ki so se gale na ozemlje dežele Kranjske, utemeljevali ljudje vseh stanov in poklicev. Do XVII. stoletja so to bili predvsem plemiči – zemljiški gospodje in višji duhovniki ter župniki na donosnejših prafarah, v naslednjih stoletjih do konca prve svetovne vojne pa ljudje vseh stanov in poklicev, razlika je bila samo v številčnosti posameznih skupin in seveda v velikosti in vrednosti nepremičnin ter vrednosti ustanovnih kapitalov. Tudi nekaj dekel in hlapcev, ki so tedaj predstavljali družbeno dno, je ustanovilo skromne mašne ustanove. Berači ali siceršnji reveži pa niso mogli utemeljiti nobene ustanove.

V Ljubljanski škofiji je bilo mašnih ustanov, ki so bile utemeljene z nepremičninami, predvsem s kmetijskimi zemljišči, pri 291 cerkvenih enotah (večinoma farnih cerkvah ali podružnicah, redko samostanih ali grajskih kapelah) 432. Njihova ustanovna obveznost je bilo branje 2.333 maš na leto. V tej skupini je največ najstarejših ustanov, ki so jih utemeljili predvsem zemljiški gospodje iz najuglednejših kranjskih fevdalnih rodovin, za katere pa ni podatkov, kako izmero so imela in koliko so bila vredna ustanovna zemljišča. To je veljalo tudi za ustanovne stavbe, ki pa so jih ustanovniki darovali redkeje, še najpogosteje so bile to zidanice z vinogradi vred. Ustanovni fondi za posamezno ustanovo so bili sila heterogeni, lahko je bilo več celih kmetij (hub), lahko 1 cela, lahko tričetrtinska, polovična ali četrtinska. Pri navedbah za kmetijska zemljišča so ta lahko bila v izmeri npr. 10 oralov ali pa le 300 kvadratnih sežnjev. Na velikost in vrednost pri ustanovah fevdalnih gospodov je bilo mogoče sklepati po tem, ali je bila mašna ustanova deklarirana kot navadna ali kaplanska ustanova. Tedaj so bile nekatere župnije prerevne, da bi lahko same vzdrževale kaplana. Zato je zemljiški gospod uvidel potrebo in je daroval ustrezne nepremičnine, da so lahko iz njihovih donosov vzdrževali pomožnega duhovnika. Druga možnost za oceno vrednosti ustanovnih nepremičnin pa je bila v tem, koliko ustanovnih maš je bilo predpisanih

pri ustanovah fevdalcev – koliko maš na teden (ena dve ali več) in koliko pri ustanovah navadnih ljudi – ena, dve ali več maš na leto.

V tej skupini so tudi mašne ustanove, ki so jih utemeljevali ustanovniki v dveh ali treh desetletjih po letu 1782. Tedaj je namreč država izvajala jožefinsko farno regulacijo, s katero so v Ljubljanski škofiji v dobrih dveh desetletjih ustanovili okoli 140 novih duhovnij (lokalij, ekspozitur ali vikariatov), skoraj v vseh primerih pri prejšnjih podružnicah. Te pa večinoma niso imele nikakršnega lastnega premoženja, pogosto sploh niso stale na lastnem zemljišču. Za ustanovitev nove dušnopastirske postojanke je bilo v skoraj vseh primerih treba povečati dotlej majhno podružnično cerkev, jo oskrbeti z vso cerkveno opremo, postaviti župnišče in župnijo oskrbeti tudi vsaj s skromnim zemljiškim posestvom, kjer je duhovnik lahko redil vsaj eno ali dve kravi, imel vrt in njivo za sprotno oskrbo s kmetijskimi pridelki, potrebnimi za življenje. To je bila zgolj materialna plat, druga pa je bila družbena. Čeprav večini duhovnikov pri nas nikoli ni bilo materialno prav dobro postlano, se vendar ni spodobilo, da bi bil duhovnik na taki duhovniji, ki je pozneje postala fara, takorekoč nemanič. Na podeželju se je še daleč v najnovejši čas družbeni ugled meril z velikostjo zemljiške posesti. V vinorodnih krajih na Dolenjskem so ljudje rekli: kakšna pa je to fara, če še vinograda nima. Ko je Lavantinska škofija leta 1859 preselila svoj sedež iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor, je morala za plačilo stroškov selitve prodati vse svoje sicer skromne nepremičnine na starem sedežu in je v Mariboru materialno začela z ničle. Tedaj so ljudje rekli, kakšna pa je to škofija, če v vinorodnih krajih še vinogradov nima. Župnik Marko Glaser iz Sv. Petra pri Mariboru, zdaj Malečnik, je to uvidel in nagovoril lavantinske župnike, da so darovali denar za nakup vinogradov, ki jih je škofija nato dejansko kupila v Zavrču na slovensko-hrvaški meji. To so bile menda prve nepremičnine, ki jih je Lavantinska škofija pridobila po selitvi v Maribor. Podobno so tudi na Dolenjskem nekateri farani darovali župnijam vinograd v pravni obliki mašne ustanove in si zanj izgovorili branje nekaj večnih maš. Tako je bilo pri vseh novoustanovljenih dušnopastirskih postojankah, vse so materialno začele z ničle. Farani so pomagali, kolikor so mogli, darovali so kako njivo, travnik, pašnik in zlasti gozd, da je duhovnik z drvimi iz darovanega gozda imel zagotovljeno ogrevanje prostorov. Marsikje so bile z ogrevanjem težave, ker župnik, še zlasti pa kaplani, niso imeli denarja za nakup ali pa spravilo drv. Nove dušnopastirske postojanke, z različnimi imeni, so torej verniki pomagali vzpostaviti in so omogočili njihov obstoj v velikem obsegu prav s svojimi mašnimi ustanovami.

Druga skupina mašnih ustanov je temeljila na denarnem ustanovnem kapitalu. V Ljubljanski škofiji je bilo pri 1.507 cerkvenih enotah 10.150 mašnih ustanov s kapitalom 3.428.376 goldinarjev, z obrestmi 139.931 gld in obveznostjo 74.092 ustanovnih

maš na leto. To je najpomembnejša skupina mašnih ustanov, ki so jih utemeljevali od začetka XVIII. stoletja naprej, ko se je že precej uveljavilo denarno gospodarstvo. Če naj bi presodil, ali gre za veliko število ustanov in zlasti za velik kapital, bi te vrednosti moral primerjati z drugimi škofijami. To pa ni mogoče, ker mašne ustanove še v nobeni škofiji v Srednji Evropi niso raziskane. Zdi se, da gre za kar velik kapital. Ko je država po letu 1820 začela prodajati vsa posestva ukinjenih samostanov na Kranjskem, razen posestva nekdanjega cistercijanskega samostana v Kostanjevici, ki si ga je pridržala, je za vse skupaj dobila okoli poldrugi milijon gld. V primerjavi s tem je vsota ustanovnega kapitala skoraj tri milijone in pol goldinarjev zelo velika. Veliko mašnih ustanov je nastalo prav v času jožefinske farne regulacije, ko so utemeljevali veliko novih dušnopastirskih postojank. Ustanovniki pa so tedaj mašne ustanove namenili predvsem za kritje nujnih potreb novonastalih duhovnij, kar je že opisano pri prvi skupini mašnih ustanov, niso pa zahtevali branja tolikega števila maš, kolikor bi iz obresti podarjenega ustanovnega kapitala izhajalo. Razlika, ki je šla neposredno v prid krajevne Cerkve, se tako ni izrazila niti v prikazanih obrestih. Pogosto so vse ustanovne kapitale, proti vsem pravilom, porabili za nujne cerkvene potrebe, na primer za gradnjo župnišča ali župnijskih gospodarskih stavb. Obresti, ki pa so seveda bile nujne za branje, čeprav zmanjšane števila ustanovnih maš, pa naj bi pritekale iz predvidenega pravega cerkvenega premoženja. Ker prikazanega kapitala ne morem primerjalno prikazati v sedanjih denarni veljavi, bom navedel nekaj podatkov o plačah in cenah v začetku XIX. stoletja, da bi dobili vsaj neko predstavo, za kake vrednosti je šlo. Plače so tedaj računali na leto. Kmečka dekla je zaslužila poleg ene obleke in enega para čevljev 15 gld; drugi hlapec, enako poleg obleke in čevljev 20 gld; prvi hlapec, poleg obleke in čevljev 25 gld; graščinski pisar je dobil 150 gld, imel je brezplačno stanovanje in les za drva, ki pa mu je bil odkazan na panju in ga je moral podreti in spraviti domov na svoje stroške; upravnik gornjegrajskega gospostva Ljubljanske škofije, ki je hkrati vodil vse gospodarstvo in bil okrajni glavar in okrajni sodnik, je zaslužil 800 goldinarjev, imel je brezplačno stanovanje in kurjavo, za službene potrebe tudi enega konja. Državni kancler na Dunaju, kar bi ustrezalo rangu sedanjega ministrskega predsednika, je zaslužil 40.000 gld, moral pa je iz tega plačevati vse tajnike, pisarje in drugo osebje ter druge stroške svojega urada, enake tudi kočijaže, konjske hlapce in vse potrebne materiale, npr. krmo za konje. Normativ za plačo kaplana je bil 150 gld, za podeželskega župnika pa 300 gld, kar pa ne pomeni, da sta toliko tudi dobila. Par volov je stal okoli 80 gld, srednjeveliko kmečko posestvo pa okoli 2.500 gld.

Ustanov za farne reveže je bilo v Ljubljanski škofiji sorazmerno malo. Pri 91 cerkvenih enotah so bile 103, s kapitalom 84.374 gld, z obrestmi 3.962 gld, ki so jih vsako leto razdelili med omenjene reveže.

Ustanov za šolske potrebe je bilo zanemarljivo malo; vsega 4 pri 4 cerkvenih enotah s kapitalom 910 gld in obrestmi 42 gld.

Tudi ustanov za sprotne cerkvene potrebe je bilo sorazmerno malo; 30 pri 29 cerkvenih enotah s kapitalom 22.560 gld in obrestmi 946 gld. Tukaj je šlo za sprotne ali tekoče potrebe in ne za tiste pri utemeljevanju novih dušnopastirskih postojank.

Pač pa so bile svetne ustanove zelo bogate. Bilo jih je 357 z ustanovnim kapitalom 814.321 gld in obrestmi 35.286 gld. Menim, da gre tudi pri tej skupini ustanov za dokaj visok ustanovni kapital. Ta skupina ustanov je po namembnosti zelo heterogena, skupno ji je bilo le to, da niso spadale v cerkveno pristojnost in je dokončno dovolilno pismo izstavljala vedno le deželna vlada. Sem so bile uvrščene dobrodelne ustanove, štipendijske ustanove, ustanova za podporo Alojzijevišču, najrazličnejše ustanove za podporo šolstvu (od podpor učiteljem, revnim šolarjem, do šolskih premij in brezplačnega razdeljevanja katekizmov), ustanova za novomašnike, ustanova za neozdravljivo bolne v šentpeterskem predmestju, ustanova za ubožno hišo na Brdu pri Podpeči, ustanova za oskrbo s knjigami pri škofijskem bogoslovnem seminarju (učilišču), ustanova za bolniškega duhovnika v civilni bolnišnici v Ljubljani, ustanovi za pospeševanje kmetijstva in še za razne druge namene. Največji kapitali so bili namenjeni za štipendijske ustanove in za Alojzijevišče.

Mašne ustanove so doživele klavrn konec. Kmalu po začetku prve svetovne vojne je avstroogrška država predpisala, da mora Cerkev vse kakorkoli razpoložljive kapitalne vložiti v vojna posojila. Takih razpisov vojnih posojil je bilo osem. Krajevne Cerkve so morale ustanovne kapitalne, ki so bili naloženi pri zasebnikih, v javnih skladih ali hranilnicah, dvigniti in jih naložiti v omenjena vojna posojila. Z namenom, da bi to vlaganje bilo bolj vabljivo, so obrestno mero, ki je bila tedaj navadno 5-odstotna, povišali za pol odstotka na 5,5 odst. Ker pa je avstro-ogrška država propadla, so se izničila tudi vojna posojila. Nekaj malega ustanovnih kapitalov pa vendarle niso vložili v vojna posojila. Ti pa so se izničili zaradi goljufive menjave avstrijskih kron v jugoslovanske dinarje v razmerju 4:1. Tako je iz prejšnjih ustanov s kapitalom npr. 100 gld ostalo nekaj dinarjev. Te ostanke kapitalov so združili in z dovoljenjem ustrezne kongregacije Svetega sedeža so brali nekaj «poslovilnih» maš in so tako do tedaj obstoječe mašne ustanove, ki naj bi trajale večno, za vselej usahnile. V novi državi Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma po letu 1929 v Jugoslaviji, so redki posamezniki še utemeljevali mašne ustanove predvsem z nepremičninami, zadnja je bila leta 1960. Zaradi neznatnosti mašnih in svetnih ustanov, ki so bile utemeljene po prvi svetovni vojni, jih v to obravnavo nisem zajel.

(Akad. prof. ddr. Jože Maček, zgodovinar, ekonomist, agronom, Ljubljana)

Stane Granda

ŽIVETI PO SLOVENSKO

Doklej se bomo spraševali, zakaj smo se osamosvojili?

*Vsak naj v svoji deželi doma živi,
kakor mu je drago in ljubo:
Nemec po nemško, Italijan po italijansko ...,
Slovenec po slovensko.*

(Matija Majar-Ziljski, marec 1848)

Dlje živimo v samostojni slovenski državi, večje je razočaranje. So posamezniki, ki se sprašujejo, zakaj smo se sploh osamosvojili. To, slovenstva nevredno razmišljanje, ni toliko izraz slabih razmer, v katerih živimo, ampak naše naivnosti in nezrelosti. Ti ljudje bi vedno nergali, četudi bi se nam cedila med in mleko. Pričakovali smo, da bomo z lastno državo samo po sebi dobili vse tisto, kar imajo države, ki obstajajo že stoletje in več. Kot vidimo, so bila naša takšna pričakovanja zmotna. Država je takšna, kot smo njeni državljani. Znameniti stavek: » Ne sprašuj se, kaj ti je dala država, ampak kaj si ti dal državi!« bi moral biti vodilna misel slovenskih državljanov. Vsakodnevno takšno samospraševanje, bi moralo biti sestavni del večerne molitve ali analitičnega razmisleka o preteklem dnevu. Pa ni! V tem je temeljni problem sodobnega slovenskega dojemanje lastne države. Vsi bi prejimali, predvsem pa nič žrtvovali. Pomanjkanje patriotizma, ljubezni do države, ne njenih voditeljev, je tisto, kar nam v resnici najbolj primankuje. Zato smo majhni.

Slovinci smo živeli več kot pol tisočletja pod Habsburžani. Bili smo jim med najbolj zvestimi v vsej monarhiji. Čeprav smo njihovo cesarstvo kasneje označevali kot mačeho, je dejstvo, da smo pod njimi ne samo obstali, ampak se razvili v narod, ki mu ni bila temeljni problem maloštevilčnost, ampak formalna neobstočnost Slovenije. Kakšne posebne hvaležnosti jim nismo dolžni, umazanega blatenja pa tudi ne zaslužijo. Nenazadnje, ne kralj Aleksander ne Tito, ki je bil po materi Slovenec, se nista v stikih s Slovenci potrudila s kakšno slovensko besedo. Pri Habsburžanih je bilo to prej pravilo kot izjema.

Slovenski politiki so bistveno pripomogli k nastanku prve Jugoslavije. Bog jim

odpusti ta greh! Premalo so verjeli v idejo Združene Slovenije, preveč so se v iskanju rešitve za Slovence naslanjali na državnopravne, namesto naravnopravne razloge, ki so edini temelj slovenskega bitja in žitja. Po lastni zaslugi in žilavosti smo ustanovili Mohorjevo družbo in Slovensko matico ter znanstvena društva, slovensko univerzo in akademijo znanosti. Amputacijo tolikšnega dela slovenskega ozemlja na zahodu, ne samo Primorske(!), tudi velikega dela Kranjske, in na severu Koroške, ki ima s svojo zgodovino in s svojimi odličniki, kot so bili Urban Jarnik, Matija Majar - Ziljski, Andrej Einspieler in še nekateri, največ zaslug za slovensko državnost, bi preživel malokateri narod. Slovencem sovražno zasedbo oziroma odtujitev narodnega ozemlja sta potem nadgradila še fašizem v Italiji in nacionalsocializem na Koroškem. Pa smo čudežno obstali. Tudi po zaslugi Prekmurcev, ki so po tisočletju ločenega razvoja okrepili matico, katere del so v bistvu vedno bili.

Zgodovinska tragika nas bi morala iz spoštovanja do našega preživetja povezovati, ne ločevati. Nikoli v zgodovini nam ni bilo tako neposredno napovedano uničenje in izginotje kot ob začetku druge svetovne vojne. Nobeden od štirih(!) okupatorjev nas ni nameraval ohraniti. Niso se razlikovali v ciljih, ampak samo v metodah in rokih njihovega uresničevanja. Slovenska ljudska stranka kot vodilna politična sila je bila po smrti dr. Antona Korošca in dr. Frana Kulovca v precejšnji meri intelektualno obglavljena, predvsem pa brez variantnih načrtov za takratne mednarodne razmere. Njen prodornejši del se je umaknil v tujino, doma so se spotikali drug ob drugega. Dr. Andrej Gosar in dr. Lambert Ehrlich, nobeden ni imel organizacijskih potencialov velikih ustanoviteljev stranke, nista zmogla obrniti jader preživetvene prihodnosti v pravo smer. Nesrečna jugoslovanska dediščina ali bolje zagledanost vanjo, nenazadnje je samostojna Slovenija po letih staro Jugoslavijo že preživela, je bila prevelika, da bi zmogli oblikovati v mednarodnih razmerah načrt, ki bi izhajal iz trajnih slovenskih potreb in realnih mednarodnih perspektiv. Kljub vsesplošnemu totalitarnemu nasilju in vojaškemu uspehom, sta bila tako fašizem kot nacionalsocializem obsojena na predvidljiv neuspeh, še zlasti, ko je komunistična Sovjetska zveza prenehala s kolaboracijo s Hitlerjem in si tako z enačenjem antifašizma in antinacizma s komunizmom kupila polstoletno preživetje.

Slovenska državljanska vojna je plod domačih in mednarodnih razmer. Nobena od medsebojno iztrebljajočih se strani ni bila sposobna ponuditi samo slovenske perspektive in za vse presežne in povezovalne cilje v obliki samostojne slovenske države. Vemo za zamisli p. Kazimirja Zakrajška, ki ga je, vsaj nekaj časa, podpiral tudi škof Gregorij Rožman. Lambert Ehrlich je svoje slovenske zamisli plačal s komunistično likvidacijo. Vsaj do I. zasedanja AVNOJ v Bihaču 1942. leta naj bi take

zamisli gojili tudi nekateri v OF. Glede komunistov oziroma njihovih voditeljev, ki so se kratkoročno zaradi taktike sicer pripravljeni navidezno odpovedati svojim večnim ciljem, je takšno mnenje sicer vprašljivo, gotovo pa velja za nekatere njihove sopotnike. Nobena od vojskujočih se strani v slovenski državljanski vojni si ni prizadevala za izginotje slovenskega naroda in njegove kulture. Resničnih kvizlingov, ljudi, ki bi sprejeli nacistično ideologijo, med Slovenci ni bilo za prste obeh rok. Komunisti so sanjali o svetovnem komunističnem »raju«, katerega del naj bi bili tudi Slovenci. Oboji so se med seboj dejansko borili ne toliko za slovenstvo kot za karadjordjevsko oziroma Stalinovo Jugoslavijo. Nihče za slovensko neodvisno Slovenijo. Ponujanje jugoslovanske federalne perspektive je najboljšo priznanje iskrene stiske, slabe vere v realno jugoslovansko prihodnost, ki so jo oboji, če so vsaj malo čutili slovensko, nosili v sebi kot del konflikta med slovenstvom in jugoslovanstvom. Zato tudi ni bilo nikakršne možnosti za spravo, saj je en oblastni cilj izključeval drugega. Do te ne bi prišlo tudi v primeru, če bi se oboji borili za »svojo« Slovenijo. Totalitarizem sam v sebi izključuje delitev oblasti. Sposoben je le taktičnih potez, kot je bila OF, sporazum Tito – Šubašič in podobno.

Množični poboji po II. svetovni vojni so bili del revolucionarne taktike in prakse, ki jo je zakoličil že Lenin. Stalin in njegovi učenci so jo le nadgradili. Katinski gozd ni nesrečno naključje! Do pokolov bi pri nas prišlo, tudi če ne bi bilo »kolaboracije«, ki je bila boj za preživetje s komunizmom nespravljive politične opcije. Kot tako so jo določili voditelji krvnikov in potencialne žrtve niso imele nikakršne možnosti dokazovanja, da temu ni tako. Res je tudi v nekaterih drugih državah po končani II. svetovni vojni prišlo do pobojev, toda njih ni vodila, organizirala in izvajala državna oblast(!), predvsem pa niso primerljivi s slovenskim številom žrtev glede na celotno slovensko populacijo. Dokaz, da je bil v ozadju revolucionarni obračun s potencialnimi konkurenti, so naši Primorci, pa naj bodo tigrovci ali pa demokrati – voditelji primorskega antifašizma. Znani goriški kavarnar Bratuž se je čudežno rešil, pesnik in duhovnik Filip Terčelj je moral na smrt čakati nekaj let. Za vnaprej pripravljen pobjo niso bili že pred koncem vojne pripravljeni seznaniti, ampak so ključne ljudi eksekucij poslali celo na primerno šolanje k sovjetskemu ekspertu v Moskvi.

To, da so množični poboji ob prevzemu oblasti samolastni komunizmu, imamo številne primere. Ko so na Slovaškem po koncu II. svetovne vojne oblast prevzeli demokrati, ni bilo pobitih niti pol stotnije ljudi, pa je Slovaška dobila državnost od Hitlerja. »Kolaboracija« par excellence. Ko so tisto oblast zamenjali komunisti, je preko noči izginilo nekajkrat toliko ljudi. Kam pelje komunistična sla po pobijanju, so najbolj zgovoren primer Kambodža oziroma Rdeči Kmeri. Nobeno fašistično ali nacionalsocialistično taborišče ni imelo tako velikega odstotka pobitih

kot Šentvid ali Teharje. Tisti, ki so pred Golim otokom bili v nemških taboriščih, so ta označevali za prava letovišča v primerjavi z jugoslovanskim.

Slovenskim pobojem Slovencev, gre za enega svetovnih rekordov v številu pobitih rojakov in zato potrebnim časom, je sledil še eksodus. Kaj smo izgubili z »argentinskimi Slovenci«, najbolj zgovorno pove njihovo tamkajšnje življenje in delo. Pa niso to vsi naši povojni emigranti! Koliko se jih je izgubilo v drugih državah!

Dobili smo Primorsko, »pokrajino«, ki pokriva po II. svetovni vojni vse današnje »slovensko« ozemlje pod nekdanjo fašistično Italijo. Tudi precejšen del nekdanje Kranjske smo dobili – po zaslugi tamkajšnjega izjemnega slovenstva, ki so ga občudovali in izrabljali tudi zahodni zavezniki, po zaslugi prvega evropskega antifašizma v teh krajih in nenazadnje načel zahodne demokracije, nam je bil precejšen del slovenskega ozemlja vrnjen. Po zaslugi komunizma oziroma delovanja po načelih hladne vojne smo s sestrelitvijo letal naših »antifašističnih zaveznikov« izgubili Gorico. Za pridobitev Trsta ni bilo niti teoretičnih možnosti. Izgubili smo slovensko morje. Onstran zahodne meje Republike Slovenije je še vedno Slovenija, poldrugo tisočletje s Slovenci naseljeno ozemlje. Tudi onstran Karavank. Za Koroško kljub sklepom AVNOJ, Kočevskega zbora in sklepov SNOS ni bilo praktičnih možnosti. Že takrat, ko so jih razglasili, so imeli zgolj politično mobilizacijsko vrednost, ne pa praktične. Mednarodno priznane meje so ne glede na vso utemeljenost ozemeljskih zahtev plod mednarodnih sporazumov, ne pa notranje-političnih potreb določene politične opcije. To priznavamo v praksi pri arbitrarnem sporazumu s Hrvaško glede Piranskega zaliva. Nenazadnje so se v imenu proletarskega internacionalizma (Kardelj) odpovedali porabskim Slovincem (in madžarski vojni odškodnini)!

Obstali smo, ker smo intimno imeli slovenstvo za najvišjo vrednoto.

Jugoslavija je bila zgodovinska napaka. Jugoslovanstvo kot del panslavizma je bilo že ob svoji prvi realizaciji del romantičnih zgodovinskih fantazij. V Jugoslaviji so se združile kulture, ki sobivanja niso bile sposobne. Slovenija je to malo občutila, vso kompleksnost tega so celo tisti, ki niso bili sposobni tega videti že poprej, lahko dokončno doumeli ob masakru Bošnjakov v Srebrenici. Stara Avstrija ni bila pravni ideal, pred Jugoslavijo pa je bila v tem pogledu svetlobna leta. Nekajstoletno skupno življenje pod Habsburžani je Slovincem omogočalo predvidevanje prihodnosti, beograjska čaršija, pa naj bo plava ali rdeča, jih je vrtela po mili volji. Pogosto niso niti dojeli, ali se ples začanja ali končuje. Slovenci, ki smo za hvaljenje silno dovzetni in smo zato pripravljene marsikaj plačati, nismo bili nikoli sposobni izračunati, koliko jih je ta pripravljenost žrtvovanja za druge narode dejansko stala.

Čeprav mnogi označujejo statistiko kot četrto dimenzijo laži, ni mogoče zanikati, da je Slovenija od obeh Jugoslavij profitirala. Izrabila je svoje komparativne prednosti. Ceno za to so plačali poljedelstvo in vinogradništvo ter kmetje kot stan. Že na predvečer II. svetovne vojne je njihov delež padel pod 50 odstotkov. Prave dimenzije tega vprašanja pa dojamemo, ko sežemo na področje mednarodnih primerjav. Slovenija je v obeh Jugoslavijah za svojo stoletja primerljivo evropsko družbo gospodarsko in družbeno čedalje bolj zaostajala. Prevzemalo jo je samozadovoljstvo, da je »prva na vasi«, spregledovala pa je, da v srednjeevropskem okviru ne postaja samo zadnja v mestu, ampak že na njegovi periferiji. Prvotni industrijski razvoj na področju lesarstva, tekstila, železarstva in kovinske industrije ter industrije podobnih delovno-intenzivnih panog, ni nadgradila z zahtevnejšo produkcijo, ki ustvarja višjo dodano vrednost.

Komunistična oblast je po sovjetskem vzoru malikovala težko indutrijo in za njo potrebne energetske vire. Njena največja dosežka pri nas sta kmečko zavarovanje in policentrični razvoj. Razvoj kot tak so namreč doživljale vse države. Obetavna elektroindustrija, Iskro smo imeli skoraj v vsaki vasi, kar je zadržalo praznjenje podeželja, ni zdržala velikega preobrata, ki jo je prinesel razvoj elektronike in računalništva. Znanstveniki, zlasti z Inštituta Jožef Stefan, so opozarjali na nevarnosti tehnološkega zaostajanja, vendar niso uspeli spremeniti partijske kadrovske politike, ki je bila v obrambo svojih vodilnih struktur vedno pripravljena potegniti na dan parole proti tehnokratizmu in liberalizmu. Zadnje je pomenilo ekonomičnost proizvodnje. Zato tudi nadvse obetavna akcija 2000 mladih raziskovalcev, ki naj bi prevzeli tehnološko in v perspektivi ekonomsko vodenje podjetij, ni uresničila ambicioznih pričakovanj. Klasičen, čeprav v drugačnem smislu, je primer visokoakumulativne farmacevtske industrije. Novomeška »Krka« se je v bistvu razvila proti volji slovenskega političnega vodstva, njen ljubljenec Lek je bil ob prvi priliki prodan.

Relativno gospodarsko zaostajanje Titove Jugoslavije – zanjo so bile po prvotnem planskem gospodarstvu oziroma petletkah značilne stalne reforme, ki so se vedno samo začele in nikoli končale – ni povzročilo samo zadolževanja, ampak tudi nov val izseljevanja, ki je iz Slovenije izpeljal nekajdesettisoč najbolj ambicioznih in dela voljnih ljudi (gastarbeiterji). Podobno je bilo tudi drugod v Jugoslaviji, zlasti na Hrvaškem. Nekatera podjetja so svoje delavce dobesedno prodajala in si s prilaščanjem dela njihovih deviznih zaslužkov podaljševala svojo in državno agonijo. Ti izseljenci so bili kasneje med največjimi zagovorniki slovenske osamosvojitve, saj so v praksi videli, da jugoslovanski problem niso delavci, ampak politični in državni jugoslovanski sistem. Prav zaradi potreb po devizah in ne zaradi demokratizacije in podobnih čenčarij protirevizionističnih zgodovi-

narjev, je bilo treba sprostiti tudi turizem. S stisnjenimi zobmi. S slovenske strani je bil dolgo časa predvsem tihotapsko-nakupovalni in se je običajno končal že v Trstu, Gorici, Celovcu in Gradcu ter njihovih okoliških manjših krajih.

Nekako po letu 1880 je odšlo okoli 250.000 – 300.000 izseljencev v ZDA in zahodno Evropo, k temu je treba prišteti žrtve I. svetovne vojne, glede na delež Slovencev relativno največje v monarhiji, izgubo Trsta in Primorske – slovenske de-narnice, Koroške, izseljevanje med svetovnimaj vojnama, žrtve II. svetovne vojne, povojne poboje in politično begunstvo in »delavce na začasnem delu v tujini«; skupna vsota se vrti nad 500.000 duš. Ob seštevanju človeškega in intelektualnega potenciala teh slovenskih demografskih izgub je pravi čudež, da smo Slovenci kot narod obstali. Mogoče prav zato, ker se nobena oblast, svetla izjema je Cerkev, pa tudi njena hierarhija na Primorskem in Koroškem ima nekaj madežev, ni pretirano za to trudila. Prepuščeni smo bili sami sebi in svojemu slovenstvu. Ni naključje, da je bila prva vseslovenska organizacija Mohorjeva družba.

Ne razburjajmo se zaradi sanj!

Samostojna slovenska država je za nekatere njene državljane uresničitev stoletnih sanj, za manjši del, ki bi jim take sanje za nazaj najraje strogo prepovedal, pa nezaželjen nezakonski otrok. Žal zmorejo tako misleči ponoviti samo prvi verz Prešernove pesmi *Nezakonska mati*, ne pa vseh, zlasti pa ne konca pretresljive umetnine. Zanimivo je, da so isti ljudje tudi proti petju celega besedila Prešernove *Zdravljice* kot slovenske državne himne.

Slovenski zgodovinarji smo se premalo ukvarjali z zgodovino slovenstva. Veliko je sicer narejenega, vendar je treba vse povezati in smiselno nadgraditi. Zaradi osebnega stremuštva smo delali tlako vsakokratni oblasti in vladajoči ideologiji. Večina niti ne ve, kdaj je bila Slovenija prvič omenjena (pred prvo omembo Jugoslavije!). Vsa čast izjemam!

Slovenska osamosvojitev je bila lahko izpeljana zaradi zrušitve evropskega komunizma. Njegova življenjska moč se je iztekla. Če jo je sploh kdaj imel, ne zamenjajmo jo z brezobzirnim nasiljem in demagogijo, so ga lomile odsotnost temeljnih človekovih pravic, gospodarska in znanstvena neuspešnost, nacionalno vprašanje in z njim povezana kultura ... Vsekakor gre za sklop vzrokov. Kako daleč je bila »oblast delavcev« od svojih idejnih utemljiteljev sredi XIX. stoletja največ pove dejstvo, da v njegovo obrambo v Evropi ni dvignil pesti niti en »neposredni proizvajalec«. Že dolgo, vse od Lenina dalje, se je njeno bistvo zreduciralo na nasilno prigrabitev in obdržanje oblasti za vsako ceno. Množični poboji in koncentracijska taborišča so sovjetska iznajdba. Poglavitna oblast ni bila v rokah navidezno vse-mogoče partije, ampak struktur, ki so to oblast varovale pred lastnimi državljani.

Te so polagoma prepoznale idejno in vsakršno praznino svoje oblasti in se pred njeno zrušitvijo načrtno pripravile na prelevitev v kapitaliste, kot so jih njeni pripadniki razumeli: lastnina je kraja, kapital je brezobziren, denar je vse, človek nič, morale in sociale ni ... Ni po naključju na čelu Rusije nekdanji pripadnik njene tajne policije, ki je hkrati tudi njen najbogatejši državljani. Podobno podobo kaže današnja Kitajska. Slovenski državljani si v okviru demokratičnih strank, ki so izšle iz slovenske osamosvojitve, na vse kriplje prizadevajo, da bi temu ne podleгли. To je ena temeljnih značilnosti poosamosvojitvene Slovenije.

Slovenska osamosvojitve ima poleg evropskega tudi jugoslovanski okvir. Njegov razpad je razkril vso praznino jugoslovanske ideje. Kljub ogromnim vložkom vanjo, materialnim, duhovnim in človeškim – koliko ljudi je v prenesenem smislu besede in dobesedno zanjo žrtvovalo svoja življenja, koliko jih je bilo brez hrbtenice! Čeprav so bili skozi vso zgodovino obeh Jugoslavij pri dokazovanju njunih nesmislov najbolj aktivni Hrvati, smo se iz nje najprej izvlekli Slovenci. Ne, ker bi kogarkoli od »južnih« bratov prezirali, ampak ker bi vztrajanje Slovencev v jugoslovanskem okviru pomenilo našo bližnjo smrt. S »skupnimi jedri«, srboslavizacijo šolstva, so nam načeli naše bistvo.

Neposredno osamosvojitve Slovenije so teoretično v največji meri pripravili slovenski pisatelji in drugi, predvsem humanistično in družboslovno izobraženi. Delno so temu krogu pripadali tudi njeni nekdanji Titovi mladinci, ki so bili predestinirani za najvišje politične in upravne funkcije, katerih pa »stari« niso bili pripravljeni spustiti iz rok. Komunistična oblast jih je, kot potencialno »naše«, prav zato dolgo podcenjevala. Njihove ideje o samostojni Sloveniji so se jim zdele neznanška utopija, ki pa ima pogosto »genetsko« naspako, da se uresniči. Ko se je oblast tega zavedla, je bilo prepozno. Slovenske desnice zaradi vojnih in povojnih pobojev ter emigriranja, zlasti pa posebne »skrbi« slovenskih represivnih organov, preprosto ni bilo. Še danes se v nekdanji »Ljubljanski pokrajini«, razen okoli Ribnice na Dolenjskem, zaradi temeljitosti povojnih pobojev ne morejo vzpostaviti demokratične strukture demosovskega porekla. Vse to ne pomeni, da katoličani nismo dali slovenskim osamosvojitvenim procesom značaja množičnosti, ni pa bilo za nami idej in struktur predvojnih političnih strank in zlasti ne političnega katolicizma.

Kake predhodne kompleksne in sistematične študije za oblikovanje samostojne slovenske države od mejnega do gospodarskega in socialnega vprašanja ni bilo, kar se nam še danes opleta. Lahko je biti pameten za nazaj, toda potrebovali bi več Pučnikov, več znanja, zlasti sistematičnih in variantnih študij in manj filozofiranja, toda vprašanje je, če bi se potem tako srečno izteklo. Stalni jugoslovanski vojaški pritiski in nazadnje neposredna intervencija so sloven-

sko družbo homogenizirali. Poti nazaj ni bilo več. Vojaška intervencija je onemogočila minimalno lustracijo. Ne mislim ideološke, saj vanjo ne verjamem, pač pa lustracijo zločincev in največjih krattiteljev človekovih pravic. Slovenski komunisti, ki so razumeli, kaj se je zgodilo z njihovima romunskima tovarišema, in so iz tega izvlekli dolgoročni nauk, so se kot pretkani in izkušeni politiki hitro znašli. Prej, kot bi kdorkoli pričakoval – za to ima ključne zasluge prvi predsednik samostojne Slovenije Milan Kučan –, so se vrnili na politično prizorišče. Pri tem jim je poleg fanatične pripadnosti nekaterih posameznikov, tudi zaradi strahu pred lustracijo, verjetno pomagal še v času razpadanja Jugoslavije v tujino izpeljani denar, za količino katerega obstajajo različne ocene. Svoje so, kot povsod v nekdanjih komunističnih državah, prispevale napake novih demokratičnih struktur in prevelika pričakovanja državljanov. Vsekakor je nekdanje govorjenje o udbomafiji dobilo polno potrdilo in nagradnjo v tajkunskih zgodbah. V »loncih marmelade«¹ trezorjev slovenskih bank so vidni prsti grabljenja.

Slovensko osamosvojitve je vojaško izpeljal Demos z Janšo in Bavčarjem na čelu ter s številnimi predanimi sodelavci. To so drago plačali, saj so Demos s pomočjo intrig izbrisali iz slovenske politike, drugega stalno demonizirajo in mu že dvajset brez minimalnih dokazov dokazujejo kriminal, tretji se jim je dal vplesti v »ekonomske posle«. Vse od tistega junijskega večera 1991. leta poteka boj za osamosvojitveno dediščino in zgodovinsko interpretacijo največjega dosežka Slovencev v naši zgodovini. Ima dve temeljni dimenziji. Prva je blatenje slovenstva v luči osamosvojitve. Ne da bi mislili, da smo Slovenci nekaj posebnega, a da naj bi imeli prirojeno podložnost, zasramovanje drugačnih, pa da smo nestrpni do Romov, Albancev ..., da smo krivi izгона Judov na prehodu iz srednjega v novi vek – to nam očitajo ljudje, ki sicer zanikajo obstoj Slovencev do druge polovice XIX. stoletja; skratka, očitek, da smo največji negativci v Evropi, je vsekakor preveč. S kakšno naslado so ti ljudje sprejeli evropsko sodbo zaradi izbrisanih! Namesto, da bi se zavzeli za popravo dejanskih krivic, jim gre za politično vnovčevanje blatnega slovenske osamosvojitve. Podobno kot vsakoletne ljubljanske parade ponosa, ki v imenu strpnosti žalijo slovenske katoličane. V zadnjem času je priljubljeno zanikovanje vrednot in posebnost slovenske kulture v imenu urbanosti. Pri tem je tragično, da njeni razglaševalci pod njo razumejo predmestno, suburbano kulturo angleških in ameriških predmestij. Pretresljivo je, kako številni repati filozofi in sociologi pri delitvi raznovrstnih očitkov Slovincem in postavljanju zahtev po multikulturalnosti v škodo slovenstva, odpovedovanju slovenskih tradicij in specifičnosti, celo dvojine, poudarjanju »več Evrope«² in podobno, uporabljajo pri tem iste argumente in celo besede kot oni,

ki so nas hoteli v XIX. stoletju v imenu višje kulture ponemčiti, poitalijančiti ali madžarizirati. Druga metoda izvotljevanja slovenstva je ponarejanje osamosvojitvenega procesa. Naenkrat naj bi imeli zanj glavno zaslugo komunisti, partizani, Edvard Kardelj in Milan Kučan. Stoletnih prizadevanj za slovensko identiteto, boja za demokracijo, človekove pravice, ohranitev slovenstva ... ni bilo. To je lepo demonstriral znani spor okoli zastavonoš na državni proslavi, kamor bi nekateri še vedno radi hodili s simboli komunističnega totalitarizma. Med II. svetovno vojno jim je to prepovedal »Ded« (kominterna), Kučan je ob osamosvojitveni slovesnosti vodil zamenjavo zastave, na kateri je bila rdeča zvezda, s sedanjo ... Trdijo, da bi bili danes Slovenci brez partizanske zmage še vedno pod okupatorji, in podobne neslanosti. Antiteza fašizma je antifašizem v imenu demokracije, ne pa v zamenjavi enega totalitarizma z drugim! Seveda jim ne gre za simbole, komunistično idejo, to so zavrgli kot berač uši in pustili na cedilu številne naivne ponižane in razžaljene, ki so jim slepo sledili, še manj za zgodovinsko resnico, ampak za argumente za prikritje zločinov (Barbarin rov, Kočevski Rog ...), udbomafijskih in tajkunskih poslov, slabega vladanja v preteklosti. V njih in samo v njih naj bi videli edine, ki nam imajo pravico vladati. V bistvu želijo obiti demokracijo. Pri tem se naslanjajo na dediščino samoupravljalnih floskul, ki so pri mnogih bolj prisotne, kot so pripravljene priznati. Koliko je vreščanja zaradi premočne vloge države, hkrati pa bi občine ukinili. Nekateri bi ji vzeli vse funkcije, ker se še niso sprijaznili, da Kardeljeva teza o »odmiranju države« ni več aktualna.

Slovenci smo ob osamosvojitvi marsikaj pričakovali, samo tega ne, da nam bo največja nevarnost grozila od strani slovenskih sodržavljanov – večinoma Slovencev. Pri tem ne gre za ideološko ozadje, ampak državljansko nezrelost. Preprosto se tako hitro ne moremo navaditi, da imamo svojo usodo v lastnih rokah. Podcenjevali smo zgodovino. Slovenci v preteklosti nismo sovražili in prezirali Nemcev, Italijanov, Madžarov, ampak nemčurje, italijanaše in madžarone – tujcem prodane in Slovincem sovražne rojake. Prav tako je tragično, kako nekateri še vedno iščejo in ustvarjajo »očete« naroda in države, iščejo »voditelja«, zahtevajo »nestrankarsko szdlejevsko« strankarstvo ... Posebna oblika nove »dežmanovščine« so nastopi raznih »intelektualcev« proti »Slovencljnom« in podobno. Čas očitno zahteva svoje. Govorjenje o spremembi narodnega v nacionalni značaj Slovencev nima osnove.

Najlepša resnica slovenske osamosvojitve je, da ni bila naperjena zoper noben narod in da nismo zaradi nje nikomur nič dolžni. Ker nismo uspeli uresničiti združene Slovenije, nam ostaja trajni dolg do pripadnikov Slovencev – manjšin v sosednjih državah!

Kaj pomeni živeti po slovensko?

Ker smo Slovenci večji materialisti, kot smo pripravljeni priznati, pomeni to najprej ne bistveno slabšo ali vsaj približno enako življenjsko raven, kot jo imajo od nas boljši in srečnejši sosedi. Vsaj stremeti moramo k temu. To je intimni odgovor. Seveda pomeni to navzven, za sebe in za druge, predvsem enakopraven razvoj Slovencev v družbi evropskih narodov. Smo mednarodno priznana država. Z vključitvijo v Evropsko unijo, kjer je naš jezik eden uradnih – vedno smo se bili pripravljene glede njega zadovoljiti z rabo v šoli, uradu in vsem javnem življenju na slovenskem ozemlju, ne pa na mednarodnem nivoju – smo dosegli več, kot smo v sanjah pričakovali. Želimo spravo. To ne pomeni zanikanje razlik, tudi preteklosti ni mogoče spreminjati, ampak nasprotovanje njihovemu poglobljanju, zlorabljanju in potvorbam preteklosti ter razpihovanju nestrpnosti. Niso bistvo slovenske države. Vrnimo se k čaščenju dela in poštenosti kot najvišjih človeških vrednot. Zavrnilo hujškaštvo in kulturni boj, ki sta nam v zgodovini naredila največ škode. Resnično slovenstvo naj njene državljane povezuje v ljubezni in spoštovanju demokratične samostojne slovenske države ter presega sicer med ljudmi normalne razlike. Tudi zaradi njih smo se osamosvojili. Slovenci smo majhni samo zaradi njihovega nepriznavanja za legitimne. Francoz je najprej Francoz, enako tudi drugi, tudi Hrvati in Srbi, le Slovenec je vse drugo prej. Kdaj in kako bomo zmogli to preseči?

(Prof. dr. Stane Granda, zgodovinar, esejist, Ljubljana)

Na vrhu Slovenije.
Foto: Oton Naglost

POMANJKANJE OBČUTKA ODGOVORNOSTI

Pogovor s predsednikom Ustavnega sodišča Republike Slovenije prof. dr. Ernestom Petričem

Spoštovani gospod predsednik, ves čas samostojnosti naše države so izjemno žive razprave o vlogi in delovanju Ustavnega sodišča, prav tako se to spopada z velikim pritiskom pobud, vlog in pritožb. Zdi se, da je Slovenija v tem pogledu nekaj posebnega v primerjavi z večino drugih držav. Kaj je po vaše vzrok za to specifiko naše države?

Po statističnih podatkih Slovenija res sodi med tiste države, kjer je recimo na 10 tisoč prebivalcev izredno veliko število zadev pred sodišči. Ne le pred ustavnim sodiščem, a tudi pred njim. Nasploh se s pritiskom spoprijemljejo vsa tista ustavna sodišča, ki imajo tudi takoimenovano ustavno pritožbo. To pomeni, da se posameznik, ki meni, da je bila v kakem postopku pred rednim sodiščem ali pred upravnim organom prizadeta njegova človekova pravica, lahko – pod določenimi pogoji seveda – pritoži z ustavno pritožbo na ustavno sodišče. To so široko odprta vrata k ustavnemu sodišču in večina držav, ki to imajo – nimajo tega namreč vse države –, ima problem z obvladovanjem tega dotoka. Leta 2007 se je tako pred Ustavnim sodiščem Republike Slovenije znašlo – če se ne motim –, sedem tisoč zadev, zdaj jih pride kakih dva tisoč na leto. To je skratka resen problem. Delno je to posledica široko odprtih vrat – na ustavno sodišče namreč lahko pridete brez odvetnika –, drugače kot recimo v primeru vrhovnega sodišča. Vi sami napišete vlogo in mi se moramo odzvati. Med ljudmi je tudi široko razprostranjeno prepričanje, da bodo, če gredo na ustavno sodišče, končno dosegli svojo pravico. Ljudje običajno ne vedo, da mi ne sodimo o stvari, mi ne sodimo o tem, ali je sosed res poškodoval kako vašo stvar. Mi sodimo samo o tem, ali je bila v postopku pred sodišči, na katerih ste bili, kršena katera od vaših človekovih pravic. Na primer: da niste bili zaslišani ali da sodišče na vaše navedbe ni odgovorilo ali da niste imeli možnosti soočenja z drugo stranko in tako naprej. Samo o tem odločamo, ne o stvari. In moja izkušnja iz pogovorov z ljudmi je, da tega ne razumejo, mislijo, da smo le še ena instanca, ki odloča o vsebini zadeve. – Omenili ste, da je o ustav-

nem sodišču veliko razpravljanj. Te razprave so na raznih ravneh, ena od njih je ta, kako razbremeniti Ustavno sodišče Republike Slovenije, da mu ne bi bilo treba odločati tudi o raznih prekrškovnih zadevah v vrednosti recimo petdesetih evrov. Mi bi se teh zadev hoteli otresti in delno smo se jih in zdaj prekrškovne zadeve jemljemo v pretres samo, če gre zares za pomembno zadevo za tisto osebo ali pa če gre za zadevo, ki ima precedenčni pomen, torej za zadevo, ki se je prvič pojavila pred nami in je obravnava res potrebna tudi zato, da usmerimo sodno prakso.

Tole vprašanje je morda bolj načelne narave, zanima me vaše mnenje: kje so meje ustavne presoje. Na eni strani imamo princip takoimenovane ustavnosodne zadržanosti, drugi pogled pa je – bolj proaktivna vloga ustavnega sodišča.

To je eno od centralnih vprašanj, ki se v tej zvezi postavljajo. Ustavno sodišče je varuh ustave. Vedno mora biti zadržano, ko tolmači ustavo, zlasti ustavna načela, seveda. Njihovo vsebino napolnjuje življenje in zato stvari sčasoma dobivajo drugo vsebino. Če vzamemo recimo načelo enakosti spolov: pred petdesetimi leti ni bilo razumljeno, da vključuje tudi enakopravnost gejev in se je razumelo samo kot enakopravnost na relaciji moški-ženska. Ta zadeva je torej dobila novo vsebino. Ustavna načela, ustavne vsebine se menjajo na dolgi rok, so trajne, a življenje terja določene adaptacije. Ko jih ustavno sodišče napolnjuje, kadar reče: to in to je vsebina tega načela – mora biti zadržano. Upoštevati mora pravni položaj, dikcijo ustave same, namen ustavodajalca – ampak seveda tudi življenje, ki teče. Torej mora najti pravo ravnotežje. Če gre preveč junaško, preveč hlabro proč od tistega, kar v ustavi piše, ali pa stran od vsebine prejšnjih odločitev – ko so o enaki ali podobni zadevi odločali pred desetimi ali dvajsetimi leti –, ko se torej od tega odmakne, mora imeti za to tehtne argumente in jih mora v novi odločitvi tudi utemeljiti. Ampak osebno sem vedno bil in sem še privrženec aktivne vloge ustavnega sodišča. Zame osebno je norma sicer zavezujoča, ustava me zavezuje bolj kot kogarkoli drugega, saj sem kot predsednik Ustavnega sodišča Republike Slovenije njen glavni čuvaj – če smem tako reči. A vendar je treba videti življenje. Navsezadnje vsako pravo služi dobrobiti ljudi, služi človeku, služi človekovemu dostojanstvu, služi človekovim pravicam. Pri teh stvareh včasih celo ostanem sam, ampak sem morda pripravljen storiti tudi kakšen daljši korak kot drugi. Pri tem pa se zavedam, da svoboden tu nisi, zadržan moraš biti, ne moreš se odmakniti tako daleč, da med tvojo odločitvijo in objektivnim pravom, dejanskim in pozitivnim pravom, ni več zveze. Tako daleč lahko greš v avantgardni vlogi, kolikor je to še mogoče ustavnopravno utemeljiti. Je pa to tema, ki je tudi v mednarodnem pravu – ki je sicer moje področje –, izredno aktualna. Zlasti okoli vprašanja, kaj danes pomeni suverenost države. Ta suverenost je bila nekoč razumljena zlasti

kot njena neodvisnost, njena vrhovna popolna oblast nad vsem, kar se v njej ali v zvezi z njo dogaja. Danes suverenost postaja vedno bolj zavezanost države, njena dolžnost, da skrbi za varnost in dobrobit svojih državljanov, da skrbi za njihove človekove pravice. Skratka, suverenost se napolnjuje na nov, dodaten način, z obveznostmi. Danes imamo mednarodna sodišča, imamo kazenska sodišča, imamo načelo spoštovanja človekove dignitete, danes se govori tudi o takoimenovani »responsibility to protect« – odgovornost zaščititi, ko mednarodna skupnost – če naj vzamemo primer Libije –, v soglasju z Varnostnim svetom OZN, poseže v državo. Tega si pred petdesetimi leti ne teoretično ne praktično ne bi mogli predstavljati. Vprašanje, ki ste ga zastavili, je torej izjemno aktualno, še posebej za ustavno sodišče, ki ima morda nekaj več manevrskega prostora kot redna sodišča.

Smo v krizi, ki ni le gospodarska, pač pa je tudi kriza vrednot. Kolikšno moč, kakšen potencial ima ta ustavni okvir države – in po drugi strani, koliko je prav zaradi krize izpostavljen eroziji?

V sodobnih časih in še posebej v Sloveniji je avtoriteta vseh institucij izpostavljena eroziji. Živimo v času, ko se inštitucij a priori in nasploh ne spoštuje, kot se jih je včasih. V Sloveniji je ta pojav še posebej izrazit. O razlogih za to bi lahko razpravljali. Ustavno sodišče je zaenkrat še dosti spoštovano in cenjeno zaradi njegovega dela. Je pa tudi del družbene realnosti in tudi nanj letijo kritike. Če so te kritike strokovne in utemeljene, so dobrodošle, če pa so pavšalne, ne koristijo ničemu drugemu kot rušenju avtoritete še te institucije, ki naj bi varovala ustavno ureditev. Če te kritike ali pripombe prihajajo s strani politikov, pa moram kot predsednik Ustavnega sodišča Republike Slovenije reči, da jih sam osebno – in moji kolegi – razumemo kot prvi znak pritiska. Če visoko stoječi politik reče, da dvomi – ali kaj podobnega v zvezi z ustavnim sodiščem, tega ni mogoče razumeti drugače kot pritisk. To je pa slabo.

Tudi ustavno sodišče poskušajo vplesti v dnevne politične igrice, ga celo spraviti v položaj nekakšnega talca v dnevnik političnih spopadih ...

Nedavno sem bral izjavo enega bivših predsednikov ustavnega sodišča, ko je rekel: Odločitve našega ustavnega sodišča so nepredvidljive. To je bilo celo v naslovu v osrednjem dnevniku. Nekatere moje kolegice in kolegi so se ob tem malce vznemirili, sam sem pa rekel: »Kakšno priznanje – ali ni to vendar krasno –, ne ve se, kako bomo odločili!« No, mi bomo vedno odločili tako, kot mislimo, da je v skladu z ustavo, odločili bomo v skladu z našo vestjo in poštenjem, v okviru svojega znanja – ki seveda prav tako ni zveličavno, včasih se lahko tudi motimo – ampak odločili bomo v dobri veri, da odločamo po ustavi, tako, da bomo vča-

sih šli do tistega roba, o katerem sva govorila prej. In nekatere naše odločitve niso preproste, zahtevale so veliko premisleka, nazadnje se o njih ne strinjamo, ampak večina petih glasov prevlada. – Omenili ste, da je ustavno sodišče včasih talec nekkih drugih dogajanj. Seveda, vsaka politika računa z vsemi sredstvi, ki jih ima na razpolago. In pri nas je seveda eno od pomembnih sredstev še vedno referendum. Ta je bil pri nas urejen na poseben način in v tem okviru je imelo tudi ustavno sodišče – in ima še vedno –, vlogo, da odloči o zadevi, glede katere je bila sprožena zahteva za referendum. Pot do referendumu je široko odprta in mi smo potem tisti, ki naj bi ta referendum dopustili ali prepovedali. Tu pa prihaja do velikega nesporazuma tudi med našimi državljani. Mi ne odločamo o vsebini zakona, ki naj bi bil predmet referendumu! Ko smo odločali v zvezi s pokojninsko reformo, nismo odločali o tem, ali je pokojninska reforma dobra ali slaba. Zdaj – post festum – lahko rečem, da sem sam na referendumu glasoval za pokojninsko reformo, a mi, kot ustavno sodišče smo odločali le o tem, ali bo padec zakona o pokojninski reformi – ali recimo padec družinskega zakonika prav tako na referendumu – povzročil protiustavne posledice. Govorim o protiustavnih posledicah v smislu, da bi padec zakona na referendumu popolnoma izvotlil socialno varnost, ki izhaja iz 50. člena ustave. O tem smo odločali. A odločali smo o učinku padca zakona danes in tukaj – ne čez trideset let. In zato smo lahko ugotovili samo, da padec pokojninskega zakona na referendumu ne bo ustvaril protiustavnega stanja. Lahko bo škodoval politiki, lahko nas bo čez dvajset, trideset let zelo močno prizadelo – pokojninski skladi bodo prazni, pokojninski sistem se bo sesul. A ne danes in jutri, da bi lahko rekli: zdaj bo nastala taka katastrofa, protiustavno stanje, da moramo reči ne, ker naša država ne bo več socialna država, če ta zakon na referendumu pade. Enako velja za druge referendumске odločitve: Nismo odločali o tem, ali smo za to, da istospolni partnerji lahko sklenejo zakonsko zvezo in tako naprej, odločali smo se samo o tem, ali bodo nastale protiustavne posledice, če bo družinski zakon na referendumu padel. Saj, če kak zakon na referendumu pade, se lahko nekoliko drugačnega čez eno leto znova vloži v proceduro. Prostor za omejevanje referendumov je, prvič, zelo omejen, drugič pa, osebno mislim, da ni dobro, da je ustavno sodišče sploh postavljeno v ta položaj.

Se z vaše pozicije spodobi, oziroma je primerno komentirati pobude in dogovarjanja na političnem parketu glede sprememb referendumске zakonodaje?

Do določene točke lahko komentiram: Mislim, da je potreben resen razmislek o referendumski zakonodaji, mislim, da so potrebni popravki. Kot veste, je v igri več predlogov. Kot predsednik Ustavnega sodišča Republike Slovenije ta hip ne bom zavzel stališča do njih. Predlogi gredo v smeri, da bi omejili dostop, da bi

moralo biti večje število tistih, ki lahko zahtevajo referendum, omejiti možnost, da skupina poslancev zahteva referendum, da Državni svet RS ne bi mogel zahtevati referenduma, da bi bil, skratka, dostop do referenduma ožji. Drugič, da bi se izločilo določene zadeve, glede katerih referendum ne more biti – kot so fiskalne zadeve in človekove pravice. Čeprav tu trčimo ob probleme, kajti redkokateri zakon je tak, da nima tudi fiskalnih posledic, in redkokateri je tak, ki ne zadene ob človekove pravice, tako da je vprašanje, kako bodo to uredili. Potem so tu seveda predlogi, da naj bi se rezultat referenduma upošteval, če bi bil dosežen določen kvorum. Mislim, da so vse to resni razmisleki, da so potrebni, da je treba nekaj sprememb. A kot rečeno, stopil bi korak predaleč, če bi rekel: to je prav, to je narobe.

Še eno vprašanje iz ustavne materije: ali je ustavno izražena zahteva na področju izobraževanja v smislu upoštevanja vseh prepričanj po vaše pri nas primerno uveljavljena?

Menim, da je to eno od področij možnosti izražanja različnih prepričanj – ne vem pa, kako je to videti v učnih programih šol, premalo poznam. Sam osebno ne čutim nekega velikega problema. Sam sem agnostik – v cerkev grem takrat, kadar grem izrazit spoštovanje tistim, ki so verni in ko gre za stvari, kot so maša za domovino. Tedaj sem, ne le po svoji funkciji, temveč tudi po svojem prepričanju, dolžan biti tam. Drugače nisem veren človek v tem klasičnem smislu. Ampak živel sem v tistem prejšnjem času, ko so, roko na srce, verni ljudje bili zapostavljeni. Marsikdaj, glede služb, glede položajev, glede funkcij. Iz tega se je, se mi zdi, izoblikovala neka družbena klima, v kateri je – morda se motim in če se motim, sem zadovoljen – še vedno na neki način v slovenskem, tudi medijskem, prostoru laže biti levičar kot pa človek, ki javno in brez zadržkov izkazuje svojo versko pripadnost. Nekaj te klime je še ostalo. Ampak kot sem rekel: ni diskriminacije, prostor je, se mi zdi, široko odprt. Zdaj bom povedal pa še nekaj, kar mi bodo mnogi zamerili: Zdi se mi, da so mediji malce enoznačni v prej omenjenem smislu. Pa niti ne mediji: kot da ljudi malce bolj vznemiri, če se nekaj v zvezi z verskimi zadevami pojavi v medijih, kot pa če je na liniji tiste naše tradicije, ki je trajala sedemdeset let. A to se spreminja in mislim, da smo vendarle tolerantna družba.

Če vas ob koncu povprašam še o politični kulturi – morebiti bi bil boljši izraz družbena klima. Nekako se vračava k začetku pogovora: politično kulturo determinirajo ustavni in pravni okvir, o katerem sva govorila, pa seveda njuno izvajanje v praksi. A tudi mnoge druge prvine družbene zavesti – tradicija, morala, etika. To seveda ni prvenstveno pravno vprašanje, a morda kakšna vaša misel ...

Nekatera vprašanja, ki se v družbah z visoko pravno, politično, družbeno kulturo, sploh ne zastavljajo, so pri nas v ospredju. Na primer, pri nas je debata o tem, ali doživljenjski sodniški mandat ali ne, je debata o tem, kako voliti ustavne sodnike. Zato, da bodo neodvisni?! V družbi z visoko pravno in družbeno kulturo je to irelevantno. Ve se, da bodo sodniki neodvisni, normalno je, da so neodvisni, ljudje ne dvomijo o tem! Pri nas zaenkrat še nismo na tej ravni. Ali pa druga raven: ko mi včasih prenesemo kak pravni instrument – recimo socialno pravico – in ga uveljavimo v našem okolju, ki ni Norveška ali Danska ali Švedska, to pri nas ne bo tako funkcioniralo. Pri nas se sociala v veliki meri razume kot nekakšna možnost: brez dela priti do nečesa. Na Švedskem je to razumljeno popolnoma drugače. Zato tudi njihov socialni sistem funkcionira z neizmerno manj zlorabami, kot pri nas. Formiranje pravne in politične kulture je dolgotrajen proces, to bo na Slovenskem trajalo še nekaj časa, treba bo še nekaj desetletij imeti lastno državo in jo graditi. Z velikim občutkom odgovornosti. Žal pa moram reči, da je eden od velikih problemov, ki ga opažam, prav pomanjkanje občutka odgovornosti. Ne vem, ali smo se tu navzeli nekih drugih navad, ko rečemo: saj bomo zlahka. Ljudje se ne lotijo problema in ne sprejmejo odgovornosti, ki jo imajo, na resen način. Tistega, kar je nekaterim narodom na Zahodu dala ta protestantska etika, tega pri nas ni. In zato pri nas nekatere stvari, ki so pravno enako urejene, ne funkcionirajo tako dobro kot tam.

Pogovarjal se je Štefan Kutoš

(Prof. dr. Ernest Petrič, pravnik, diplomat, Ljubljana; Štefan Kutoš, novinar, urednik, Ljubljana)

Foto: Dean Calma

Joseph A. Mussomeli

SLOVENIJA – DISNEYEV SVET

Ni je očarljivejše dežele

Službovanje ameriškega veleposlanika v Sloveniji je večinoma radostna – in le redkokdaj drugačna – izkušnja. Razlogi, da je to radost, so vsakomur jasni: ni je očarljivejše dežele, kot je Slovenija; malo je dežel, ki se lahko kosajo s Slovenijo, kar zadeva varnost in snažnost. Mojemu fantku Thomasu je všeč prostost, da lahko gre naokoli brez strahu ali nevarnosti. In moja žena Sharon obožuje vsakodnevno možnost, da lahko pohaja brezkončne milje in uživa v pokrajini. Slovenski ljudje so izredno vljudni in skoraj vsi so bili zelo prijazni do nas. Zdaj pa godrnjaje tudi sam vsak dan hodim in si prizadevam, da bi posnemal svojo ženo in Slovence vseokoli sebe. Čeprav v resnici ne maram hoje, čutim, da je hoja tukaj v Sloveniji malone državljanska dolžnost, zato se prisilim, da to počnem – navsezadnje nočem, da bi me prijemale ali grajali kot leno osebo, kar dejansko sem! Poleg tega med hojo uživam v vsakodnevnih srečanjih s Slovenci – celo s tistimi malo Slovenci, ki kar zabolščijo vame kot butci, ko jih na ulicah vedro pozdravim. Več kot en Američan je Slovenijo opisal kot Disneyev svet – le da je malo prostranejša. In malo cenejša ...

Drugačne podobe tukajšnjega življenja so bolj zapletene. Nikoli doslej nisem služboval v deželi pravega razvitega sveta. Vzelo mi je nekaj časa, da sem se privadil pitju vode, ki je ni bilo treba prekuhati ali precediti; še več mi je vzelo, da sem se ponovno naučil, kako hoditi po pločnikih in se ustaviti ob rdečih semaforških lučeh. (Pravzaprav še vedno raje hodim po ulici in še vedno me stane herkulskega napora, da ne grem čez cesto, ne da bi se ozrl na barvo na semaforu!) Od kraja je tudi bilo težko biti v deželi, ki je tesna zaveznica Združenih držav, kjer pa je prav tako široko razširjeno nezaupanje do ameriške vlade in njene politike. Bil sem navajen nasprotnega: vlad, ki so bile do nas nezaupljive, vendar ljudi, ki so pričakovali od Združenih držav podporo in pomoč. Toda to

je dober in zanimiv izziv: da sam in moje osebje bolj osredotočimo pozornost na ljudi v Sloveniji in manj na vlado.

Nedavno sem razložil, da dežele podobno kot ljudje pripadajo eni od dveh vrst. So ljudje, ob katerih se takoj počutiš lagodnega, a čez kratek čas lahko znaš njihove pomanjkljivosti in malo pozneje se ob njih povsem utrudiš. Potem pa je drug primer osebe ali dežele, ob kateri se teže takoj počutiš lagodnega, a čez čas ugotoviš, da ju ceniš bolj in bolj, in preden se tega zaveš, si se zaljubil vanju. Slovenija je tak primer države; Slovenci so tak primer ljudi. Niso ljudje, ki bi jih zlahka objel, a ko kdaj pride do objema, je to za zmeraj. Slovenci se lahko ne smejiyo tako zlahka kot drugi ljudje, toda slovenski nasmehi se zdijo vselej pristni in pristrčni. Vsak nasmeh me spominja – kot da se mi je tega treba spomniti –, da so Slovenci, četudi pogosto vase zaprti, plahi in zadržani, tako sočutni, dobri ljudje.

Diplomat, ki vam reče, da se je tukaj takoj počutil doma in se takoj zaljubil v tukajšnje ljudi, je, no, domnevam, boljši diplomat, kot sem jaz! – Toda ne posebno pošten. Slovenija je zdaj moj dom in zdaj bo zelo težko vzeti slovo, a to je občutje in stanje bivanja, ki sta se razvijala počasi in nezadržno v teku časa.

Ker pa se moja družina in jaz res počutimo tako doma tukaj, je v resnici zelo malo tega, kar pogrešamo, ker nismo v Ameriki. Dejansko je edina stvar, ki jo odkrito pogrešamo, naša rodbina, ki je ostala v Združenih državah. Razen nje ima Slovenija vse, kar potrebujemo in želimo. Nekateri pravijo, da je Slovenija premajhna in postanejo klavstrofobični, a še nismo ugotovili, da bi bilo to povsem res. Slovenija je sorazmerno majhna, vendar je tako raznolika in ima tako veliko zanimivih in edinstvenih krajev, primernih za obisk, da se bojim, da se bom naslednje poletje poslovil, preden mi bo mogoče obiskati vse kraje, ki bi jih rad videl.

Seveda Slovenija ni popolna, a se tako bliža popolnosti, kot bi se mogel katerikoli kraj razen raja. Če sem pošten, se včasih sprašujem, ali Slovenci res zadosti cenijo to, kako čudovito deželo imajo. Zdi se, da del slovenske duše nikoli ne bo prav zadovoljen. A mogoče je to tudi dobro.

Spominjam se nekaj let nazaj, ko sem, razočaran, ker se je zdelo, da ni moja žena Sharon nikoli z ničimer povsem zadovoljna, izbruhnil s ploho besed proti vsem tistim, ki ne cenijo dovolj tega, kar v življenju imajo. V odzivu je blago pripomnila, da so nezadovoljneži tisti, ki zagotavljajo napredek. Če bi mi ne bili nezadovoljni, je dokazovala, bi še vedno živeli po jamah in spali ob tabornih ognjih, da bi vzdrževali toploto. Nezadovoljstvo, je dejala z nasmehom resničnega zadovoljstva, je to, kar omogoča civilizacijo. Ob takem merilu sem se, domnevam, zdaj znašel verjetno v najbolj civilizirani deželi na svetu! Pogledam naokoli po Sloveniji in najdem toliko vsega, kar je vredno občudovanja, kar je ljubkega in prikupnega, da je skoraj žalostno videti, kako številni Slovenci ostajajo nezadovoljni in

neutešeni. Potem pa pomislim na Sharon in na to, kako je lahko to izvorno razpoloženje v pričakovanju, da bi se stvari zboljšale, dobro, kako je lahko pravi blagoslov, ki zagotavlja, da ne sprejemamo stvari, ki niso tako dobre, kot vemo, da so lahko. Potemtakem se nemara motim in sem se vse svoje življenje in morda je to svetla stran zamračenega pogleda na življenje in prihodnost. Vendar le do neke mere. Na določeni točki se mora nezadovoljstvo prežeti z upom in pogumom in nemara celo s humorjem in hvaležnostjo, sicer se stvari sploh ne zboljšajo. Torej upam, ko si prizadevam, kako bi se v svoji starosti naučil želeti, da bi stvari napredovale, zahtevati več pravičnosti in več lepote in več napredka za vse, da se bodo tudi Slovenci naučili biti hvaležnejši, zadovoljnejši in vsekakor srečnejši z vsem, kar imajo v tej neverjetno čarobni deželi.

Prevedel Hrabroslav Lokošek

*(Joseph Adamo Mussomeli, pravnik, politolog, diplomat,
veleposlanik Združenih držav Amerike v Sloveniji, Ljubljana)*

»Dežela Kranjska nima lepš'ga
kraja ...«
Foto: Fr. Pavlin

Marija Kozar

»NAŠ MATERNI JEZIK JE V SMRTNOJ NEVARNOSTI«

Od Cirila in Metoda do Janoša Kúharja

Kje je Porabje? Kjer se moli očenaš, kakor sta ga tukaj živečim Slovanom učila sveta Ciril in Metod v IX. stoletju:

»Oča naš, ki si vu nebesaj, sveti se ime tvoje, pridi kraljestvo tvoje. Bojdi vola tvoja, kak na nebi tak i na zemli. Krüja našega vsakdanešnjega daj nam ga gnes, i odpüsti nam dugé naše, kak i mi odpüščamo dužnikom našim. I ne vpelaj nas vu sküšavanje, nego oslobodi nas od hüdogá!. Amen.«

V IX. stoletju je območje v okolici Monoštra (Szentgotthárd) na Madžarskem spadalo h kneževini Pribine in Koclja. Kocelj je pri papežu Hadrijanu II. zaprosil Metoda za nadškofa svoje kneževine v Spodnji Panoniji. Središče kneževine je bilo v kraju Blatograd (danes Zalavár). Spomenik Cirilu in Metodu so tukaj postavili Bolgari. Pribini in Koclju pa Zveza Slovencev na Madžarskem, ki ima sedež v Monoštru.

V X. stoletju so se Madžari naselili v Karpatskem bazenu in s tem pretrgali ozemeljske vezi med Alpskimi in Zahodnimi Slovani. Večji del slovanskega prebivalstva so pomadžarili, manjši del v zahodnem obmejnem obrambnem pasu – med Muro in Rabo – pa je ohranil svoj jezik vse do danes. V XI. stoletju so območje cerkvenoupravno priključili k novoustanovljeni škofiji v Zagrebu, civilnoupravno so ga razdelili med županijama Zala in Vas. Gornje Prekmurje – z današnjimi porabskimi vasmi – je pripadalo županiji Vas, ki so jo leta 1176 priključili k škofiji v Györu.

Madžarski kralj Bela III. je leta 1183 v Monoštru ustanovil cistercijansko opatijo z namenom, da bi obdelovali in obljudili redko naseljeni obmejni obrambni pas. Za delovno silo jim je služilo domače slovensko prebivalstvo in na novo priseljeni Slovenci s Koroškega. Slovenci so na pristavah monoštrskega cistercijanskega samostana ustanovili svoja naselja, ki so se v Porabju ohranila do danes: *Gornji in Dolnji Senik, Sakalovci, Slovenska ves, Števanovci, Otkovci, Verica, Ritkarovci in Andovci.*

Prebivalci slovenskega Porabja so – od XII. stoletja do leta 1848 – bili podložniki cistercijanske opatije v Monoštru in veleposestniških družin Batthyány, Széchy in Nádasdy. Podložniki so si iskali tolažbo ob težkem življenju pri Bogu, z molitvami, ki jih niso molili le v cerkvi, ampak tudi doma. Tako so nastale molitve o Jezusovem trpljenju, ki so bile v XIV. in XV. stoletju razširjene po vsej Evropi. Pri Slovencih so znani kot Zlati očenaši, pri nas v Porabju kot *Molitev od mauk Jezoša*. V zaključku molitve izvemo za izvor in duševno korist molitve:

Mali Jezoš tak veli:/da bi se eden takši človek najšo,/da bi eto molitev vözmolo,/vsakši svetek,/če pa nej vsakši svetek,/te pa vsakši kvaterin petek,/tisti človek ali ženska,/če bi telko grejov mejla,/kak v maurdji pejssek,/na zemli trava,/na vejki listke,/na nebi zvezjde,/njegovi greji do odpüščeni,/neba de pred njim odprejta,/pekeu de na vöke zaprejtí. Amen.

V XVII. stoletju je tudi območje današnjega Porabja zajelo reformacijsko gibanje in so se v njegovi neposredni bližini pojavili Turki. Iz vizitacijskih zapisnikov vemo, da je v Dolencih, kamor so spadali *Ritkarovci*, evangeličanska župnija obstajala že leta 1587. Uradno obiskovanje leta 1627 je zajelo tudi evangeličansko cerkveno občino Svetega Janeza Krstnika na Gornjem Seniku, ko so zapisali tudi podatke o šolstvu. Predikant je bil dolžan dati učitelju pri pogrebu pint vina, hleb kruha in pečenko; za zvonjenje pa 4 denarje. Ob božiču leta 1640 so turške čete vdrle na Gornji Senik. Štiri ljudi so ubile, šestdeset pa odgnale v suženjstvo. Leta 1664 je krščanska vojska premagala Turke v monoštrski bitki. V bitki se je še posebej odlikovalo štajersko in kranjsko plemstvo. Med njimi tudi Janez Vajkard Valvasor kot konjeniški stotnik. Bitko omenja tudi v svoji *Slavi vojvodine Kranjske*:

Zadnji slovenski župnik Janoš Kuhar
na gornjeseniškem župnijskem uradu

Odšli smo iz Ljubljane v vsej naglici 7. avgusta popoldne ... Nekaj dni smo počivali na graškem polju, dokler nisem dobil povelja, naj gremo proti Fürstenfeldu, da bi osvobodili Radgono in druge gradove v okolici Fürstenfelda...

Prvi katoliški vizitator je obiskal Gornji Senik leta 1698. Vas je imela takrat 600 prebivalcev, od katerih je bilo le 187 katoličanov, ki so hodili k maši v Čepince. Evangeličani so imeli božjo službo v domači cerkvi vse do leta 1717. V času protireformacije so se na pobudo jezuitskega reda po vsej Evropi širile božične igre. Na jezuitski univerzi v Trnavi so študirali tudi Slovenci iz pokrajine med Muro in Rabo. Z njihovim posredovanjem se je najbrž pojavilo božično koledovanje tudi v današnjem Porabju. V pastirje oblečeni fantje so z jaslicami hodili od hiše do hiše in prosili darove v imenu novorojenega Jezusa. Na Gornjem Seniku so madžarsko besedilo in pesem prevedli v slovenščino in peli v domačem jeziku.

*Z neba je prišo
doli k vam angeu,
pastirje, pastirje!
V Betlehem naj bi
šli ino vidli
dejtece, dejtece.*

Leta 1777 je cesarica Marija Terezija združila dele győrske, vespzprémske in zagrebške škofije v novo škofijo s sedežem v Sombotelu (Szombathelyu). Od takrat so bili vsi katoliški Slovenci na Ogrskem združeni v eni škofiji. *Prvi sombotelski škof János Szily* (1777–1799) je podpiral izdaje slovenskih knjig dekana Slovenske okrogline Mikloša Küzmiča (1737–1804) in spodbujal uvedbo slovenščine v osnovne šole. Küzmičevo *Knigo molitveno-sztaro szlovenszko* (1783) uporabljajo starejši v Porabju še danes, bila je natisnjena 26-krat. V molitveniku se je ohranil koledar z imeni svetnikov in domačimi imeni mesecev. Porabska imena mesecev so nastala delno po slovenskem (od decembra do aprila), delno po madžarskem (od maja do novembra) ljudskem poimenovanju: *svečen, sušec, mali traven, veuki traven, risalšček, ivanšček, jakobšček, mešnjek, mihalšček, vsesvečnjek, andrejšček, prozimec*.

Do srede XX. stoletja so bili porabski izobraženci le duhovniki in učitelji. Znanstvene, poljudnoznanstvene razprave in knjige so pisali duhovniki. *Jožef Košič* je bil župnik na Dolnjem in Gornjem Seniku, *Jožef Sakovič* in *Mirko Lenaršič* pa na Dolnjem Seniku. Zadnji je bil tudi umetniški fotograf in je dobil nagrado celo v Parizu. Prvi prekmurski poklicni znanstvenik je bil *Avgust Pavel*, rojen na Cankovi (1886). Deloval in umrl je pa v Sombotelu (1946). V Porabju je raziskoval odprta ognjišča in lov na brinjevke.

Jožef Košič (1788–1867) je pisal v madžarščini, latinščini in slovenščini. V domačem slovenskem narečju je napisal sedem del, med njimi knjigo *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov in Rabov*. Iz te knjige izvemo, kako so naši predniki v Porabju živeli v prvi polovici XIX. stoletja, kako je potekal pouk na šoli. O verouku piše:

Goszpon Dühovni vszäko szrejdo i v szoboto pridejo v solo krsztsanszke návuke delit. Teda vszi goriszposztanejo solarje, ino gda sze oni poklonijo »hvalen bojdi Jezus Krisztus« k nyim prignovsi glavé odgovorijo »amen na vsze veke; blazseni ki je prisao vu imeni goszpodnovom.« Goszpoud velijo vszem doliszesztzi, ino zacsnejo v mlada szrcza szemen vöransztva i lejpe csednoszti szejati, – hasznovitnoszt jákoszti i pobožsnoszti v naj lepsem obrazi naprej posztavljajoucs preporacsati, – grdoszt grejhov pa, kak i kväre prazne vöre mocsno pokazajoucs odvrcsati, naj sze rano ne zalübijo vu lagoonine, kak v nisterih krajih lüdjé v szvoje krofe.

Med nekaterimi bolj razgledanimi kmečkimi ljudmi v Porabju so bile priljubljene tudi knjige Mohorjeve družbe. Morali so jih skrivati na podstrešjih, ker so jih madžarske oblasti prepovedale. V slovenske vasi med Muro in Rabo so jih pretihotapili s Koroškega ali Kranjskega. O tihotapljenju mohorjevih knjig lahko beremo v knjigi gospoda škofa dr. Jožefa Smeja (*Psalmi vaškega župnika*), ki ga je napisal o bogojanskem župniku Ivanu Baši: *Mladi kaplan je prišel do Petanjcev (takrat mejni kraj) s kolesljem. Tam se je na skrivaj približal samotnemu Murinemu obrežju, in se vrgel v razbesnele valove. Reka je zavoljo obilnega deževja zelo narasla. Zgrabil ga je strah, da ga žandarji ne bi opazili in streljali za njim. Kolikor je le mogel, je plaval pod vodo. Dolge hlače in čevlji so postali težki kakor nakovalo. Malo je marjnkalo, da bi utonil. Bog mu je pomagal. Ko je bil že na drugem bregu Mure, na »Slovenskem«, je vse srečno opravil. Posredovalcem je predal sporočilo, naj nekaj časa počakajo z dobavo knjig. Mohorjeve knjige so – sicer nekoliko pozneje kot ponavadi – prispele v Prekmurje in Porabje.*

Petdeset let je bil župnik na Gornjem Seniku ter ohranjal slovenstvo in slovenski materni jezik Janoš Kühar (1901–1987). Leta 1938 je dal staro, majhno cerkev povečati in obnoviti. V notranjščini je dal poslikati svetnike Cirila, Metoda, Fortunata in Mohorja ter napis »Hvalite gospoda vsi narodi!«. V porabsko slovensko narečje je prevajal berila, evangelije, molitve in cerkvene pesmi. Ljubljanska založba Družina mu je objavila dve knjižici: *Meša z lüstvom* in *Svestvo pokore – sveta spoved*. V stavbi starega župnišča je bila leta 2010 odprta *Küharjeva spominska hiša*, v kateri so na ogled njegova pisarna, spalnica in obedovalnica ter cerkvenozgodovinska in etnološka razstava.

Že leta 1968 je slutil, da se z njim poslovi tudi slovenska beseda od Porabja, ko se je pritoževal profesorju Vilku Novaku: ... *naš materni jezik [je] v s m r t n o j*

*nevarnosti ... in kak se vidi, za n a m a [Küharjem in Markovičem] več n i k o g
a ne bode --- in t a k ešče tā edina cerkev bode zapüstila – pravi materni jezik. V
zdajšnji časaj, da je po celom sveti že s c e l a vse nači. To je: po domačem jeziki. In
tak bode, da glij té – i s t i n a māli – kotiček – zgubi ono, za štero so se naši pokojni
– dosta vrejdni – duhovniki t e l i k o skrbeli in tudi trpeli!*

V Porabju ni domačega, slovenskega duhovnika, ki bi deloval in živel med ljudmi. Ne šole ne mediji ne internet ne nadomeščajo duhovnika, ki bi imel vsakodnevne stike z vsako generacijo, posebej še z mladino.

(Marija Kozar, etnologinja, slavistka, Sombotel)

Ivan Korošec (1913–1942)

ROMANCA

Sredi bajonetov, pušk in mitraljez
dostikrat se spomnim naših belih brez.

Tam v cvetočem gaju sama sva ležala
in v neskončnem miru tiho šepetala.

Okrog naju so čebele pile med,
mravlje so drsele ti čez vrat razpet,

hroščki pisani brzeli čez gredice,
bel metulj ti je poljubil belo, belo lice.

Sanjale nocoj so se mi strašne sanje,
bilo je na sredi iste te kotanje:

sredi polja mlad vojak leži,
sredi čela se blešči mu kapljica krvi.

Janez Turk

DOBRAČ IN MARIJA NA ZILJI

S poti po spodnji Ziljski dolini in nad njo

Dobrač (2166 m) je gora na Koroškem, s katere se ponuja čudovit razgled na Julijske Alpe in Koroško – še posebej na spodaj ležečo Ziljsko dolino. Prebivalci okoliških dolin goro že od nekdaj imenujejo s slovenskim imenom, tega so prevzeli tudi Nemci, ki so njegovo vznožje poselili za Slovenci. Dobrač se dviguje nad tremi dolinami. Na jugu je široka in rodovitna Ziljska dolina, na zahodu ga omejuje Rutarska dolina, na severu pa Plajberska dolina. Predvsem Ziljska in Rutarska dolina sta nekdaj veljali za slovenski. V zadnjih sto letih pa se je tudi tu marsikaj spremenilo. Plajbersko dolino so že od nekdaj naseljevali predvsem Nemci, oziroma rudarji ki so v Dobraču izkopavali svinčevo rudo. Proti vzhodu se Dobrač zlagoma znižuje v 12 km dolgem slemu, dokler se ta ne izteče v Beljaških dobravah.

Dobrač je dobil ime po svojih gozdovih, med drevesi je bil še posebej pogost dob (vrsta hrasta). Novejše ime Villacher Alpe (v prevodu bi se glasilo »Beljaška

Pogled iz Roža proti Ziljski dolini,
nad njo desno Dobrač (2166 m) in
levo Ojstrnik (2050 m).
Foto: Janez Turk

planina») nikoli ni zares zaživelo. Ne samo, da to ime kar nekako ne pritiče tako imenitni gori, na njej je bila samo ena planina, čeprav besedica v imenu »Alpe« pomeni prav planina. Edina večja planina je bila v lasti kmetov iz Plajberka.

Dobrač je že od nekdaj tako ali drugače vplival na življenje okoliških prebivalcev, na njegovih obširnih pobočjih so pasli živino, kopali rudo, sekali gozdove. Podori v njegovih južnih stenah pa so navidezno ogrožali vasi v spodnji Ziljski dolini. Tudi zaradi teh razlogov so imeli prebivalci okoliških dolin zelo spoštljiv odnos do svoje gore.

Še posebej velik podor se je sprožil ob močnem potresu leta 1348. Središče potresa je bilo po vsej verjetnosti v Furlaniji, vendar so bile njegove katastrofalne posledice tudi na Koroškem in Kranjskem. Porušeni so bili več vasi v Ziljski dolini, tudi mesto Beljak in številni gradovi. Zaradi potresa se je v Dobračevi južni steni sprožil velik podor. Vendar sam podor ni ogrozil vasi, temveč je bil potres tisti, ki jih je razdejal. Sicer pa so bili podori velikih razsežnosti nasploh značilni za Dobrač. Vendar gre za razmeroma stare podore, ki segajo predvsem v obdobje neposredno po zadnji ledeni dobi. Še pred približno 20.000 leti je Ziljsko dolino prekrival velik ledenik, ki je obrusil južno ostenje Dobrača in še dodatno vplival na krušenje sten po svojem taljenju.

Na gori stojita cerkvici, tako imenovana nemška cerkev stoji na vzhodnem vrhu, slovenska cerkev pa tik pod zahodnim vrhom. Nemško cerkev so leta 1692 postavili rudarji iz Plajberka. Slovensko cerkev pa so postavili dve leti prej, 1690. Legenda pravi da je bila slovenska cerkev postavljena po zaobljubi. Žena graščaka von Semmlerja z gradu Lionburg v Ziljski dolini se je zaobljubila, da bo na najvišji

Slovenska cerkvica tik pod vrhom
Dobrača
Foto: Janez Turk

točki Dobrača dala zgraditi cerkvico v čast Devici Mariji, če bo njen sin, ki se je rodil gluha, ozdravel. Sin je čudežno ozdravel, gospa pa je svojo zaobljubo izpolnila. Ker pa ji graščak iz Beljaka, ki je bil lastnik zemlje na samem vrhu Dobrača, ni dovolil postaviti cerkvice na najvišji točki, so le-to zgradili nekaj metrov niže, na strmem južnem pobočju, ki je spadalo v last von Semmlerjevih. Cerkvico so gradili kmetje iz Ziljske doline. Ker je bila ta takrat predvsem slovenska, cerkvici pravijo Slovenska cerkev, oziroma Windisch Kirche. Spodnja Ziljska dolina je ohranila svoj slovenski značaj tja do začetka XX. stoletja. Do danes pa se je slovenska beseda med domačini ohranila predvsem v Bistrici na Zilji, Zahomcu, Gorjah, Blačah, Straji vasi in deloma v vaseh v okolici Beljaka. Prvotna slovenska cerkev je bila lesena in je hitro propadala, predvsem zaradi težkih vremenskih razmer, ki vladajo na vrhu gore. Kasneje je bila večkrat obnovljena, nazadnje leta 2006. Današnja cerkev stoji poleg starejše, od katere so se ohranile le razvaline (napol porušeni zidovi).

Gradnja prve (»slovenske«) cerkvice je vzpodbudila tudi rudarje v Plajberku, ki so dve leti kasneje zgradil svojo cerkev (t. i. nemško cerkev) in jo postavili prav na vzhodnem vrhu Dobrača, oziroma na kraju, imenovanem »pri Svetem kamnu« (»beim Heiligen Stein«). Tudi ta cerkev je posvečena Mariji, prva maša je bila darovana na veliki šmaren, 15. avgusta 1692. Kraj pri Svetem kamnu je že pred tem več stoletij veljal za kraj, kjer se dogajajo čudeži, in je bil zato deležen za tisti čas velikega obiska.

Prav ob vzhodnem vznožju Dobrača leži Beljak, drugo največje mesto na Koroškem. Med številnimi beljaškimi cerkvami je najbolj znamenita Marija na Zilji. Čeprav cerkev ni v Beljaku, pač pa v bližnji vasi, je dolgo časa veljala za belja-

Nemška cerkev na Dobraču
Foto: Janez Turk

Poznogotski krilni oltar iz XVI. stoletja v cerkvi Marija na Zilji.
Foto: Janez Turk

ško župnijsko cerkev, oziroma prafaro s 25 podružnicami. Vaščani Marije na Zilji so bili skoraj izključno Slovenci, vendar se je tudi tu v zadnjem stoletju marsikaj spremenilo. Od leta 1973 spada vas s cerkvijo pod mesto Beljak, oziroma njegovo predmestje. Prva cerkev se omenja že leta 1090 in je spadala pod Oglejsko nadškofijo, meja s Salzburško nadškofijo je potekala prav po reki Dravi. Kraji južno od Drave, vključno s Kranjsko, so spadali pod Oglejsko, kraji severno od Drave pa pod Salzburško nadškofijo. V XV. stoletju je bila prvotna romanska cerkev povečana in kmalu zatem opustošena zaradi vpada Turkov (1478) ter nato ponovno obnovljena.

Cerkev Marije na Zilji je eden izmed biserov sakralne arhitekture in umetnosti na Koroškem. Največja znamenitost cerkve je poznogotski krilni oltar iz začetka XV. stoletja.

V osrednjem delu odprtega oltarja je relief Marijinega kronanja. V obeh odprtih krilih je zgoraj relief Kristusovega rojstva in poklon Sv. Treh kraljev, spodaj pa so prikazani Binkošti in Marijina smrt. Hrbtne strani krilnih oltarjev so poslikane s prizori iz Marijinega in Kristusovega življenja.

Poreklo in avtor krilnega oltarja nista znana. Krilni oltar so v cerkev prinesli

šele v XIX. stoletju, vendar ni znano, od kod. Najverjetneje gre za beljaško rezbarsko delavnico, njegov nastanek pa umetnostni zgodovinarji uvrščajo v prvo desetletje XVI. stoletja.

V cerkvi so poleg krilnega oltarja tudi zelo stare freske iz XIII. stoletja, ki so krasile še staro romansko cerkev, pred opustošenjem Turkov. Freske so odkrili ob restavriranju cerkve pred 60. leti in prikazujejo motive Kristusovega trpljenja, vstajenje, Marijino vnebovzetje in mučeništvo sv. Katarine. Ostala oprema v cerkvi je večinoma baročna, vključno z glavnim oltarjem.

V zvezi z Marijo na Zilji moramo omeniti še znanega slovenskega pisatelja in duhovnika Frana Ksaverja Meška (1874–1964), ki je bil dolga leta pred prvo svetovno vojno župnik prav v tej stari slovenski fari. S svojo pokončno držo in narodno zavednostjo je motil nemške nacionaliste. Prav zaradi tega je bil nekaj časa med prvo svetovno vojno konfiniran v odročne Korte (Obirsko), visoko pod Pristovškim Storžičem. V viharnih časih, ko se je odločala usoda Koroške, je moral sredi hude zime 1919 zapustiti Marijo na Zilji in bežati čez zasnežene Karavanke v Slovenijo (takratno kraljevino Jugoslavijo), da si je rešil življenje pred nestrpnosti.

Ziljska dolina pa v sebi skriva še številne druge kulturne in umetnostne zaklade, ki pričajo o nekdanjih časih, ko je bila tod slovenska beseda še zelo živa. Nenazadnje se je v Ziljski dolini rodilo nadpovprečno veliko zgodovinskih osebnosti in izobražencev, ki so pustili pomembno sled v slovenskem kulturnem in političnem prostoru. Naj omenim zgolj nekaj imen, kot so Matija Majar Ziljski, Urban Jarnik, Ivan in Franc Grafenauer, Vinko Möderndorfer in številni drugi.

(Janez Turk, geolog, esejist, Ljubljana)

Literatura:

J. Aichinger, 1892: *200 jähriges jubiläum einer Bergkirche*. Mitteilungen des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins, št. 14, str. 192–193.

Svetozar Ilešič, 1939: *Slovenska Ziljska dolina*. Planinski vetnik, str. 149–166.

Svetozar Ilešič, 1956: *Dobrač, podrta gora nad slovensko zemljo*. Planinski vestnik, str. 56–63.

Marijan Zadnikar, 1984: *Po starih koroških cerkvah*. Družba Sv. Mohorja v Celovcu.

Janko Zerzer, 1997: *Po koroških poteh*. Mohorjeva družba v Celovcu.

(Janez Turk, geolog, esejist Ljubljana)

Karl Hren

GORA SV. HEME

Nekdaj imenovana Junska gora je dala ime celotni Podjuni

Obstajajo mesta, ki dajejo posamezni pokrajini poseben pečat ter ohranjajo skozi vse vihre časov svojo vlogo in svoj pomen. Tako mesto je tudi Gora sv. Heme – številni domačini ji preprosto pravijo kar Rozalija –, ki se s svojo navpično steno dviga nad osrednjo Podjuno. Gora je visoka le nekaj nad 800 metrov in je pravzaprav manjša apnenčasta planota. Zdi se, kakor da bi se od gmote Topice nekdanj odtrgal ta apnenčasti klif in zdrknil proti dolini. Planota strmo pada proti jugu, kjer stoji kmetija Gradišnik. Proti zahodu in tudi proti vzhodu pa postaja strmina vedno bolj skalnata in na severni strani preide v dolgo navpično steno. S tem je planota prava naravna trdnjava. Velika naravna posebnost gore je izvir v jami, ki se zajeda v severno steno gore in se konča kot ogromna luknja v planoti sami. Zaradi teh naravnih danosti se je na tej gori že zelo zgodaj naselil tudi človek.

Prva naselbina sega vsaj v bronasto dobo. Sledili so Kelti, ki so si podobno kakor na sosednji Gracarci nad Klopinski jezerom izbrali za svojo naselbino »naravni grad«. Iz bronaste dobe so našli poseben grob, na keltsko dobo pa se navezuje kamen z napisom IOVENAT AUG., ki izpričuje, da je bilo na tej gori očitno svetišče, posvečeno bogu ali boginji z imenom Iovenat. To ime naj bi bilo indogermanskega izvora in naj bi pomenilo »mlad, mladenič, devica«, in svetišče naj bi bilo namenjeno nekemu kultu mladosti. Ko so oblast v naših krajih prevzeli Rimljani, so se razmere umirile in »pax romana« (rimski mir) je dajala zaščito tudi domačemu človeku. Odročno gorsko naselbino so ljudje tedaj zapustili in ustanovili manjše naselje v dolini sami – pri današnji Globasnici – z imenom Juenna. To je bila tudi poštna postaja na rimski cesti, ki je povezovala Virunum na Gosposvetškem polju s Celeio. Ime rimske naselbine se je torej neposredno navezovalo na keltsko svetišče in tudi v rimskem času se je ohranilo svetišče na gori.

Kljub številnim izkopavanjem na Gori sv. Heme tega predkrščanskega svetišča niso našli, domnevajo pa, da je stalo prav tam, kjer sedaj stoji cerkev sv. Heme. To mnenje se je ob najnovejših izkopavanjih potrdilo, saj so ugotovili, da sega plošča templja daleč pod temelj cerkve sv. Heme.

Prebivalstvo Norika se je v teku III. in IV. stoletja hitro pokristjanovalo. Ko so se začele razmere zaradi vpadov Hunov in raznih germanskih narodov okoli leta 400 slabšati, so dolinske naselbine opustili in prebivalstvo se je ponovno zateklo v bolj zaščitena višinska naselja. Prav tako so ponovno naselili Goro sv. Heme in zgradili tudi manjšo cerkvico.

Takrat je tu nastalo nekaj tako enkratnega, da se tega v celotnem širšem prostoru ne da primerjati z ničimer drugim.

Leta 1906 se je po hudem neurju odtrgal na Gori sv. Heme zemeljski plaz. Na dan so prišli ostanki nekega starega zidu. Obvestili so ustrezna mesta in leta 1908 je začel slovenjgraški notar Hans Winkler z izkopavanjem. Odkrili so dve vzporedno ležeči zgodnjekrščanski cerkvi in krstilnico. Na tleh so odkrili 25 kvadratnih metrov velik čudovit mozaik, ki pa ga niso ustrezno zaščitili in je sčasoma propadel. Ohranili so se le manjši deli mozaika, in ti so danes skupaj z novejšimi najdbami na ogled v globaškem muzeju. Zakaj osrednje koroške ustanove, npr. Geschichtsverein, tedaj niso storile več za zaščito najdb na Gori sv. Heme – tako kot so to zgledno naredile za zgornjekoroško Teurnio –, se ne ve.

Od sedemdesetih let XX. stoletja so pod vodstvom Franza Glaserja potekala na Gori sv. Heme vedno znova večja izkopavanja, ki so vodila do zelo zanimivih najdb. Celotno območje izkopanin so sedaj zgledno uredili. Pri izkopavanjih so našli tri nadaljnje cerkve in pred kratkim še eno, ki leži neposredno pod cerkvijo sv. Heme. Pri tem so odkrili tudi čudovite mozaike, ki so največji iz te dobe v Avstriji. Skupno je bilo torej na planoti istočasno kar šest cerkva. Najstarejša je nastala okoli leta 400 – torej takoj, ko so se iz varnostnih razlogov spet naselili na tej gori. Štiri nadaljnje cerkve naj bi bile nastale, ker je gora postala tudi romarski kraj. Kateri svetnik je bil povod za to, se ne ve, a dejstvo je, da je bila gora nadregionalno pomemben romarski kraj.

Zanimivo je, da stojita na Gori sv. Heme vedno po dve cerkvi skupaj. Vzhodni cerkvi so odkrili že leta 1908, zahodni pa šele v 90. letih XX. stoletja. Zakaj dve dvojčici? Poznavalci razlagajo, da je bil en kompleks namenjen katoliški veji krščanstva, drugi kompleks pa arijanski veji. Obe veji sta namreč obstajali vzporedno in sta zrcalili tudi etnične razmere – staro romansko prebivalstvo je bilo namreč pretežno katoliške veroizpovedi, novi gospodarji – Vzhodni Goti – in manjši del staroselcev pa arijanske vere. Obe veji krščanstva sta si na tem posebnem mestu zgradili torej vsaka po svoji dve cerkvi. Pri tem je bila ena od cerkvic vedno namenjena evhari-

stiji, druga pa za posebne namene, ko je sodeloval škof – predvsem za krščevanje in birmanje. Obe dvojčici sta bili zgrajeni okoli leta 500. Arijska dvojčica naj bi bila v uporabi le do leta 536, ko so Bizantinci premagali Gote. Le nekaj desetletij kasneje – ob prodoru Slovanov v porečje Drave – pa so bile uničene tudi katoliške cerkve.

Okoli leta 600 je torej naselbina na Gori sv. Heme propadla. Ali se je del starega prebivalstva pomešal s slovanskimi prišleki, se ne ve. Prav tako se ne ve, ali se je vsaj tu in tam krščanstvo ohranilo. Popolnoma tega ne moremo izključiti. Je pa zanimivo, da leži ob zahodnem vznožju Gore sv. Heme, precej skrito med hribi, Kršna vas, ki s svojim imenom dokazuje, da so tu že zelo zgodaj prebivali kristjani.

Domače prebivalstvo se je zavedalo poznoantičnih zgradb na tej gori in je zato sosednjemu kmetu domnevnega gradu dalo ime Gradišnik. Zaradi umiritve razmer ni bilo več nobene potrebe po višinskih naselbinah, zato so Slovani začeli ustanavljati vasi po široki Podjuni – še zlasti vzdolž stare rimske ceste, ki je tekla iz Tinj mimo Škocjana, Dobrle vasi in Globasnice proti Mežiški dolini.

Enkratna naravna lega Gore sv. Heme in čudežni vodni izvir na njej sta morala pritegniti tudi novo prebivalstvo. Vendar iz časa po ponovnem pokristjanjenju na Gori sv. Heme skozi dolga stoletja ni izpričana nobena nova cerkev. Se je morda prebivalstvo tudi izogibalo starih razvalin iz povsem neznane dobe? Nekateri so ugibali, da bi lahko na mestu sedanje cerkvice sv. Heme stala že romanska cerkvica. Kakega dokaza za to ni, in tudi krstilni kamen, ki danes zbira vodo v Jami sv. Rozalije in je romanskega izvora, naj bi bil iz globaške župnijske cerkve in ne iz morebitne romanske cerkvice na Gori sv. Heme.

Ob koncu XV. stoletja pa so začeli na planoti na gori zidati novo, gotško cerkev. To se je zgodilo le nekaj let potem, ko so Turki izropali in povsem uničili južno Koroško in ko turški nevarnosti še zdaleč ni bilo videti konca. Najbrž so prav v tem kritičnem času zgradili v Podjuni več cerkva kakor kadarkoli prej ali pozneje. Podobno kakor v negotovi poznoantični dobi so torej tudi tedaj – prav v trenutku največje nevarnosti – začeli zidati cerkve. Morda je ob koncu XV. stoletja ta ali oni mislil celo na obnovo večjega protiturškega tabora na Gori sv. Heme in cerkvica naj bi bila prvi korak k temu?

Gotška cerkvica je bila dograjena in blagoslovljena leta 1519. Za zidavo so v glavnem uporabili kamne poznoantičnih razvalin. Cerkev sv. Heme stoji malo odmaknjena od poznoantičnih cerkva, in sicer na najvišji točki, prav tam, kjer naj bi bila svoj čas stala rimski in keltski tempelj. Ker so uporabili najbližje kamne starih razvalin, od starega templja najbrž ni veliko ostalo.

Z novo cerkvico je Gora sv. Heme postala zopet simbolno središče Podjune. Notranjost cerkvice so leta 1619 poslikali in leta 1662 je dobila lep baročni glavni oltar. Leta 1669 je dal namestiti dobrolski jezuitski superior Andreas Sipez (An-

drej Sivec?) v jami pod planoto, kjer izvira voda, kip sv. Rozalije, ki so ga izdelali v Mariboru. To mesto je bilo kot nalašč za sv. Rozalijo, ki je živela okoli leta 1150 kot samotarka – eremitinja – v neki jami nad Palermom. Ko so več stoletij po njeni smrti v jami izkopali njene ostanke, njeno truplo še vedno ni bilo strohnjeno. Prepeljali so jo v Palermo ter jo začeli častiti kot zaščitnico proti kugi.

H kipu sv. Rozalije v jami pod Goro sv. Heme so se zaradi nevarnosti kuge začeli zelo hitro zatekati domačini. Ko je namreč po spodnji Podjuni leta 1680 začela ponovno razsajati kuga, so se fare zgornje Podjune zaobljubile, da zgradijo sv. Rozaliji v jami posebno kapelico, če jih svetnica zaščiti s svojo priprošnjo. Dejansko je kuga nadaljevala svojo pot šele v Šmarjeti v Rožu, zgornja Podjuna pa je bila čudežno rešena. Že leto kasneje so v jami pozidali kapelico in v začetku septembra 1681 je v zahvalo za rešitev romalo na Goro sv. Heme več tisoč Podjunčank in Podjunčanov. Od tedaj sta kapelica sv. Rozalije in Gora sv. Heme – podobno kakor že v poznoantičnem času – nadregionalno pomemben romarski kraj, ki je vsako 3. nedeljo v septembru cilj številnih romarjev.

Na sv. Rozalijo se navezuje še legenda, ki ima prav tako zgodovinsko osnovo. Po tej legendi naj bi bila Rozalija mlado dekle, ki je na planoti Gore sv. Heme pasla ovce. Ko se ji je s slabimi nameni približali neki moški, je pobegnila in, da je ne bi dobil, je raje skočila v jamo, da bi le ohranila svojo nedolžnost. V jami pa jo je čudežno prestregla Marija, in tako je dekle preživelo. V cerkvi sv. Heme je ta legenda upodobljena nekoliko drugače. Po tej sliki naj bi bil leta 1601 neki očim vrgel čez severne skale svojega sina, ki pa je padec čudežno preživel. Ali je prišlo do prilagoditve te dokumentirane zgodbe v ljudskem izročilu tudi zato, ker se je Gore sv. Heme še vedno držal antični pridih verovanja v mladost in nedolžnost? In sv. Rozalija naj bi s tem simbolizirala tudi mladost, čistost in nedolžnost?

Ker je bila pot do jame in kapelice sv. Rozalije kar nevarna in za cerkvena opravila neprimerna, so ob koncu XVII. stoletja na planoti ležečo cerkev sv. Heme bistveno podaljšali ter ji dogradili tudi kapelico sv. Rozalije. Medtem ko je bil novi del cerkve v baročnem slogu obokan, je ostal strop stare cerkvene ladje raven in pokrit z lesom. Ta starejši del ladje so obokali šele leta 1722. Od tedaj je cerkev sv. Heme povsem taka, kakršno jo poznamo še danes. V zadnjih letih so cerkev zgledno obnovili.

V cerkvi vidimo več lepih baročnih oltarjev in manieristične freske. Zelo zanimiva je tudi freska na severnem zidu s Križanim; darovala sta jo sosednja kmeta domačina Gradišnik in Enci. Medtem ko prva kmetija še vedno obstaja, pa o drugi že dolgo ni več nobenega sledu. Nanjo spominja le še Hincla – ime velikega travnika zahodno in severno od ceste.

V jami sv. Rozalije stoji danes kapelica, ki so jo obnovili leta 1927. V njej spi sv. Rozalija, čudovit kip, ki ga je po vzorcu Suitberta Lobisserja izklesal južnotirolski umetnik Hans Planger. Malo pod kapelico sv. Rozalije stoji romanski krstilni kamen, ki zajema vodo iz jame. Voda naj bi pomagala pri očesnih boleznih in ob žeganju si romarji tu umijejo oči. Skozi celo leto pa številni domačini in tujci prihajajo sem po vodo, saj naj bi bila posebno zdrava.

Zanimivosti Gore sv. Heme in Jame sv. Rozalije dopolnjuje starodavna lipa v bližini cerkve. Tu je na rozalsko žeganje po maši center družabnosti in domačega petja.

Zaradi izjemne pomembnosti za širšo okolico pa je dala Gora sv. Heme, ki se je dolgo imenovala Junska gora, ime tudi celotni Podjuni.

(Dr. Karl Hren, zgodovinar, pravnik, politolog, Gorinče pri Žitari vasi)

Vinko Beličič (1913 – 1999)

SLOVENIJA GOVORI

*Adrija, od sonca obsijana,
mi obliva stopala, mi odpira prve cvete,
z desnico objemam blesteče planine,
levica mi boža panonske ravnine,
poljublja me veter z Gospe Svete.*

*V srce mi je vžgana Ljubljana,
živim kaže za zgled mrliča –
in kri se pretaka v vse ude,
kakor dež razmaka vse grude,
da kruh in vino iz njih prikliče.*

*Adrija, od sonca obsijana,
mi obliva stopala, mi odpira prve cvete.
Z vonjem žajblja, pelina, sivke in mete
obuja mi davne spomine:
tod je moj rod v kamen vklesal stopinje,
ta zemlja mu je za vselej dana!*

Jože Till

KAPELSKI PASIJON

Nekoliko drugačen je od škofjeloškega

V Železni Kapli ni edinstven le običaj nošenja cerkvic, enkrat en je tudi Kapelski pasijon, pravzaprav žaloigra, čeprav so ga v Kapli poimenovali komedija. Igra o Kristusovem trpljenju ima slovenski napis Komödia od Kristusouiga Terplinja. Napisana je v kapelskem narečju XIX. stoletja, in sicer v bohoričici ter stari nemški pisavi. Nastopajoči igralci so govorili v narečju. Pasijon ima tri dele, zato so ga igrali na veliki četrtek dvakrat, popoldne in zvečer, in na velikonočni ponedeljek. Igra je potekala na treh odrih. Križev pot in križanje sta bila uprizorjena na odru ali pa na gričku blizu cerkve Marije v Trnju in v neposredni bližini pokopališča.

Kapelska pasijonska igra je prva slovenska trilogija, ki sledi liturgiji velikega tedna. Pasijon vsebuje tudi Jezusovo vstajenje, kar je posebnost *Kapelskega pasijona*. Vsaka predstava ima na začetku uvod, v katerem igralec predstavi vsebino uprizoritve. Uvod ima poleg tega nalogo vzbujanja pozornosti, pouka in moraliziranja, ki je izražena v stereotipnih frazah, kar za ljudske igre ni nekaj nenavadnega. V prizorih, ki se ne držijo strogo svetopisemskega izvirnega besedila, so omenjeni tudi dejanski dogodki iz doline Bele – pomanjkanje lesa kot posledica mrzle zime in kapelske gostilne, ki so jih vojaki dobro poznali. To je dajalo avtorju nekaj priložnosti za njegovo domišljijo in ljudsko šaljivost. V ospredje je avtor postavil Marijo, ki jo ima za posrednico med Bogom in človekom. Marijo so že v srednjem veku in tudi v baroku imeli za posrednico, zato so se jezuiti v dobi protireformacije in katoliške reforme posebno trudili za čaščenje Marije in za molitev rožnega venca. Na koncu *Kapelskega pasijona* se Marija milostljivo zavzema za človeka, ki je grešil, a delal tudi dobra dela, saj je molil in se postil ob sobotah.

Kapelski pasijon je živahen, napisan v dialoški obliki in v ospredje postavlja človeka. Ni pa v njem toliko moraliziranja in poučevanja kakor v *Škofjeloškem pasijonu*, ki v monologu pridigarsko nagovarja poslušalce. *Kapelski pasijon* nagovarja

vsakega posameznika, resno ga jemlje kot človeka in ne le kot grešnika. Igralci se morajo v *Kapelskem pasijonu* poistovetiti z vlogo bodisi dobrega oziroma slabega človeka, zato igra nagovarja čustva ter srce in um poslušalcev. Kapucin Romuald Štandreški oz. pater Lovrenc Marušič (1676–1748) je v dobi razsvetljenstva bolj nagovarjal um kot pa neznani kapelski avtor pasijona, ki je v ospredje postavil človeka z umom in s čuti. Avtor *Škofjeloškega pasijona* se je pri pisanju okoli leta 1715 zgledoval po starejših slovenskih pasijonskih procesijah.

V Škofji Loki so že leta 1615 uprizorili pasijonske igre v slovenščini in v tej tradiciji je pred letom 1765 nastal *Kapelski pasijon*, saj so v tem letu nestrpni razsvetljenci prvič prepovedali igro. Morebiti so bile povod prepovedi emocionalne scene, recimo Jezusovo slovo od Matere Marije, ki hoče s Sinom iti v smrt. Tudi prizor s samomorom Judeža je bil vzrok prepovedi, ki pa je Kapelčani niso upoštevali. *Kapelski pasijon* prikazuje Marijin psihični razvoj, predstavljena je kot človeško čuteča ženska. Je ženska, ki se istoveti s sinom zločincem, obsojenim na smrt. S to žensko naj bi se poistovetila tudi gledalec in gledalka. V skrajni žalosti Marija kot Sočutna šteje Jezusove rane. Ni govora o odrešenju in Božji previdnosti, temveč o situacije matere, ki ostane osamljena in stigmatizirana od družbe. Zanimiv je prizor z vojakom, ki najprej zmerja in žali Jude, potem se pa poteguje za Jezusa ter ga sname s križa. Pilatova ječa je koroška posebnost, a je navzoča tudi v *Škofjeloškem pasijonu*. Tesnobo zbuja prizor z Judežem in njegovim samomorom. V obupu prikljče Judež hudiča, in ta mu postreže z vrvjo. Na velikonočni ponedeljek je predstavljen tudi prizor s sodnim stolom, pred katerim obtožuje Lucifer dušo. Sodbo morata izreči Jezus kot sodnik in nadangel Mihael. Dobra in slaba dela položijo na tehtnico, toda duši slaba prede, saj so slaba dejanja težja, a tedaj položi Marija svoj rožni venec na tehtnico ter tako reši dušo pred peklom. Rešena duša v tem trenutku glasno hvali Boga.

V *Kapelskem pasijonu* je Simon iz Cirene človek, ki se brani nošenja Jezusovega križa. Vojaki ga prisilijo nesti križ, saj mu grozijo z usmrtitvijo, če bi temu nasprotoval (*»Ti pa maresh, sa tega Sapelauza te krish nositi, al pa maresh pred nami Mertu obleshati.«*). Del dramaturgije je tudi Pilatov pogovor z njegovo ženo neposredno pred obsodbo, saj je sprva med njima posredovalo hišno dekle.

Seveda tudi *Kapelski pasijon* moralizira, to je posebej opazno pri Okostnjakovem monologu. V njem sta omenjeni človekova minljivost in enakost med ljudmi. Smrt s koso samozavestno jaha na konju in razlaga občinstvu, zakaj ima koso, uro in dolge noge, zakaj nima oči, ušes, ust in kože. Za železnokapelsko Smrt so gledalci in gledalke predvsem ljudje z dobrimi in slabimi lastnostmi in ne le grešniki. Govor Smrti se izteče v poslednji sodbi. V *Kapelskem pasijonu* ima vsak človek dostojanstvo, čeprav je v pasijonu precej srednjeveških prvin.

V *Kapelskem pasijonu* imajo pomembno vlogo pesmi, saj stopnjujejo empatijo z Jezusom in njegovim mučeništvom. Te pesmi so žalostne tako kot pesem pri zadnji večerji »Tebi Bueh, mi huale damo«, pri bičanju »Vse Stauri Shaluite« ali pa »Shalostna je Mati Stalla«. Hudomušna in vulgarna je žolnierska pesem (»Pesem koker jo je Shounier per gruebu peu«), ki spominja na nekatere koroške pesmi z nespodobnim besedilom. Zadnja pesem pa je nekaj posebnega, ker časti Marijo ter jo blagruje v veselem velikonočnem ozračju jo (»Veseli se kraljica«).

Rokopis pasijona je najbrž služil kot podlaga režiserju igre. Za uprizoritev igre je skrbela bratovščina, ki jo je cesar Jožef II. (1780–1790) prepovedal. Na kapelsko pasijonsko igro so vplivali številni nemški zgledi, ki so sloneli na srednjeveški tradiciji. A *Kapelski pasijon* ni prevod, temveč izvirno delo slovenskega avtorja pod vplivom dobrolskih jezuitov.

Aleš Zechner je kot župnik v Železni Kapli dal pobudo za ponovno uprizoritev tega pasijona, ki so ga predvajali 19. in 21. marca 1937 in 2. aprila 1950. Pasijon so ponovili na velikonočni ponedeljek, 10. aprila 1950, v Kolpingovi dvorani v Celovcu in ponovno ob diamantnem mašniškem jubileju prelata Vinka Podgorca 14. maja 1950. Zanimivo je, da so razsvetljenci hoteli pasijon zatreti in da je mediteransko odprti človek nadškof Karl Mihael von Attems iz Gorice ob vizitaciji izročil vodji igralske skupine deset goldinarjev. Kakor vsak dober pedagog je vedel, da človek potrebuje uteho tudi na umskem in čustvenem področju in da je sklicevanje le na razum premalo. Rokopisa, ki ga je našel leta 1899 Štefan Singer, ni bilo v Singerjevi zapuščini. Prepis – kopija besedila – pa se je našel v Zechnerjevi zapuščini; ta prepis, ki ga je dobil od Janka Merkača, je globaški župnik Peter Sticker izročil Slovenskemu narodopisnemu inštitutu. Kaligrafsko dragocenost oz. »komedijo« je našel profesor na graški univerzi Erik Prunč.

Literatura

Liber memorabilium – Chronik der Pfarre Eisenkappel o.O.o. J.

Maria POLLANZ: Das Eisenkappler Passionsspiel. Dipl. Arb. Univ. Graz 1992.

ROMUALD, oče: Škofjeloški pasijon: znanstvenokritična izdaja (uredil Matija Ogrin). Celje 2009.

Luise Maria RUHDORFER: Verurteilt zum Tod am Kreuz. Kärntner Christi-Leiden-Spiele. Klagenfurt am Wörthersee 2011.

Stephan SINGER: Kultur- und Kirchengeschichte des Jauntales. Dekanat Eberndorf. 3. Bd. Kappel 1938.

ŠKOFJELOŠKI PASIJON – Wikipedija: www.drama.si/repertoar/skofjeloski-pasijon.html

(Prof. dr. Jože Till, pedagog, esejist, domoznanec, Celovec – Gradec)

Edi Gobec

»PRVA DAMA GORNJEGA JEZERA«

Slovenska rojakinja v boju proti onesnaževanju okolja

Verna Grahek Mize je vodila boj za rešitev največjega ameriškega sladkovodnega jezera pred množičnim onesnaženjem z industrijskimi odpadki. Na vseameriški televiziji ter v številnih časopisih, med drugim večkrat v reviji National Geographic, so jo hvalili kot svetel zgled, kaj lahko za obče dobro doseže skromna, odločna gospodinja in tajnica.

Verne Grahek Mize, naše ameriškoslovenske rojakinje, ki je že od ranega otroštva občudovala slovenskega misijonarja in škofa Friderika Barago ter oboževala Gornje jezero (Lake Superior), Slovenci tako rekoč ne poznajo. Na vseameriški televiziji so jo v oddaji na zahvalni dan izbrali kot osebo, ki zasluži posebno zahvalo vse Amerike. S svojo vzorno vizijo, vztrajnostjo, pogumom in odločnostjo se je trudila rešiti to veliko jezero pred množičnim onesnaženjem, stotisoče tamkajšnjih prebivalcev pa pred naraščajočo ogroženostjo zaradi raka in drugih bolezni. Verno Grahek Mize je uporabila svoj presenetljivo učinkovit pristop, da je rešila Gornje jezero in tako pustila močan pozitivni pečat v Ameriki.

Ker Slovenke, ki se poročijo z Neslovinci, skoraj vedno prevzamejo možev tuji priimek, je na splošno veliko težje prepoznati njih in njihove potomce slovenskega porekla kakor moške, katerih slovenske korenine po navadi opazimo ali vsaj zaslutimo že po priimku. To je seveda samo eden izmed razlogov, zakaj so izjemni dosežki Slovenk še manj znani in cenjeni kot dosežki moških rojakov. Kako bi lahko nekdo, ki bi bral ali slišal o gospe Mize, pomislil, da je ta izredna Američanka slovenskega rodu? Kako smo mi izvedeli zanjo?

Imeli smo srečo, da je naše Slovensko raziskovalno središče v Ameriki prejelo mnogo prošenj in vabil za sodelovanje na raznih znanstvenih ali kulturnih prireditvah na ameriških univerzah, v muzejih, javnih knjižnicah, na znanstvenih konferencah in simpozijih, a tudi v raznih slovenskih programih, na primer na slovenskih dnevih, ob pomembnih obletnicah, župnijskih praznovanjih, mladinskih prireditvah, ipd. Povabila so bila posebej številna okoli leta 1976, ko je

Amerika ponosno praznovala dvestoletnico Deklaracije neodvisnosti. Celó *The Bicentennial Times*, ki ga je Ameriški odbor za proslavo dvestoletnice brezplačno razpošiljal po vsej Ameriki, je objavil naš kratki članek o slovenskem prispevku Ameriki (to je edina takratna vseameriška omemba Slovencev) in tako je še več rojakov z vseh koncev in krajev zvedelo za naš obstoj.

Povabilo nam je poslala tudi slovenska skupnost iz Calumeta v Michiganu. Calumet, znan kot Bakrovo mesto, sem poznal le iz knjig in revij. Ob branju vabila sem se takoj spomnil pionirskih slovenskih rudarjev bakra, pa tudi tamkajšnje mogočne slovenske cerkve sv. Jožefa (na spisku slovitih ameriških zgradb), nadvse uspešnih veletrgovin Vertin in Ruppe ter seveda tretjega slovenskega škofa v Marquettu, Johna Vertina, ki je vodil škofijo od leta 1879 do svoje smrti 1899, prav tako pa slovenskoameriškega generala s štirimi zvezdicami Ferdinanda Chesarka, s katerim sem si imel čast dopisovati. Odbor za praznovanje dvestoletnice v Calumetu je obljubil, da bo plačal letalske vozovnice in nas nastanil pri slovenskih družinah. Tako smo se iz Clevelanda z letalom podali na pot: pevki Angela Zabajek in Florence Unetich, nadarjeni harmonikar Gill Dobida in moja malenkost. Prvi trije so navdušili z glasbenim programom v res slovitem mestnem gledališču, jaz pa sem govoril o Slovencih in njihovih dokaj neznanih dosežkih v Ameriki. V slovenski župnijski dvorani pa smo se potem zbrali na prijateljskem klepetu in naši razstavi o Slovencih v Ameriki in po svetu.

Med obiskom so se stkala številna dolgotrajna prijateljstva; dve sta bili posebej dragoceni za naše raziskovanje v Michiganu – Frances Mishica, upokojena učiteljica iz Calumeta, in Ann Murvich, sposobna tajnica in vodilna osebnost v skupnosti. Obe sta nam zvesto pošiljali neprecenljive naslove, napotke in časopisne izrezke. Pismo Frances Mishice junija 1981 pa nas je razveselilo tudi z naslovom in časopisnim izrezkom o gospe Mize ter s pripombo: »Vernina babica po očetovi strani in moja mama sta bili sestri. ... Verna bo 18. junija v Calumetu. Posvetitev parka v njeno čast bo 24. junija.«

Tako smo si lahko začeli dopisovati tudi z našo novo odkrito junakinjo Gornjega jezera. Verna, prav prijetna dopisovalka, mi je v pismu 20. novembra 1981 pisala, kako se počuti srečno, ker se je rodila v Houghtonu, mestu, približno dvajset kilometrov južno od Calumeta, kjer so živeli njeni starši, Ann in John Grahk, to je prav v osrčju Bakrove dežele na polotoku Keweenaw. Ta polotok pa obdaja veličastno Gornje jezero – jezero, v katero se je zaljubila, ko je bila še otrok.

Po šolanju v Houghtonu in Calumetu ter na Kolegiju sv. Terezije v Winoni ter dodatnih tečajih s področja poslovnih ved je sprejela delo v Državnem svetovalnem odboru za aeronavtiko, pozneje pa na Uradu za aeronavtiko v Washingtonu. Poročila se je z Altonom McLeanom Mizeom, častnikom v korpusu pehote Zdru-

ženih držav Amerike, ki je med drugo svetovno vojno služil v tujini in sodeloval tudi v korejski vojni. Leta 1975 je umrl zaradi raka. Čeprav so jo leta in kilometri ločevali od Gornjega jezera, ji je bilo še vedno močno pri srcu. V enem od pisem je zapisala: »Ves čas imam v mislih bleščečo gladino Gornjega jezera. Ko sem izvedela, da ga ogroža onesnaževanje iz Silver Baya na obsežnem območju Minnesote, sem vedela, da moram storiti vse, kar zmorem, da bi ga rešila.«

Res, prav to je storila in njena prizadevanja niso mogla ostati neopažena. Roberta Horning je npr. v članku z naslovom »Državljanke se bori, da bi rešila Gornje jezero«, ki je bil objavljen 1. junija 1971 v časniku *Washington Evening Star*, zapisala: »Gospa Mize, vladna tajnica in žena upokojenega častnika pehote, se zdi malo verjetna borka. Je zelo skromna, vljudna in prijazna gospa srednjih let. Vendar je ogorčena, da si nekdo drzne onesnaževati največje sladkovodno jezero. Urad za kampanjo si je uredila na verandi svojega skromnega doma z razgledom na vrt. Obdana z dokumenti v kartonskih škatlah, kamni iz jezera in stekleničkami, polnimi motne jezerske vode, piše pisma in načrtuje naslednje korake.«

Saul Friedman, washingtonski novinar pri časniku *Detroit Free Press*, je 7. marca 1974, opozarjal javnost: »Ameriški pesnik Henry Wadsworth Longfellow je v pesmi o Hiawathi Gornje jezero poimenoval »lesketajoče se vodovje velikega jezera«. Če se bo še naprej lesketalo, se bo predvsem po zaslugi Verne Mize, gospodinje in vladne tajnice, ki se bliža upokojitvi in živi v Potomacu v Marylandu, washingtonskem predmestju. ... Poleti 1967 je bila na počitnicah blizu svojega doma [v Houghtonu], ko je izvedela, da jezero, zadnje čisto izmed Velikih jezer in največje sladkovodno vodovje, počasi umira. Ribiči in prijatelji so ji povedali, da to njegovo umiranje povzroča podjetje Western Reserve Mining Company v Silver Bayu v Minnesoti, na drugi strani michiganskega obrežja.«

Friedman je še zapisal: »Izvedela je, da obrat, ki ga imata v skupni lasti Armco in Republic Steel, že več kot desetletje koplje železovo rudo iz takonitnih skal v rudnikih v Babbitu, nato pa odlaga zmlate in prašne odpadke oziroma jalovino v jezero – 67.000 ton na dan. ... Začela je skromno; prebrala je vse, kar je našla o podjetju, drugih rudnikih in načinih predelave rude. Pisala je inženirjem, znanstvenikom, državnim uradnikom, časopisom, klubom in civilnim družbam.«

Čez teden dni, 15. marca, je Friedman spet napisal članek in že v naslovu poudarjal: »Prosim, upoštevajte te vrste zaletete!« Nato je pojasnil: »Verni Mize to ne bo všeč. Ne želi ogroziti svojega skromnega vladnega delovnega mesta. Ne peha se za javnim priznanjem. To dela za prijatelja iz otroštva – za Gornje jezero. ... Lani poleti je med počitnicami potovala od mesta do mesta na Gornjem polotoku in dobila več kot 5000 podpisov. ... Naj bo ta članek priznanje Verni. Dandanašnji je tako malo podobnih zmag.«

David W. Hacker je v svoji kolumni pojasnil še več stvari. Članek z naslovom *Gospodinja se bori proti Goljatu, da bi rešila lepoto Velikih jezer* so objavili v časniku *The National Observer* (18. decembra 1971): »Samo sebe imenuje »zgolj zrnce v boju proti gori«, toda gospo Mize poznajo vsi senatorji in kongresniki iz držav Velikih jezer. Poznajo jo v več ducatih mest med brezami in trepetlikami ter skalnatimi stenami na obrežju Velikih jezer. Minnesotski guverner Wendell Anderson je 30. oktobra 1971 pisal predsedniku Nixonu in zahteval, da mora podjetje odlagati jalovino na kopnem. To sta zahtevala tudi michiganski guverner William Milliken in wisconsinski guverner Patrick J. Lucey.«

Gordon Young je v članku z naslovom *Je že prepozno?*, objavljenem avgusta 1973 v reviji *National Geographic*, pisal o tem, kako Velika jezera »v marsičem koristijo dvema državam – hladijo mesta, tešijo žejo, pomagajo proizvajati elektriko, odganjajo tornade, zagotavljajo pristanišča tisoče kilometrov v notranjost. ... Ko sem si jih ogledoval od minnesotske divjine do newyorškega obrežja, sem presenečen ugotovil, kako dobro je človek ukrotil te vodne velikane. Streznila pa me je škoda, ki jo je povzročil, in nujna naloga, da ohranja jezera živa.« Pozneje je navajal Verno Grahek: »Gornje jezero je zadnje od Velikih jezer, ki je še čisto. Podjetje pa ga uporablja kot zasebno smetišče za 67.000 ton odpadkov vsak dan.«

Neal R. Pierce iz mednarodnega znanstvenega središča ustanove Smithsonian je v knjigi z naslovom *The Great Plains States of America* (Ameriške države Velike planote, Norton, 1973) Verno Mize opisal kot »izjemen vzor moči ženske in državljanke«.

Verna Grahek Mize
ob odprtju spominskega parka,
poimenovanega po njej,
v Houghtonu v Michiganu,
leta 1981

Šestega 1974 je senator Robert P. Griffin v publikaciji *Congressional Record* predstavil Memorandum in odredbo Združenih držav Amerike kot tožnika zoper obtoženca, družbo Reserve Mining Company idr. Dolga predstavitev se konča z dvema zahtevama: (1) Podjetje od 21. aprila 1974 od 12.01 ne sme odlagati odpadkov v Gornje jezero. (2) Izpuščanje amfibolnih vlaken Reserve Mining Company v zrak je prepovedano od 21. aprila 1974 od 12.01, dokler obtoženec sodišču ne dokaže, da upošteva vse ustrezne minnesotske odredbe, ki niso omejene samo na APC 17.« Na dnu zapisa je Verna Grahek Mize s svojo brezhibno pisavo dodala tole kratko opombo: »Podjetje je vložilo priziv, toda po šestih letih – 16. marca 1980 – je končalo gnusno odlaganje.« V pismu 20. novembra 1981, v katerem je veliko zaslugo pripisala možu, ki jo je podpiral, pa je zapisala: »Nisva imela otrok, vendar verjamem, da bo vsak otrok, ki bo kdaj užival v Gornjem jezeru in ga spoštoval, nekako najin.«

Nekateri od številnih Verninih prijateljev so leta 1974 proslavili njeno zmago na sodišču. Saul Friedman je svoj članek v časniku *Detroit Free Press* (7. marca 1974) naslovil: »Dolg boj je bil, toda Verna je zmagala.« Zadnja zmaga pa je prišla leta 1980, ko Reserve in nekatera druga podjetja niso mogli več vlagati pritožb in so jim ukazali, da morajo končati množično onesnaževanje. Tako je *St. Paul Pioneer Press* 15. marca 1980 poročal: »Reserve proti Verni Mize – boj proti odlaganju je končan.« Ko je novinar opisoval odredbo okrožnega sodnika Edwarda Dewitta, objavljeno 15. aprila, da mora podjetje nehati odlagati jalovino v Gornje jezero, je takole zapisal: »Glavno zaslugo ima gospa Mize, ki je leta 1967 nepomemben pokrajinski spor spremenila v eno najdaljših in najspornejših sodnih obravnav v zgodovini. ... Najpomembnejše sporočilo se glasi, da ljudje ne smejo obupati. Ustanove lahko pripravimo do tega, da delujejo, kot jim je bilo namenjeno. Vendar moramo to uresničiti mi, samo od sebe se to ne bo zgodilo.« Verni Grahek Mize je to uspelo!

V *Zborniku pomembnih dogodkov v zgodovini vodovja* za leto 1980 piše: »Po 13 letih garanja je Verni Mize končno uspelo in podjetju Reserve Mining Company so odredili, da ne sme več odlagati jalovine (zmlatega kamenja) iz rudnikov neposredno v Gornje jezero. Podjetje je v več kot 25 letih (1955 –1980) odložilo 400 milijonov ton azbestnih odpadkov v jezero.«

Houghtonski časopis *The Daily Mining Gazette* pa je 25. junija 1981 na naslovnici objavil poročilo o Verninem zmagoslavju, odprtju parka Verne Mize v Houghtonu in odkritju spominske plošče – bakrenega diska s premerom 60 centimetrov na metriskem cementnem podstavku – 24. junija 1981 v čast tej odločni ameriški Slovenki, ki so jo številni, med njimi tudi michiganski guverner William Milliken (celo v govorih študentom), imenovali »prvo damo Gornjega jezera«.

Sredi množice občudovalcev, med katerimi so bili tudi mladina in Vernini prijatelji iz Houghtona, Calumeta in od drugod ter predstavniki ameriškega Kongresa,

univerze Severnega Michigana in drugih šol, se je Verna s solzami v očeh smehljala, ko je župan Gerald Bond slovesno odkril bakreno spominsko ploščo, na kateri piše: *»Prebivalci Houghtona to obeležje posvečamo Verni Mize, prvi dami Gornjega jezera. Vztrajno je vodila boj za rešitev Gornjega jezera pred škodljivim odlaganjem takonitove jalovine v Silver Bayu v Minnesoti. Jezero je rešila za nas in zanamce.«*

Pripis: Čeprav mi je in mi bo do smrti najljubša slovenščina, sem ta članek za Američane in za našo slovensko mladino v Ameriki, ki na splošno ne bere več po slovensko, napisal v angleščini. Vernina zgodba se mi je namreč zdela še posebno primerna, saj pokaže, kaj lahko z močno voljo in vztrajnostjo doseže domala vsak, tudi na videz neznamenit človek. Zelo bom srečen, če bo ta objava v spodbudo dragim rojakom in še zlasti naši mladini v Sloveniji, kjer je žal v tem postkomunističnem razdobju še vse preveč »onesnaževanja« ne le čudovite božje narave, ampak tudi dragocenih vrednot ter preveč občutkov nemoči.

(Prof. dr. Edi Gobec, socialni psiholog, kulturni antropolog, Cleveland)

Verna Grahek Mize

V SPOMIN BARAGI

(z opravičilom Longfellowu, 1978)

*Šel je na sever v Michigan,
kjer je vladal divji mraz,
čudovita je bila dežela
kot raj, ko je bil mlad še čas.*

*Za druge pretrpel je marsikaj,
jim daroval je moč in glas.
Ponižen, dober in ljubeč,
dokler ni prišel njegov čas.*

*Zdaj, sto let pozneje,
njegovo ime ni šlo v pozabo.
Radi imamo škofa Barago
in prepevamo mu slavo.*

*Veliko nas lahko nauči.
Ni bogat ta, kdor ima,
ampak ta, ki svoj blagor da
človeku, ki v stiski je srca.*

Poslovenila Klementina Logar

Bogdan Žorž

DRUŽINA IN NAŠ ČAS

Nasilno spreminjanje družinske zakonodaje lahko ogrozi obstoj narodne skupnosti

Najbrž še nikoli v človeški zgodovini nismo toliko govorili o družini, kot govorimo v današnjem času. Zdi se, da je bila družina v preteklosti nekaj samoumevnega, zato o njej ni bilo treba veliko govoriti. Naši predniki tudi niso poznali kake jasne definicije družine, niti ni bilo nikakršne potrebe po taki definiciji. Od vedno pa je obstajal ideal družine, ta ideal so sestavljali starši in otroci (namenoma sem zapisal »otroci« v množini, kajti ideala nikoli ni predstavljal en sam otrok!). Toda ideal ni definicija, ideal je vedno nekoliko nejasen, kljub temu, da vključuje nekako idealizirano predstavo popolnosti. Zgodovinarji in antropologi nam ne povedo natančno tudi tega, kdaj se je pojavila družbena regulativa odnosa med moškim in žensko v zasnovanju družine – kdaj se je torej pojavila urejenost, »javno priznanje« skupnosti moškega in ženske ter »javno priznanje« statusa družine. V evolutivno naravnanih socioloških učbenikih običajno beremo, da so ljudje najprej živeli v večjih ali manjših združbah, kjer je vladala promiskuiteta, kasneje naj bi se pojavila regulativa, omejevanje tega prostega odnosa. Če pristajamo na evolucijsko teorijo, je torej urejen odnos, ki zadeva spolnost, odraz razvoja, je torej višji ... Vsekakor je ta urejenost povezana z reproductivno funkcijo, s potrebo po nadaljevanju vrste, s skrbjo za otroke. Je pa zanimivo, da se je ta regulativa vedno, v vseh kulturah in civilizacijah, pojavljala v okvirih verovanj, v okvirih religije.

Prevladujoča regulativa je urejala ta odnos na odnos med enim moškim in eno žensko. Srečamo pa tudi drugačne oblike. Poliandrijo, pri kateri je odnos reguliran tako, da ima ena ženska lahko več mož (moških), srečamo pri ljudstvih, ki so živela v izrazito težkih življenjskih pogojih (Inuiti, nekatera tibetanska plemena) in je več moških pomenilo več možnosti za preživetje. Poligamija (tudi poliginija) je nekoliko pogostejša in še očitneje vezana na sistem verovanj. Še danes

jo srečamo pri odmaknjenih islamskih ljudstvih, pojavljala pa se je tudi drugod (pri nekaterih indijanskih ljudstvih, v vrsti afriških plemen ...). Vsekakor danes prevladuje vzorec monogamne družine, družine enega moškega in ene ženske. V krščanskem svetu sega ta vzorec zelo daleč v zgodovino. Pravzaprav je na nekako že sam začetek judovske kulture povezan z monogamno družino, kar lepo prikazuje tudi svetopisemska zgodba o Adamu in Evi.

Prav zgodovinski pogled v to regulativo družine dovolj jasno poudarja, kar sem zapisal uvodoma: s pomočjo religije, s pomočjo sistema verovanj, se je postavil ideal družine, vendar ta ideal nikoli ni izključeval odstopanja. *Sveto pismo* ne ponuja podatkov o izvoru tega ideala, vsekakor pa ga prinaša že Prva Mojzesova knjiga. Zgodba o Abrahamu jasno pove, da je imel eno ženo – in kaže še več: da je celo egiptovski faraon to spoštoval! Saro je namreč zaradi njene lepote vzel k sebi na dvor, za svojo ženo, očitno še zraven drugih žena. A jo je potem vrnil Abrahamu, ko je zvedel, da je njegova žena – ni hotel imeti žene drugega! Pomembno sporočilo pri tem pa je verske narave: Bog je zaradi tega dejanja (ker je vzel Saro) kaznoval faraona. V desetih božjih zapovedih, ki jih je Mojzes dobil od Boga na svoji poti iz Egipta, je prepoved nečistovanja postavljena kot zapoved. Vendar ta prepoved nečistovanja ni povsem jasno določala tudi monogamne zakonske zveze. Pazljivo branje dopolnilnih pojasnil o tej prepovedi nečistovanja (3 Mz 18) kaže, da so bile tej monogamni zakonski zvezi vendarle dopuščene tudi izjeme. V Peti Mojzesovi knjigi (5 MZ 21) celo beremo tudi natančnejša navodila o takih izjemah. Med pravovernimi Judi prav tako srečamo posameznike, ki so odstopali od tega ideala, od zapovedi. Vzemimo na primer očaka Davida, zgled pravovernosti in spoštovanja verskih načel, ki je imel dve ženi, Jezreelko Ahinoam in Nabalovo vdovo Abigailo – pa to očitno ni bilo nikomur v spotiko. Takšnih primerov je opisanih več, še več pa primerov odstopanja od tega ideala, ki so bili sicer prerokom v spotiko – a so jih vsi nekako dopuščali!

Ideal družine je torej nekaj, kar velja kot vrednota, ki naj bi ljudi vodila, ni pa to strog predpis in tudi ne »definicija« v današnjem smislu.

Definicija skuša biti čim bolj jasna, nedvoumna, a se pri tem izogiba predstavi popolnosti. Ob prebiranju sodobnih razprav o družini, zlasti takih, ki so ubrane na temo »krize družine«, imam pogosto občutek, da je razlikovanje med definicijo družine in idealom družine nejasno in da je prav ta nejasnost vir mnogim sporom.

Odstopanje od ideala je namreč nujno! Ne dogaja se samo zaradi nespoštovanja ideala, dogaja se tudi nenačrtno ali mimo človekove volje. Tudi v preteklosti je prihajalo do izvenzakonskih zanositev. Večina le-teh se je zgodila prostovoljno, bila je sad prostovoljnega spolnega odnosa, vodena z zaljubljenostjo – pa so potem različne zunanje okoliščine preprečile, da bi se ta odnos tudi »legaliziral«, dobil

status zakonske zveze. V zakonske zveze, ki so bile že sklenjene, so velikokrat posegli bolezen, smrt, vojne, revščina in odhodi po svetu ... Takšnih »izjem« je bilo vedno veliko in vedno so zato obstajale tudi enostarševske družine, dopolnjene družine, pa tudi nadomestne družine za otroke, ki so ostali brez staršev.

V različnih zgodovinskih obdobjih so takšne družine, ki so odstopale od ideala, imele tudi različen položaj, mesto: včasih so bile deležne širše podpore (posebej, ko je družina ostala brez enega od staršev v vojni!), včasih zaničevanja in celo preganjanja (nezakonske matere). A vendarle: pojem družine je vedno vključeval tudi te izjeme! Tudi preganjana nezakonska mati je s svojim otrokom bila – družina in tega ji nihče ni oporekal. Preganjali so jo zaradi »greha«, izvenzakonske zanositve, zaradi tega so marsikje zaničevali ali celo preganjali tudi nezakonskega otroka, pankrta – a kljub temu sta bila ta mati in otrok družina!

Definicija pa je nekaj drugega: če se postavi definicija družine, potem pač vse, kar ne ustreza tej definiciji – ni več družina! Od tod spori, nesoglasja, tako zelo huda razhajanja v pogledu definicije družine. Zagovorniki tradicionalne družine bi želeli, da se kot definicija zapiše to, kar velja kot ideal družine, nasprotniki pa bi želeli zaradi načela enakopravnosti v definicijo vnesti vse oblike družine kot enakovredne.

Temelj tega konflikta je najbrž v razhajanju glede osnovne vloge družine. Ne glede na ideološke razlike je družina še do nedavna veljala za osnovno celico družbe. Tudi sociologi in psihologi, ki so veljali za izrazito levo usmerjene, so družini priznavali izjemno pomembno vlogo. Če med slovenskimi psihologi omenim le Mirjano Nastran Ule, ki se vseskozi jasno profilira kot levo usmerjena raziskovalka mladine in družine na današnji FDV, naj tu citiram le njen zapis iz leta 1993 (Vsakdanji svet družine): »Družina je osnovna institucija zasebnega življenja, kjer se oblikujejo življenjsko pomembni odnosi«. Očitno je, da se že tu Nastranova izogiba jasnejši opredelitvi družine kot skupnosti staršev in otrok, vendar ostaja še zvesta nespornemu zavedanju, da je družina osnovna celica družbe. Ideal družine je vedno, v vseh kulturah in civilizacijah in v vseh časovnih obdobjih, bil (in je še) povezan z religijo, z verskimi prepričanji. Vse religije ohranjajo družino kot temeljno celico ohranjanja življenja, naroda, skupnosti, človeštva. Sodobna sociologija, oziroma tisti njen del, ki zavrača verska prepričanja, ki vztraja na prioriteti »znanstvene misli«, pa pojmuje družino zgolj kot sociološki pojav.

Prav tu, v tej stroki, ki vztraja na materializmu, se je v zadnjih desetletjih zgodil usoden preboj: če je še v sredini devetdesetih let prejšnjega stoletja ta stroka vendarle priznavala družini funkcijo »osnovne institucije zasebnega življenja« (citiram Nastranovo), je danes odstopila tudi od tega načela in skuša družino obravnavati le še kot sociološki pojav, podvržen spremembam, ki jih je potrebno le spremljati, jim slediti, jih sprejemati.

Prav tu, na tej točki bi bilo treba doseči vsaj minimalen konsenz, vsaj minimalno soglasje, ki bi preseгло ideološke okvire. V ozadju pa je vprašanje odnosa do naroda. Sodobni zagovorniki »popolne enakosti« se namreč dosledno izogibajo vprašanju odgovornosti za obstoj naroda. Kaže, da jim je tudi narod le sociološki, pojem, spremenljiv ... Vprašanje je, kako ti »napredni« krogi sploh sprejemajo prizadevanja za obstoj naroda: kot nekaj samoumevnega – ali je zanje tudi to zaostalo, nazadnjaško, mračnjaštvo; ali že vsako ljubezen do lastnega naroda in lastne kulture označujejo z nacionalizmom, z rušenjem idealizirane enakopravnosti. In vendar ostaja nesporna modrost, zgodovinsko preverjena in utrjena: funkcioniranje družine določa, kako bo funkcionirala družbena skupnost. Ali, drugače povedano, obstoj in funkcioniranje družine določa obstoj naroda! Če bo obstal ideal družine, če bo družina zadržala pomen »osnovne celice družbe«, in bo za to deležna tudi primerne družbene podpore, bo narod obstal, preživel – sicer se bo počasi ali hitreje izgubil, se stopil, zlil z drugimi narodi in s kulturami – izginil!

V ozadju je torej cela vrsta ideoloških vprašanj, ki se tako ali drugače povezujejo s pojmi naprednosti (in zaostalosti), enakopravnosti, svobode, spoštovanja pravic ... Z razsvetljenjstvom se je v naši zahodni kulturi kot neka nova dogma uveljavil pojem naprednosti, po francoski revoluciji pa pojmi enakopravnosti, enakih pravic ... Pravzaprav te novodobne vrednote same na sebi niso vprašljive in v resnici niti niso tako zelo »nove« in »napredne«, kot se nam želijo predstaviti. Nacepljene na individualizem moderne dobe pa se zelo hitro začnejo sprevrčati. Zameglijo se meje med pravicami, svobodo posameznika na eni strani – in potrebami, interesi drugih, občestva. In ni naključje, da je v tem navzkrižju pravih in navideznih vrednot zelo na udaru prav družina.

Za lažje razumevanje si pogledjmo, kako to navzkrižje vpliva na odnos do narave! Naš čas je prinesel celo vrsto »naprednih« dejavnosti, izumov in izboljšav, ki so vse v korist človeku, njegovi svobodi, njegovemu dobremu počutju, če gledamo strogo kratkoročno individualistično. Strašansko dolg je seznam takšnih, zelo »naprednih« izumov, ki so zelo olajšali človekov napor, povečali njegovo svobodo, mu dvigali blaginjo ..., na dolgi rok pa pomenijo uničevanje narave – in s tem tudi ogrožajo človeka, človeško vrsto! Pojem »naprednosti« torej nikakor ni enoznačen in ne pomeni nujno nekaj dobrega. Prav tako je s »strokovnostjo« – prav vse te »izboljšave« so bile omogočene z znanstvenimi izumi, s spoznanji in z odkritji, ki so bile v danem trenutku videti nesporne, dobre. Od vsega začetka pa so se pojavljali posamezniki, ki so opozarjali na kratkovidnost, spornost, nevarnost takšnega početja. Zelo zgodaj so se ti posamezniki pričeli združevati v razna ekološka gibanja in združenja, ki so jih prav dolgo (in marsikje se to dogaja še sedaj!) na veliko razglašali za nazadnjaške, zaostale, zadržte sovražnike napredka, razvoja ...

Na področju družine se dogaja podoben proces. Specifičnost tega procesa je le v tem, da se zagovorniki družine pretežno prepoznajo znotraj verskih skupnosti, ki so tako ali drugače večinoma zagovornice tradicionalnih vrednot, med katere spadajo tudi tradicionalne družinske vrednote. Odziv samozvane »napredne« javnosti, ki se večidel sklicuje na omenjene vrednote enakopravnosti, svobode, naprednosti, razvoja, človekovih pravic ..., pa tudi na »stališča stroke«, je torej kar praviloma povezan z nasprotovanjem religiji, veri, celo duhovnosti kot taki.

Pri tem se na veliko opleta z zakonitostmi razvoja. Kar vsevprek slišimo in bremo, da »je tradicionalno družino čas povozil«, kar naj bi pomenilo, da je razpad družine – stvar razvoja družbe, torej stvar evolucije. Toda spremembe, ki jim lahko rečemo »evolucijske« spremembe, se dogajajo počasi. V nekaj tisočletjih tega razvoja se je na področju družine spremenilo zelo malo. V zadnjem stoletju pa se dogajajo dramatične spremembe, ki jim lahko le naivno rečemo »evolucija«. Gre za načrtno, sistematično spodbujane spremembe, ki jih poleg ideoloških načel še zlasti spodbujajo države s svojo družinsko zakonodajo. Načrtnim posegom človeka v naravo pač ne moremo reči »evolucija« – pa naj gre za posege človeka v genske zapise ali za obsežne posege v naravo ali za ustvarjanje novih materialov ... Z vsemi temi posegi človeka se dogaja revolucija (ali revolucije), torej nasilno poseganje v »naravni tok«, kar naj bi bila evolucija. Povsem identična je situacija na področju družine: ne gre za evolucijo, gre za jasno revolucionarno dogajanje!

Pa še eno pomembno vprašanje: če sprejemamo načela evolucije in pristajamo na to, da se je regulativa na področju spolnosti pojavila kot znak razvoja, evolucije, je torej pomenila »napredek« – s kakimi argumenti lahko sedaj utemeljujemo, da gre za »napredek«, če gre razvoj v smeri opuščanja regulative, v promiskuiteto? To pač ne more biti evolucija – to je lahko le znak razpadanja, propadanja. Razvoj vendar ne gre nazaj, gre lahko le naprej – pa čeprav ta pot ni nujno premočrtna!

Žal pa praktično ni mogoče zaslediti verodostojnih raziskav, znanstvenih študij, ki bi raziskovale te procese, ki bi poskušale ovrednotiti vpliv sprememb v družinski zakonodaji na dogajanje v družini. Že bežen pogled na gibanje rodnosti kliče po takih raziskavah. Če pogledamo stanje v Sloveniji, opazimo zanimivo sliko! Do leta 1974 statistika beleži le manjša nihanja v rodnosti. Leta 1974 je bil indeks rodnosti 2,33, kar je kar soliden indeks, celo rahlo večji kot leta 1960. Potem pa beležimo naglo padanje: že leta 1975 je indeks 2,21, leta 1980 2,06, leta 1985 pa 1,71 in leta 2003 na najnižji točki – 1,2! Kaj neki se je dogajalo tam okrog leta 1975? V resnici kar precej – med drugim tudi priprava novega zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki je prinesel revolucionarne spremembe! Seveda bi bilo povsem nestrokovno trditi, da je za padec rodnosti »kriv« prav ta zakon. Pa vendar se mi zdi vprašljivo, zakaj strokovnjaki tega nočejo raziskati! Še posebej, ker po takih

raziskavah kličejo tudi dogajanja na področju rodnosti drugod po svetu. Najbolj očiten je vpliv zakonodaje na rodnost na Kitajskem. Po sprejetju zelo »napredne« zakonodaje za omejevanje rodnosti se je indeks rodnosti v pičlih 15 letih spustil od res hudo visokega – 5,99 leta 1965 na 2,63 v letu 1980. Statistični podatki za druge države kažejo prav zanimivo sliko. Ob pomanjkljivih podatkih, ki sem jih imel na voljo, pa se mi vendarle vsiljuje povezava z družinsko zakonodajo. Pri vseh »razvitejših« državah je opazen padec rodnosti, v zahodnih državah pa se mi postavlja domneva, da je intenzivnost tega padca rodnosti na neki način povezana z radikalnostjo »naprednih« sprememb v družinski zakonodaji: čim bolj »radikalno – napredne« so spremembe v družinski zakonodaji kake države, večji je padec rodnosti in narobe! Je tudi upadanje rodnosti stvar evolucije?

Definicija družine je nekak pravni konstrukt. Zakaj pravzaprav sploh potrebujemo definicijo družine? S pravniškega vidika je to potrebno zaradi uveljavljanja pravic iz naslova »družinskega prava«. Morda res. Toda: pravice iz naslova »družinskega prava« so tiste, ki naj bodo jasno definirane, saj se le-te vedno uveljavljajo posamič, morda sicer v različnih kombinacijah, a skoraj nikoli ne prav vse naenkrat, »v paketu«. Kot laik sem zato prepričan, da bi lahko družinske pravice tudi v sodobnih pravnih redih prav tako zadovoljivo uveljavljali brez kake zelo natančne definicije družine. Sociologi pravijo, da je natančna definicija potrebna, da vemo, kaj sploh preučujemo, o čem sploh govorimo. Tudi to do neke mere drži. Vendar smo že doslej imeli zelo različne tipe družin in sociologi so si že doslej pomagali tako, da so uporabljali razširjeni pojem družine. Govorili smo o popolnih, razširjenih, enostarševskih, dopolnjenih, nadomestnih družinah – in vsem je bilo jasno, o čem govorimo. Sodobni aktivisti za redefinicijo družine pravijo, da je takšna delitev diskriminatorna. Najbrž je zanje moteč izraz »popolna«, morda je moteče to, da ta izraz nakazuje, da naj bi vse ostale družine bile »nepopolne«. To bi lahko razumel in sprejel in to bi bilo rešljivo bolj preprosto – da bi izraz »popolna družina«, če je za koga moteč, nadomestili, recimo, z izrazom »obojestarševska družina«. Toda, kaj bi se zgodilo z znanstvenim preučevanjem, če bi obveljala definicija družine, ki bi bila tako zelo ohlapna, da bi vanjo res sodilo vse. Močno se mi zdi, da bi zelo kmalu iz strokovne literature izginili tudi pojmi: enostarševska, razširjena, dopolnjena, nadomestna ... Govorili bi samo še o »družini« – ali bi bilo zaradi tega kaj bolje?

Zahteve po »redefiniciji« družine, ki se bolj ali manj glasno ponavljajo v vsem zahodnem svetu, ne samo pri nas, je zato potrebno sprejemati širše. Gre za vprašanje odnosa do lastnega naroda, do lastne kulture. Lahko bi celo rekli: gre za vprašanje obstoja te naše »zahodne« civilizacije. Brez dvoma je tem novodobnim glasovom potrebno prisluhniti, treba se je pogovarjati. Tudi sam se prištevam med

zagovornike človekovih pravic, med nasprotnike vseh mogočih »-izmov«, pa naj so ti zgrajeni na nacionalni, ideološki, spolni, rasni, verski ali kakršnikoli podlagi. Pri tem se zavedam nekaterih nespornih dejstev: človekova osebna svoboda je vedno omejena s svobodo drugega; zadovoljevanje osebnih potreb terja spoštovanje potreb drugih ... Prav tako pa je ta odnos obraten: ni mogoče iskreno ljubiti, spoštovati drugega, če ne ljubiš, če ne ceniš, spoštuješ samega sebe. In če to prenesemo na narod: ni mogoče iskreno spoštovati drugega naroda, če ne ceniš, spoštuješ, drugega!

Družina je in ostaja osnovna celica vsake družbe. Z njo ne gre eksperimentirati. Družina zagotavlja fizični obstoj naroda, zato je potrebno družino ohraniti. Družinska zakonodaja, ki želi biti res napredna, mora zato prinašati pogoje, v katerih se bo lahko razvijal in ohranjal ideal popolne družine – obenem pa zagotavljati dovolj močne varovalke, da ta ideal ne bo postavljal v slabši položaj otrok, ki odraščajo v drugačnih, nepopolnih družinah.

Družina je in ostaja osnovna celica, v kateri se postavljajo in oblikujejo temelji otrokovega vrednostnega sistema, kulture, duhovnosti. Zato si je treba prizadevati za takšne zakonske rešitve, ki bodo spodbujale to družinsko vzgojo. Če želimo to doseči, pa je treba začeti že veliko širše. Recimo, že pri nekaterih trenutno prevladujočih vrednotah uspeha, kariere. Potrebno je načrtno delovanje v tej smeri, da bo pomenilo za kogarkoli življenjski uspeh, življenjsko kariero – roditi in vzgojiti otroke. Dokler »roditi in vzgojiti otroke« ne bo spet (in poudarjam spet, ker je to v vsej človeški zgodovini že bilo tako!) predstavljalo izpolnitve življenjskega smisla, uspeha, kariere ... se stvari ne bodo bistveno spremenile, bodo še vedno šle na slabše, pa četudi kaka preveč »napredna« zakonska rešitev na področju družinske zakonodaje spet pade na referendumu!

(Bogdan Žorž, psiholog, psihoterapevt, esejist, Tabor nad Dornberkom)

Franc Bešter.

STRANSKI UČINKI RAZVOJA

Vzroki za krizo in pot iz nje

Kriza, v kateri smo se znašli, še zdaleč ni samo finančna, je tudi kriza vrednot (moralna, duhovna), politična kriza, kriza vodenja ... sicer so pa vse te krize, ki o zajele civilizacijo na vseh področjih življenja, medsebojno pogojene, soodvisne. Po mojem mnenju je ta kriznost moderne dobe odraz propada kulture Zahoda, katere zibelka je Evropa, a je svoj odločilni vpliv razširila po vsem svetu.

O »propadu Zahoda« je v začetku XX. stoletja pisal Oswald Spengler v znanem delu s tem naslovom, in nadaljnje dogajanje v tej civilizaciji je njegove teze v precejšnji meri potrdilo. Propadanje civilizacij je po njem zakonitost zgodovine. Vsaka kultura ima svoj začetek, vzpon (razcvet, kulminacija) in zaton, civilizacija v svojem razvoju spominja na živi organizem, ki raste in se potem stara, propada, in ta proces je ireverzibilen, ni ga mogoče zaustaviti ali celo obrniti nazaj, v »pomlajevanje«, propad in konec sta torej nujnost. Kultura Zahoda je po njegovem svojo najbolj kreativno fazo že dosegla, za njo pa nujno nastopi čas dekadence in razkroja, ko ljudi zanimajo v glavnem le še čutnost in materialno udobje, in ni se mogoče znebiti občutka, da dandanes živimo v takšnih časih, da je moderna doba mrtva, da živimo v poslednjih časih na smrt zadete oziroma bolne dobe.

Propad civilizacije gotovo povzroči več dejavnikov, ki pa se v svojem delovanju medsebojno podpirajo, krepijo, in katerih učinek je s časom vedno močnejši. Če naj bi ugotovili vzroke (dejavnike) propada Zahoda, moramo nujno preučiti postavke, znanja in strukture, na katerih že nekaj stoletij gradi naša razsvetljenska, racionalistična civilizacija, in v ta namen moramo iti nazaj v XVI. stoletje, v renesanso. Renesansa je prelom, prehod iz srednjega veka z njegovim teocentrizmom, v novi vek z njegovim antropocentrizmom. V renesansi se je rodila nova znanost, bistvo njene spoznavne metode sta eksperiment in merjenje, in ta znanost je najbolj odločilno pripomogla k neslutnemu tehničnemu razvoju v naslednjih stoletjih, seveda je bil tudi napredek te znanosti odločilno odvisen od napredka tehnike. Z

razsvetljenstvom (XVIII. stoletje) je prišlo do velikega razcveta znanosti in povečevanja razuma, rodila se je demokracija kot politični sistem, sicer prevzeta od starih Grkov. Razsvetljenstvo je nedvomno dalo tudi ideje (temelje ideologij) za totalitarizme, ki so zavladali v XX. stoletju. Demokracija in totalitarizem imata zato marsikaj skupnega, skupna je razsvetljenska ideja, da je z razumom mogoče reševati vse, tudi najzapletenejše politične probleme. Toda ta »skupni imenovalec« je tudi skupna znota: dogajanje sveta in zato tudi politično dogajanje je namreč že na prvi pogled nekaj tako silno kompleksnega, dinamičnega in nepredvidljivega, še zlasti je nepredvidljiv njegov razplet v prihodnosti, da ni v človeški moči poznati resnico o tem, iz česar pa sledi, da se človek sam, s svojo pametjo, v življenju in tudi na politični ravni, ni sposoben pravilno odločati. A je demokracija glede tega v prednosti, ker je bolj racionalna, totalitarizmi so precej iracionalni in gradijo bolj na čustvih množic, v demokraciji sodeluje pri urejanju skupnih zadev več ideologij, več strank, stvari nadzoruje opozicija, medtem ko gre pri totalitarizmu za enega vodjo, eno stranko, eno ideologijo, ki se okliče za »edino pravilno«. V demokraciji lahko ljudje na volitvah oblast tudi zamenjajo, vendar je slabost tega v povprečnosti širokih množic (glede etike, modrosti ...) in, kar je najhuje: množice je mogoče tudi zmanipulirati. Tako lahko ugotovimo, da imata ta dva dejavnika, ki po eni strani omogočata delovanje in uspešnost demokratične družbe, to je racionalnost in izbor oblasti na volitvah, svoje slabe učinke, sta nekaj dvoreznega, to sta obenem tudi dva dejavnika stagnacije in propada te družbe. Demokracija je nadalje vzpostavila tržno gospodarstvo, totalitarizem plansko, tu se je tržni sistem spet pokazal za boljšega, je učinkovit in spodbuja tehnični razvoj, in komunizem je propadel predvsem zato, ker je zaradi planskega gospodarstva in politične nesvobode tehnološko zaostal za demokracijo.

A kakorkoli že, nobena družba ne more funkcionirati brez institucij in struktur in človek je nujno tudi sistemsko pogojeno bitje. Glavna ureditvi moderne družbe sta ostala demokracija in tržno gospodarstvo, gotovo najpomembnejša pridobitev moderne dobe pa je tehnika, in tehnika se nujno uporablja znotraj okvirov teh sistemov, in preučiti moramo, kakšen učinek je imela (ima) uporaba tehnike v tržnem gospodarstvu in demokraciji.

V XIX. in XX. stoletju, ko še ni bilo videti meja znanstveno-tehničnemu napredku in nas ekološki problemi še niso ogrožali, so mnogi verjeli v to, da bosta znanost in tehnika rešili vse naše probleme, danes, ko ti problemi že pritiskajo na nas, smo se streznili ob spoznanju, da tehnika probleme tudi generira. Ko je človek iznašel spoznavno metodo, se ni mogel zavedati, ni mogel vedeti, kam bo ves proces pripeljal, danes se že bolj zavedamo njegovega rušilnega učinka na naravo, a gotovo še mnogo premalo takšnih učinkov na družbo.

Nedvoumno sta v moderni civilizaciji znanost in tehnika kot »praksa znanosti« začeli najbolj odločilno pogojevati način mišljenja in način življenja ljudi. Lahko ugotovimo, da ta način mišljenja (neko znanje) po eni strani omogoča življenje človeka v takšni družbi in uspešno funkcioniranje te družbe, po drugi pa povzroča razkroj, propadanje in rušenje vere ter s tem metafizičnih temeljev. Zrušenje etičnih temeljev pa, dolgoročno gledano, vodi družbo v duhovno-moralni propad in s tem slej ko prej tudi v materialni propad.

Najprej si oglejmo teoretični vidik nekega procesa v kulturi Zahoda, to je empirično znanost kot »najvišji intelektualni dosežek te civilizacije«. Kakor je bil razvoj znanosti in tehnike, ki sta še danes njena alfa in omega, globoko medsebojno pogojen, soodvisen, tako tudi danes soodvisno in oboje skupaj kreira zavest ljudi v tej družbi. Življenje s tehniko in proizvodnja, razvoj le-te, zahteva osvajanje znanja empiričnih znanosti, zato se je (obvezno!) učijo nepregledne množice mladih ljudi, po neštevilnih šolah sodobnega sveta. Ta znanost (spoznavna metoda, način mišljenja, ki ga razvija in zahteva neka podoba sveta ...) pa si vse razlaga, vse si zna razložiti brez Boga, in tako ali tako ne gre verjeti v nič, kar ni znanstveno dokazano in česar ni mogoče opisovati s formulami. Zato je svet materije edina realnost in ta znanost je popolnoma »pravilna«, v kar nas vedno znova prepričuje vsa tehnika, ki jo je (so)ustvarila in ki »funkcionira«. Zato je z njeno metodo mogoče spoznati resnico, odkrivati naravne zakone – vsaj tako jo razume ogromna večina ljudi, ki gre skozi šolski sistem. Mislim, da je bila ravno moderna znanost glavni vzrok za veliki odpad od vere in Cerkve v zadnjih desetletjih. Poleg tega sem prepričan, da se znanost tudi namerno zlorablja, skozi šolski sistem, skozi način, kakor se podaja, za indoktriniranje ljudi, za njihovo spreminjanje v »brezbožneže«.

Tehnika, ki jo je v veliki meri pomagala ustvariti znanost, se vsekakor uporablja za zadovoljevanje človekovih telesnih potreb ter znotraj demokracije in tržnega gospodarstva, a na obe ti ureditvi moderne družbe je tehnika usodno učinkovala in ju globinsko preobrazila.

Tržno gospodarstvo: na trgu poteka denarno-blagovna menjava, tehnika je omogočila množično proizvodnjo novih, vedno »novejših« (boljših?!) izdelkov, zato se je začela uporabljati v boju za kupca oziroma za denar. Tehnika pa se je začela uporabljati tudi za propagiranje izdelkov (reklame) in izdelki se tudi morajo masovno prodajati, zato pa na široko trošiti.

Prodaja: s prodajo se dobi denar, ki je potreben tudi za razvoj in proizvodnjo vedno novih stvari.

Potrošnja: tudi za nakup je potreben denar, čim več denarja; vidimo, da je uporaba tehnike v tržnem gospodarstvu močno okrepila pomen in vlogo denarja, potencirala boj zanj, in tehnika v tržnem sistemu je močno ojačala silnice, ki človeka

vlečejo v potrošništvo oziroma v materialistični način življenja. Seveda je jasno, da vse to vodi tudi v uničevanje narave (izčrpavanje, onesnaževanje).

Demokracija: ta sistem ni idealen, je poln slabosti, kot je ugotavljal npr. že Winston Churchill, in po mojem je ena od slabosti v napačni (zmotni) razsvetljenski postavki, da je z roba »čistega razuma« mogoče reševati vse probleme. Druga slabost je v volitvah, ki so po eni strani prednost demokracije, sistem vodenja oblasti zahteva od politikov, da delajo za blagor volivcev, če naj bi bili znova izvoljeni, toda to je obenem tudi šibkost, ker od politikov zahteva »biti všečen« volivcem; a kar njim ugaja, ni nujno, da je res tudi najbolj etično, modro ... Zmaga na volitvah pomeni zmago večine nad manjšino, a številka nikakor ne more biti kriterij resnice, moralnosti, pameti, modrosti ... večina je lahko glede tega kvečjemu povprečna. A v tem, da o politični opciji odločajo množice na volitvah, se skriva tudi nevarnost, velika nevarnost. Javno mnenje je namreč mogoče usmerjati, množice je mogoče manipulirati, indoktrinirati, da potem na volitvah izvolijo tisto oblast, kot želijo »oni zgoraj«, in tehnika je dala na široko uporabljena in zelo močna sredstva za to. Medijsko tehnologijo pa obvladuje tisti, ki ima denar, iz česar sledi, da je oblast mogoče kupiti. Tehnika je demokracijo preobrazila v »medijsko demokracijo«, politična scena je postala medijsko ustvarjen konstrukt.

Denar: v gospodarstvu je denar isto kot kri v telesu; zato po eni strani omogoča funkcioniranje družbe, a omogoča tudi izkoriščanje oziroma prisvajanje tujega dela. Finančne tokove je mogoče z neštevilnimi mahinacijami in špekulacijami kje odtegniti in s tem množice osiromašiti, drugje pa kapital nakopičiti in tako tudi skoncentrirati kapitalsko-medijsko moč ter na ta način obvladovati družbo. Prav to se je v naši civilizaciji tudi zgodilo. Logično je, da denar (ljudje z denarjem) stremi k politični oblasti, da jo osvoji in zadrži, ker politične odločitve vplivajo na njegovo rast in kapital stremi k rasti. Danes mnogi govorijo o enopetinski družbi. Na svetu se je vzpostavilo stanje, ko ima 20 odstotkov ljudi, ekonomsko-političnih elit, v rokah veliko večino družbenega bogastva. Kapital vlada nad množicami, ki so to bogastvo ustvarjale. Denarni sistem je omogočil, da se je družbeno bogastvo skoncentriralo: tako imamo na eni strani peščico silno bogatih, na drugi nepregledne množice marginaliziranih. Od znanstveno-tehničnega razvoja v novem veku tako ni bilo takšnih koristi, blaginje za ljudi, kakršne bi ta napredek lahko dal.

Pregovor pravi, da je posameznik uganka, množica pa vedno matematična gotovost, in oblastniki to dobro vedo; vedo, kako množice usmerjati, indoktrinirati, da bodo z matematično gotovostjo »prav« volile. Vladati s pomočjo javnih glasil pomeni vzpostavljati določeno stanje v ljudeh in družbi, pripraviti »teren« za indoktrinacijo, ta priprava pa povzroča duhovno šibkost in nered v posameznikih

in anarhijo v družbi. Prvo se preko občil počne tako, da se ljudi dan za dnem in leto za letom hrani z ničevostmi, neumnostmi, norostmi, da so se potem nesposobni odločati z lastno glavo, stvari analizirati. Nato se zatekajo prav k občilom, ki jim ponudijo »odgovor« in »rešitev«. Ker pa se je v zbegani in zmešani družbi odločati toliko teže, se ta anarhija, spet z občili, načrtno povzroča, propagira se npr. svobodna spolnost, uživaštvo Anarhija je postala način vladavine (denarja). Vendar: najvišji cilj civilizacije naj bi bil »vsestrani razvoj človeške osebnosti«, ustvarjanje pogojev za to, a s tega vidika je ta civilizacija postala »anticivilizacija«, podobno kot sta bila pred tem že nacionalsocializem in komunizem s svojimi pritiski in politično nesvobodo v civilizaciji korak nazaj.

Glede na povedano se da ugotoviti, da so dejavniki, ki so omogočili razvoj, razcvet moderne civilizacije (znanje, tehnika, njena uporaba znotraj demokracije in tržnega gospodarstva, denarni sistem) delovali dvorezno. Po eni strani so omogočali napredek, delovanje te kulture, a obenem so ti dejavniki delovali tudi razkrojevalno, rušilno. Seveda se v življenju ti učinki seštevajo, negativni učinki se kopičijo tudi s trajanjem, s časom, in nazadnje povzročijo zaton kulture. Ugotoviti moramo, da so bili znanost, tehnika, demokracija in tržno gospodarstvo kot glavne pridobitve moderne dobe tisti dejavniki, ki človeka vlečejo v materializem, ki povzročajo sekularizacijo in ateizacijo. Delovanje silnic moderne dobe je vsekakor povzročilo velik odpad od vere, kar pomeni zrušenje metafizičnih temeljev in vrednot, temelječih na njih. Odsotnost teh vrednot (poštenost, moralnost ...) nujno povzroča oteženo delovanje takšne družbe.

Konkretni primeri: zaradi nereda v družbi in velike duhovno-moralne krize učitelji po šolah vedno teže učijo, mnoga podjetja (po vsem svetu, a predvsem tudi pri nas) so propadla in propadajo zaradi neodgovornosti in poslovne nemorale, zaradi tajkunskega pohlepa in plenjenja ... In končno: do sesutja ameriških bank in s tem do svetovne krize je prišlo zaradi neodgovornega finančnega sistema in neodgovornega obnašanja širokih množic – posojilojemalcev.

Politiki in ekonomisti si niso edini, kako iz krize, evropske politične elite so zbegane in nimajo vizije. Sedanjosti ne razumejo dovolj dobro, ker ne poznajo dobro preteklosti, ne zavedajo se procesov, ki so privedli do nje, in tega, da so bili globinski vzroki za krizo postavljeni že stoletja nazaj. Vsekakor bodo razkrojevalni in rušilni dejavniki v tej civilizaciji delovali naprej in nas pripeljali v brezizhodnost. Lahko rečemo, da je moderna doba mrtva in da živimo v njenih poslednjih časih. Civilizacija je zašla v slepo ulico tako glede okolja kot družbe, z znanjem in strukturami je sprožila propadanje narave, a tudi propadanje družbe.

Vse to pišem zato, da bi našli pot iz vsesplošnega kriznega stanja na svetu, saj so krizne razmere zajele vsa področja življenja, kriza še zdaleč ni samo finančna

(gospodarska) oziroma tudi ta je, kot je na dlani, posledica etične krize. Če želimo najti izhod in rešitev, je treba čim bolj poznati sedanost, le-te pa ni mogoče poznati, če ne preučimo razvoja, ki je do nje privedel. Preučili smo znanja, strukture, ureditve, na katerih gradi (je gradila) moderna doba, in ugotovili smo, da so tisti dejavniki, ki so omogočili delovanje, vzpon in razcvet te civilizacije, imeli tudi negativno delujoče »stranske učinke«, do katerih prihaja spontano in ki se medsebojno krepijo in s časom kopičijo. Lahko ugotovimo, da so znanja in način mišljenja kakor tudi uporaba tehnike znotraj demokracije in tržnega gospodarstva sprožili rušenje metafizičnih in s tem etičnih temeljev v civilizaciji ter povzročili veliko sekularizacijo in ateizacijo nasploh. Vendar beseda »kriza« pomeni »odločitev« in prav to skrivajo v sebi sedanje krizne razmere. Razvoj nas je namreč privedel v stanje, ko je narava sveta močno spremenjena. Posledica duhovno-moralne krize je po eni strani velik nered (kaos) v svetu, posledica znanstveno-tehničnega razvoja pa je zapleteno življenje s tehniko. Oboje rezultira v povečani zapletenosti (kompleksnosti) dogajanja, ki je nadalje mnogo hitrejše in njegov razvoj v prihodnosti silno nepredvidljiv. Ob tem bo lahko kot še nikoli doslej v zgodovini prišla do izraza nemoč razuma, da bi analiziral dogodke, dogajanje, iz česar bo nujno izšla tudi človekova nemoč, da bi se sam, s svojo pametjo, v življenju prav odločal, se usmerjal pri vsakodnevnem delovanju na odru sveta, tako na osebni kot na politični ravni. Pokazalo se bo, da more človek resnico o dogodkih in dogajanju sveta spoznavati edino s pomočjo duha in da se v življenju lahko pravilno odloča in usmerja le s pomočjo Boga. To pa bo mogoče le, če bo človek v sebi začel obnavljati porušene metafizične temelje in razvijati duhovno znanost, za kar pa je najprej potreben obrat od antropocentrizma k teocentrizmu. Hočem povedati naslednje: rešitev ni v kratkoročno delujočih političnih in ekonomskih ukrepih, ker ob njih dejavniki, ki generirajo krizo, ostajajo in delujejo naprej; rešitev je lahko le v novi obliki civilizacije, ki bo začela graditi na bistveno drugačnih postavkah, zato izhoda ne morejo ponuditi politiki, ki so ujetniki nekega načina mišljenja, ujetniki svojih volivcev in svojih strank.

Za spoznavanje resnice o dogodkih sveta s pomočjo Boga (Duhá) in za odločanje s pomočjo duha je nujen obrat k teocentrizmu, ki se lahko zgodi in dogaja le v srcih ljudi. Gre torej za zelo globinsko metafizično problematiko. Nujen bo prehod od moderne pozunanjenosti, prignane do absurda, k ponotranjenosti človeka, kar pa bo dolgotrajen proces, ki se lahko začne le pri najbolj zrelih, inteligentnih in ozaveščenih pripadnikih kulture Zahoda. Vendar ta studenec lahko kasneje naraste v reko, torej v močan tok novega družbenega gibanja, ki lahko ustvari novo dobo. Le-to lahko vzpostavi samo revolucija v človeku. Razne druge, predvsem komunistične revolucije XX. stoletja so propadle predvsem zato, ker so izhajale iz

zgolj materialnega in zunanjega, ker so gradile na napačni postavki, da je namreč nov svet mogoče zgraditi s spremembo političnega sistema.

Največja zabloda novoveškega človeka je po mojem bila, da je svojo civilizacijo vedno bolj gradil na znanju zgolj empiričnih znanosti in svoj svet samo na principih »čistega ratia« – samo-razuma. Sodobna demokracija še danes deluje na postavki, da je vse probleme mogoče reševati z rabo razuma, civilizacija je še vedno racionalistična. A zdaj živimo v času, ko so se problemi tako silno zapletli, da je postalo povsem očitno, kako zgolj s pametjo, z razmišljanjem, niso rešljivi. Vedno več ljudi to vse jasneje vidi. Svet bo treba začeti graditi še na novi znanosti o dogajanju sveta, ki sta po mojem lahko samo znanost o Metafizičnem in znanost, ki gradi na razodetih resnicah. A v njihovi posesti bodo le tisti, ki bodo sposobni premagati racionalizem. Demokracijo in tehniko, ki sta dve najpomembnejši pridobitvi moderne dobe in sad naporov številnih generacij, je vsekakor treba ohraniti, vendar ju bo treba začeti uporabljati bolj zrelo in odgovorno. Prenehati bo treba z zlorabo znanosti za vkalupljanje mladih, z zlorabo tehnike znotraj tržnega sistema za večanje dobička (»proizvodnjo denarja«) in za gospodarsko rast, ki ne more iti v nedogled, saj ima nujno meje, ter z zlorabo medijske tehnologije znotraj demokracije (za poneumljanje in indoktrinacijo množic). Zdajšnja kultura je v krizi predvsem zato ker je barbarsko enostranska, ker je ostala izrazito racionalistična in materialistična in civilizacija velikih materialnih vezanosti. Razsvetljsko paradigmo, katere ujetniki smo postali, bo treba na nekako preseči in nadgraditi, to pa je mogoče le s premagovanjem razsvetljskega racionalizma. Ta je lahko premagan le v srcu (duhu) človeka, ko na prvo mesto in nad vsako drugo stvar postavimo Boga. Le v tem primeru bomo namreč sprejemali tudi Duhá, ki nas edini lahko vodi skozi kaos in duhovno opustošenje sodobnega sveta. Da, prepričan sem, da je novo civilizacijo mogoče graditi samo na dveh temeljnih resnicah. Prva je, da je človek (tudi) nosilec duha, ne samo telo, in ima kot takšen tudi potrebe, ki so potrebe duhá, saj določene stvari spoznava prav tako s pomočjo svojega duha (in le na ta način!); druga resnica pa je, da obstaja, poleg sveta materije, tudi Duh kot metafizična realnost, in ne le to, Duh se dotika materije in deluje na svet ter usmerja vse dogajanje v njem, zato bi si sleherni človek v življenju moral prizadevati, da bi užival podporo, naklonjenost delovanja Duhá. Vse to pišem zato, ker sta v moderni družbi povsem prevladala telesna koncepcija življenja in materialistična podoba sveta.

Immanuel Kant je zapisal, da je razsvetljenstvo izhod človeštva iz nedoletnosti. Da, srednji vek bi lahko imeli za otroško dobo človeštva, novi vek s prodorom razuma v renesansi in njegovim povečevanjem v razsvetljenstvu pa za pubertetno fazo – v puberteti prav tako pride do prodora razuma, vendar tudi do pre-

loma z avtoriteto staršev in drugih ter možnega neodgovornega ponašanja. Tudi moderni človek je npr. zavrgel avtoriteto vere in Cerkve in začel s precej razpuščenim življenjem, vendar smo zdaj prišli do točke, ko bo nujno treba napraviti prve korake k zrelosti.

(Franc Bešter, akademski slikar, esejist, Podrovnik pri Zgornji Besnici)

Matej Bor (1913 – 1993)

ZA VSE

*Za vse, kar si bila mi,
sem ti hvaležen,
in še zato, da si me zapustila.
Kdo ve, česa ne bil bi še deležen,
da nisi se zarana iztreznila.*

*Od tebe sem pijan,
a ne tako,
da ne bi mogel več vzravnati hoditi,
od tebe sem bolan,
a ne tako,
da ne bi mogel bolečine skriti.*

*In ko poslušam godbo iz temine,
kjer plešeš, kot še snoči si z menoj,
le eno ti želim,
da kadar jutro sine,
bila srečnejša bi kot jaz nocoj.*

Andrej Rot

STRAH, LAŽ, UPANJE

Ljubezni, izdajstva in zvestobe ni mogoče zbrisati

*Vsakič ko nas učijo
pozabljanja
kot če nikoli ne bi obstajale
vnetljive dušne oči
ali ustnice osirotele žalosti
vsakič ko nas učijo
pozabljanja
in nas nagovarjajo k brisanju
opotekajoče bolečine
sem prepričan
da moj kraj
ni zabavišče za druge*

Mario Benedetti, odlomek pesmi *Tisto veliko slepilo*.

Iz knjige *El olvido está lleno de memoria* (Pozaba je prepolna spominov), 1995

Spomladi leta 2009 sem kulturnika in pisatelja, ki je nedavno prejel knjižno priznanje v slovenskem sosedstvu, povabil k sodelovanju v javno občilo. Kulturnik, tudi politik, izjemno visokih moralnih standardov, je poslal besedilo, v katerem je podal svoj pogled na polpreteklo zgodovino in željo, da bi predpoletni dnevi morali spominjati na tragedijo slovenskega naroda ob najhujšem poboju po vojni v Sloveniji. Pripravljeno besedilo sta prebrala napovedovalca, moški in ženska. Napovedovalci so navadno odlični bralci, hitro dojamajo vsebino in ga dobro preberejo. V tem primer pa se bralec ni strinjal z besedilom in je med branjem s pačenjem obraza pokazal, kako se mu besedilo gnusi, ko pa je končal, je odšel in dejal, da si gre takoj umiti usta. Kaj pripravi človeka, da se umsko zakrknje in svoje duševno stanje tako izrazito utelesi? Če izvzamemo navijaško teatraličnost v športu in morda še kje drugod, se to zgodi le v skrajnih primerih ljudi, ki so doživeli travme ali hudo indoktrinacijo. V primeru veščaka, ki se je rodil desetletja po vojni, gre verjetno za identifikacijo, ki je plod ideologije.

Po več kot dveh desetletjih Slovenci še nismo izrekli nekaterih bistvenih besed o našem bivanju. Zakaj? Domnevam, da zaradi strahu. Avtoritarni režim, ki smo ga imeli skoraj pol stoletja, ki je nasilno obračunal z nasprotniki, skrčil svoboščine, je v ljudeh globoko vcepil strah. Ta prihaja iz najvišje oblastne strukture, postane učinkovito orodje političnega in družbenega nadzora. Bojimo se neznanega, toda še bolj se bojimo znanega, na lastni koži ali na koži bližnjih izkušenega. Ko se nam razkrije neznano, se otresemo strahu, ko pa okusimo strah, nam posledice strahu lahko ostanejo vtisnjene vse življenje.

Od nekdanjih totalitarnih režimov so sloneli na treh temeljih: na razdeljevanju nagrad, vcepljanju strahu in spreminjanju vrednot, čustev in prepričanj. Povojna jugoslovanska oblast je vse to učinkovito uresničevala. Ne bom se spraševal, ali je bila zato upravičena, niti ne v kolikšni meri je bila totalitarna, ugotavljam le, da je desetletja po njenem propadu v družbi zasidranih še veliko teh sestavin, ki otežujejo napredek posameznika in družbe.

V družbi, ki naj bi bila družba enakopravnih ljudi, še vedno obstajajo razlike. Ni jih vnesel kapitalizem, ampak so plod privilegijev preteklosti. Razlog, da se stvari niso koreniteje spremenile, je v strahu, ki še vedno tli v ljudeh. Še o smrti, ki je v zahodni družbi v precejšnji meri prikrivana tema, lažje spregovorimo kot o strahu, ki ga ljudje pestujejo in podajajo iz roda v rod. Sram nas bodi! Ta nevidna komponenta lahko razloži, da o nekdanjih pobojih »ne smemo« govoriti. Pa da je celo odsotnost teh tem sestavni del koalicijskih pogodb. Čeprav je minilo skoraj četrto stoletje od demokratizacije, je zgodovinsko še precej daleč od današnjega razumevanja stvarnosti. Zamolčevanje zločinov, tiranske metode, duševna kastracija, nestrpnost do drugačnih interpretacij, vse to podaljšuje arhetip bistrega diktatorja, morilca, Tita, vodje, ki mu je še Stalin priznaval spretno izvajanje teh »čednosti«. Danes ga pa še veliko ljudi vidi kot veselega človeka, ki je v številnih dvorcih prirejal zabave, se šalil, nočejo pa v njem videti, kar je v resnici bil – eden najokrutnejših diktatorjev, ki je učinkovito in krvavo opravil čistke in vcepljal strah, in tega je čutiti še danes. Ne sam, a sam je lahko dovolj zgovoren simbol preteklosti, ki se noče odmakniti od bratomorstva, še manj pa od plena, ki so mu ga prinesla njegova dejanja.

Prikrivanje spomina, izginjanje arhivov in prikrojevanje resnice v zvezi z vojno, vprašljivim lastninjenjem, s še vedno tlečim strahom in hlapčevstvom daje vtis, da je naša demokracija zelo nezrela in da namenoma prelaga doseganje svobode in dostojanstva. Popačena slika preteklosti skriva nenavadno hotenje po ovekovečenju oblasti. To ni vprašanje levice ali desnice. Ali pač.

Prvo poglavje ameriške zgodovine, Severne ali Južne Amerike, tudi Avstralije, je nenavadno kratko. V njej so opisana »plemena«, v drugem poglavju Evropejec

»odkrije« področje, pozabi na zadrego in se posveti dejanjem osvajalcev. V XX. stoletju je bilo veliko podobnega sprenevedanja. Velike utopije so žele številne žrtve. Poprava krivic je postala civilizacijska potreba, a bistvo še vedno tiči v spremembi duha. Od tega smo še daleč, za zdaj se komaj ukvarjamo z odkrivanjem prezrtega ali prikritega. Naj ne bo pomote, in v tolažbo tistim, ki z zavistjo idealizirajo druge dežele – tudi drugod poznajo krivice in samo nekateri jih rešujejo. V Španiji se že vse od tranzicije (okoli leta 1978) neprenehoma ukvarjajo s svojo državljansko vojno. Novinarka in pisateljica Nativel Preciado je zapisala: »Moralo je poteči sedemdeset let, da smo lahko dobili vrnjene te odlomke spomina. Malo bi lahko še dodala, morda to, da so vojno dobili tisti, ki niso imeli usmiljenja. Tisti, ki nimamo želje po maščevanju, toliko bolj potrebujemo pravico, vseeno pa ne bi mogla menjati enega samega kamna na katerem koli kraju, če bi tako simbolično dejanje še bolj zanetilo razpoloženje trmastih sektašev ali tistih brez predsodkov, ki drezajo v rane.« (*Camino de Hierro*, Madrid, 2007, str. 189.)

Strah je eden izmed neprijetnih občutkov, ki ga čutijo tudi živali. Strah in njegove načine razodevanja (tesnobo, fobije, preganjavnice) moramo bolj ali manj prenašati vse življenje. Pravijo, da je strah nekaj koristnega, saj napetost, ki jo povzroča, pomaga pri obvladovanju in reševanju situacij, ki nastajajo v življenju. Obstaja tudi strah, ki človeka paralizira, tisti, s katerim je mogoče manipulirati z ljudmi, jih podrediti ali omejiti njihovo dejavnost in mišljenje. Pogosto gre za nekakšen kolektivni strah, zaradi katerega ne reagiramo odločno proti ukazu, s katerim se ne strinjamo. Tu nas zanima predvsem strah, na katerega napeljujejo tisti, ki razpolagajo z vzvodi oblasti. Pogoste so kampanje proti nasprotnikom, katere označujejo kot nevarne za državo ali jih istovetijo z negativnimi liki iz zgodovine. Ko se ti mehanizmi zarastejo v šolstvu in v javnih občilih, je »uspeh« zagotovljen.

Tudi danes je ustrahovanje učinkovito sredstvo podrejanja v mednarodni politiki, zato da bi zaščitili gospodarske in politične interese močnejših držav. Posledice so navadno prav tiste, ki naj bi jih z ustrahovanjem preprečili: vojne žrtve, spremljevalne škode, lakoto, revščino itd.

Subkultura strahu je neločljivo povezana z avtoritarizmom, je sredstvo, ki nas drži ujete v stvarnosti, sprememba te pa presega naše sposobnosti. Vsi prispevamo k nadaljevanju scenarija, ki je že napisan in koristi njegovim avtorjem. Ali je mogoče kaj spremeniti? Seveda.

Nekateri pravijo, da je to mogoče samo z razumom in s svobodnim mišljenjem. Bojišče je predvsem v nas samih. A tudi občila so zelo pomembna. Z optimizmom lahko spremljamo njihovo vlogo, ko jim gre na roko tehnologija. Vseeno pa moramo biti pozorni, da bodo prav ta občila razvijala tisto, čemur se ne smejo odpovedati. Polaščanje občil je bila vedno skušnjava vseh oblastnikov. Kljubova-

nje tem apetitom in pridobivanje dostojanstva terjata čas in napor. Večdesetletna diktatura je prizadela posameznike, občila in družbo, da so pohlevno prenašali zapovedane resnice. Sprememba vzorcev ne more biti hipna in tudi po več kot dvajsetih letih učenja demokracije smo sicer na pravi poti, a štejemo še zelo malo demokratičnih dosežkov. Razstrupitev terja nove napore, razviti moramo še kako temeljno demokratično lastnost.

Civizem

Montesquieu je v *Duhu zakonov* razlikoval tri vrste vladavin. Monarhijo, v kateri vlada monarh v skladu z zakoni in s pogojem časti; despotizem, kjer samovoljnež vodi brez zakonov in vceplja strah v ljudeh; republiko ali demokracijo, pri kateri je potrebna posebna čednost: civizem. Te besede pravzaprav ne uporabljamo, lahko jo imenujemo državljanska vrlina. Ta je zasebna vrlina, a z velikim družbenim pomenom, lahko jo imenujemo tudi avtonomija posameznika, lojalnost, strpnost. Izhaja iz prepričanja, da je mogoče ustvariti družbo, ki bo vredna vseh ljudi. Sklicuje se na pravice in dolžnosti posameznika. Za dosego te civilnosti bi morali upoštevati, da obstaja v družbi nekaj skupnega, ki ni vezano na verske, skupinske ali družinske vezi, in da moramo spoštovati pravila skupnega delovanja. Ne gre za idealistično abstrakcijo, ampak stvarno državljansko prakso, ki se izraža v javnem, v ohranjanju družbene kohezije, v volji po iskanju in uresničevanju skupnih ciljev, v volji po kontroliranju spopadov in iskanju kompromisov. V Sloveniji smo razvili kar nekaj teh vrlin, razvijamo še druge sorodne.

Predvsem imamo tiste, ki zadevajo sprejemanje drugih, smo dobri gostitelji, skrbimo za ekologijo, ločujemo odpadke, obožujemo naravo, teže pa se spopadamo z lastno vcepljeno mentalno strukturo, v kateri so določena prepričanja, predsodki, kakršne težko spreminjamo.

Naša družba se ni spoprijela samo s sprejemom demokracije, ampak je tudi spremenila gospodarsko strukturo. Zato je toliko teže pričakovati, da bo sproščena demokratičnost hitro postala stvarnost. Demokracija in tržno gospodarstvo namreč prinašata vrsto svoboščin, a tudi številne skušnjave in razvade, ki se stopnjujejo, tudi za politike, ki skoraj nagonsko poskušajo prikrojiti stvarnost. V tem procesu imajo občila pomembno vlogo. Občila odgovarjajo javnosti, ki jo zastopajo, in zagovarjajo njihove temelje. V boju za pozornost javnosti se pogosto zamaje njihova podoba. A ne glede na okoliščine in potrebe mora novinarstvo upoštevati intelektualne in etične postavke njihove javnosti. *V demokraciji namreč imajo moč vedno ljudje.* Zato je skušnjava oblastnikov po nadzoru občil skušnjava po obvladovanju ljudi, ti pa se bodo, če jim je dana možnost izbire, praviloma odločali za boljšo različico. Iluzija? Morda, a saj ni treba takoj doseči najvišje možne

uresničitve. V demokraciji ključno vlogo odigravajo posamezniki, ti pa v seštevku lahko nadzorujejo občila, slednja pa oblast.

Danes imajo občila prepogosto plehke vsebine. Vendar banalnosti ne smemo podcenjevati. Pomembne so, kolikor prikrivajo druge vsebine. Francoski intelektualec Pierre Bourdieu je trdil, da vsakdanje objavljanje nasilja prikriva strukturno nasilje. Pri vsakem dogodku lahko odkrijemo splošni okvir. Pomembno temo, ki jo objavljajo nekatera občila, druga (ali celo ista) banalizirajo z žgečkljivo vestjo. Strah, ki ga je vcepil totalitarni režim, je mogoče preusmeriti v strah pred revanšizmom ali strah pred revščino ipd. Preusmerjanje pozornosti, diverzija, motnja, pretveza učinkujejo kot zamegljevanje resnice. Marsikdo si nostalgično želi vrnitve v času. A minili so časi, ko so nam resnico nudili potreseno s sladkorjem, da nam je postala omledna. Resnica je grenka, se ne pusti frizirati, razkuštranka je, sprejmemo jo, ker je blizu stvarnosti. In ker je naša. Sprejmimo jo brez strahu in brez sramu!

Pri odkrivanju grobišč umorjenih po drugi svetovni vojni je bila pogosta taktika beleženje, relativiziranje, zamegljevanje, etiketiranje dogodka kot anahronizem današnjega časa. Javna televizija je pred leti v primeru Hude jame poklicala v oddajo predstavnika borčevske zveze. Rezultat je bil predvidljiv: prerekanje brez učinka. Kako se je sploh mogoče prerekati o odkritju, ki terja zgolj pieteto in sodno preiskovanje? Na začetku prispevka sem navedel citat iz knjige Maria Benedetti, urugvajskega levičarskega književnika. V pesmi *Tisto veliko slepilo* Benedetti zatrjuje, da nihče ne more pozabiti, naj se še tako trudi. Pozaba ni prazno skladišče, ni košnja praznine. Ljubezni, izdajstva in zvestobe ni mogoče brisati. Zagotavlja, da je upanje oblika spominjanja in da je pozaba prepolna spominov. Tako se nadaljuje:

... pri nas obstajajo kalvarije
odsotnosti
štrclji okrnjene prihodnosti
predmestja žalovanj
a tudi milina šipka
klavirji ki izvablajo solze
mrtveci ki še vedno strmijo z domačih njiv
negibna hrepenenja v nekem jesenskem
jašku
od čustev skeleča sedanjost
ki noče umreti tam v
temini

pozaba je prepolna spominov
da jih včasih ne moreš
obuditi
in čez krov moraš
odvreči sovraštva
pozaba je pravzaprav veliko slepilo
nihče ne zna in ne more
čeprav hoče
pozabljati
veliko slepilo polno
duhov
zaobljubljenih romarjev
ki si prizadevajo pozabiti
kot da bi romali
v santiago de kompostela

Veliko možnosti

Vlade se spreminjajo kot vse, kar ima opraviti z oblastjo. Cena, ki jo plačujemo in jo bomo še plačevati zaradi nesloge, zaradi izgube občutka za pravico in spoštovanje dostojanstva, lastnega in drugih, lahko zahteva žrtvovanje še ene ali dveh rodov, ki bodo morali šele oblikovati dostojanstvo posameznika in družbe. Ni mogoče poenostaviti zločinov, očiščevanje je potrebno, če hočemo živeti v družbi humanih odnosov, v družbi, ki temelji na solidarnosti, pluralizmu in medsebojnem spoštovanju.

Drugače kot pri totalitarnih režimih iz preteklosti ne gre danes za neposredno podrejanje ali kruto represijo vseh prebivalcev. Današnje metode so zapletene, teror je selektiven. *A bistvo demokracije je tudi v pravici državljana, da živi brez strahu.* V Sloveniji se je preteklost zapletla s sedanostjo in spremenila v izgovor za boj za oblast. Izgovor, s katerim eni poskušajo izpodbijati druge ali jih pokoriti. Tako skupaj bivajo tisti, ki se trudijo, da bi razumeli, kaj se dogaja prek tistega, kar se je zgodilo, in oni, ki stremijo po tem, da bi tolmačenje preteklosti postavili v službo kopičenja oblasti. Odnos s preteklostjo je zapleten. Pesnik Jorge Luis Borges je nekoč dejal, da je odnos med minevanjem in istovetnostjo, ki jo ohranjamo, edino stvarno vprašanje filozofije. Ortega y Gasset pa je trdil, da smo tisto, kar se nam je zgodilo.

Preteklost ima veliko ključev, s katerimi je mogoče razložiti sedanost. A tudi sedanost lahko razlaga preteklost in obnavlja pogled. Gledamo na preteklost z vi-

dika sedanjosti, zato ne moremo ocenjevati ljudi po tem, kar nam je danes znano. Moramo pa obsoditi zločin, ki je tudi po tedanjih merilih veljal za zločin in so ga povzročitelji prikrili. Sprenevedanje ob takih dejstvih je poskus preprečevanja napredka, sprememb. Z današnjega vidika dolžiti nekoga, da je sodeloval z Udbo, ne more imeti a priori tehtne moralne teže. Moralno breme nosi dejanje samo, denimo ovajanje, laž, kraja ipd.

Obdelovati podatke iz preteklosti, ki veljajo za ene in ne za druge, z namenom, da bi kaznovali tekmece, je nizkotno. Sploh pa bi morali imeti dovolj dobro izrisano polpreteklo zgodovino, da bi jo uporabljati kot kanon za diskvalifikacije. Zgodovina je odprt, kolektivni intelektualni konstrukt, podvržen metodi, sistematičnemu raziskovanju in kritičnemu nadzoru in ne neoporečna mitična pripoved, s katero opravlja oblast prek univerz, inštitutov in podobnih ustanov. Poskus zakoličenja zgodovinskih konstruktov je poskus zamrznitve sedanjosti in ovekovečenja *statusa quo*. Zanikati možnost novega pisanja zgodovine je zanikati sposobnost in pravico ljudi, da bi presegli svojo preteklost in spremenili sedanjost. Razveljaviti zgodovino kot odprto področje interpretacije in spraševanja pomeni odpravo svobode; je uveljavljanje spomina enega človeka ali zgolj neke skupine nad preostalim delom družbe; je poskus dopovedati, da ima preteklost eno samo razlago. Eno in edino resnico; da se je lahko zgodilo samo tako, kot razlaga različica, ki jo je oblast s silo uveljavila. V ozadju kakršnega koli hotenega izkrivljanja preteklosti, obstaja neizmerno hlepenje po totalitarni oblasti.

Pa še konec Benedettijeve pesmi:

*... tistega dne ali noči
ko se bo pozaba raztreščila
na kosce ali zagorela
bodo spomini na grozo in
čudesu
zlomili ognjene rešetke
in končno razgaljeno resnico ponesli
v svet
in tista resnica bo
da ni pozabe*

(Mag. Andrej Rot, esejist, urednik, Ljubljana)

Nina Mazi

ČAJ ALI KAVA?

Oboje, a vsaj pol odmerka prave kave naj nadomesti zeleni čaj

Starostniki pijejo zeleni čaj za dobro počutje in vitalnost, menedžerji, da bi se odvadili kajenja in pretiravanja s pravo kavo, obenem pa premagali stres; tajnicam pomaga proti bolečinam v hrbtu (omislijo si ga namesto tablet), preutrujeni zaposleni sežejo po zelenem ali belem napitku, da bi se zjutraj hitreje in laže zbudili ter polni energije zavihali rokave, ženske v menopavzi si z njim lajšajo neprijetne simptome in slabo počutje, povezano s hormonskimi spremembami; študentje skušajo z njim odplakniti strah pred kolokviji in izpiti, misleci pa mu pripisujejo ostrino duha in bliskovitost misli. Proizvajalci naravne kozmetike ga dodajajo svojim preparatom, zobozdravniki ga priporočajo vsem, ki jih pestijo težave z zobmi in ustno votlino nasploh, ljubitelji čaja pa ga pijejo predvsem iz navade, užitka in veselja.

Zeleni čaj namesto kave

Kdor ima zelo rad črno kavo in ve, da bi se ji težko odrekel, naj spremembo »iz črnega v zeleno« uvaža počasi in previdno – postopoma nadomešča pravo kavo z zelenim čajem. Izkušnje pričajo, da strastni kavopivci pri tem najbolj pogrešajo omamen vonj prave kave. Zeleni čaj ima sicer svoj značilen vonj, ki pa ga ni mogoče primerjati z vonjem sveže (pražene in skuhane) črne kave. Najbolje, da človek uživa sveže kuhano črno kavo, pri tem pa jo skuša občutiti in zaznavati z vsemi čuti (okus, vonj, vid, otip). Tudi na spremenjen, zeliščni okus zelenega čaja se je treba navaditi počasi in postopoma – organizmu dati čas, da se brez nepotrebnega občutka prikrajšanosti in omejenosti sprijazni z novo vsebino skodelice in jo posvoji oziroma sprejme za svojo.

Zeleni čaj preprečuje oziroma blaži ustni zadah in neprijeten okus v ustih, spodbuja presnovo in izločanje (s tem pospešuje hujšanje in odpravljanje celulita), krepi kožo in podkožje (pomaga pri ohranjanju mladostnega videza), daje občutek sitosti brez odvečnih kalorij, preprečuje zobno gnilobo in še marsikaj. Ne

preseneča dejstvo, da je navdušenje nad tem zelenim poživilom z rumene celine preplavilo ZDA, Kanado, Evropo in Avstralijo. V številnih organizacijah, kavarnah in restavracijah na jutranjih sestankih pijejo zeleni čaj namesto nekoč nepogrešljive prave kave.

Strokovnjaki ugotavljajo, da sta zeleni (pa tudi beli) čaj bolj zdravilna in koristna za organizem od prave kave ter tudi od klasičnega pravega (črnega) čaja. Sicer oba izhajata iz iste rastline, le da je zeleni čaj manj obdelan in bolj naraven – saj vsebuje več encimov, mineralov, vitaminov in mikroelementov, antioksidantov in ostalih bio vitalnih snovi. Nič čudnega, da poraba zelenega čaja in posel s tem napitkom na stari celini v zadnjih desetletjih strmo naraščata. Leta 1990 so ga iz Azije samo v Nemčijo uvozili 150 ton, leta 1999 že skoraj 500 ton, leta 2004 650 ton in leta 2010 kar neverjetnih 900 ton. Zeleni čaj je blažji, laže prebavljiv (ne obremenjuje želodca in krvnega obtoka), milejši in organizmu bolj prijazen od agresivnejše, črne različice pravega čaja. Oba pa vsebujeta precej kofeina – pogosto celo več kot prava kava. Zeleni eliksir iz azijskih logov je po priporočilu številnih poznavalcev najbolje piti v čisti, naravni obliki – brez mleka, smetane, sladkorja, medu, umetnih sladil, alkohola in drugih dodatkov. Poživljajočemu učinku teina se izognemo tako, da kuhan čaj pred pitjem pustimo stati vsaj 5 minut (5-7 min).

Zdravilna prava kava

Tudi prava kava je zdravilna in koristna – spodbuja delovanje možganov in osrednjega živčevja v celoti, krepi telesno odpornost, sodeluje pri uravnavanju sladkorja in maščob v krvi, pripomore k vitkosti, spodbuja živahnost in dinamiko, dobro počutje in optimistično razpoloženje, vpliva na prebavo in presnovo itd. Vendar se je zeleni čaj že v staroazijski tradicionalni medicini in v številnih sodobnih znanstvenih raziskavah izkazal za organizmu bolj prijaznega in koristnega. Oba napitka pa sta bogata z antioksidanti (z njimi se organizem bori proti nevarnim prostim radikalom). Ameriški znanstveniki, ki so pod drobnogled vzeli najbolj priljubljene, organizmu prijazne pijače, ugotavljajo, da v Evropi največ antioksidantov zaužijemo z rdečim vinom, v Aziji z zelenim čajem, v Ameriki pa je kava največji vir teh nepogrešljivih varovalnih snovi. V pravi kavi je sicer veliko antioksidantov, ki nevtralizirajo škodljive proste radikale, kljub temu pa so od kave primernejši vir antioksidantov zeleni čaj, sadje in zelenjava, saj te tri skupine živil vsebujejo tudi vitamine, vlaknine in encime.

Tradicionalnemu zelenemu čaju stopajo ob bok še njegove »paralele«, zlasti beli in rumeni čaj pa tudi črni čaj. Rdeči čaj (rooibos), ki je prav tako zelo okusen, zdravilen, pa je drugačnega porekla in ni neposredno povezan z zelenim čajem.

Zdravilni zeleni čaj

Zdravilni učinki zelenega čaja, ki ga Evropa, Amerika, Kanada in Avstralija pospešeno uživajo v zadnjih desetletjih in postaja tudi pri nas vse bolj cenjen napitek, so v tradicionalni azijski medicini znani že tisočletja. Vlogo in pomen čajev in zeliščnih napitkov pa je že pred dva tisoč štiristo leti poudarjal tudi starogrški zdravnik in poliglot, Hipokrat s Kosa.

Skodelica ali dve kakovostnega zelenega čaja na dan, naj bi po zagotovitvi japonskih znanstvenikov krepili zdravje, vitalnost, mladostnost, radoživost in dolgoživost. Svoje trditve poševnooki strokovnjaki potrjujejo s poskusi v laboratorijih in dokazujejo na prostovoljcih, za zgled pa postavljajo navdušene uživalce zelenega (in belega) čaja, ki na otoku Okinava čili in zdravi, z zavihanimi rokavi živahni praznujejo svoje trištevilične rojstne dneve. Obenem pa naj bi zeleni čaj, morska hrana, soja, riž, sezam in podobne sestavine običajnega azijskega jedilnika učinkovito pripomogli k temu, da se Japonci ponašajo z najdaljšo življenjsko dobo v globalnem merilu. Hkrati poraba zdravil na Japonskem ne narašča tako skokovito kot v primerljivih državah visokorazvite zahodne poloble.

Znanstvene raziskave, analize in študije.

Medtem ko se v Evropi znanstveniki zavzeto posvečajo analizam zelenega čaja in njegovim učinkom na organizem, pa tudi njihovi kolegi iz njegove domovine še niso rekli zadnje besede o tem zelenem eliksirju zdravja, mladosti in vitalnosti. Najnovejša odkritja in ugotovitve japonskih znanstvenikov pričajo o številnih, še ne povsem razvozlanih učinkih pravega, zlasti zelenega in belega, pa tudi rumenega čaja.

Vonj in okus pravega čaja ljudje pogosto označujejo kot grenak, nevtralen in prazen, njegovi ljubitelji pa uživajo v njegovi neizrazitosti in žlahtnih, prefinjenih odtenkih. Pravi čaj so že od nekdaj (v samem začetku pridelave) uporabljali kot poživilo in zdravilo. Imeli so ga za eliksir proti glavobolu, vročini, astmi, prehladu, želodčnim in črevesnim boleznim, asteničnosti in neješčnosti, pa tudi kot sredstvo za povečanje koncentracije in izboljšanje mentalnih sposobnosti. Zdravilno moč čajev so s poglobljenimi raziskavami preverili in potrdili tudi znanstveniki moderne dobe.

Osnovne sestavine pravega čaja so: tein/kofein, čreslovine, eterična olja, minerali, vitamini in encimi. Poživljajoč učinek čaja izvira iz teina/kofeina. Pomembno je poudariti, da kofein v čaju deluje povsem drugače kot tisti v kavi, poleg tega ga je v čaju vsaj za polovico manj. Kofein v čaju ne deluje neposredno na srce in ožilje (krvni obtok), marveč prek boljše prekrvavitve možganov in povečane izmenjave možganske tekočine neposredno vpliva na možgane in centralno živčevje. Tako je mogoče pojasniti

izboljšanje koncentracije, reakcijske sposobnosti in mentalnih funkcij po pitju tega čaja. Izsledki raziskav ameriških in japonskih znanstvenikov pričajo, da se koncentracija po dveh do štirih skodelicah popitega čaja začne krepiti v desetih minutah in doseže vrhunec 45 minut po zaužitju. Če čaj primerjamo s kavo, se krepilno delovanje čaja začne malce kasneje, učinkuje (traja) pa precej dlje. Pravi čaj, ki ne vsebuje sladkorja in drugih ogljikovih hidratov, odvaja vodo iz telesa (naravni diuretik), pospešuje prebavo (želodčnim sokovom pomaga prebavljati hrano), spodbuja presnovo, pospešuje delovanje centralnega živčnega sistema in dihal, krepi umske in telesne moči ter preprečuje in odpravlja utrujenost.

V enem svojih najnovejših poročil znanstveniki iz Tokia poudarjajo, da so pri odraslih posameznikih obeh spolov, ki so dnevno popili vsaj pet skodelic čaja, opazili kar za 16 odstotkov manjšo smrtnost in za več kot četrtnino – 26 odstotkov – manj možnosti za bolezni srca in ožilja kot pri njihovih vrstnikih, ki zelenega čaja niso uživali. V nadaljevanju študije pa so ugotovili še, da so pozitivni rezultati, povezani s pitjem zelenega čaja, bolj izraziti pri ženskah kot pri moških.

Po ugotovitvah poznavalcev zeleni čaj pomaga pri preprečevanju in lajšanju arteroskleroze, pri sladkorni bolezni, visokem krvnem tlaku, zastrupljenosti organizma, zasvojenosti z nikotinom, pa tudi alkoholom, pri stresu, slabi telesni odpornosti, počasni presnovi, pretiranem teku in posledični debelosti. Japonski zdravniki so na primer že dokazali njegov zdravilni učinek pri raku na prebavilih (želodec in črevo). Njegov vpliv na zaviranje staranja in propadanja organizma ter degenerativna in njim podobna obolenja pa znanstveniki še intenzivno preučujejo.

Japonski znanstveniki s svojimi raziskavami še niso uspeli dokazati pozitivnih učinkov črnega čaja v primeru rakavih obolenj (zlasti v preventivi), marveč se po njihovih ugotovitvah s tovrstnimi zdravilnimi učinki ponaša le zeleni čaj, njegovo belo različico pa nameravajo vzeti pod drobnogled v bližnji prihodnosti.

Zdravilne učinke zelenega čaja preučujejo tudi v Evropi, kjer so znanstveniki odkrili, da izvleček zelenega čaja ugodno vpliva na ustno higieno ter z njo povezanim zdravjem zob in ustne votline. K tem ugotovitvam so pripomogli tudi raziskovalci s Kemijskega inštituta v Ljubljani, ki so v zadnjem desetletju veliko strokovne pozornosti posvetili zdravilnim učinkom zelenega čaja. Na Kemijskem inštitutu so nedavno analizirali antibakterijsko delovanje aktivnih sestavin zelenega čaja in odkrili, da katehini zelenega čaja inhibirajo pomemben encim girazo. Na to encimsko substanco so bili pozorni kot na tarčo v boju proti bakterijskim okužbam, saj je encim giraza nujno potreben za preživetje bakterij, ni pa ga najti pri bolj razvitih organizmih; odsoten je tudi v človeškem organizmu.

S pomočjo specializirane naprave za jedrsko magnetno resonanco so slovenski strokovnjaki natančno določili mesto vezave katehinov iz zelenega čaja (EGCG)

na bakterijski girazi. O svojem najnovejšem odkritju so nedavno tudi poročali v vodilni reviji s področja kemije zdravil, Journal of medicinal chemistry. Njihovo odmevno znanstveno spoznanje bo pripomoglo k razvoju novih antimikrobnih učinkovin, katerih v boju proti bakterijskim okužbam danes primanjkuje.

Zaradi strupenosti številnih zaviralcev bakterijske giraze doslej nismo smeli uporabljati kot zdravilo. Najnovejše odkritje slovenskih strokovnjakov pa vzbuja realno upanje, da se bomo lahko izognili temu problemu, kajti s spojinami na osnovi zelenega čaja imamo stoletja izkušenj v vsakodnevni prehrani, je povedal vodja laboratorija za biotehnologijo na Kemijskem inštitutu dr. Roman Jerala.

Med obetavna spoznanja v zvezi z zdravilnim delovanjem pravega čaja sodi tudi ugotovitev, da zeleni in črni čaj zavirata aktivnost škodljivega encima, ki spodbuja razvoj Alzheimerjeve bolezni in senilne demence.

Količina - dnevni odmerek

Zeleni čaj, ki je veliko več kot le zeliščni napitek, je organizmu prijazen, koristen in zdravilen. Z njim so že tisočletja povezane svojevrstna kultura, tradicija in življenjski slog. Čeprav rezultati številnih študij in izsledki vrste raziskav potrjujejo pozitivno delovanje zelenega čaja na zdravje, pa številni znanstveniki ne priporočajo pretiravanja oziroma uživanja zelenega čaja v prevelikih količinah. Kadar ljudje popijejo prevelike količine zelenega čaja, se namreč lahko pojavijo neželeni stranski učinki, ki so sicer značilni oziroma jih povzroči prevelik odmerek kofeina. Nekaj skodelic (3) na dan torej predstavlja pravo mero – o večjih količinah v preventivne in terapevtske namene pa se je priporočljivo posvetovati z zdravnikom, farmacevtom, dietologom, nutricionistom, fitoterapevtom in/ali drugim ustreznim strokovnjakom.

Zdravilni učinki zelenega čaja se nenehno potrjujejo v vsakdanji preventivni in terapevtski praksi. Skodelica kakovostnega zelenega čaja vsebuje do 200 miligramov katehinov, zdravilne lastnosti njegovih sestavin pa so doslej pripisovali predvsem močnemu antioksidativnemu delovanju v organizmu. Zelenemu čaju, ki ga glavčina uživa v naravni obliki, brez dodatkov, lahko antioksidativni naboj okrepimo z dodatkom limoninega soka, lahko ga uživamo s sladkorjem, medom, mlekom, javorovim sirupom in podobnimi sestavinami. Gurmani, ki ga uživajo s temno, grenkljato čokolado z visoko vsebnostjo kakava, svojemu organizmu tako ponudijo dvojno količino varovalnih snovi. Zeleni čaj pa lahko v zdravilne namene uživamo tudi v sladko-slani obliki. Čaj z dodatkom sladkorja in morske soli se je namreč izkazal za učinkovitega pri diareji. Bolniki z drisko bi ga morali spiti več litrov na dan. Posamezniki, ki trpijo za diarejo, bi morali uživati sladko-slani čaj. Nemški strokovnjaki z ustanove Grenn Cross iz nemškega Marburga priporo-

čajo bolnikom s hudo drisko, naj razmislijo o pitju čaja, začinjenem s sladkorjem in soljo, saj s tem lahko organizmu učinkovito povrnejo izgubljeno tekočino in minerale. Najboljši zdravilni napitek iz naravne zakladnice predstavlja mešanica dveh žlic sladkorja (belega ali rjavega) in pol čajne žličke morske soli, raztopljene v litru blagega črnega oziroma zelenega čaja, lahko tudi vode. To kombinacijo soli in sladkorja je mogoče vmešati tudi v pomarančni sok, ki je bogat z vitamini, minerali in encimi, velja pa tudi za pravo zakladnico kalcija. Pijačo je treba popiti čimbolj svežo, najbolje takoj po pripravi, bolniki pa bi je morali v terapevtske namene zaužiti več litrov na dan.

Zeleni čaj ali prava kava? Naj izbirajo olajša dejstvo, da strokovnjaki zlasti v zadnjem času vse bolj prisegajo na kitajski in japonski zeleni čaj, ki je bogat z antioksidanti in učinkovit tako pri senilni demenci, Alzheimerjevi bolezni, usihanju intelektualnih funkcij kot pri preprečevanju in upočasnjevanju staranja.

(Dr. Nina Mazi, zdravnica specialistka medicine dela, prometa in športa, književnica, Ljubljana)

Zdenko Fajdiga

SLOVENIJA MED NAJUSPEŠNEJŠIMI

Olimpijske igre že tretjič v Londonu

Igre XXX. olimpiade moderne dobe lahko merimo s presežniki. Skoraj v vseh pogledih. Kljub nekaterim organizacijskim težavam na začetku je bilo zelo dobro poskrbljeno tudi za varnost, kar je najpomembneje. V Londonu so nekateri športniki iz 203 držav izboljšali kopico svetovnih rekordov in še veliko več olimpijskih. Prodanih je bilo 8,7 milijona vstopnic, dva več kot v Pekingu leta 2008, ki so prirediteljem navrgle okrog 765 milijonov evrov. Kljub temu so bila nekatera prizorišča prve dni skoraj prazna, ljudje so si želeli ogledati tekmovanja, a niso mogli kupiti vstopnic. Privabljanje gledalcev z različnih koncev sveta in ponujanje vstopnic bržkone ni bilo na ustrezni ravni. Celoten projekt iger naj bi bil vreden 14,5 milijarde evrov.

»Hvala London! Pripravili ste izjemne igre. Bile so vesele in veličastne!« S temi besedami se je predsednik Mednarodnega olimpijskega komiteja Jacques Rogge na sklepni slovesnosti priklonil prirediteljem in se v primerjavi s prejšnimi predsedniki, predvsem Špancem Juanom Antoniom Samaranchem, spretno izognil primerjavam. Bile so res prijazne igre, predvsem pa so ljubitelje športa po vsem svetu petnajst dni dobesedno omrežile, prijetno razburjale in še v večji meri navduševale.

Slovenska odprava je po šestem samostojnem nastopu na poletnih igrah bogatejša za štiri kolajne. Slovenija se je tudi tokrat odločno in odmevno zapisala med dobitnice odličij in je ostala v vrhu seznama najuspešnejših držav glede na število prebivalcev; tudi zato, ker so bile olimpijske »dobrote« različnega sijaja: zlata, srebrna in dve bronasti! Judoistka Urška Žolnir je prepričljivo premagovala tekmičice v kategoriji do 63 kg drugo za drugo. Naša olimpijska zmagovalka je skupaj s trenerjem Marjanom Fabjanom požela izjemno navdušenje in čestitke tudi med svetovnimi poznavalci te borilne veščine. Primož Kozmus, ki se je temeljito pripravil, čeprav tokrat bolj v osami in je pred igrami malo tekmoval, je še enkrat dokazal, da je atlet za velike tekme. Njegovo kladivo je namreč poletelo do srebrne

Prikupna Urška Žolnir, naša zlata judoistka v konkurenci do 63 kg.
Foto: Rajko Petek

znamke. Slovenski veslaški dvojni dvojec Iztok Čop - Luka Špik je prijetno prese-
netil in si je priveslal bronasto kolajno, naše ljubitelje športa je spet navdušil tudi
strellec Rajmond Debevec z bronom v streljanju z malokalibrsko puško 60 leže.
Slovenska zbirka odličij na poletnih igrah od leta 1992 naprej je po uspešnih olim-
pijskih postajah v Barceloni, Atlanti, Sydneyu, Atenah, Pekingu in Londonu tako
spet bogatejša. Kajakaš Peter Kauzer je bil slovenski tragični junak Londona. Ta
svetovni prvak je na razburkani divji vodi odločno veslal in hitel do olimpijskega
zlata, ki ga je pred tem brez ovinkarjenja tudi napovedal. Žal se mu ni izšlo po
načrtih in po njegovem ne(uspešnem) nastopu, kljub šestemu mestu na OI, so se
pojavi polemični zapisi. Ali je ta Zasavec v napovedih pretiraval ali mu je morda
pretirana samozavest škodovala? Ne moremo se izogniti argumentom za in proti.

Olimpijske igre v slogu Coubertinovega duha so že nekaj časa preteklost. Morda
so londonske v primerjavi s prejšnimi malce bolj »dišale« po načelih tega franco-
skega barona, vendar smo bili na drugi strani priča pravi »vojni« med Združenimi
državami Amerike in Kitajsko, katera bo »spravila pod streho« več kolajn in tako
prevladala v športnem svetu. Sta pač velesili tega vajeni tudi na drugih področjih.
Majhne države proti velikim? Za prve je bila vsaka kolajna izjemen uspeh in so
jih ves čas preštevale kot otroci frnikule. Drugi veliki narodi, denimo Američani,
ne cenijo nič drugega kot le olimpijsko zlato. Tako je pač »narejen« sodobni svet.

London pa je gostil tudi paraolimpijske igre, s katerih je slovenska udeležba
prinesla kar dve zmagi. Franček Gorazd Tiršek si je v streljanju z zračno puško
stoje v kategoriji 2 priboril srebrno kolajno, Darko Durič pa je dosegel svetovni
rekord v plavanju na 50 metrov delfin.

Britanci so slavili in častili najboljše igre doslej. London je v trenutku, ko so ob
zaprtju tokratnih olimpijskih iger brazilski prireditelji prevzeli olimpijsko zastavo,
visoko postavil letvico naslednjemu organizatorju Riu de Janeiru 2016. Brazilija,
ki bo pred tem leta 2014 prirediteljica po odmevnosti drugega največjega svetov-
nega športnega dogodka – svetovnega nogometnega prvenstva, bo tako prva juž-
noameriška gostiteljica iger, medtem ko je Velika Britanija doslej edina država, ki
je pripravila poletne olimpijske igre že tretjič (1908, 1948, 2012).

(Zdenko Fajdiga, inženir elektrotehnike, novinar, reporter, Ljubljana)

Marko Cotič

SLOVENIJA – MOJA DEŽELA

Estetska podoba naše domovine

Mit o lepoti naše dežele, skladnosti naselij in narave, s cerkvicami posejani idilični pokrajini in harmoničnem stiku regionalnih enot, ki oblikujejo podobo pestrega prostora gora, morja, gričev in ravnin, z močno identiteto je med Slovenci nadvse živ. Podobe iz spota »Slovenija – moja dežela« so tako zasidrane v našo zavest, da resničnosti niti ne opazimo. Streznitev prinesejo že sprehodi po naših mestih ali pa vožnja po »deželi«, ki postane ob pogledih na obupno vizualno onesnaženje, prava mora. Idilične podobe slovenske krajine najdemo danes žal le še na izrezih fotografij ali v odročnih in zaostalih krajih, ki se jih še ni dotaknil val »napredka«. Kaj se je v zadnjih sedemdesetih letih pravzaprav zgodilo v našem prostoru, v naši materialni kulturi, arhitekturi, oblačenju, navadah, obnašanju in razmišljanju in kakšna nihanja estetskih vrednot in okusa so spremljala to dogajanje?

Povojni preobrat

Globji izvor sprememb nedvomno tiči v družbenih, materialnih in duhovnih preobrazbah slovenske družbe, v kateri je komunistična revolucija prekinila modernizacijo in krepitev meščanstva, ki je bilo pred vojno nosilec gospodarskega razvoja, omike, kulture in mecen umetnosti. S poboji, izseljevanjem in razlastitvijo je meščanstvo praktično uničila. Njegovi ostanki so se porazgubili v novem, umetno ustvarjenem srednjem razredu, nekakšnem »socialističnem malomeščanstvu«, odvisnem od države in režima, ki je po načinu življenja, kulturnem profilu in vrednotah daleč od meščanstva. Novi oblastniki so medtem brez sramu sprejeli zunanje meščanske attribute, zaplenjene vile, pohištvo in umetniška dela ter uživali vsakovrstne privilegije. Šolstvo je opravilo svojo nalogo ideološkega aparata države s pranjem možganov in oblikovanjem »novega človeka«, nacionalna identiteta in tradicija pa sta ostali ob strani kot nekaj preseženega. Že v osnovni šoli se je pouk začel pod sliko in s pozdravom diktatorju, ukinili so klasične gimnazije in vse, kar kakorkoli

je spominjalo na »meščansko kulturo«. V visokem šolstvu je bilo na udaru predvsem družboslovje, revolucionarno pravo je stopilo na mesto »buržoaznega«, planško gospodarstvo, dogovorna ekonomija in samoupravljanje pa so zamenjali trg in svobodno pobudo itd. Posebna fakulteta je producirala partijske kadre in novinarje, ki so skrbeli za popolno ideološko medijsko pokritje. Tudi prikrojena in selektivna zgodovina, ki je slavila epopeje režima, je bila v popolni domeni vladajoče ideologije, svoboda govora in združevanja pa je bila ukinjena. Ideološka indoktrinacija je bila posebno intenzivna v armadi, osovražena Cerkev pa je ostala edina tiha opozicija režima. Preobrat je bil torej popoln, protislovnost »novih« vrednot in realnosti diktature pa je pri ljudeh spodbujala strah, previdnost, ubogljivost, denuncianstvo, prilagodljivost, negativno selekcijo, apatijo in umik v zasebnost. Oblikovala se je podoba »novega socialističnega človeka«, tako imenovanega »biciklista«, ki se »klanja navzgor in pritiska navzdol«, kot ga je duhovito označil satirik.

Estetika realnega socializma

Privzgojen meščanski okus in rafiniran estetski čut, oblikovana organsko skozi desetletja, je zamenjala praznina, ki jo je skušal režim zapolniti s surogati ali ideološkim nabojem. Oblikoval se je nov, socialistični slovar, v katerem je »gospoda« zamenjal »tovariš«, plačo »osebni dohodek«, vse svete dan mrtvih, sv. Miklavža pa Dedek mrzaz itd. V umetnosti je prevladoval socialistični realizem, v arhitekturi pa okosteneli funkcionalizem, predvsem blokovskih naselij ter industrijskih in javnih objektov. Izoblikovala se je nekakšna »socialistična« estetika, značilna za države realnega socializma, arhitektura pa je razvila svoj oblikovni svet. Izbor blaga široke potrošnje je postal omejen, izdelki zahodnega kapitalizma pa so postali cilj množičnih čezmejnih nakupovanj. Stanovanjska oz. bivalna kultura delavskega in novega srednjega razreda se praktično nista razlikovali, saj sta oba izhajala iz kmečkega okolja. Družilo ju je pomanjkanje identitete in spogledovanje z elementi meščanske kulture. Ta se je pred vojno odlikovala po meščanskih interierih s srednjeevropsko identiteto, ki jih je ustvarila avtohtona pohištvena industrija iz domačih surovin in po načrtih najboljših arhitektov (firma Naglas). Po vojni je prefinjen meščanski interier zamenjala pusta serijska oprema blokovskih stanovanj, ki so jo presegli le redki oblikovalci (stol rex). Tudi estetsko profilirana ljudska kultura na podeželju se je začela razkrajati pod vplivom dnevnih migracij polproletarcev v mesta, ki so prinašali »mestne« estetske vzorce in kič. Do povojne funkcionalistične zablode je organska rast vasi ohranjala krajinsko sliko skladno s tradicijo. Z dopuščanjem »črnih gradenj«, s katerimi si je, poleg pojava ekonomske emigracije – zdomcev, oblast kupovala socialni mir, je začela stihijska urbanizacija spreminjati podobo primestnih in podeželskih naselij.

Socialistična urbanizacija in arhitektura

Arhitektura in urbanizem sta bila glavno sredstvo socialistične modernizacije, njuno načrtovanje pa v domeni državnih institucij. Urbanizacija je dobila neverjetne razsežnosti na področju industrije, prometa, energetike, turizma (Portorož) in gradnje novih mest (Nova Gorica, Velenje). Arhitektura je postala vir inovacij v gradbeništvu, hkrati pa propagandno orodje režima. Mesta so doživljala brezobzirne preobrazbe, kot žrtve zmotnih strokovnih doktrin ali pa so bile te ideološko motivirane (Koper), kar je bilo očitno tudi v prestolnici (podvozi itd.).

Čas med vojnama je bilo v Ljubljani zadnje obdobje po secesiji, ki je gradilo pravo urbanost. Kultivirano meščanstvo in njegovi arhitekti so na izviren način prenašali svetovne trende v svoje mesto tako, da so ohranjali identiteto, ustroj in duha kraja. Taki so Šubičev Nebotičnik, vogalni poudarek mestnega kareja z diskretnim figuralnim oblikovanjem, pa Dukičevi bloki, Rdeča hiša, Vurnikove stavbe itd. Vrhunec je nedvomno Plečnikova arhitektura (Nuk, Žale, Tržnica, Tromostovje, Peglezen, Križanke, cerkev v Šiški itd.) in mestne ureditve (Kongresni trg, Vegova, Grad, obrežja Ljubljanice itd.), s katerimi je Jože Plečnik v dobrih dvajsetih letih s skromnimi, a preišljenimi potezami ustvaril tiste plemenite ambiente, ki tvorijo identiteto Ljubljane.

Povojna urbanizacija je, razen Glanzeve Skupščine in kvalitetnih Ravnikarjevih objektov okoli monumentalnega, a nebivalnega Trga republike (Maxi, Cankarjev dom, Ferantov vrt), prinesla pravo prostorsko devastacijo nekateri predelov centra (območje Metalke, Kozolca itd.). Tradicionalna karejska zazidava ulic in trgov se je spreminjala v nov morfološki vzorec vertikalnih prostostojećih objektov z brezobličnimi vmesnimi prostori, skladno z modernističnimi postulati, kar je izničilo hierarhijo in čitljivost mesta. Režimsko ikonografijo je vsepovsod vzpostavilo nepregledno število plastik in spominskih obeležij, ki slavijo revolucionarne epopeje in heroje ter so legitimirala novo oblast. Moreče dolgočasje estetike realnega socializma je najbolj očitno v novih soseskah na obrobju, ki sicer rešujejo pritisk prebivalstva v mesta, a so hkrati kraj prostorske in socialne odtujenosti. Po kratkem sorealističnem obdobju je postal funkcionalizem ideološko izhodišče urbanizma in arhitekture. Namesto na vrednotah je temeljil na potrebah, ki jih najbolj zadovolji stolpnica, zaščitni znak socialističnega stanovanja in simbol naprednosti režima. Banalne oblike funkcionalizma so presegli le redki ustvarjalci, ki so ga »križali« z regionalnimi elementi (Ravnikar na osi Wagner-Plečnik-LeCorbusier-Aalto), s strukturalizmom (Sever), high-techkonstruktivizmom (Mihelič, Kristl), ambientalizmom (Jugovec, Mušič) in izoblikovali svoj prepoznavni jezik. Njihova skupna tema je konstrukcija, katere nosilni elementi s svojo iskrenostjo oblikujejo svojevrsten konstrukcijski arhitekturni izraz.

Samovoljo, slab okus in popolno odsotnost »skupnega čuta«, poleg črnih gradenj, kažejo v mestih posegi v fasade blokov, kjer je stihijsko zastekljevanje balkonov in oken iznakazilo njihovo krhko estetsko podobo. Podobno so v primestnem in podeželskem okolju nešteti »prizidki« spremenili naselja v »sračja gnezda« spačenih objektov najrazličnejših naklonov in oblik. Dobršen del odgovornosti pri tem nosi stroka, z brezvrednimi tipskimi načrti družinskih hiš, imenovanih »transformatorji«, neprilagojenih krajini in terenu, z nizko bivalno vrednostjo in neokusnimi dopolnitvami graditeljev. Umetnost in kulturo gradnje je nepreklicno zamenjala tehnika gradnje.

Zaradi kratke časovne distance, ideološke vpletenosti, glorifikacije ter nostalgije mnogih to obdobje še čaka na neodvisno, objektivno oceno. Porušena urbana struktura in konfekcijski funkcionalizem gotovo nista estetski vrednoti, temveč sta, kljub tehničnim inovacijam, kvečjemu dokument časa in neuspelega urbaniščenega in socialnega eksperimenta.

Leta po osamosvojitvi – tranzicija

Z osamosvojitvijo se je sprožil proces tranzicije, na ekonomskem področju se je vzpostavil kapitalizem s tržnim gospodarstvom, privatno iniciativo in svobodno konkurenco, v politiki pa smo izbrali parlamentarno demokracijo in večstrankarski sistem. Ob splošnem dvigu življenjske ravni se je začelo vračati razlaščno premoženje, privatizacija nekdanje družbene lastnine in podjetij pa se je ob asistenci bank in sil kontinuitete sprevrgla v krajo, ki se je ob gospodarski krizi iztekla v množične stečaje, visoko brezposelnost in socialno razslojenost. Družbena omrežja bivšega sistema ohranjajo svojo moč v gospodarstvu in bankah ter odločujoč vpliv v sodstvu, šolstvu, predvsem pa v glasilih in s staro ideološko prtljivo zavirajo vzpostavitev normalne evropske demokracije. Poglobljajo narodovo razklanost, zaostčujejo kulturni boj in zahtevajo ohranitev privilegijev, ob gospodarski recesiji pa se razgali vsa beda družbene etike in morale.

Kultura večinskega okusa

Šibka narodna zavest in neznatna kulturna identiteta srednjega sloja sta po osamosvojitvi na široko odprli vrata potrošništvu, brezciljnemu hedonizmu in kulturnemu imperializmu. V odsotnosti duhovnih, etičnih, estetskih in intelektualnih vrednot je potrošniška sla preplavila družbo tako, da imamo v Evropi največ prodajnih površin na prebivalca. Umetnostne galerije tudi ob pomembnih dogodkih samevajo, nakup knjig je skromen, »visoka« knjižnična izposoja pa gre predvsem na račun priročnikov. Na to, da besedni zaklad drastično upada, kaže pogovorni jezik mladih in katastrofalna funkcionalna nepismenost, kar za deželo, kjer se

večina pozdravlja z »ajde, ciao!« tudi ni presenetljivo. Izgubo identitete, frustracije in padec samopodobe sta zapolnila potrošništvo in hedonizem, kulturo pa v veliki meri nadomestila zabava in šport. Ob tem, da je stopnja samomorilnosti med najvišjimi na svetu, ceste z brezobzirnimi vozniki pa med najnevarnejšimi v Evropi, uživa avto status »svetinje«, ki jo vsako leto v prenosu nacionalke razglasi kot »avto leta«.

Stanju duha ustreza tudi estetika, nezahtevna in brez globjih vrednot, prilagojena večinskemu okusu množic, v kateri se dojemljivost za etiko, eksistencialne probleme in lepoto izgubi v lahkotni medijski zabavi in razvedrilu. Vrednote elitne kulture je zamenjala plitka trivialnost, opustitev estetskih meril pa omogoča prevlado provokacij, cenene šokantnosti, votlih efektov in cinizma. Popolna relativizacija dovoljuje vse: kvantanje postane literatura, vandalizem grafitarjev postane »urban art«, predmestna subkultura pa surogat urbane kulture itd. Skratka, »everything goes«! Čislana »avantgardna« kultura je pretežno leve provenience, ideološka diskriminacija in klientelizem pa omogočata, da oblast vsako ničvrednost, ki jo prepozna za svojo, propagira in nagrajuje. Likovna in posebno arhitekturna pismenost je slaba celo med izobraženci, lepota pa velja za subjektivno mnenje brez pomena. Temu primerna je tudi estetika materialne kulture, kjer je ob totalni »estetizaciji« lepota prava redkost, poplava »turbo« kulture, kiča in globalnih »prikazni« pa uničuje mesta, vasi in krajino.

Tranzijski urbanizem in arhitektura

Zanju sta značilna močan pritisk kapitala na urbani razvoj in neravnotežje med cilji zasebnega kapitala in javnim interesom. Zgradil se je predrag in slabo premišljen avtocestni križ, stalno spreminjanje prezapletene zakonodaje ter predolgi postopki pa nižajo kvaliteto posegov v prostor. Ti so najnižjo raven dosegli pred recesijo s hitro, nepremišljeno in dostikrat tudi neprodano gradnjo za trg, ki bo še dolgo kazila podobo naših krajev. Ljubljanski urbanizem, kljub ureditvi starega jedra in obrežij, usmeritvam k trajnostnemu razvoju ter urejanju notranjih prostih površin, ogrožata predvsem težnja po gradnji v višino in deregulacija, prilagojena kapitalu. Ta družno s politiko, novimi »paradigmami« stroke in v imenu napredka spreminja baročno mesto pod Gradom v amerikanizirano »generično« mesto stolpnic. Javni interes se zato dostikrat brani s »civilnimi iniciativami«, ki predstavljajo legitimen odpor proti stanju v stroki, nasilnemu kapitalu in odtujeni politiki. Razraščanje trgovskih centrov na obrobju mest je vsebinsko izpraznilo historične centre, razpršena gradnja, »črna« in dopuščena, pa je dobila dodaten zagon ter preplavila in dokončno uničila kulturno krajino.

Večja kupna moč in obetavni profiti še stopnjujejo brutalnost posegov v kra-

jino, posejano z grdimi hišami brez tipološkega in oblikovnega reda ter vezi z nasebno kulturo. Skrajni individualizem, brez posluha za sosedstvo in skupnost, je tako izničil enotno voljo po oblikovanju prostora. Podoben estetski preobrat doživljajo tudi »mesta mrtvih«, pokopališča, kjer v krizi identitete namesto vizualnega miru in dostojanstva, kraljujejo oblikovna kričavost, ekscesni individualizem in kič, najbolj očitno v močno sekulariziranih in multikulturnih krajih.

Arhitekturna stroka z nemočjo in servilnostjo ob klavrnem izobraževanju, nizkem etičnem pragu in družbenem ugledu nosi precejšno odgovornost za to stanje. Slovenska arhitektura je s prepoznavno »ljubljsko šolo« zdrknila na raven kulturne kolonije, tako da lahko govorimo le še o arhitekturi na Slovenskem, nekakšnih »avtorskih kopijah« neprežvečenih globalnih trendov, popolnoma tujih našemu prostorskemu in kulturnemu kontekstu. Strokovno enoumje in odsotnost neodvisne kritike sta odprla vrata obupni samopromociji in klanovskemu monopolu, ki obvladuje vse institucije stroke (šola, natečaji, nagrade, revije, razstave, zbornica, itd.). Svetle izjeme nekaterih odličnih objektov (Biotehniška fakulteta, Tržnica v Celju itd.) pa kljub vsemu vzbujajo upanje.

Obleka naredi človeka

Socialna razpuščenost je vidna tudi pri oblačenju in obnašanju, katerih porazno stanje je posledica pomanjkljive vzgoje in zanikanja nekaterih norm v prejšnjem sistemu. Elegantno in izbrano oblačenje je imelo buržoazni priokus, zato je bilo nezaželeno in neprimerno. Ljudje so tako sčasoma opustili meščanske navade primerne oblačenja za posamezno priložnost, navade, ki so od nekdaj veljale tudi na podeželju, kjer je »ta gmašen gvant« za praznike, nedeljsko mašo, poroko in pogreb, poleg vsakdanje obleke pokrival vse življenjske dogodke. Kraji, kjer je meščanska tradicija še živa, kažejo, da sta oblačilna kultura in občutek za lepo bolj kot z denarjem povezana z vzgojo, znanjem in omiko ter s splošno estetsko kultiviranostjo ljudi.

Kako se oblačiti na moderen način se je pred sto leti spraševal že Plečnikov sodobnik dunajski arhitekt Adolf Loos in zapisal: »Moderno si oblečen le takrat, ko v središču civilizacije, ob določeni priložnosti in v najboljši družbi nisi vpadljiv«. Ta zanimiva definicija je presenetljivo blizu pojmu »primernosti«, ki zadeva umetniške panoge in dejavnosti, kjer je treba združiti različnosti v enotnost, kot so arhitekturna kompozicija, kulinarika itd. Gre namreč za občutek primernosti, za okus in presojo, kaj gre s čim in kaj ne.

Pri oblačenju danes praktično ni več razlike med domom in službo, med gmajno in mestom, med »petkom in svetkom«. Edino pravilo je to, da ni pravil, zato se vse zdi samoumevno in brez dvoma, da je kaj narobe, predvsem pa brez spošto-

vanja do soljudi in dogodka. Globalna, športna cunjasta oblačila, bunda, jeans in superge, so postali zaščitni znak sodobnega »uniformiranega individualizma«, ki mu ob odsotnosti privzgojenih kriterijev, okus krojijo glasila in marketing modne industrije, kjer je »novost« edini kriterij estetske presoje in izbire. Podobno velja za čevlje, prvi pokazatelj skladnega oblačenja, ki »dvigne« ali izniči vtis ostale garderobe in človekovega videza »od glave do pete«. Mestne čevlje, mokasine itd. so zamenjali športni copati, grda obuvala najbizarnjših oblik in barv, nekakšen hibrid med gojzerjem in supergo, ki kraljujejo po pločnikih naših mest.

Obnašanje in navade – po sledih »urbane kulture«

Arhitekt Loos se je takrat lotil še enega, danes spet aktualnega pojava, namreč tetovaže. Kot zagovornik gladkih in čistih površin brez ornamenta, je menil, da edino te pritečejo modernemu človeku. V znanem eseju »Ornament je zločin« sicer sprejme in razloži tetovažo pri Papuancih, pri modernem človeku pa meni, da je ta zločin in znak degeneriranosti. Kot v posmeh temu prefinjenemu estetu pa se je »tattoo«, skupaj z moškimi uhani, piercingom itd. danes vrnil v sodobno suburbano »turbo« kulturo.

Na dejstvo, da sta estetika oziroma zunanja izgled in obnašanje povezana, kaže tudi fenomen pljuvanja, ki zamejuje kulturno pripadnost tega prostora od krajev z živo meščansko tradicijo. Pljunki na pločnikih in trgih pričajo o odsotnosti »manir«, saj je nekdanji »kinderstube«, ki je mladim omogočal socializacijo, nadomestila »napredna« permisivna vzgoja, ki proizvaja nevezgajene osebkke brez meja in brez mere. Nasilno in egoistično obnašanje v javnem prostoru poleg hrupne glasbe dopolnjuje še zvočna polucija glasnih, nevezgajenih gostov za mizami lokalov.

Posebno poglavje pa so odvratne grafitarske packarije, ki preplavljajo mestne fasade do najožjega središča. Ne prizanašajo niti kulturnim spomenikom, niti Plečniku, niti najnovejšim stavbam in vlakom. Nerazumljiv pa ostaja zagovor nekaterih gurujev »urbane kulture«, ki »grafitarsko umetnost« razglašajo za »urban art«, za izraz spontane kreativnosti, družbene kritičnosti itd., čeprav gre v resnici za navaden vandalizem frustriranih osebkov, ki jim je mesto nekaj tujega in sovražnega, kar je treba poškodovati, ki žalijo estetski čut ter povzročajo lastnikom in skupnosti milijonsko škodo.

Globalnost in tradicija

Tudi v globalnem svetu potrebujemo kraje identifikacije in spomina, kjer nastaja tradicija in na katere nas veže pripadnost, zato mora predvsem majhen narod ohraniti svoje posebnosti in identiteto v globalni brezobličnosti. Prizadevanja za obnovo tradicije si pri nas redno prislužijo očitke o »domačijstvu« in nazadnja-

štvu, čeprav je prav nekritično hlastanje po novem, »naprednem« in svetovljanskem v resnici globoko provincialno, je znak negotovosti in nizke samopodobe. Če naj bi zaustavili vizualno erozijo podeželja, je zato potrebna promocija gradnje hiš, ki ohranjajo identiteto krajine, izhajajo iz tradicionalnih tipov z značilnimi stavbnimi členi in razmerji, uporabljajo lokalne materiale in so energetske varčne. Podobno velja za mesta, ki naj ohranijo svojo srednjeevropsko podobo in brez »amerikanizacije« s stolpnici nadaljujejo tradicijo tega prostora. Naša relativno majhna mesta se še lahko ognejo globalni urbani estetiki, kjer fragmentiranost, dekadenca, arhitekturni gigantizem in kaos pomenov pretvarjajo mesto v nekakšen nihilistični spektakel ekonomije, tehnike in informacije. Mestu prijaznih in kulturnih ljudi, kjer nas hiše kot z očmi gledajo z okni in je ob zasajenih ulicah in trgih vsaka stavba predvsem javni objekt, ki določa višjo kolektivno strukturo, stoji namreč nasproti grozljivi alternativa: onesnažena narava, hrupna nebivalna mesta nekultiviranih in nasilnih prebivalcev, kjer so še stavbe spačene in grozeče. Takemu scenariju se je treba ogniti, veliko vlogo pa bo pri tem imela stroka, ki mora obrniti tok in ob splošni duhovni prenovi družbe in kvalitetnem izobraževanju na vseh nivojih, prispevati k dvigu estetske kultiviranosti in likovne pismenosti naroda.

(Marko Cotič, arhitekt, esejist, Ljubljana)

Jože Kastelic (1913 – 2003)

HLAD

*Hlad iz lahkkih logov
diha vate mrak,
skoro boš prestopil
tihan večerni prag –*

*megla v dolini vstaja,
prihaja noč za njo,
podobnost meni daje
s Teboj.*

Nada Grošelj

PRVE DVOJEZIČNE OBJAVE

Antična dramatika pri Celjski Mohorjevi družbi (2010-)

Ko se je bližala jesen leta 2010 in z njo osemdesetletnica akad. dr. Kajetana Gantarja, uglednega profesorja klasične filologije in prevajalca iz klasičnih jezikov, se je Celjska Mohorjeva družba sklenila tega jubileja spomniti s posebnim projektom: z izdajo osmih novih prevodov iz antične dramatike. Nalogo je zaupala mlajšima klasičnima filologoma, dr. Davidu Movrinu in Jeri Ivanc; prvi naj bi koordiniral prevajanje iz stare grščine, druga pa iz latinščine.

Po načrtu urednikov naj bi najprej izšel prevod samega slavljenca, medtem ko naj bi preostalih sedem prispevali mlajši klasični filologi, vsi njegovi nekdanji študentje. V izbor sta zajela tri grške tragedije iz klasičnega – in najslavnejšega – obdobja te zvrsti: Sofoklovega *Ojdira v Kolonu* v Gantarjevem prevodu, Evripidovo *Hekabo* v Movrinovem prevodu ter Evripidu morda zgolj pripisanega *Rezosa* v prevodu Jelene Isak Kres, ob njih pa še primerek grške »stare« komedije, Aristofanove *Ose* v prevodu Andreje N. Inkret. V izbor rimskih del sta našli pot dve starejši komediji, Plavtov *Ključec* v mojem prevodu in Terencijeva *Brata* v prevodu Marka Marinčiča, ter dve tragediji, *Ojdip* Seneke mlajšega v prevodu Braneta Senegačnika in Seneki pripisana *Oktavija* v prevodu Ivančeve.

Konec leta 2010 je torej Celjska Mohorjeva družba izdala dve drami: grško tragedijo *Ojdip v Kolonu* in rimsko komedijo *Ključec*. Konec leta 2011 so se jima od grških del pridružili še tragedija *Hekaba* in komedija *Ose*, od latinskih tragedija *Ojdip* in komedija *Brata*, konec leta 2012 pa še zadnji načrtovani deli. V vseh izdajah se kaže enovita in premišljena uredniška politika. Drame izhajajo posamič, v dvojezičnih izdajah z vzporedno postavitvijo izvirnika in prevoda (mimogrede, gre za prve dvojezične izdaje antične dramatike na Slovenskem). Prevajalec vsako opremi s sprotnimi opombami in poglobljeno spremno besedo, urednika pa še s seznamom literature in časovnico, ki omogoča lažji pregled nad političnim in kulturnim dogajanjem v času njenega nastanka. Ker pa se pred bralcem ne zvrsti le paleta avtorskih poetik, ampak tudi (še pestrejša) paleta prevajalskih poetik, so

prevajalci del spremne besede namenili svojim spoprijemom z antičnimi avtorji.

Prva in najdaljša od izdanih dram, Sofoklov *Ojdip v Kolonu*, je edina v osmerici, ki smo jo že prej lahko prebirali v Sovretovi slovenski prepesnitvi, a je bila potrebna sodobnejša različica. Kot pojasnjuje prevajalec v tankočutni spremni študiji, gre za dramatikovo zadnje, starostno delo, ki po eni strani z globokim religioznim občutjem upesnjuje protagonistov katarzičen spoprijem z neobhodnim koncem, po drugi strani pa nemara zrcali tudi avtobiografske prvine (zagrizen spor s sinom); vsekakor je svojevrsten avtobiografski prispevek prizorišče dogajanja, atiški demos Kolon, ki je bil Sofoklov rojstni kraj in mu je ta v prvem zborškem spevu namenil prelep opis.

Če Sofoklov svet še preveva božja navzočnost, tega skoraj ne bi mogli trditi o *Hekabi* njegovega mlajšega sodobnika Evripida. Po besedah literarnega teoretika Georgea Steinerja je *Hekaba* ena od redkih »absolutnih tragedij« – umetnina, ki temelji na prepričanju, da čaka ljudi zgolj nezasluženo in nerazumljivo trpljenje. Naslovna junakinja, trojanska kraljica Hekaba, med vojno z Grki izgubi skoraj vse svoje otroke, po vojni pa še zadnja dva. Ko sprevidi, da ji nihče ne bo pomagal do pravice, se sama drastično maščuje vsaj enemu od morilcev – tu pa drama načne vselej aktualni problem maščevanja, ki hočeš nočeš privede tudi do razčlovečenja samega maščevalca, naj je njegovo dejanje še tako razumljivo in celo upravičeno.

Omenimo še, da sta oba prevajalca po oblikovni plati izbrala uveljavljeno formo slovenskega prevajanja dramatike: blankverz, prekinjen z metrično raznovrstnejšimi in svobodnejšimi zborskimi in monodičnimi vložki. Kot vsi prevodi akad. Gantarja tudi *Ojdip v Kolonu* suvereno krmari med slovesno patino in blagozvočno, neprisiljeno slovensko besedo, medtem ko *Hekaba* odslikava izvirno elementarno preprostost.

Nič boljši ni človekov položaj v svetu, ki ga slika filozof Seneka v *Ojdipu*. V prvem stoletju po Kristusu je bila kot kanonična različica Ojdipovega mita že ustoličena Sofoklova grška drama *Kralj Ojdip*, zato se Seneka niti ni poskušal kosati s Sofoklom v dramskem loku, napetosti in drugih prvinah, ki jih je ta že pripeljal do vrhunca. Razvil in poudaril je druge momente, predvsem retorične bravure, opise sugestivnih prizorov z morečim občutjem, ki jih je – pretežno v jambških senarjih (trinajstercih) – mojstrsko poustvaril prevajalec Brane Senegačnik. V letu 2012 mu je prav prevod *Ojdipa* prinesel prestižno Sovretovo nagrado.

Trojica tragedij se dopolnjuje s trojico komedij. Grške Aristofanove *Ose* in obe rimski komediji, Plavtov *Ključec* in Terencijeva *Brata*, posrečeno osvetlujejo razvoj od takoimenovane »stare« grške komedije v »novo«: Plavt in Terencij sta namreč ustvarjala v podzvrsti rimske komedije, znani kot *fabula palliata*, ki je bila pisana v latinščini, vendar prirejena ali povzeta po grških vzorih.

»Stara« atiška komedija je imela nabor konvencij, tako strukturnih kot vse-

binskih, ki so izvrstno razvidne v *Osah*. Ena njenih najpomembnejših vsebinskih značilnosti je, da brez dlake na jeziku smeši aktualne osebnosti in dogodke v Atenah; v *Osah* – in še v več Aristofanovih delih – je glavna tarča zloglasni demagoški politik Kleon, po odnosu do katerega se imenujeta glavna lika, Prokleon in Antikleon. Pogosti viri komike v stari komediji so straniščni humor, seksualno namigovanje, parodiranje tragiškega sloga in obilje besednih iger; pomembno vlogo ima zbor, po katerem se komad pogosto celo imenuje. Zahtevno poslovenitev Aristofanovega sočnega besedila s številnimi besednimi igrami, namigi in neologizmi je sveže in zabavno opravila Andreja N. Inkret.

Aristofanska stara komedija s specifično atensko politično tematiko in kritiko je zatonila, ko so Atene v peloponeški vojni utrpele poraz in izgubile svoj vodilni položaj. Skoraj stoletje kasneje se je izluščila »nova« komedija: v ospredje je stopila stvarnost vsakdanjega, civilnega življenja in namesto političnih komentarjev so prevladale stereotipne, melodramatične, vendar razmeroma realistično prikazane zgodbe iz zasebnega življenja s standardnimi liki (med njimi so sitni in stiskaški oče, zaljubljeni mladenič, pretkani suženj, dekle iz dobre družine, kurtizana). Najizčrnejši vir za grško novo komedijo pa niso grška dela sama, saj so zelo pičlo ohranjena, ampak njihove latinske predelave, med kakršne sodita tudi *Ključec* in *Brata*.

Zgodba *Ključca* tako razkriva značilne poteze nove komedije, na primer ljubezenski zaplet in lik pretkanega sužnja – naslovnega junaka. V radoživi in domiselni igri pridejo do izraza trije Plavtovi najznačilnejši prijemi: izobilje zvočnih učinkov in iskrivih besednih iger, velik delež metrično raznolikih pevskih vložkov, ki so ob uprizoritvi pričarali podoben vtis kot današnji muzikal, in izjemen poudarek na liku pretkanega in predrznega sužnja, ki je najbistrejša glava v komediji in njen končni zmagovalec. To besedno in oblikovno igrivost je skušal postvariti tudi prevod (in prejel Sovretovo nagrado za leto 2011).

V komediji *Brata*, pretežno osnovani na izgubljeni igri najznamenitejšega grškega predstavnika nove komedije Menandra, si brata povsem različnih značajev razdelita skrb za sinova enega od njiju. Vzgjata ju vsak po svojih načelih, eden »moderno« permissivno, drugi zatiralsko. Drugega, konservativnega brata na koncu čaka neprijetno presenečenje, saj se izkaže, da se liberalneje obravnavani mladenič bolj približa zelenemu idealu kot zatirani, toda z bodico v sklepu daje dramatik slutiti, da sta pravzaprav oba brata zamišljena kot pretirani in zato problematični skrajnosti. Prevajalec Marko Marinčič se je to pot odločil za prevod v prozi, ki teče naravno in izčiščeno – podobno kot izvorni Terencijev slog, ki je že antične bralce spominjal na prozo.

(Dr. Nada Grošelj, klasična filologinja, germanistka, prevajalka, esejistka, Ljubljana)

Stanko Klinar

O TRIGLAVU

... in še malo čez

Tisti Finžgar, ki si je nakopičil slavo z romanom Pod svobodnim soncem, je v zori svojega literarnega ustvarjanja rad polezel na Triglav in potem svoja doživetja izpovedal v izbranih besedah. Ker so njegovi tozadevni umetniški napor nezasluženo zašli v pozabo, ali morda vpričo drugih Finžgarjevih stvaritev niso nikoli tako zasijali v zavesti slovenskega bralstva, a bi to zaslužili, želim tukaj obuditi spomin na vsaj dvoje od njih.

Prvi je Finžgarjev ep *Triglav* iz leta 1896. Večina ljudi Frana Saleškega Finžgarja ne pozna kot pesnika, najbrž je bil res bolj stihoklepec kot pesnik, toda ep je tukaj in res ni potrebe, da na vse pretege pojemo slavo in vedno znova izdajamo le Baumbachov nemški *Zlatorog* (in njegov Funtkov prevod), pa naj bo tudi umetniška cena Finžgarjevega *Triglava* za kak klin na lestvi nižja (menda vsebinsko ni dovolj izviren; sicer pa nemška literarna zgodovina tudi Baumbachov ep ocenjuje kot poemo srednje kakovosti), a je vendar naš in uvodni verzi so vsekakor ljudski v najboljšem pomenu besede. Poglejmo:

*Triglav! Kako hitijo naglo dnevi,
kako nam z dnevi urno čas poteka,
ki rodu rane celi, nove seka,
nihče ne ve že zjutraj, kaj bo drevi!*

*Triglav! I tebi čas zadaja rane;
globoke brazde ti na čelo kleše,
po njih nevihta s snegom mrzlim pleše
in točo seje na grebene skalne.*

*Triglav! Kot ti, tak rod ob tebi biva:
krivica, bol mu guba moško lice;*

*pogosto trnje, redko mu cvetice
v življenje trosi sreča goljufiva.*

*O rodu tem naj struna mi zapoje,
o rodu, ki srce mu bije zlato,
a lice trdo kaže in robato:
srce, Triglav, in lice kakor tvoje.*

Ta »preambula«, ta uvod v ep, kot sam o sebi priča, je v rimanih kiticah vse-splošno evropskega, torej tudi slovenskega izročila, glavnina epa pa je (večinoma) v nerimanih jambških enajstercih, ki malo spominjajo na Aškerčeve in srbske trohejske (junaške!) deseterce. Za zgled pogledjmo, kakšna vznesena čustva pesniku napenjajo prsi, ko ugleda Peričnik:

*Pršeč razgrinja se meglica mokra,
na drevje v svetle bisere se druži,
ki v jutra soncu mavrično gore.
In v drznem loku čez visoko steno
v tolmun na skale voda štropota,
da slapa grom skalá zidavo stresa
in votlo se razlega v sive gore.*

Drugo besedilo, nevredno pozabe, je *Spomini na Kredarico*, ki ga je Finžgar objavil v Slovincu leta 1897 in je v njem s širokimi zamahi opisal sončni vzhod z vrha Triglava. Za ponazoritev kratek odlomek:

»Štirje pa smo se dvignili in takoj šli na vrh Triglava še v temi. Dospeli smo pred solničnim vzhodom. Ker ni bilo vetra, tudi ni bilo mrzlo, kakor navadno v toliki višavi ... Kar se začne na vzhodu nekoliko rudečiti nebo. Tedaj pa mi iz stolpa na prosto, da vidimo vzhajajoče solnce. Komaj smo bili vsi zunaj, tedaj priplava daleč, daleč na vzhodnem obzorju skokoma solnčna obla ter se dvigne do polovice na horicont. Tedaj smo skoraj lahko sledili solničnim pramenom, ki so se bliskoma razlivali po vsem okrožnem obzorju. Vsak trenotek so se menjavali, vsak trenotek se prelivali v drugačno mavrično barvo, trepetali v drugačnem sijaju na dimčkastih meglicah, igrali se drugače na večno snežnih poljanah visokih Tur, in drugače se spreminjali na globokem, modrem, jasnem nebu. Še jeden hipec, še zadnji dvig in solnce je v celem blišču in sijaju na obzorju. Tedaj se vonjejo njegovi žarki z vso iskrenostjo in bogastvom, z zlatom in baržunom ter porude in pozlate vse, karkoli so zadeli.«

Baumbachov *Zlatorog* in Finžgarjev *Triglav* sta največja planinkoslovstvena spomenika na Slovenskem iz časa prebujanja planinske misli. Njima ob bok se je postavil Aljaž-Zemljičev *Oj, Triglav, moj dom*. Njihova romantika je preživela do danes, ne kot ospredje, pač pa kot umetniško kulise velikim dejanjem, ki so se rojevala na prelomu stoletja: Jakob Aljaž-graditelj je postavil znameniti stolp na vrhu Triglava (1895) ter koči na Kredarici (1896) in v Vratih (1904), Trentarji in Zgornjesavci so z Juliusom Kugyjem oblezli znamenite vrhove in stene, tudi pozimi, leta 1906 so pravi športni plezalci moderne dobe Felix König, Hans Reinl, Karl Domenigg, in nekaj tednov za njimi Gustav Jahn in Franz Zimmer, preplezali Triglavsko severno steno po sredi čez Nemški steber, in že čez dve leti, 1908., je v družbi Jahna in Zimmra isto smer preplezal prvi Slovenec, Janez Košir iz Mojstrane, še ne dvajsetletni gorski vodnik Slovenskega planinskega društva. To je hkrati prvi dokumentarno izpričani slovenski vzpon čez Steno, eno leto pred samostojnim vzponom Jožeta Komaca-Pavra v območju današnje Slovenske smeri (1909) in dve leti pred vzponom Henrika Tume po Pavrovi smeri (leta 1910). Opevani Berginčev vzpon iz okoli leta 1890 ali 1894 je sicer verjeten, vendar je zavil v mit in brez vsake dokumentarne podlage. (Glej *Planinski vestnik* 1997/12).

To so bili herojski pionirski časi, ko tisti, ki se je spuščal v gorniško pustolovstvo, ni mogel niti v najbolj pravljicnih sanjah računati na najmanjšo pomoč, če bi se mu kaj zalomilo. Besed GRS, mariner, aki, džip, vitel, helikopter sploh ni bilo v jeziku, iz Mojstrane v Vrata je držal razrit volovski kolovoz še vse do leta 1953, ko smo s krampi in z lopatami (pisec teh vrstic sem bil s krampom udeležen, tudi buldožerja še ni bilo v takratnem besednem zakladu!) napraskali za silo z avti prevozno šodrasto cestico. Veličina duha gornjskih pionirjev ni bila nič manjša od današnjih himalajcev in vesoljcev.

Kaj pa bi rekli k imenu naše bajeslovne gore, ki je od nekaj izzivala in oplajala domišljijo svojih podložnikov? Vse razlage doslej so se ustavljale na številki tri, potem pa zdihovale, da na gori ni mogoče najti treh glav. Ali ne bi poskusili z malo korenitejšo razlago, tako, ki seže v sivo davnino indoevropskega prajezika? Ta je že poznal zloženske tipa *kažipot*, to je tvorjenke, sestavljene iz velelnika in njegovega predmeta (*kaži* je velelnik od *kazati*, *pot* odgovarja na vprašanje »koga ali kaj« in je torej predmet glagola *kazati*). Ta tip zloženk so ohranili nekateri današnji jeziki nasledniki indoevropsčine (v slovenščini poznamo še *trinog*, *lažibrat*, *slačipunca*, *Skočidol*, v angleščini obstoje *pickpocket*, *breakfast*, *scarecrow*, *cut-throat* in priimki *Shakespeare*, *Drinkwater*, *Makepiece*, obstojijo italijanski priimek *Cantalamesa* in balkanski *Popivoda*, *Mučibabič*, *Tresibaba* in zaničljivka *jebiveter*). Prav nič čudnega ni, če se je v stoletjih, če ne v tisočletjih, velelnik *tri* (od glagola *tretji*) po ljudski etimologiji zamešal s števnikom *tri*, toliko laže, ker je velelnik zelo malo v rabi. Toda,

ljubi (ljudski) etimologi, ali bi tudi *trinog* razlagali s števnikom *tri*? Menda se ne bo našel kdo, ki bo trdil, da je trinog človek s tremi nogami? Marveč bo priznal, da je trinog človek, »ki t(a)re (z nogami) tiste, ki jih ima pod sabo«, ali »ki t(a)re tiste, ki jih ima pod nogami«. (»Z nogami« v tem primeru res ni predmet/tožilnik/akuzativ, je orodnik/instrumental, »pripomoček« za zatiranje ljudi, in »pod nogami« je po vsebini mestnik/lokativ (četudi formalno orodnik/instrumental), vendar podrobnejša analiza večjega števila tovrstnih zloženik kaže, da tudi instrumentalne/lokativne povezave niso bile nobena redkost.) Ali nas ta analogija ne pripelje do pojmovanja Triglava kot tistega hudobnega božanstva (v obliki demona, zmaja, črta, volkodlaka, vampirja – ?), ki ljudem »tre glave«, torej jih ubija? Ali ne gre za eksekucionistično malopridnost, ki jo naš očaj še dandanašnji prav rad opravlja? In ko bomo sprejeli to razlago, bomo rešeni mučnega štetja treh glav. – Če pa vseeno hočemo reševati *tri* kot števnik, lahko sklepamo, da je bil konec koncev Triglav lahko tudi samó bivališče triglavega božanstva. O takem slovanskem božanstvu priča bamberski škof Oton, ki je živel na začetku XII. stoletja, vest je povzel tudi naš Anton Tomaž Linhart, ki je trem glavam skušal dognati pomen, bile naj bi znamenje pantokratičnosti, obvladovanja vsega – na nebu, na zemlji in pod zemljo (Matjaž Kmecl, *Zakladi Slovenije*). Od tedaj, ko je *tri* lahko nastopal kot velelnik, do tedaj, ko se je začel zamenjavati s števnikom, so pretekla stoletja.

A niti najmanj ni treba, da velelniška razlaga današnjemu pozitivističnemu realistu skazi hvalilno občudujočnost izjemno veličastne in čudovito oblikovane, danes celo nacionalno zaščitniške gore. Eno je obrabljeni, pokopani pomen imena iz sive pradavnine, drugo je današnji domovinsko športni in politični ponos! (Politični? Seveda! Ali ni silhueta Triglava odtisnjena na petdesetcentnem evrokovancu? Visoko priznanje Triglavu in njegovi politični vlogi v združeni Evropi! Himnični zastopnik slovenstva par excellence!)

Pa še kapljica o Zlatorogu. Oglejmo si faksimile uvodnega soneta v Baumbachov ep *Zlatorog*, ki je bil prvič natisnjen v Leipzigu 1877.¹

¹ Mimogrede: slovenski prevod Baumbachovega epa je izgotovil Anton Funtek in ga objavil že leta 1886. Tukaj je za pokušino uvodni sonet:

Pozdravljen mi srčno, Triglav čestiti!
Tri glave dvigaš drzno do neba
kot bog, čegar ime ti je nositi.
In vsaka nosi krono od snega.

V prodolih žije ti pravljica siva,
tako otožno in tako ljubo,
kot bi tožila deva ljubezniva.

Molče orjaki zro me v led zaviti,
Kadar na tebi mi srce igra;
Italija pod manoj v solnčnem sviti
pozdravlja me in sinji val morja.

In glásov njenih vzdihanje bridko
iz pesni moje mehko naj odziva,
moj spev spomin preteklih dnij naj bo!

Menda bi se dalo prevodu kaj oporekati. Vendar ni slab, in predvsem – je naš in da se lepo deklamirati.

Zlatorog

Eine Alpen Sage

VON

Rudolf Baumbach

Dir, mächt'ger Triglav, gilt mein Lieb, mein Grüssen!
Drei Häupter hebst du trotzig in die Höh'
Wie jener Gott, nach dem sie einst dich hießen,
Und jedes trägt ein Diadem von Schnee.

Ich bin umstarrt von hundert Bergesriesen,
Wenn schwindelnd ich auf deinem Schitel steh',
Es lacht ein grün Geländ zu meinen Füßen,
Mich grüßt Italien und die blaue See.

In deinen Klüften wohnt die graue Sage,
Es klingt ihr Sang so trüb und doch so traut
Wie eines Mädchens leise Trauerklage;

Und was sie mir, dem Wanderer, einst vertraut,
Sei zur Erinnerung an vergangne Tage
Erzählt in meiner Muttersprache Laut.

Rudolf Baumbach (Zlatorog)

Tu bi rad spregovoril v prid ohranitve Zlatorogovega imena. Gre za »neuslišanega ptiča tožbo«, ki ponavlja(m) svojo prošnjo in se kljub neuslišanosti ne more(m) sprijazniti s teptanjem veličastnega, iz domače zemlje porojenega bajeslovnega imena.

In v čem je to teptanje?

V nemških planinskih in literarnih krogih (tudi drugojezičnih) se omenja Zlatorog zmeraj kot Zlatorog – iz lepote imena in iz spoštovanja do ustvarjalnega pesniškega duha trentarskih domačinov, ki so nam dali pretresljivo pravljico, prepoznavno vsepovsod pod znamko *Zlatorog*, in nič drugače! Šele v zadnjih nekaj letih, morda desetletju, nas (in ciljno publiko, seveda) nespoštljivi in nepošteni prevajalci, ko prevajajo slovenska besedila v tuje jezike, izdajalsko mučijo z »Gold(en)hornom«. Sram jih bodi! V boju zoper današnje internacionalizirane,

paneuropeizirane, angloamerikanizirane čase smo že od davna zabičevali, kratko in jedrnato, da se ime Zlatorog ne prevaja, da je Zlatorog v vseh jezikih Zlatorog in pika! Smo to zapisali s prstom v vodo?

»Gold(en)horn« se v prevajanem tekstu doda enkrat v oklepaju kot razlaga imena, in nič več! Podobno lahko za razlago Triglava – tistega po ljudski etimologiji – enkrat dodamo »der Dreiköpfige« ali »Tricorno«, pač glede na jezik, v katerem prevajamo, in nič več! Se pa najdejo tudi taki, ki Zlatorog pišejo z malo začetnico. *O sancta simplicitas!*² Kot da gre za vrstno občno ime zlatorogih kozlov in ne za lastno ime enega samega zlatorogatega bitja, sicer pravljичnega, bajeslovnega, a to na stvari nič ne spremeni.

Te prevajalsko-pravopisne pasti sem moral razkriti kot svarilo, kajti trdovratna lastnost napak je, da se širijo kot blisk in zakoreninjajo kot plevel, in nazadnje uto-nemo v džungli. Predvsem sem pa želel na tukajšnjem odtisu originalnega Baumbachovega *Zlatoroga* pokazati, kako tujci že od nekdaj spoštujejo naše ime³. Le zakaj ga mi sami trdosrčno zaničujemo? Kako je že rekel Prešeren v *Elegiji svojim rojakom*? »Kar ni tuje, zaničuješ ...« Naj me ljubi Bog obvaruje tega greha!

(Doc. dr. Stanko Klinar, jezikoslovec anglist, prevajalec, esejist, gornik, Ljubljana)

2 Ti »mali začetniki« so prej ko slej iz rodu tistih, ki enako, a še bolj boleče, zapisujejo *Kočevski rog* – ki mora sicer po vsakršni pravopisni logiki, kronani z mučeništvom in svetostjo kraja, biti *Kočevski Rog*; po logiki, zapisani v istem *Slovenskem pravopisu*, kjer potem najdemo *Kočevski rog*, ki svojemu pravilu in njegovim zakonodavcem skače v hrbet. (Ali niso vso svojo ozaveščeno zgodovino Slovenci vedeli, da je Rog lastno ime? Zdaj pa nenadoma ni več???) So bili naši starejši vodniki in vzorniki Anton Breznik, Mirko Rupel, Rudolf Kolarič, Jakob Šolar, Anton Bajec tako nespodobno kratke pameti? Sicer pa našim sedanjim pravopiscem ne bi bilo treba drugega kot ubogati lastna pravila, ki so jih zapisali v SP 2001.)

3 H Koširjev in v Kranjski Gori že vrsto let hodi na počitnice Anglež Mike Newbury, ki sicer živi na Škotskem v mestu Linlithgow in je avtor nekaterih vodnikov, pisanih seveda v angleščini, med njimi *A Guide to Walks and Scrambles in the Julian Alps based on Kranjska Gora*. Za izdajo svojih knjižic je ustanovil založbo z imenom »Zlatorog Publications«. (Ne »Goldhorn Publications«, kršenmatiček!!) – Pohujšuje pa se, ker so pri Jasni v Kranjski Gori postavili kip kozoroga, ki naj bi predstavljal Zlatoroga, ko pa vsaka najbolj odrinjena farovška micka ve, da Zlatorog ni bil kozorog, temveč gams! Kot tak se pojavlja v vseh besednih in slikarskih predstavah od Karla Deschmanna do Maksima Gasparija.

NOSNIKI TUDI DANES

Živalski frazemi v koroškem mežiškem narečju

Koroško mežiško narečje se govori na zahodu od Javorja nad Črno in ob Meži ter Mislinji do Dravograda. V prvi polovici XIV. stoletja je nastal osnovni koroški samoglasniški sestav, ki je vseboval dolge enoglasnike: *i*, *u*, ozki in široki *e*, široki *o*, nosna *en* in *on* in dvoglasnika *ie* in *uo* ter kratke samoglasnike: *i*, *u*, *ə*, *e*, *a*, nosna *en* in *on* ter *o*. Koroška narečja so dolgo ohranila nosnika *en* in *on*, nekateri govori so nazalnost ohranili do danes. Značilna koroška dvoglasnika *ie* in *uo* iz dolgega jata, dolgega etimološkega *e* in dolgega etimološkega *o* sta ohranjena v večini koroških govorov, v nekaterih pa sta se poenoglasila ali v *i* in *u* ali v ozka *e* in *o*. Stari polglasnik v dolgih zlogih se je razvil v *e*-jevski vokal (*den*, *ves*), redko v *a* skupaj z razvojem nosnega *en* (*pat* – *pet*). Mežiško narečje je izgubilo ločevanje tonemov, ohranila se je le cirkumflektirana – visoka intonacija. Dolgi akut se je lahko pomaknil na naslednji zlog: *babíca*, *vedéli*. Prehod *fa* v *wa* je v mežiškem narečju še ohranjen: *swáma* »slama«, *šwā* »šla«. Poudarjalni členici *še* in *š* sta pogosti: *šəti*, *štak*.

Frazeologija je jezikoslovna veda, ki preučuje lekseme, je nauk o stalnih besednih zvezah. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* se frazemi pojavljajo v frazeoloških in terminoloških gnezdih. Za frazem so značilni: večbesednost (obsega vsaj dve sestavini), stalnost oblike in pomena, pomenska celovitost, so čustveni ter se pogosto uporabljajo. Frazemi so lahko stavčni (pregovori in reki) in nestavčni, po pomenu pa pokrivajo širši in ožji pomen. Frazemi so s svojo ekspresivnostjo zaznamovano jezikovno sredstvo in so pokazatelj ljudskosti, zato so primerni tudi v neumetnostnih besedilih, ker razbijajo suhoparnost, pa tudi v vsakdanjem sporazumevanju, zlasti ko smo čustveno prizadeti. Med frazemskimi tematskimi sklopi je zelo pogosta živalska frazeologija, saj človek živali najboljše pozna, živijo s človekom ali v njegovi bližini ali pa so to eksotične živali.

Živalski frazemi v mežiškem javorskem govoru

V mežiškem javorskem govoru so živalski frazemi pogosti. Pojavljajo se na-

slednje živali: čebela, črv, dihur, govedo, kača, kokoš, konj, koza, lisica, mačka, miš, mravlja, muha, osa, osel, ovca, pes, pikapolonica, polh, polž, ptiček, rak, riba, slavček, sraka, sršen, svinja, uš, volk, zajec, živina, žolna.

Javorje je naselje samotnih hribovskih kmetij na jugovzhodu občine Črna na Koroškem. Leži na južnih pobočjih Drvodlovega in Kovšakovega vrha, na delu gorskega hrbta, ki se razteza od Črne proti Uršlji gori in Šentvidu na Slemenu. Ima okrog 150 prebivalcev, svojo podružnično osnovno šolo, najvišje ležečo v Sloveniji, pa tudi svojo župnijo svete Magdalene, ki je prvič omenjena že v XIV. stoletju. Zanimive so etnološke stavbe, redka in stara drevesa, značilne so tudi kašte, lesene shrambe ob hišah, kamor shranjujejo žito in druge pridelke, krasijo jih pokriti izrezljani hodniki.

Narečni govor je blizu koroškemu črnjanskemu, le da se slišijo tudi štajerske narečne značilnosti.

V javorskem govoru so živalski frazemi pogosti, saj so ljudem živali blizu, hkrati so jim bližnji prijatelji in sredstvo za preživljanje. Razvrščam jih po abecednem zaporedju, v zapisu (pretežno) s knjižnimi črkami (le *ə*, *w*, *e*, *o* so narečni znaki). Građivo:

Je ták prídñ ko *čebela*: *jəh* je tējko ko *čebel* v panjo. Šət je pa ták fäulast ko *trót*. Čərvi ga bojo pojėdli. Tək smėrdí ko *dihur*. Píje ko *kráva*. Je pəjen ko *kráva*, ko *máura*. Má jėzik ko *kráva rėp*. Ne bėdi se z *bíku*. Se zažėne ko *bik* v nėve đuri. Je túmast ko *tele*. Kámər je *tele* šwò, naj še *kráva grė*. Kámər je šou *bik*, naj grė še štrik. Nisma vkòp *kräu* páswa. Vsako *tele* má svoje wesəle. Ga tėpejo ko *bika*. Glėda ko zabòden *wóu*. Šəti je pa bínkoštni *čòli* »tele«. Taj je òn še kráwice pásu. Se wlėče/wlíəče ko jára *kača*. Má ták jėzik ko *kača*. Je škòču, ko ga bə *kača* píknwa. Šəti je túmast ko *kúra*. Ták je ko rdėč *petəln*. Se ti še *kúre* smejíjo. Je ták ko na pokròpana *kúra*. Grēm s *kúrami* spát. Ti si *kúrje* pámeti. Pòhani *píšeti* jim letíjo v úste. Je ták ko paráđni *kón*. Prəšli so s *kóna* na *òsla*. Besėda/besíəda ni *kón*. Šėnkanmo *kòno* ne glėdaš na zòbe. Kowáčawa *kobíwa* je zmėrn bòsa. Da bo *vòuk* sit pa *kóza* cəwa/cíəwa. Má brádo ko *kózzj* fiks. Te bo naučíu *kózzj*h molítvic. Šəti pa kòzle strėla/stríəla. Je zvít ko *lisíca*, ko stār *lisjak*. Se glėdata ko *pəs* pa *mačka*. Če *mačke* ni domá, *míši* plėšejo. Hòdi ko *mačka* okólo vrėle káše. Če stópiš *mački* na rėp, zacwíli. Sm tího ko *məš*. Si ták ko na mókra *məš*. Je spúfan ko cerkvėna *məš*. Je prídñ ko *mráula* al pa ko *čebela*. Nardí iz *muhe slóna*. Sikn je ko *muha*. V sili še hudíč *muhe* žrė. Je škòču, ko da bə ga *òsa* píknawa. Sikn je ko *òsa*. Je tərmasť ko *òsu/mula*. *Òsu* grė samo ěnkrat na líəd. Kėr *òsu* leží, tàm dwáko pustí. Je čərna *óuca* v družíni. Pohlėúnih *óuc* grė dójst v ěn hlíəw/hlėv. Grė za nė ko *óuce* za mərkaču. Je pohlėun ko *jágne*. Jo je pretėpu ko *pəs*a. Jágri tək lážejo, ko *pəs/pəs tėče*. Še *pəs/pəs* má rət pər jėdi mír. Təs *pəs/pəs*, ko lája, ne gríze. Nís

wrědn, da te *pəs/pəs* powóha. Vsák izgōwor je dōbər. če ga *pəs* na rěpo pərnêse. Mərš wēdet, kām *pəs* táco molí. Mère bət zrauno pər vsáki *pájsji* procēsiji. Je bwa *pájsja* vročina. Je mókər ko *pəs*. Štó je bwo təzga ləta, ko je mēu *pəs teləta*. Žiwí ko *božji wôlek*. Šət pa spí ko *pouh*. Líəze ko *pouš*. Šət pa tək hōdi, ko bi *použa* jáhu. Živí ko *tíček* na wěji. Tí pa tək jíəš ko na *tíca*. Je šou *rakam* žwížgat. Je ərděč ko kúhan *rak*. Šət je zdràu ko *riba*. Se ti godí ko *ribi* u wōdi. Pōje tək ko sláuček. Təst pa kráde ko *sraka*. Dēre se ko *sraka*. Je tək hudōbn ko *səršen*. Šət má pa *səršene* u ríti. Je toust ko tousto *swəne*. Díewa z nəmo ko *swəne* z míəho. Je pəjen ko *swəne*. Má tejk gnára ko beráč *wōši*. Žrē ko *wouk*. Je wáčn ko *wouk*. Mərš wēdet, *kə* u *gərmo zájc* tičí. Je hítər ko *zájc*. Šət je pa wəlka *žwína*. Píje ko *žouna*.

Pisatelj Lovro Kuhar – Prežihov Voranc (1893–1950) se je rodil v Kotljah in njegova materinščina je bila koroška mežiščina. Iz tega govora je v svoja dela vpletal tudi koroške živalske frazeme.

V romanu *Jamnica* (1945) najdemo prispodobе/frazeme z živalmi: črv, jež, pišče, ris, sršen, svinja, tele, žolna. Izbrani živalski frazemi v *Jamnici* so naslednji. Gradivo:

Apat je bil že star lesni črv... Jank se je zgrbil kakor jež. ... je začela jesti kakor pišče. Munk je kakor ris planil ... Kmetje so bili kakor sršeni ... Toda mož je videl samo dolge obraze, podobne tisti pasmi *svinij*, ki so jih redili na ložeški graščini ... Celó župnik Virej je strmél v nadučitelja kakor prebodeno *tele*. Stari Munk je kakor *žolna* čepel na lestvi.

V zbirki *Samorastniki* (1940) so najpogostejši frazemi z živalmi: jastreb, jelen, junec, krt, kura, mravlja, pes, ris, sršen, veščča, zver, žival, žolna. Izpisanih je nekaj frazemov iz zbirke *Samorastniki*. Gradivo:

Zagnal se je v fantina kakor sršen ... Misli so se mu kakor veščče lovile okrog košenine ... Zdivjal je čez njive k sosedu kakor brezumna *žival* ... Toda že četrtri dan so kakor *jastrebi* padli na dvorišče Jaromil, župan in dva žandarja z nasajenima bajonetoma ... Vrtali so kakor *krti*. Sušnik je pridirjal kakor *jelen*. Ali ste *zverine* ali kaj? Skoraj brez izjeme so se vsi *junci* jarma prestrašili kakor vrag križa. Ta se je zdaj stresla kot mokra *kura* ... Kakor dve *žolni* sta se oprijela dela. Ta dva *junca* bosta zdaj nasrala ničkoliko pankrtov. Toda ne te strupene čežajne, od katere bi še *pes* crknil, če bi mu jo hudič na rep ulil. Ko je kakor zbegana *zver* pridirjala na Karnice, je že na dvorišču na glas zavekala ... Ni bil še sredi izbe, ko se je stari Karničnik kakor *ris* zakadil vanj ... Otroci so se razsuli ko *mravlje* po lesovih.

V zbirki *Solzice* (1949) so živalski frazemi redkejši. Zapisane so prisprodebe z živalmi: jagnje, krava, petelin, polž, uš, vrana. Gradivo:

Tisti grdi, dotlej nepoznani občutek ... je legel kakor *polž* po vseh žilah. *Ovce* so se začele pasti kakor uši. Cerkevni plamen je bil zelo velik in iz njega so skakali goreči *petelini* na vse strani. Pojale so se lačne *vrane*. *Krava* je zvrгла. ... otroci, pohlevni kakor *jagnjeta* ...

V Prežihovem romanu *Požganica* (1939) se pojavljajo frazemi s 33 živalmi, od tega dve iz tujega okolja: bik, čebela, črv, deževnik, gos, govedo ali živina, jazbec, jelen, jastreb, jež, kača, kokoš in petelin, koza, krt, mačka, medved, miš, muha, osa, osel, oven, ptič, sova, svinja, tiger, vol, volk, vrana, zajec, žaba. Gradivo:

»Ta ima pa hujše žvarce kot Javornikov *bik*« (Žvarce »podgrlina«; označitev debelega gospoda.) »Zagledal je belo *gos*. Če bo šlo tako naprej, bomo kmalu zagalili.« »Dovolj dolgo so nas mučili kot izno *živino*.« (Ižna živina pomeni živino v igu, v določeni vrsti kravjega jarma.) »Naraglavci so prava *živina*.« (Frazem pomeni slabšalno oznako surovosti človeka, celo psovko.) »Vstanite, hej, vstanite, *živina* zaspana!« (Frazem izraža slabšalnico.) »Ali ga vidiš, *petelina*!« (Izraz petelin pomeni bahavost in samozavestnost.) »Tako me je danes gledal tudi tisti Logarjev zelenjak, ki so mu že začele *habe* rasti ...« (Samozavestnežu so začele rasti perutnice.) »Srd ga je vžgal, da ga je dvignilo na pete kot mladega *petelina*.« (Frazem pomeni človekovo bahavost, oblastnost in nadarjenost.) »Ta rdeči *petelin*!« (Petelin pomeni politično prepričanje voditelja v upor.) »Tako so morali ti *petelini* utihniti.« (Utihniti so morali mogočnejši, postavljači.) »Vi imate *kurjo* pamet!« (Frazem pomeni biti neumen, neinteligenten.) »Menda *kura* še spi.« (V zgodnjih urah zaspana natararica še spi.) »Bilo je videti, kakor kadar pade *jastreb* na tropo *kokoši*.« (Frazem izraža tipično nasprotovanje močnejšega do šibkejšega, hitrejšega od počasnejšega.) »Tu zdolaj je bilo temno kot v *kozjem* rogu.« (Kozji rog označuje zvitost pri človeku, pri Prežihu pa temno okolje.) »Gabun je bil star *maček*.« (Gre za oznako človeka, ki je bil izkušen, spreten, prebrisan in previden.) »Le kdor bi imel *mačje oči*, bi mogel iz teme razločiti nekaj postav, ki so se plazile okrog hiše.« (Zveza kaže na dober vid v temi.) »To niso *mačje solze*.« (To ni majhna, nepomembna stvar.) »Predli so okrog Labočanov kot *mačka okrog mišje luknje*.« (Frazem kaže na opreznost in lepljivost samega dejanja.) »Iz svojega skrivališča je kakor *mačka* sledil slehernemu gibu odkritega lovca.« (Frazem se nanaša na mačjo sposobnost skrivanja in opazovanja.) »Ljudje so se poskrili v *mišje luknje*.« (Primera, ki pomeni manjša skrivališča.) »Obletavajo ga kot *muhe* govno.« (Frazem izraža lastnost muh, ki niso izbirčne in gredo na vse, tudi na najslabše stvari.) »Izbij mu njegove trmaste muhe iz glave.« (Muhe pomenijo neprimerne, nezaželene misli, načrte ali zahteve.) »Letos pa se lahko obrišeš za svoje vreče, kajti rad bi poznal tistega *osla*, ki bi še kaj dal.« (Ni

česar več ne boš dobil zastonj.) »... kakor premagan *oven* je obsedel na mestu ...« (Pudlar Rožej je kot oven trmast in neukrotljiv.) »Ob najmanjši priliki se je zarežal kot *pes*.« (Frazem pomeni oglasiti se z zamolklim, hropečim glasom.) »Nas sovražijo kakor stekle *pse*.« (Sovražijo jih in preganjajo kakor pse, ki so zboleli za steklino.) »Ta *svinja* je zadnje dni čisto odpovedal.« - »Bil je resnična *svinja*.« - »Tega *prasca* ni škoda.« - »*Prasica* je skoraj vse počrepala.« - »Kakor razjarjen *merjasec* je sekal sem in tja po sobi.« (Prežih obravnava svinjo kot oznako ničvrednega človeka ali kot psovko, predvsem za pijanega človeka ali izdajalca.) »Pijani Tinček ga je pogledal kakor zaboden *vol*.« (Frazem je uporabljen v smislu gledati neumno.) »Opazoval je stranke, ki so prihajale kot *čebele* skozi pilko.« (Frazem se nanaša na množičnost prihoda ljudi skozi ozek vhod, pilka je odprtina pri panju.) »Iz hiše ... je vrelo ko iz *čebeljega* panja.« (Označena je množičnost.) »Množica se je spogledala: »*Troti* so se zaprli.« (Troti so oznaka za ljudi, ki ne živijo od lastnega dela, ampak na stroške drugega.) »Gleda te, kot bi mu *črvi* lezli iz nosa.« (Zveza pomeni zvito spraševanje, izsiljevanje.) »Zakaj se pa plaziš po tleh kot *deževnik*?« (V pomenu poniževati se je Prežih pojasnil primeru z deževnim črvom, glisto.) »Kaj je tega *jazbeca* prineslo k meni?« - »*Jazbec* ima nekaj posebnega pri srcu.« - »Tudi on je *jazbec* jazbasti.« (Primeru z jazbecem pomeni zvitega človeka.) »Petruh je kot *jelen* preskočil nekaj ovir.« (Jelen je spreten in se hitro giblje.) »Bil je čisto spremenjen in podoben nasršenemu *ježu*.« (Jež z bodičasto suknjo je napadalen in nevaren.) »Plamen se je razcepil in kakor *kačji* jezik švignil proti drevju.« (Plamen se primerja s kačo v pomenu hitrosti in nepredvidljivosti.) »Drvarji so zagnali orodje za vrata in lezli iz svojih globač kot *krti*.« - »Štirideset let že rije kot *krt* po tej ilovici.« (Pridnost je tipična lastnost krtov.) »Imel je prsi kot *medved*.« »Starec je bil kot *medved*, s širokimi, naprej upognjenimi prsmi.« (Medved označuje močne, trdne ljudi.) »Mežica je šumela kot razdražen *osji mehur*.« »Delavci so bili kot razdražene *ose*.« (Osji mehur pomeni osir in pomeni hudo ter množično razburjenje in razdraženost.) »Ti si *tič!* se je zarežal Pasterk.« - »Tega *tiča* se pa malo varuj ...« - »Take *tiče* že poznamo.« (Tič navadno označuje iznajdljivega, prebrisanega in tudi nevarnega človeka, ki se ga je treba paziti.) »Ugnal je tega *sovuha*.« (Sovuh je slabšalnica za grdega, neprijaznega in nevarnega človeka.) »Pasterk je zagodel ko *volk*.« (Frazem pomeni z ne preveč glasnim govorjenjem izraziti nejevoljo, nesoglasje, tudi nevarnost.) »Kaj se dereš kot *vrana* v precepu?« (Gre za vranje kranje v brezizhodnem položaju.) »Vi pa iščete *zajca* za čisto drugim grmovjem.« (Gre za iskanje jedra problema na nepravem mestu.) »Zdelo se je, da regljajo spet nove strojne puške. Kaj imajo teh žab!« (Ob glagolu regljati se oglašanje orožja primerja z žabami.) »Gledal ga je kakor tiger svojo žrtev.« (Frazem pomeni napadalnost, krvoločnost s pozicije moči in nadvlade.)

V razpravi so predstavljeni živalski frazemi v koroškem mežiškem narečju v Javorju in v Prežihovih delih po *Slovarju slovenskih frazemov* in *Živalih v: prisposodobah* avtorja Janeza Kebra. Frazeološke enote ali frazemi so stalne besedne zveze, katerih pomen ni ali je samo delno ugotovljiv iz pomenov njihovih sestavin in ki imajo praviloma stalno in samo omejeno spremenljivo sestavo. V širšem smislu spadajo v frazeologijo vse stalne besedne zveze, reki, pregovori in krilatice. Koroško mežiško narečje se govori ob Meži in Mislinji. Osnovni koroški samoglasniški sestav je nastal v XIV. stoletju in je vseboval visoko in nizko intonirane dolge samoglasnike, jakostno naglašene kratke ter nenaglašene samoglasnike. Dvoglasnika *iə* in *uə* za dolgi jat, etimološki *e* in etimološki *o* sta v mežiščini še ohranjena, nosnika *en* in *on* se v nekaterih koroških narečjih še govorita, v mežiščini pa se izgovarjata kot dolga ozka *e* in *o*. Stari dolgi polglasnik se je razvil v e-jevski vokal (*dén. wés*), kratki polglasnik se izgovarja kot *ɛ. šəti*. Za mežiščino je značilen tudi naglasni premik starega dolgega akuta na naslednji zlog: *babíca. wedéli*. Trdi *l* pred zadnjim samoglasnikom se izgovarja kot *w. swáma, šwá*. Pogosti sta tudi poudarjalni členici *še. š: šəti. štak*.

V javorskem govoru se v živalskih frazemih najpogosteje pojavljajo živali: čebela, črv, dihur, govedo, kača, kokoš, konj, koza, lisica, mačka, miš, mravlja, muha, osa, osel, ovca, pes, pikapolonica, polh, polž, ptiček, rak, riba, slavček, sraka, sršen, svinja, uš, volk, zajec, živina in žolna. V Prežihovih delih so najpogostejši živalski frazemi z živalmi: bik, čebela, črv, deževnik, govedo, jazbec, jastreb, jelen, jež, kača, koza, krt, mačka, medved, miš, muha, osa, osel, oven, ptič, sova, svinja, vol, volk, vrana, zajec, žaba.

Vira:

- Benko, Vanja, 1999: *Živalski frazemi v Prežihovi Požganici in v mežiškem narečju*. Maribor: Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru. Diplomsko naloga.
Kos, Jelka, 2000: *Javorski govor z vzorci iz živalske frazeologije*. Maribor: Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru. Diplomsko naloga.

Literatura:

- Keber, Janez, 1996: *Živali v prisposodobah 1*. Celje: Mohorjeva družba, 1998: *Živali v prisposodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: ZRC SAZU.
Zorko, Zinka, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 64).

(Akad. prof. dr. Zinka Zorko, jezikoslovka, slovenistka, Selnica ob Dravi)

Jože Trontelj

KO PRIDE URA ...

Kar storimo dobrega za stare, bolne in umirajoče, se mladim in zdravim obilno povrne

Današnji človek nerad razmišlja o smrti. Ne maramo se spraševati, kako nam bo, ko se bomo sami znašli pred svojim koncem, niti o tem, ali se bomo znali odzvati na potrebe svojega dragega ali drage, ko pride njegov ali njen čas. Seveda bo to nekoč neposredno zadevalo prav vsakogar od nas. Vendar ta predmet, čeprav resen, ni nujno žalosten. Tudi razmišljanje o našem koncu lahko pomirja. Kajti nekje v ozadju marsikdo nosi v sebi tesnobne predstave o svojem končnem odhodu. Pogovor to tesnobo lahko olajša. Lahko celo prinese doslej neznano ve-drino. Lahko nas pripravi na naše lastno slovo bolj, kot je danes značilno za povprečnega človeka v tem delu sveta.

V človeškem življenju sta dve obdobji, ko smo posebno občutljivi: prvo je začetek, drugo pa konec. Na prvi pogled sta ti dobi zelo različni. Imata pa dve pomembni skupni značilnosti: šibkost in odvisnost od drugih ljudi. Najbolj ogrožena človeška bitja so nerojeni otroci in bolni na smrt, umirajoči. Včasih so ogrožena tudi od najbližjih. Celó od tistih, ki jim načeloma hočejo dobro.

Naša doba je zelo spremenila umiranje. Nekoč je večina ljudi umirala doma, med svojci. Smrt je imela svoj smisel, svojo družbeno vlogo. Umirajoči so sprejemali svojo usodo, bolje so znali prenašati tudi trpljenje, ki ga je prinašala pred-smrtna doba.

Danes ljudje misel na smrt odrivamo. Še najrajši vidimo, da se tudi umiranje naših svojcev in prijateljev odigra proč od naših oči. V današnji Evropi štirje od petih ljudi umrejo v domovih za stare, v bolnišnicah, v azilih raznih vrst. Kakšna tretjina smrti je nenadnih, nepričakovanih. Pri ostalih dveh tretjinah pristojni zdravniki vedo, kaj se bo zgodilo, dneve ali tedne vnaprej. Nekako pri 40 do 50 odstotkih vseh smrti je pacientov konec povezan z eno ali drugo zdravniško intervencijo ali opustitvijo intervencije. Navadno je končni cilj obojega pospešiti umiranje. V liberalnih deželah Zahodne in Severne Evrope do 2 odstotka ljudi

umre z evtanazijo, 25 odstotkov zaradi dvojnega učinka¹, nekaj nad 5 odstotkov v končni sedaciji² in kakih 15 do 20 odstotkov zaradi ukinitve ali neuedbe ukrepov za podaljševanje ali reševanje življenja. Govorimo o vmešavanju medicine v umiranje, o *medikalizaciji* smrti.

Po smrti najožjega svojca marsikoga še dolgo preganja misel: Ali sem storil ali storila dovolj? In: Ali sem ravnal ali ravnala prav? Pred nedavnim mi je rekla gospa poznih srednjih let: »Veste, ko je bil moj očka lani na smrtni postelji, sem ga zalotila s *Svetim pismom* v roki. To me je vrglo iz ravnotežja: ›Od kod pa imaš to?‹ Pa mi je povedal: ›Dobil sem naslov neke nune, poklical sem jo, pa mi je prinesla. Imela sva tudi lep pogovor. Posodila mi je še tistele knjige.‹ Besno sem mu potegnila *Sveto pismo* iz rok: ›Oči, ali te ni sram? Bil si zgleden levičarski intelektuallec, na koncu pa podležeš farški propagandi! Glej, vse te knjige gredo naravnost v peč. Tista nuna pa nima več vstopa v našo hišo. Poskrbela bom za to.« Gospa je pričakovala, da jo bom pohvalil. Nisem. A tudi pogrjal je nisem. Dovolj je bilo, da sem molčal. Mislim, da je do svojega spoznanja potem prišla sama. In to je bilo gotovo boleče.

To ni edini primer te vrste. In vsi so pretresljivi. Pretresljivi v tem, ko kažejo neobčutljivost za stisko umirajočega, ki si želi pred svojim koncem olajšati občutje krivde in vsaj simbolično poravnati, kar je storil slabega; ki čuti potrebo po duhovni tolažbi. Odreči bližnjemu izpolnitev te želje, te velike in pomembne potrebe, je huda in seveda nepopravljiva napaka.

Urediti svoje zadnje reči pomeni tudi izreči svojo zadnjo voljo, spraviti se z ljudmi, s katerimi je človek v sporu, poravnati račune, odpustiti. Dobra smrt je slovo v miru. Blagoslov je imeti to priložnost, imeti zanjo čas in imeti ob sebi svojce ali prijatelje, ki bodo priskočili na pomoč.

Odvzeti bližnjemu ta zadnji privilegij, ki bi bil sicer uresničljiv, je dejanje proti etiki, proti temeljni človečnosti. Tudi v tem se kaže brezobzirna nečloveškost novodobnega umetnega pospeševanja umiranja. Pretresljivo je, kako slabo razumemo potrebe svojega najbližjega. Ko ga vidimo trpeti, si želimo, da bi se to čim prej končalo, pa čeprav s predčasno smrtjo. Za evtanazijo se v imenu bolnika pogosto odločijo svojci. Neki gospe na Nizozemskem so že vse uredili, pa je tik pred dogovorjenim terminom prosila, naj njeno usmrtitev odpovejo in ji dovolijo umreti po naravni poti, ko bo prišel njen čas. »Ampak mama, kaj ti pa je?« so ji rekli otroci.

¹ *Dvojni učinek* pomeni zviševanje odmerkov zdravil, kolikor je potrebno za odpravo bolečin in za pomiritev, ne glede na to, da utegnejo visoki odmerki pospešiti umiranje.

² *Končna sedacija* je globoko spanje pod pomirjevali, med katerim pacientu navadno prenehajo dovajati hrano in tekočine – če ne umre zaradi bolezni, ga usmrti izsušitev. Razlikovati je treba etično neoporečno *paliativno sedacijo*, ki je plitvejša, med njo ne prekinemo dovajanja tekočin, iz nje pacienta zbudimo.

»Glej, teta ti je prišla na pogreb iz Brazilije, ti se pa zdaj kujaš. Ali boš res dopustila, da je vso to dolgo pot opravila zaman!?!«

Smrtna bolezen prinese v družino čustveno vznemirjenje, sočutje s trpečim, na glavo obrne tudi ustaljeni red. Prav to in želja, da se ozračje spet pomiri, da se življenje povrne v svoje stare tirnice, napeljuje svojce k prizadevanju, da se bolnikovo umiranje pospeši. A ne gre zmeraj za ljubečo, čeprav zgrešeno skrb. Na Nizozemskem poraste število evtanazij konec maja in v juniju, pred poletnimi počitnicami.

Tako se pravica do smrti sprevrže v dolžnost *čimprej* umreti. Bolni ali celo samo ostareli se čutijo pod pritiskom, resničnim ali umišljenim, da sami zahtevajo svojo usmrtitev.

Eden od primerov, kam lahko zaide prosto razpolaganje s človeškim življenjem pred smrtjo, je zgodba bolnice z rakom dojke z zasevki, ki je bila v oskrbi dr. Bena Zylicza, priznanega nizozemskega specialista za paliativno, blažilno medicino. Gospa je trpela hude bolečine in zdravnik ji je svetoval, da se pusti za nekaj časa sprejeti v bolnišnico. »*Tam vam bom uredil protibolečinsko terapijo,*« je rekel. Gospa je pomišljala: »*Bojim se, da me bodo evtanazirali.* Katoličanka sem, to je zame nesprejemljivo.« Pomiril jo je, češ, da bo on sam pazil nanjo. Gospa je že po 24 urah doživela čudovito olajšanje bolečin, spet je lahko sprejemala obiske. Med obiskom svojcev je stopil v sobo dežurni zdravnik, prosil obiskovalce, da odidejo, nato pa je sestri ukazal, da bolnici vbrizga strupen odmerek zdravila. V nekaj minutah je bila mrtva. Sestra je poklicala doktorja Zylicza na dom in ta je od dežurnega zdravnika zahteval pojasnilo. »*Tista ženska bi lahko umirala še cel teden ali več,*« je rekel dežurni zdravnik. »*Jaz pa sem potreboval posteljo.*« Dr. Zylizc je kmalu zatem dal v bolnišnici odpoved. Pred tem je doživel še veliko podobnega ravnanja, ki z zdravniško etiko ni imelo veliko skupnega, in pri tem ni želel več sodelovati. Potem se je posvetil v celoti blažilni, paliativni medicini.

Evtanazijski zakon je po prepričanju mnogih Nizozemcev napisan tako, da daje polnomočje pacientu, ki si želi umreti. Praksa pa kaže, da je v resnici dal polnomočje zdravnikom. Še več. Ti pogosto gredo daleč prek roba – vsakokrat, ko usmrtijo človeka brez njegovega soglasja in brez vednosti, še najbolj pa takrat, ko je žrtev načrtovane usmrtitve povsem sposobna odločanja o sebi in za načrt niti ne ve. Ker je evtanazija politično korektna, tožilci menda pogosto opuščajo pregon, tudi ko gre za očitne kršitve zakona.

Objavljeni podatki kažejo, da je na Nizozemskem na vsake 3 usmrtitve ena brez privolitve. To znese kakih 1000 usmrtitev na leto. V visokem odstotku (50 odstotkov) gre za paciente, sposobne odločanja o sebi. Le 54 odstotkov je prijavljenih, čeprav je prijava obvezna. Med tistimi, ki niso bili vprašani, čeprav so bili

sposobni odločanja o sebi, je bilo prijavljenih le odstotek. Nizozemci so na svoj evtanazijski zakon in prakso ponosni, češ da sta prinesla na to prej temačno področje red in transparentnost. Zgoraj navedeno govori o nasprotnem. Če se take zlorabe dogajajo v narodu, ki je pregovorno reden in do svojih zakonov spoštljiv, kaj bi lahko pričakovali v kakšni manj urejeni državi, ki bi se odločila za podoben zakon in ureditev evtanazije?

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je leta 1999 izdala Priporočilo 1418 o varstvu pravic bolnih na smrt in umirajočih. V tem priporočilu, namenjem državam članicam, torej širši Evropi, Parlamentarna skupščina ugotavlja, da so pravice hudo bolnih na veliko kršene, da so ti ljudje odrinjeni na rob družbe in diskriminirani, da jim pogosto ni omogočeno zadovoljivo lajšanje bolečin in drugega telesnega in duševnega predsmrtnega trpljenja, da ni zadosti razvita in uveljavljena blažilna oskrba. Parlamentarna skupščina daje vrsto tehtnih nasvetov, predvsem za boljšo uporabo blažilne medicine. Poziva pa države članice, naj ostanejo pri prepovedi usmrtitve bolnika z roko druge osebe, in opozarja, da želja po smrti nikoli ne sme pomeniti veljavne zahteve po usmrtitvi.

Če pogledamo javno mnenje, pa opazimo, da si presenetljivo veliko ljudi želi pravico do evtanazije, večinoma zaradi napačnih razlogov, nepopolnega poznavanja in slabega razumevanja tega zahtevnega področja. Evtanazijo preprosto pojmujejo kot nekakšno dolžno svoboščino, potrošniško pravico. Kaj naj si o tem mislimo?

Veliko nesporazumov izvira iz zmede v izrazju. Nekateri govorijo o *pasivni* evtanaziji. Izraz, ki bi ga bilo najbolje izgnati iz razprav. Navadno to pomeni opustitev zdravljenja, ki lahko še vzdržuje ali podaljšuje življenje. Če s tako terapijo ni mogoče doseči izboljšanja zdravja niti rešiti življenja, njena opustitev ali ukinitve etično ni sporna, ampak je ravno nasprotno, edina pravilna. Ko bolniku, ki je po izkušnjah izgubljen, nehajo podaljševati življenje in predsmrtne muke in se osredotočijo na lajšanje bolečin in drugega trpljenja, govorimo o prekinitvi ali neurvedbi *brezupnega* zdravljenja. Aktivnemu zdravljenju pa se lahko odpove tudi bolnik sam, če se zaveda pomena svoje odločitve in je sposoben odločanja o sebi. Pravica prepovedati zdravniške posege v svoje telo je sveta pravica. A to nikakor ni evtanazija, v taki odpovedi zdravljenja ni nič etično spornega. Seveda pa mora taki odločitvi še naprej slediti vestna skrb za bolnikove potrebe.

Vedeti moramo, da se pri prakticiranju evtanazije ni mogoče izogniti napakam. Za primer naj navedem zgodbo hudo bolnega moškega, ki je imel polna pljuča metastaz neugotovljenega izvora. Zdravniki so se odločili, da ga evtanazirajo (niso ga vprašali, ali je za to). Naslednji dan so imeli na mizi obdukcijski izvid. Bolnik ni imel rakastih metastaz, ampak tuberkulozo.

Drugo spoznanje je, da se zlorabam nove pravice ne bi mogli izogniti.

Zdi se, da je (posebno v liberalnejših deželah) ena najmasovnejših *zloraba načela dvojnega učinka*. Vsaj za Nizozemsko lahko to verjamemo – za to deželo imamo verodostojne podatke. Po trditvah nekaterih uglednih specialistov za paliativno medicino pravilna raba zdravil ne vodi do skrajšanja življenja, tudi ko se uporabijo odmerki, ki so potrebni za umiritev zelo hudih bolečin in predsmrtne agonije v deliriju. Kot pravi Rob George, eden najuglednejših britanskih specialistov za blažilno medicino, bolniki ne umirajo zaradi zdravil, če so uporabljena po pravilih stroke, usmrti jih njihova bolezen. Seveda pa je mogoče odmeriti zdravila tudi više, kot je potrebno, a to se največkrat naredi z namenom, da se bolnika usmrti. Podatki za Nizozemsko, po katerih gre ena od 4 smrti v državi na račun dvojnega učinka, zbudajo močan sum, ne samo da so med temi številnimi smrtmi skriti primeri evtanazije, ampak da je take prikrite evtanazije zelo veliko; da samo na Nizozemskem tako umirajo tisoči bolnikov.

V Sloveniji za take zlorabe ne vemo. Prej nas skrbi, da je premalo bolnikov pred smrtjo deležnih učinkovitega lajšanja bolečin. A tega ni kriva medicina, to je pomanjkljivost zdravstvene službe, ki ob sedANJI prešibki organizaciji paliativne medicine ni sposobna poskrbeti za vse umirajoče. Lahko navedem rezultat nedavne lastne (anonimne) ankete med 55 slovenskimi zdravniki družinske medicine. Na vprašanje, ali so bili že kdaj zaproseni, da opravijo evtanazijo, jih je z *da* odgovorilo 29 odstotkov; na vprašanje, ali so jo že kdaj dejansko opravili, pa so vsi odgovorili z *ne*. Na vprašanje, ali naj bi tudi v Sloveniji razmislili o legalizaciji evtanazije, jih je z *da* odgovorilo 18 odstotkov.

To je precej drugače kot v Veliki Britaniji. Tam je bilo po anketi za British Medical Journal pred leti skoraj 60 odstotkov zdravnikov zaprosenih, da pospešijo smrt, 32 odstotkov jih je ustreglo in 44 odstotkov bi jih podprlo zakon, ki bi dovoljeval prostovoljno evtanazijo. Pozneje (1999) je bilo takih še 38 odstotkov. Naj dodam, da je Velika Britanija v dobrem poldrugem desetletju zavrnila dva poskusa gibanja za odpravo prepovedi evtanazije oz. samomora z zdravnikovo pomočjo. To je bilo storjeno po res demokratični, široki javni razpravi. Poučno je videti zbrana in objavljena mnenja.

Tretje pa je pojav, ki ga opisujemo kot hojo po spolzkem klancu. Kot pravi van de Velde, ko ste že začeli s prostovoljno evtanazijo na željo bolnika, boste prej ali slej nadaljevali z neprostovoljnimi usmrtitvami brez veljavne ali sploh kakršne koli zahteve bolnika in utegnete končati pri prisilni evtanaziji – usmrtitvah proti volji bolnikov.

Kaj torej lahko ponudimo namesto evtanazije? V skladu s Priporočilom 1418 Parlamentarne skupščine Sveta Evrope naslednje:

pravočasno opustitev nekoristnega aktivnega zdravljenja,

spoštovanje bolnikove volje,
odpravo bolečin in lajšanje drugega telesnega trpljenja,
lajšanje tesnobe in žalosti, duhovno tolažbo,
rahločutno, a učinkovito skrb za potrebe umirajočega in njegove družine.

Manj preprosto je vprašanje, kdaj ustaviti aktivno zdravljenje. Gotovo je dober razlog brezupna prognoza, neugodna napoved prihodnjega poteka bolezni, ko s podaljševanjem izgubljenega življenja ne storimo bolniku ničesar dobrega. Vendar je prognoza pogosto nezanesljiva.

Na Nizozemskem je prav zaradi lahke dosegljivosti evtanazije razvoj paliativne medicine dolgo usodno zaostajal. Če bi želeli po zgledu Nizozemske z zakonom dovoliti evtanazijo, za kaj takega menda še ni bilo slabšega časa. Vsakomur je namreč mogoče zadovoljivo olajšati bolečine; to torej ni opravičljivega razloga za umetno pospeševanje umiranja. Če je terapija bolečin in druga blažilna terapija nezadovoljiva ali preprosto ni uporabljena, ko bi bila lahko, je treba preslabo dostopnost pomoči izboljšati, ne pa iztrebiti tiste, ki jo potrebujejo.

Poučno je pogledati oregonski zgled. Tam je tri leta veljal zakon o zdravniški pomoči pri samomoru. Zdravnik je na bolnikovo prošnjo predpisal ustrezne medikamente v smrtnih odmerkih, bolnik pa jih je uporabil sam. V tem času je bilo skupno 69 samomorov. V istem času je umrlo 20 700 bolnikov v končni fazi raka. Nihče od samomorilcev ni prosil za pomoč zaradi bolečin. Razlogi so bili izguba neodvisnosti, nesposobnost uživanja ugodja, želja samostojno odločiti o času odhoda.

Seveda je prav, da se vprašamo, kako danes skrbimo za umirajoče. Ali je zanje dovolj dobro poskrbljeno? Ni. Le manjšina ljudi umira doma, med svojci in prijatelji, brez hujših bolečin, slabosti in bruhanja, nemira in tesnobe. Mnogi nimajo priložnosti, da bi uredili svoje zadnje stvari. Mnogi potrebujejo učinkovitejšo zdravniško in drugo pomoč.

A to ni usmrtitev. Prava pomoč je dobra blažilna oskrba; je morda hospic, gibanje z občudovanja vrednim humanitarnim delom in s sijajnimi uspehi; je v skrajnem primeru paliativna (ne *končna!*) sedacija.

Med zdravniki velja deontološki in etični sporazum, da izgubljenega življenja ne skušamo podaljšati. Oceno, da je življenje izgubljeno in da ni več prav podaljševati agonijo, pa zdravniki poskušamo doseči skupaj, v krogu konzilija. Bolniku najbližja oseba naj bo o tem obveščena. Njen vpliv na odločitev pa je omejen, še posebej, kadar so njene želje v očitnem nasprotju z bolnikovo koristjo. V posebej težavnih primerih in če je za to na razpolago dovolj časa (merjenega v urah, ne dnevih) lahko pomembno pomaga bolnišnična komisija za medicinsko etiko. Upamo samo, da se v naše odločanje ne bo vmešal strah pred obtožbo, da je bilo zaradi malomarnosti zdravnika opuščeno nujno zdravljenje in da na zdravnikove odločitve ne bo

vplival strah pred kazensko in odškodninsko odgovornostjo. Tožbe, sprožene zaradi koristoljubja, so ponekod že deformirale zdravstvo. Defenzivna medicina, ki poskuša varovati zdravnika namesto bolnika, je prinesla škodo tisočem predvsem najhujše bolnih in umirajočih, je posledica tega zavržnega početja v ZDA.

Vzemimo si k srcu, kar smo se naučili od umirajočih. Zdravniki se bolj kot večina drugih zavedamo, kako dragoceni so za človeško družbo bolni, invalidni in umirajoči. Zadnji dnevi življenja so lahko čas duhovnega zorenja. S tem lahko umirajoči naredijo na ljudi okrog sebe izjemno močan vtis. Človek, ki je šel skozi to izkušnjo, ni več isti kot prej.

Do bolnih na smrt in umirajočih pa imamo še poseben dolg, ki ga omenjam na koncu. To je skrb za ohranitev njihovega osebnega dostojanstva in samospoštovanja. Bolezen in prešibka pomoč ju lahko hudo načneta in zelo pomnožita duševno trpljenje. Pa ni tako težko te škode odvrniti. Ne pozabimo: kar storimo dobrega za stare, bolne in umirajoče, se bo v raznih oblikah obilno povrnilo tudi mladim in zdravim!

(Akad. prof. dr. Jože Trontelj, zdravnik nevrofiziolog, predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, član odbora Sveta Evrope za smernice v biomedicinski etiki, Polhov Gradec)

Igor Torkar (1913 – 2004)

ČRNA ŠKOLJKA

*Povej mi, dež, ki padaš, padaš tiho,
povej, kaj moja mala hčerka dela,
je spet z medvedkom v sobi obsedela,
si dedka je izbrala za pavliho?*

*Nemara mami slikati pomaga,
nemara krade sklede in pokrove,
sedi na tleh in svoje kocke zlaga,
kriči, če kdo podere ji gradove?*

*O, dobri dež tam zunaj mrke ječe,
sporочи moji mali in edini,
ki je moj biser v črni školjki sreče,*

*da tudi jaz sem zidal ji gradove,
ki zdaj leže – v sesuti razvalini,
a nič zato – sezidal ji bom nove!!*

France Cvelbar

JEDRSKA ENERGIJA

Kdaj do nje z zlivanjem jeder?

Ogenj, ki ga je po grški mitologiji Prometej ukradel bogovom in prinesel na zemljo, je za človeštvo večni izziv. Ukročen v kaminu nas prijetno greje, v železarni stali jeklo, preko pare in turbine poganja električne generatorje. Podivjan pa je v zgodovini uničil veliko rezultatov človekovega dela.

V nuklearnih reaktorjih imamo opraviti s posebno vrsto jedrskega »ognja«, ki ga ni mogoče prižgati s kresilnim kamnom ali vžigalico, a na drugi strani zanj ni potreben kisik (zrak).

Jedrsko gorivo

Domovina jedrskega ognja so zvezde, med njimi tudi naše Sonce, ki nam pošilja toploto in osvetljuje naše dni. Jedrski reaktorji so v primerjavi z njim le človekove igračke. Kljub temu pa v njih potekajo, prav tako kot v zvezdah, procesi med delci, jedri in nevtroni, ki se skrivajo v notranjosti atomov (urana). Pri navadnem gorenju pa se vse dogaja med elektroni na površinah atomov (ogljika in kisika pri gorenju oglja, in še vodika, pri gorenju drv).

»Jedrski ogenj« je bilo v resnici treba ukrasti bogovom. In to ne v eni potezi, ampak v večstoletnem raziskovanju. Še več: medtem ko je gorivo za navaden ogenj široko na razpolago in je največji problem morda kresilni kamen, pa je jedrsko gorivo, uran, v zemeljski skorji zelo razpršeno. Ni torej dovolj, da ga izkopljemo kot premog, ampak je do gorilnih palic v reaktorju še zelo dolga pot. Poleg tega za gorivo ni uporaben navaden uran, ampak samo njegov različek (izotop uran²³⁵, ki ga je v naravnem uranu le 0,72 odstotka. (Včasih uporabijo kot jedrsko gorivo tudi kako drugo snov). Za ločitev izotopa U-235 od ostalega urana, je treba uporabiti zelo zapletene postopke, ki jim je celo današnja tehnologija težka kos. K sreči bi bil čisti uran²³⁵ za reaktor prenevaren, zato ga v gorivu za jedrske reaktorje obogatijo le na nekaj odstotkov (obogatenega na okrog 100 odst. uporabljajo le v atomskih bombah).

Razcep urana sprožajo nevtroni

Kako pa uran gori? Pravzaprav ne gori. Pravimo, da se uranova jedra cepijo. Jedra U- 235 (sredico) izpostavimo nevtronom, ki so nanja »požrešna«. Ko jih za tem »napenja«, se z veliko močjo (kinetično energijo) razletijo (razcepijo), največkrat na dva dela in nekaj nevtronov. Nevtroni so električno nevtralni delci in so za cepitev urana tem bolj učinkoviti, čim bolj so počasni. Najpogosteje jih upočasnijo z vodo, ki obdaja sredico. Ostali razleteli delci se zaustavijo v bližnji okolici in vodo močno segrejejo ter uparijo. Para poganja turbine, te pa električne generatorje, ki napajajo električna omrežja.

Nevtroni

Od kod pa naenkrat nevtroni? Za začetek delovanja reaktorja (kot »vžigalico«) uporabimo umetni izvor nevtronov, ki je lahko mešanica radioaktivnega radija, ki (poleg ostalega) seva delce alfa, in lahkega berilija, iz katerega delci alfa izbijajo nevtrone. V reaktorju uranske gorilne palice (sredico) izpostavijo takemu nevtronskemu izvoru. Na srečo se pri cepitvi urana, ki jo sprožajo ti nevtroni, kot smo videli, sprostijo tudi novi nevtroni, in pri ustrezni izvedbi reaktorja lahko cepitev vzdržuje sama sebe. Tako smo torej prišli do trajnega nuklearnega ognja.

Delovanje energijskega reaktorja

Reaktorska posoda v jedrski elektrarni je kot velik ekonomlonec, premera več metrov, ki ima v notranjosti gorilno sredico. Za začetek obratovanja je na primeren mestu nameščen opisani nevtronski izvor (vžigalica). »Lonec« je napolnjen z vodo, ki vre, para pa je speljana po ceveh naravnost ali preko toplotnega izmenjevalca na turbine. Za hitro ugasnitev reaktorja so pod stropom posode pripravljene palice iz kadmija, ki je tudi strasten požiralec nevtronov, vendar brez cepitve. Ob ustavitvi reaktorja, seveda tudi ob potresnih sunkih, posebni senzorji spustijo kadmijeve palice v sredico, med gorivo, in reaktor se v hipu ustavi. Vendar s tem zgodba ni končana. Od prejšnjega razpadanja ostane namreč radioaktivna snov. Lahko bi ji rekli »radioaktivna žerjavica«, ki pa ni mačji kašelj, saj je tako močna, da brez hlajenja lahko povzroči eksplozijo reaktorja. Konstruktorji za tak primer predvidijo posebno hlajenje in posebne hladilne cevi. Pri potresih velja glavna skrb prav temu hlajenju. Če ostane hladilni sistem nepoškodovan, reaktor potres preživi. Tako leta 1994 potres na Japonskem z močjo 7,5 po Richterju ni vplival na japonsko jedrsko proizvodnjo električne energije. Ob lanskem marčnem potresu z močjo okrog 9. stopnje pa se je samodejno ustavilo enajst reaktorjev od petinpetdesetih. Zaradi cunamija, ki je potresu sledil, pa je pri šestih hladilni sistem odpovedal. Posledice so bile eksplozije reaktorskih posod in iz-

pust radioaktivnosti v zrak. (V enem od poškodovanih japonskih reaktorjev so kot gorivo, namesto urana 235, uporabljali umetno proizvedeni izotop plutonij, ki je med najbolj strupenimi snovmi, kar jih poznamo. Po pravilu ga najpogosteje uporabljajo za jedrske bombe.

Opis velja v glavnem za energijske reaktorje, pa še to ne za prav vse. Pri nekaterih kot upočasnjevalec uporabljajo grafit.)

Jedrske nesreče

Poglejmo si nekaj primerov jedrskih nesreč, ki jih spremljajo puščanje radioaktivnih snovi, eksplozije ali vžig reaktorja. Na Otoku treh milj v ZDA je leta 1979 odpovedal ventil za regulacijo prezračevanja in tako je ušla iz reaktorja velika količina radioaktivnih snovi, predvsem radioaktivnega joda¹³¹. V Černobilu je bil vzrok eksplozije človeški faktor. Dežurna skupina se ni dovolj poučila o postopkih prejšnje ekipe in je nevede in na svojo pest opravljala posege, ki so pripeljali do najbolj nevarne eksplozije reaktorja doslej.

Kot vse kaže, vsaj zaenkrat, predstavljajo največjo nevarnost za nuklearne elektrarne hudi potresi. Če so že stavbe potresno varne, lahko celo potres sam, brez cunamija, poškoduje npr. hladilne naprave, električne napeljave, turbine, ventilacijo in tako pride do eksplozij, pri katerih radioaktivne snovi uidejo v zrak, vetrovi pa jih raznesejo naokoli.

Pri odpovedi hlajenja posledično pregreta voda v reaktorski posodi, ob prisotnosti kovin, razpada na vodik in kisik. Njuna mešanica je eksplozivna in take eksplozije so bile največkrat vzrok dosedanjih reaktorskih nesreč. Povejmo še, da upravljavci pogosto izrabljeno gorivo po zamenjavi z novim za nekaj časa zadržijo ob reaktorju v posebnih komorah. Seveda morajo poskrbeti za ustrezno hlajenje. Ob zadnji japonski katastrofi je nekaj eksplozij povzročilo prav tako iztrošeno gorivo, ko hladilni sistem ni več deloval. Kljub temu, da se v takem gorivu sprošča toplota, kakršna je po moči le nekaj odstotkov toplote, ki je na razpolago ob delovanju reaktorja, temperatura toliko naraste, da se ob kovinah sprošča vodik, ta pa vodi v eksplozijo. Po zadnjih poročilih so začeli na Japonskem v pregrete komore in reaktorje uvajati plin dušik, da bi tako preprečili vžig vodika. Po mnenju poznavalcev bi katastrofo močno omejili, če bi dušik uvajali od samega začetka. Sedaj je od sedmih možnih stopenj radioaktivnega onesnaženja tudi Fukušima dosegla sedmo, čeprav so dolgo časa ocenjevali, da ne bo preseгла četrte ali pete stopnje.

Jedrska elektrarna v Krškem

Kot že vemo, je jedrska elektrarna v Krškem, ki v Sloveniji pokriva okrog 35 odstotkov vseh potreb po električni energiji, zgrajena tako, da voda, ki obdaja re-

aktor, ostaja v zaprtem notranjem krogu. Zaradi tega ob normalnem obratovanju praktično ne spušča radioaktivnih snovi v okolico. V reaktorski stavbi je 12 metrov visoka in okrog 300 ton težka jeklena reaktorska posoda. V njej je 121 gorivnih elementov, v katerih je po 235 palic s skupno težo 50 ton. V izmenjalniku toplote se toplota prenese v drugi krog, ki poganja dve turbini. Predno se voda vrne v svoj delovni prostor, se ohladi v drugem izmenjalniku toplote, ki ga hladi voda iz Save. (Ob suši, uporabljajo hladilne stolpe). V reaktorju vsakih 500 dni zamenjajo polovico gorivnih elementov. Elektrarna v Krškem oddaja v električno omrežje moč okrog 600 milijonov vatov, kar pomeni, da bi imelo 2 milijona Slovencev lahko ves čas prižganih 6 petdesetsvečnih žarnic.

Ob razmišljanju o varnosti naše jedrske elektrarne se prestrašimo, ko zvemo, da je postavljena na potresnem območju. Vendar so na to mislili že načrtovalci in so konstrukcijo izvedli tako, da bi vzdržala pospešek v vodoravni smeri v velikosti ene tretjine zemeljskega pospeška (0,3 g) kar približno pomeni, da se tla ob potresu npr. po 1/10 sekunde brez rušilnih posledic lahko pomikajo v vodoravni smeri s hitrostjo 1 meter na sekundo. Japonski reaktorji v Fukušimi so sicer grajeni za nekoliko večje pospeške, med 0,4 g in 0,5 g, vendar ob velikem potresu 11. marca 2011 z močjo okrog 9. stopnje po Richterju noben ni utrpel poškodb, dokler se ni pojavil cunami, ki je zgodba zase. Kaže torej, da je naš reaktor potresno varen. Najbrž pa bo treba dobro pregledati električno napeljavo za primer, ko bi bilo nujno črpalke in druge naprave poganjati z električnim tokom, ki bi ga dovajali od zunaj.

Posledice nesreč in prihodnost jedrske energije

Oglejmo si učinek najbolj nevarnih izotopov, ki se sproščajo ob jedrskih nesrečah, ter možnosti za zmanjšanje njihovih učinkov. Pokukajmo tudi v nuklearno prihodnost, ki je zaradi katastrofe v Fukušimi na Japonskem ponovno na tehtnici, ter kakšno energijsko prihodnost smemo pričakovati od procesa zlivanja lahkih jeder.

Cepitvena jedrska energija pod drobnogledom

Varnostni ukrepi pri reaktorjih se bodo pod pritiskom zadnje nesreče prav gotovo poostri. Najprej bodo na udaru starejši reaktorji. (Enega od reaktorjev v Fukušimi bi morali po načrtih odpisati kak mesec pred katastrofo, pa so ekonomski interesi prevladali nad varnostnimi in tako so življenjsko dobo reaktorja podaljšali za 10 let). V teku so tudi poskusi z reaktorji, ki naj bi bili hlajeni z zrakom, za upočasnjevanje nevtronov pa bi namesto vode uporabljali grafit. Če bo ta rešitev izpolnila pričakovanja, bo še vedno ostal problem, kako shranjevati nevarne radioaktivne odpadke. Oči raziskovalcev in načrtovalcev so zato uprte v pridobivanje

energije z zlivanjem lahkih jeder, kjer so problemi z radioaktivnostjo veliko blažji, je pa veliko več tehnoloških problemov.

Nevarni radioaktivni izotopi

Med radioaktivnimi in za človeka nevarnimi produkti cepitve U-235 predvsem izstopa radioaktivni jod¹³¹, ali na kratko J-131. Jod je nevaren zato, ker se veže na žlezo ščitnico in ji s svojim sevanjem uničuje tkivo. Manjše doze povzročajo rakasto obolenje. K sreči lahko učinek radioaktivnega joda uspešno zmanjšamo s tem, da ščitnico »nasitimo« z neradioaktivnim jodom. V ta namen je zelo uporabna spojina kalijev jodid (KJ). Popijemo nekaj tekočine, v katero smo spustili štiri kapljice nasičene raztopine KJ. Tisti, ki jim KJ povzroča slabost, si lahko pomagajo s kako drugo snovjo, ki vsebuje jod.

Povejmo, da J-131 na drugi strani s pridom uporabljajo pri zdravljenju rakastega obolenja ščitnice in ga v ta namen načrtno proizvajajo. Vbrizgani radioaktivni jod se namreč veliko raje nabira na obolelih mestih, kot v zdravem tkivu in tako bolj uničuje bolne celice kot zdrave.

Med najbolj nevarnimi radioaktivnimi izotopi, ki se sprostito pri »zgorovanju« U-235, je izotop cezij¹³⁷ (Cs-137), ki ima povprečno življenjsko dobo razpadanja 30 let. K sreči pa se izloči iz telesa v enem do štirih mesecev. Ker je to še vedno veliko časa, si prizadevajo, da bi ga skrajšali. Z uporabo čudnega, posebno prirejenega pripomočka, »pruske modre barve«, se ga da skrajšati na polovico. Pomembno pa je tudi, da cezij v živalskih izločkih ni hranilo za rastline. Tako se prekine krog, v katerem bi se radioaktivni cezij s hrano (mesom in mlekom) vračal v ljudi ali živali.

Zlivanje jeder

Pridobivanje energije z zlivanjem jeder je, upajmo, zgodba o drugi polovici XXI. stoletja. Na pobudo EU, ob sodelovanju Indije, Japonske, Južne Koreje, Kitajske, Rusije in ZDA že tečejo priprave na štiridesetletni projekt ITER za gradnjo fuzijskega reaktorja in nanj vezane elektrarne s trenutno (400 sekundno) močjo 500 megavatov (kar je malo manj od moči centrale v Krškem) v skupni vrednosti 14,5 milijarde evrov. Pri zlivanju lahkih jeder, npr. naelektreno jedro težkega vodika - devterija D (devteron) in jedro še težjega vodika, tritija T (triton), prisilimo v združitev tako, da se, pospešena v električnem polju, trčita z veliko hitrostjo. Nastaneta helij-4 in nevtron: ($D + T = He_4 + n$), sprosti pa se energija. Namesto reakcije $D + T$ je mogoče tudi zlitje drugih jeder npr. $D + D = He_4$, vendar je ta reakcija veliko težje izvedljiva kot $D + D$.

Doseči združitev $D + T$ brez želje po pridobivanju energije ni poseben problem. Na Inštitutu J. Stefan smo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja zgradili mali po-

speševalnik z namenom doseči tako reakcijo, nevtrone, ki se ob tem sprostijo, pa uporabiti za študij jedrskih reakcij. Za delovanje pospeševalnika smo potrebovali kar nekaj (električne) energije, pridobili pa je nismo praktično nič. Vendar napor ni bil vržen stran, saj smo z nevtroni razrešili nekaj svetovno zanimivih skrivnosti jedrske fizike.

Projekt ITER za pridobivanje energije z zlivanjem sloni na večdesetletnih svetovnih raziskavah, katerih cilj je bil doseči masovno zlivanje $D + T$. V posebno vakuumsko (toroidalno) cev uvajajo mešanico plinov $D + T$. Ionizirane atome pospešijo z močnim električnim poljem, v kroženje po cevi pa jih prisilijo s posebej oblikovanim magnetnim poljem. Ionizirani plin (plazma) doseže temperaturo nekaj sto milijonov stopinj. Hitrost pri trkih je tako velika, da se devteroni in tritoni zlivajo v helij (in se sprosti energija). Doslej so v raznih laboratorijih že dosegli, da je pridobljene energije več, kot je potrebujejo za pogon sistema, ki ga preizkušajo. Pri polnem obratovanju naj bi bilo te energije približno desetkrat več.

Prednost zlivanja jeter v primerjavi cepitvijo je naprej v tem, da pri zlivanju ne nastajajo radioaktivni sevalci. Klub temu pa razmere glede tega le niso čisto preproste, saj se tudi pri najbolj obetavni reakciji $D + T$ sproščajo nevtroni, ki aktivirajo okoliške snovi. Na srečo je njihova življenjska doba kratka. Po drugi strani pa lahko te nevtrone s pridom izrabimo za pridobivanje tritija, če jim izpostavimo naravni izotop litij-6, ki ga je v naravi 7,5 odstotka ($Li6 + n = He4 + T$). Velika prednost pridobivanja električne energije z zlivanjem jeter pa je v tem, da so vhodne snovi razširjene po vsem planetu, čeprav v majhnih deležih. Na zemlji je npr. v vodi težke vode, iz katere pridobivajo devterij, le (0,16 odstotka), delež $Li6$ v naravnem litiju pa je 7,5 odstoten. Ko bodo, morda po 100 letih, energijsko izrabljali reakcijo $D + D$, bodo njeno »gorivo« pridobivali izključno iz svetovnih morij. Takrat ne bo držav, bogatih z jedrskim gorivom, odločilno bo predvsem znanje.

Obletnica jedrske nesreče v Fukušimi

Drugo največjo jedrsko katastrofo na svetu (v Fukušimi, 250 km severno od Tokia) je povzročil (kombinirano dvojni) potres z magnitudo 8,9 (s centrom na Pacifiku, približno 150 km stran od Tokia). Po približno eni uri mu je sledil (doslej drugi največji opaženi) cunami, višine okrog 15 m. Potres je pomaknil obalo Japonske za nekaj metrov proti vzhodu. Pri tem se je morska gladina dvignila za približno pol metra. Skupaj s cunamijem sta povzročila smrt okrog 19.000 okoliških prebivalcev. Voda je preplavila reaktorje, zalila črpalke in električne generatorje.

V Fukušimi je ob obali postavljena jedrska elektrarna s šestimi vodno hlajenimi reaktorji. Prvi trije so ob nezgodi delovali, četrti je malo pred njo ugasnil, peti in šesti pa ob dogodku nista delovala. Ob potresu so se reaktorji ustavili in

v glavnem ostali nepoškodovani. Pred cunamiji so bili zaščiteni le do višine 10 metrov, 15-metrski cunami pa je povzročil veliko katastrofo. Blatni morski val je prekril reaktorske stavbe, uničil električne napeljave, zalil turbine in črpalke. Medtem, ko so avtomatske naprave ob potresu ugasnile vse delujoče reaktorje, je zaradi cunamija odpovedalo hlajenje. To pa je bilo usodno.

Pri odpovedi hlajenja je največji problem taljenje jedrske sredice in posledično nastanek pokalnega plina, katerega eksplozija ja za reaktorske tehnologe največja grožnja. Ponovim še, da upravljavci izrabljeno gorivo po zamenjavi z novim za nekaj časa pogosto zadržijo ob reaktorju v posebnih komorah. Seveda morajo poskrbeti za ustrezno hlajenje. Ob zadnji japonski katastrofi je nekaj eksplozij povzročilo prav iztrošeno gorivo, ko hladilni sistem ni deloval.

Do eksplozije v reaktorjih 1 in 3, ki je poškodovala tudi reaktor 2 in povzročila požar v reaktorju 4, je prišlo že naslednji dan po potresu. Pri tem so se radioaktivne snovi razširile v okolje in oblasti so iz bojazni pred nepredvidenimi dogodki izselile prebivalstvo v radiju 20 km. V severozahodni smeri od Fukušime so ljudi izselili celo do oddaljenosti 40 km. Tako je celotno število izseljenih oseb doseglo 100.000. Pod kontrolo pa bodo imeli površino, nekaj večjo od polovice Slovenije.

Primerjava s Černobilom

Nuklearni katastrofi v Fukušimi so glede na jakost pripisali približno enako stopnjo kot Černobilu. Vendar je bilo opustošenje z radioaktivnimi izotopi v Černobilu večje. V Fukušimi pa je bil zaradi večjega števila prizadetih reaktorjev celoten dogodek veliko zahtevnejši in potencialno nevarnejši. Kljub vsemu sevanje ni povzročilo smrtnih žrtev. Vendar so nekateri redni in priložnostni delavci prejeli razmeroma visoke doze radioaktivnega sevanja (do 250 milisivertov - mSv), kar je polovica kratkotrajne maksimalno dovoljene doze za delavce, ki »sodelujejo pri posegih, pomembnih za ohranitev življenj«.

Za okoliške prebivalce je ocenjena jakost doze v prvem letu po nesreči manj kot 30 mSv na leto, torej približno desetkrat več od naravnega ozadja (ocena je dobljena na osnovi meritev francoske agencije IRSN približno en mesec po nesreči). Normalno naravno ozadje je 2 do 3 mSv na leto, ponekod pa doseže celo vrednost 50 mSv na leto. Vlada je pripravljena mestnim oblastem finančno podpreti postopke za znižanje jakosti doze do avgusta 2013 na okrog 10 mSv na leto. Poškodovano elektrarno v Fukušimi pa bodo ukinili.

(Dr. France Cvelbar, eksperimentalni jedrski fizik, Ljubljana)

Mitja Rosina

HIGGSOV BOZON

Z njegovim odkritjem je dopolnjen »standardni model narave«

Že od pamtiveka se je človek spraševal: od kod prihajam, kam grem, iz kakšnih delcev sem sestavljen, kakšne naravne ali nadnaravne sile jih vežejo in vodijo ... Že stari Grki so ugibali, ali je snov zvezna (gladka) ali je sestavljena iz množice drobcenih atomov (Demokrit). Takrat so samo ugibali in razmišljali, v XVIII. stoletju pa so imeli »atomisti« že posredne namige iz raznih merjenj. Naši pradedje so snov razstavili v molekule in atome, naši dedje so atom razdrli v jedro in elektrone, naši očetje so jedro razbili v nukleone (protone in nevtrone), naša generacija pa je nukleone razstavila v kvarke. Ali bodo naši otroci in vnuki razstavljali še naprej? Ko »igračo« razstaviš, jo moraš seveda spet sestaviti nazaj (prepletata se eksperiment in teorija!). Ali nam bo to uspelo? Zaenkrat sta vrhunca našega razumevanja narave tako imenovani »standardni model« osnovnih delcev in »standardni model« vesolja. Odkritje Higgsovega bozona ju bo temeljito podprlo in pokazalo pot za nadaljnje raziskave. Najbrž so ga pred kratkim že odkrili, čakamo le še potrditev!

Tabela osnovnih delcev –
fermionov – gradnikov snovi

kvarki		leptoni	
naboj=+2/3 ,	-1/3	0	-1
u=up	d=down	ν_e =elektronski nevtrino	e^- =elektron
c=charm	s=strange	ν_μ =mionski nevtrino	μ^- =mion
t=top	b=bottom	ν_τ =tauonski nevtrino	τ^- =tauon

Pa sezidajmo naše vesolje. Gradniki in občasni igralci so nanizani v tabeli. Poleg njih občasno nastanejo tudi njihovi antidelci, ki imajo enako maso, toda obraten naboj. Po tri kvarke skupaj veže v nukleone tako imenovana *močna jedrska sila*, ki jo že kar dobro razumemo. Zakaj veže ravno tri kvarke, saj so to *fermioni* -delci, ki ne morejo hkrati bivati v istem stanju? Torej se še po nečem

razlikujejo, ne le po orientaciji svoje »vrtavke« (gor-dol). Te skrivnostne lastnosti (»kvantnega števila«) ne poznamo v vsakdanji naravi. Zato ni imela imena, ko so jo odkrili. Pa so jo po analogiji s trobarvnim gledanjem poimenovali *barva*. Najprej za šalo, potem pa se je ime prijelo. Rečemo, da je v vsakem protonu en kvark »rdeč«, en »zelen« in en »moder«. Vedo o močni jedrski sili pa so poimenovali *kromodinamika* – gibanje zaradi »barvnih sil«. Barvne silnice se v protonu ali nevtronu skoraj zaključijo, le malo jih štrli ven do sosednjega nukleona. Ta preostala jedrska sila potem veže protone in nevtrone v atomska jedra. Najlažje je vodikovo – en sam proton, najtežje stabilno pa je bizmut s 83 protoni in 126 nevtroni, težja jedra razpadajo.

Naslednja po jakosti je *elektromagnetna sila*, ki odbija ali veže električno nabite delce. Protoni v jedru so vsi pozitivni in jih odbija, vendar prevlada močnejša jedrska sila, ki je privlačna. Pač pa veže elektromagnetna sila jedra in elektrone, saj imajo obraten predznak naboja. Tako nastanejo atomi, molekule, velemolekule (npr. proteini), tekočine, kristali ... Šibka jedrska sila je na majhnih razdaljah približno enako močna kot elektromagnetna, a ima tako kratek doseg, da ne more ničesar vezati. Vendar je nadvse pomembna, saj edina zna spremeniti proton v nevtron ali obratno ter s tem povzroča radioaktivnost (razpade beta) in fuzijo (tako kuri Sonce in nas greje!)

Elektromagnetno in *šibko jedrsko silo* poznamo že dokaj natančno. Nekatere lastnosti znamo meriti in izračunati celo na deset decimalk natančno, mnoge pa na nekaj promilov natančno. Fiziki so vse izkušnje in hipoteze povezali v *standardni model osnovnih delcev*, ki odlično deluje. Močno silo posredujejo *gluoni*, elektromagnetno *fotoni*, šibko pa *šibki bozoni* W^+ , W^- in Z^0 . Kratek doseg šibke sile razložimo z veliko maso šibkih bozonov, zaradi katere pri posredovanju sile ne pridejo daleč, medtem ko imajo gluoni in fotoni maso nič. šibki bozon W tehta približno kot 86 protonov ali atom rubidija ali stroncija, Z pa kot 98 protonov ali atom tehnecija.

Delovanje sil na daljavo lahko pravzaprav izrazimo na dva načina, kot polje sil ali kot preskakovanje delcev – nosilcev polja. Elektromagnetno polje kot posrednika sil sta prvič vpeljala Michael Faraday in James Clerk Maxwell že v XIX. stoletju in ga dobro poznamo tudi v vsakdanjem svetu. Predstavljamo si ga kot učinkovito polnilo v sicer praznem prostoru. Kvantna mehanika XX. stoletja pa je pokazala, da je opis s poljem enakovreden opisu z izmenjavo delcev (»kurirjev«).

Če je polje močnejše, je na istem mestu pač večje število takih delcev – kvantov polja. Delce, ki jih je lahko več na istem mestu v istem stanju, imenujemo *bozone* v čast indijskemu fiziku Satyendru Nathu Boseju, ki je skupaj z Albertom Einsteinom obdelal tako imenovano Bose-Einsteinovo statistiko. Tudi v našem vsakda-

njem svetu se atomi helija ali pari elektronov obnašajo kot bozoni in se lahko pri nizkih temperaturah vsi sesedejo v najnižje kvantno stanje. Temu rečemo Bose-Einsteinova kondenzacija, ki vodi do supraprevodnosti in supratekočnosti. Danes so moderni razni zanimivi atomski poskusi z Bose-Einsteinovo kondenzacijo pri nizkih temperaturah. Po drugi strani pa imenujemo kvarke in leptone, ki smejo biti le po eden na istem mestu v istem stanju, *fermione* in sicer v čast italijanskemu fiziku Enricu Fermiju. Ta lastnost fermionov omogoča trdnost običajne snovi, saj bi se sicer vsi vdrli v središče Zemlje.

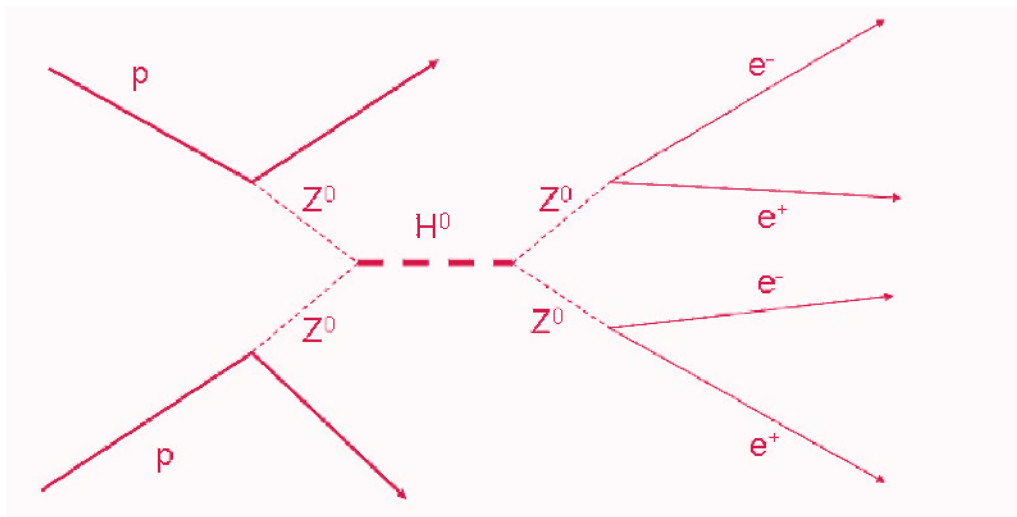
Pri opisu narave s kvarki, leptoni ter močnim, elektromagnetnim in šibkim poljem pa je prišlo do hude težave. Kvantna teorija polja, ki so jo izpeljali, je zelo elegantna in simetrična, a velja le za brezmasne delce. Kvarke, leptone in šibke bozoni pa imajo maso različno od nič in pokvari enostavno teorijo – prvi približek pri računanju energij in verjetnosti za procese je kar dober, bolj ko pa popravljaš približke, huje je. Potrebno je bilo zdravilo. Šest fizikov (François Englert z Robertom Broutom, Peter Higgs ter Gerald Guralnik s Carlom Hagenom in Thomasom Kibblom) je leta 1964 neodvisno pogruntalo mehanizem, danes znan kot Higgsov mehanizem. Delci kot taki imajo maso nič, toda njihovo vztrajnost in težo jim prinese sklopitev z nekim univerzalnim poljem – Higgsovim poljem, ki napolnjuje ves vakuum in ga vlečejo s seboj. Vakuum torej ni prazen prostor, napolnjen je s Higgsovim poljem. Neka še neraziskana sila spontano zlomi simetrijo vakuuma, v katerem bi pričakovali, da so vsa polja v osnovnem stanju torej neopazna. Higgsovo polje pa delci občutijo kot maso. Če Higgsovo polje vzbudimo, nastane kvant polja – Higgsov bozon. Zaradi velike mase (ki jo je podelil sam sebi) zelo hitro razpade, v bilijoninki bilijoninke sekunde, in ga lahko zaznamo samo posredno, iz razpadnih produktov.

Steven Weinberg in Abdus Salam sta leta 1967 uporabila Higgsov mehanizem za enoten, simetričen opis elektromagnetne in šibke sile, Gerard 't Hooft in Martinus Veltman pa sta konsistentnost teorije vseh treh sil strogo dokazala. Vsi štirje so dobili Nobelovo nagrado, Higgs pa še čaka. Teorijo danes imenujemo *standardni model osnovnih delcev*. Šest kvarkov, šest leptonov (glej tabelo) ter gluon, foton in šibki bozoni so že znani in dokaj točno izmerjeni. Do nedavnega je manjkal le še Higgsov bozon kot krona standardnega modela. Vse kaže, da so ga končno odkrili z maso enako 133 masam protona (ali masi atoma cezija). No, saj to ni tako grozno, saj je samo nekoliko težji od šibkih bozonov in lažji od najtežjega kvarka $t(top)$, ki tehta kot 184 protonov (ali atom wolframa). Ko so v Evropskem centru za fiziko delcev CERN (*Centre européen des recherches nucléaires*) v Ženevi zbrali dovolj podatkov, so 4. julija 2012 objavili, da so odkrili nov delec z navedeno maso, katerega lastnosti so v skladu s Higgsovim

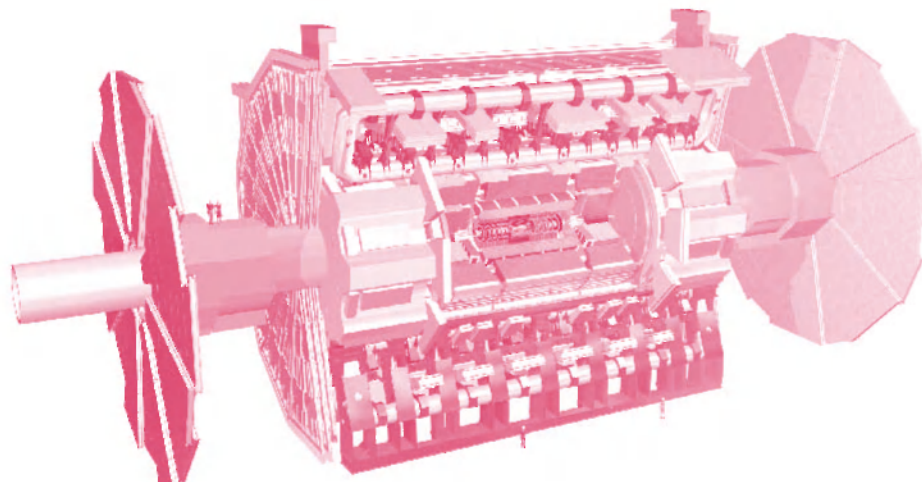
bozonom iz standardnega modela. Bili so pa previdni, niso trdili, da je to res že težko pričakovani Higgsov bozon. Najbrž je, lahko pa bi bilo kaj drugega nepričakovanega, počakajmo še malo na dodatne potrditve.

Sedaj pa opišimo znameniti eksperiment. Za »sintezo« Higgsovega bozona je potrebna energija $mc^2 = 125 \text{ GeV}$, to je energija, kakršna bi se sprostila pri trku dveh protonov, ki sta se vsak pospešila v električnem polju 62,5 milijard voltov. Na velikem hadronskem trkalniku LHC (*Large Hadron Collider*) v CERN pa so ju morali pospešiti kar s 3500–4000 milijardami voltov (vsakega na energijo 3500–4000 GeV), da so dobili dovolj dogodkov. Zakaj tolikšna potrata? Prvič, pri trku sodeluje mnogo kvarkov in gluonov in je za sintezo odgovorni delež energije majhen. Drugič, Higgsov bozon ljubi težke delce in nastane najlaže s posredovanjem šibkih bozonov ali top kvarka. Tretjič, poleg Higgsovega bozona nastane ogromna množica drugih delcev in je izplen dober šele pri višjih energijah.

Ko ga narediš, ga moraš seveda tudi zaznati in dokazati. Ker živi le kratek čas, zaznamo le njegove razpadne produkte, seštejemo njihove energije, pa ga imamo! Večina dogodkov je seveda sama šara, ker pa so nezanimivi dogodki porazdeljeni po vseh energijah, pogleda iz diagrama pri pravi energiji ozek vrh – resonanca – kot signal Higgsovih bozonov. Enega od mnogih možnih procesov za sintezo in detekcijo Higgsovega bozona vidimo na sliki 1. Takemu grafu pravimo Feynmanov graf; laikom nazorno ponazori potek dogodkov, fizikom pa hkrati pomeni simbolično zapisano matematično formulo za izračun verjetnosti takega procesa.

Kako si fizik predstavlja nastanek in razpad Higgsovega bozona H^0 , p je proton, e^- je elektron, e^+ je pozitron, Z^0 pa so šibki bozoni.

Za lov na Higgsov bozon so zgradili dva ogromna detektorja, CMS (*Compact Muon Solenoid*) in ATLAS, ki je prikazan na sliki 2 (še več slik in razlag se najde na <http://www.atlas.ch/photos/>). Velik je 25 x 25 x 46 metrov in tehta 7000 ton (več kot Eiffelov stolp). Pravijo mu »katedrala moderne fizike«, in res po velikosti ustreza tlorisu ljubljanske Stolnice, le nekaj nižji je. Stoji v dvorani globoko pod zemljo, blizu Ženeve, nad njim pa se pasejo krave.

Električni tok v navojih na površini valja ustvarja močno magnetno polje, ki krivi poti nastalih delcev in s tem pomaga pri določanju njihovih energij in predznaka njihovega naboja. Detektor je simetričen tudi v smeri levo -desno, saj trčita protona simetrično in tudi nastali delci letijo v obe smeri. Plošči na skrajni levi in desni zaznavata mione, masivnejše sorodnike elektrona, ki so najprodrnejši. V osrednjem valju pa je tako imenovani *elektromagnetni kalorimeter*, ogromna množica svinčnih elektrod, debelih 1,5 mm, s tekočim argonom v presledkih. Nabiti delci in fotoni sprožijo celo prho novih parov elektron-pozitron, ti pa povzročijo tokovne sunke, ki jih zaznajo senzorji. *Elektromagnetni kalorimeter* zazna predvsem skupno energijo elektronov, pozitronov in fotonov. Okrog njega pa je *hadronski kalorimeter*, ki zazna cele curke hadronov. (*hadron* je skupno ime za vezane gruče kvarkov: vezan par kvark - antikvark imenujemo mezon, vezano trojico kvarkov pa barion. Barioni so npr. proton, nevtron itd.)

Po mnogih letih priprav, po razočaranju leta 2009, ko je zaradi premočnega napajalnega toka za magnetne v LHC propadlo nekaj magnetov, po neverjetno natančni izdelavi naprav v trkalniku in detektorjih, po mnogih prečutih nočeh ob

poskusnih meritvah je 3000 sodelavcev detektorja ATLAS in CMS doživelo triumf. Ujeli so ga, Higgsov bozon. Res sta veličastna tolikšna usklajenost sodelavcev in tolikšno navdušenje nad spoznavanjem narave. Kaj zmore človeški razum, ko išče »najglobljo resnico«!

Kakšno korist pa bo imelo človeštvo od te investicije? Velik razvoj tehnologije in računalništva, ki je bil potreben za te meritve, se bo poznal marsikje. Marsikatero inovacijo ne bi nikoli izumili po naročilu, potrebna je velika koncentracija možganov in navdušenja. Kar pomislimo, kaj ima človeštvo od odkrivanja zakonov elektromagnetizma. Najprej so napravili elektrostatske igrače in naelektrili jantarjeve palice z lisičjim repom, ali pa delali poskuse z žabjimi kraki. In kaj vse imamo danes, brez elektrike še živeti ne bi več znali! Pravzaprav vso našo snov držijo skupaj električne sile. Še očitnejši pa je prispevek h kulturi, razširil se nam je pogled na svet. Nismo samo iz elektronov, tudi iz kvarkov smo, in bredemo po Higgsovem polju.

Ali smo z odkritjem Higgsovega bozona prišli do dna vse modrosti o naravi? Standardni model je odprl toliko novih ugank, kolikor je starih rešil (kot zmaj, ki mu odsekaš eno od glav, pa zraste nova). Zakaj imajo delci take mase in ne drugačne? Zakaj so nevtrini tako lahki in kvarki iz tretje družine tako težki? Zakaj imamo tri družine po dva kvarka in dva leptona? Morda jih je še več? Zakaj imamo v vesolju več snovi kot antisnovi? Kaj je temna snov, ki napolnjuje galaksije in okolico in je petkrat toliko kot vidne snovi? Kako naj poročimo kvantno teorijo z Einsteinovo gravitacijo (»ženin« in »nevesta« sta komaj dovzetna za to). K sreči so še pomembna odprta vprašanja in jih je zelo veliko ostalo za naše otroke in vnuke.

(Prof. dr. Mitja Rosina, teoretski jedrski fizik, Ljubljana)

Pavle Košorok

SVIT REŠUJE ŽIVLJENJE

Ste že kdaj krvaveli iz črevesa?

Dokler smo zdravi, se za svoje zdravje po navadi premalo potrudimo. Prej ali slej pa nas bo doletela tudi kaka bolezen. Velikokrat so to okužbe, zlasti virusne okužbe dihal, ki nas sicer lahko precej prizadenejo, vendar po ozdravitvi kakih večjih posledic ne čutimo. Včasih so kake bolezni bolj ali manj nadležne, so pa lahko spremljevalke skozi vse življenje. Zaradi njih smo lahko v svojih aktivnostih do neke mere omejeni, še vedno pa lahko živimo razmeroma zadovoljno življenje.

Teže je takrat, kadar nas doleti bolezen, ki nas lahko močno prizadene. Včasih so za zdravljenje potrebni tudi operacija, ležanje v bolnici, rehabilitacija. Lahko smo veseli, da taka možnost obstaja, da imamo v Sloveniji dobre bolnišnice in sposobne zdravnike, ki lahko pomagajo. Ljudje smo pač takšni! Posebej, če nas doleti kaka resna bolezen, pogosto »tiščimo glavo v pesek« in čakamo, nemara celo predolgo, kar lahko postane usodno.

Bolezni, ki so pogoste, velikokrat kar spremljevalke našega življenja skozi dolgo obdobje, so povezane s prebavo, odvajanjem blata – s širokim črevesom, danko in zadnjikom. Največkrat je prvi znak, da je lahko kaj narobe, krvavitev na črevo, včasih je težava zaprtje, drugič uhajanje blata. Najbolj previdni pa moramo biti takrat, kadar obstaja sum, da gre za rakavo obolenje širokega črevesa in danke. Rak širokega črevesa in danke namreč postaja vodilna vrsta raka pri nas.

Krvavitev na blato

Zelo pogosto se opaža krvavitev na blato, na kar se različni ljudje zelo različno odzovejo. Nekatere prestraši in se podajo na vsemogoče preiskave, ki naj jih prepričajo, da niso neozdravljivo bolni. Spet drugi pričnejo živeti v strahu in včasih nerazumljivo dolgo odlašajo s pregledom, ki naj razjasni vzrok krvavitve.

Nekateri pa vzamejo to kot nepomembno, posebno takrat, kadar jih ob tem še nič ne boli. Morda se včasih celo zdravijo sami; večinoma po nasvetih »izkušenih«

znancev ali pa si v lekarni nabavijo »zdravila za hemoroide«. Celotno zdravniki včasih tej krvavitvi ne namenijo dovolj pozornosti in zgodi se, da tudi v splošni ordinaciji bolnik včasih celo brez pregleda dobi recept za mazilo ali svečke za hemoroide.

Krvavitve in bolečine pri odvajanju

Takšno stanje je dokaj pogosto in v resnici tudi najlaže ozdravljivo. Vzrok je najpogosteje razpoka (fisura) sluznice zadnjika. Praviloma nastane pri bolnikih, ki imajo trdo stolicu in poredko odvajajo. Ko pa vendarle morajo na stran, iztisnejo vsaj v začetku trdo, zasušeno blato, pogosto tudi v keplicah. Ob napenjanju sluznica počni. Sluznica pa se lahko rani tudi ob nočnem naganjanju na blato (driski).

Krvavitev je pri fisuri sveža, ponavadi kot pas krvi vrh blata, bolniki pa navajajo tudi kri na papirju, ko se po odvajanju obrišejo. Do bolečine pri fisuri pride praviloma že med samim odvajanjem. Bolniki opisujejo, kot da bi jih rezal z nožem. Ostra bolečina zelo pogosto traja še razmeroma dolgo časa po odvajanju. Redko, pa vendarle mogoče, je, da bolnik tudi ob razpoki nima večjih bolečin.

Pri pregledu se običajno odkrije poudarjena kožna guba v zadnjiku, ki jo bolniki ocenjujejo kot »povečan hemoroidni vozlič.« Po navadi je pri iztipanju črevesa predvsem pri sveži razpoki bolečina zelo izrazita. Prihaja dobesedno do krča mišice zapiralke, tako da v takem primeru preiskave sploh ne nadaljujemo.

Drugi, razmeroma pogost vzrok bolečin je nenadna oteklina ob izhodu črevesa. Večinoma gre za ostro omejeno okroglasto oteklino, ki nastane zaradi tromboze – strditve krvi – v enem od zunanjih vozlov. V začetku sta samo oteklina in bolečina, ki bolniku otežkočata tako hojo kot sedenje. Najbolje je, da z majhno operacijo odstranimo strdke. Če je ne opravimo, po večdnevni težavi takšna bulica lahko počni, izločijo se krvni strdki, ki se še dalj časa čistijo kot stara krvavitve. Bolečina počasi ponehuje. Lahko pa se tromboza umiri, zabrazgotini, ob zadnjiku ostane kožna guba. Takšna tromboza je sicer neprijeten zaplet, ni pa nevarna kot npr. globoka venska tromboza spodnjih okončin.

Ostala stanja, kjer se bolečina pojavlja ob odvajanju, so redkejša.

Krvavenje brez bolečin pri odvajanju

Takšno krvavitev praviloma povzročajo hemoroidi. Ker pa se za takšno krvavitvijo skrivajo lahko tudi resnejše bolezni, je pravilo, naj se vsaka krvavitev temeljito razišče. Če bomo odkrili samo t.i. zlato žilo, bo spanje dvakrat mirno – za bolnika in zdravnika. Če bomo pri pregledu našli vnetje, bomo predpisali ustrezna zdravila.

Nenadna ponavljajoča se krvavitve na blatu pri osebi, ki ima več kot štirideset let, je resen znak. Kar v 20 odstotkih pomeni novotvorbo, na srečo večinoma pred-

stopnjo rakave bolezni – polip (adenom). Manjše polipe, ki so v večini, preprosto odžgemo že med samo preiskavo. Zelo redko zahtevajo veliki polipi tudi operacijo. Uporabimo različne instrumente, odvisno od tega, kako globoko v črevesu rastejo spremembe. Z upogljivim optičnim instrumentom – koloskopom lahko pregledamo celotno široko črevo.

Pravi smisel vseh zahtevnih preiskav širokega črevesa je v tem, da pri bolniku, ki krvavi, pravočasno odkrijemo rakavo bolezen. Ti bolniki se žal nič bolj ne opazujejo in ne prihajajo k zdravniku nič prej, kot so to delali pred pol stoletja. Ocenjujemo, da se za pregled odločajo v povprečju s polletno zamudo, čeprav jih je kri v izločkih večinoma že prej opozarjala, da se pripravlja nekaj resnega. Pomembno je, da rakavo obolenje odkrijemo čim prej in ga čim prej ustrezno zdravimo. Pravzaprav je sreča, da se v primerjavi z drugimi vrstami raka rak danke dokaj zgodaj pokaže. In pokaže se največkrat prav s krvavitvijo na blato, ki lahko preneha za krajši ali daljši čas. Včasih pa se rakavo obolenje danke lahko pokaže tudi kot nenadna sprememba v odvajanju (menjavanje zaprtja in drisk). Prav za zgodnje odkrivanje takšnih sprememb je uveden državni program Svit.

Hemoroidi (zlata žila) so bolezen, ki si jo ljudje najpogosteje zdravijo sami, običajno na neustrezen način. K zdravniku gredo neradi, ker se jim zdi preiskava zoprna, injekcije boleče, operacija pa sploh nekaj groznega. Kot nalašč je na trgu na pretek pripravkov za zdravljenje zlate žile, od mazil in tekočih razkužil do blažilnih svečk in obetajočih čajev. Žal moramo reči, da zdravljenje na pamet bolj škoduje kot pomaga.

Hemoroidi so žilni vozli v zadnjem delu črevesa. Primerjali bi jih lahko s krčnimi žilami na nogah. V obeh primerih obstaja določena dedna nagnjenost, pri hemoroidih pa k nastanku in poslabševanju bistveno pripomore tudi zaprtje – obstipacija. Trdo blato pritiska povečane vozle proti zadnjični odprtini na enak način, kot iztiskamo vrečko majoneze. Na koncu kri udari iz črevesa. Iz nadražene in počene žile še nekaj časa kaplja sveža kri.

Bolniki opisujejo obilno krvavitev in močno obarvano toaletno školjko, kar jih prestraši. Vendar lahko mirno rečemo, da iz hemoroidov ni še nihče izkrvavel. Res pa je, da ob dolgotrajni krvavitvi vendarle lahko včasih pride do slabokrvnosti. Hemoroidi sčasoma »zorijo«. Če ne pazimo in se ne zdravimo pravilno, se notranji žilni vozli vedno bolj raztegujejo. Pričenjajo izstopati. Takrat je potrebno resnejše kirurško zdravljenje. Vendar naj o tem odloči izkušen zdravnik.

V ostalih primerih, predvsem če gre za krvavitev globlje iz debelega črevesa, krvavitev ni vedno tako izrazita. Prav tako ni nujno, da bi bolnik krvavel stalno. Kri je lahko pomešana z blatom. Včasih je pomešana s sluzjo. Morda je kdaj tudi že delno razpadla, tako da je niti ne prepoznamo več kot kri. S preprosto »prei-

skavo blata na kri« poskušamo ugotoviti, ali gre za takšno skrito krvavitev. Vendar ta preiskava ni povsem specifična in tudi če je izvid pozitiven, še ne pomeni, da gre za novotvorbo. V takšnih primerih svetujemo koloskopijo.

Včasih nekateri bolniki, predvsem ob obilnejši krvavitvi, posebej še, če so imeli težave z želodcem, mislijo, da krvavijo iz želodčne razjede. Krvavitev iz takšne rane je povsem drugačna – bolnik odvaja velike količine črnkastega blata. Pojavljajo pa so še drugi resni znaki nenadne notranje krvavitve. Nekateri bolniki s cirozo jeter lahko krvavijo tudi iz hemoroidov. Ta venski pletež je ena od stranskih poti za vračanje krvi v srce, kadar je pretok krvi skozi jetra zaradi ciroze oviran. Neredko prihajajo na pregled bolniki, ki zaradi srčnih ali žilnih bolezni jemljejo sredstva proti strjevanju krvi – antikoagulantno terapijo. Zaradi teh zdravil se kri slabše strjuje, zato že ob drobnih poškodbah v zadnjiku pride do krvavitve, ki bi jih sicer niti ne opazili.

Ukrepanje

Krvavitev na blato je eden od znakov, ki nas opozori, da je nekaj narobe. Opozorilo vzemimo zares, zdravniku pa prepustimo, da bo ugotovil, kako hudo narobe je v resnici. Šele ko bo natančno postavil diagnozo, je čas za ciljno zdravljenje. Zato vzemimo krvavitev kot opozorilo. Nikoli pa se ne zdravimo »na pamet«!

Imejmo pred očmi nekaj koristnih izhodišč:

- brez panike ob krvavitvi: večina krvavitvev ni nevarnih;
- vsako krvavitev moramo čim prej razjasniti;
- v vsakem primeru lahko kako pomagamo.

Svit, Državni program presejanja in zgodnjega odkrivanja predrakavih sprememb in raka na debelem črevesu in danki, rešuje življenje

Že nekaj let imamo v Sloveniji tudi državni program zgodnjega odkrivanja raka širokega črevesa in danke. Poudarjam, naj ga bolniki vzamejo zares in na njegov poziv vsekakor odgovorijo. Kot opažam v praksi, se namreč marsikdo tega »zastonskega darila« ne zaveda dovolj, poziv zavrže in velikokrat se je že zgodilo, da je bilo prenekaterim hudo žal, ker niso opravili preprostih preiskav, kakršne bi jih že zdavnaj pripeljale do ustreznega zdravljenja, ki bi bilo na začetku seveda veliko bolj uspešno. Državni program Svit je namenjen moškim in ženskam, stari od 50 do 69 let.

Ko boste povabljeni v program, je vsekakor modro, da na povabilo odgovorite in se vključite v program. Program Svit omogoča odkrivanje prikritih krvavitvev v blatu in po potrebi še natančnejšo preiskavo črevesa, ki pojasni vzrok prikrite krvavitve in načrtuje takojšnje učinkovito zdravljenje odkritih bolezenskih sprememb.

Program Svit lahko na leto reši življenje najmanj 200 prebivalcem Slovenije, mnogim pa prihrani veliko trpljenja, ki ga povzroči zahrbtna bolezen. Zaradi pravočasne odstranitve polipov v debelem črevesu in danki bo vsako leto v Sloveniji vsaj 300 obolelih za to obliko raka manj. Uspeh Programa Svit je odvisen od vključitve čim večjega števila povabljenih v program in njihovega aktivnega sodelovanja.

Rak na debelem črevesu in danki

Rak na debelem črevesu in danki je zahrbtnen tihi morilec prebivalcev Slovenije, saj več kot 1200 ljudi vsako leto zbolijo za to obliko raka, približno 700 pa jih zaradi te bolezni umre. Mnogi, ki imajo zgodnjo obliko te bolezni, se je sploh ne zavedajo, ker se bolezen dolgo razvija brez očitnih bolezenskih znakov. Pogosto zbolevalo moški in ženske, stari več kot 50 let, zbolijo pa lahko tudi mlajši. Rak na debelem črevesu in danki se večinoma razvije iz predrakavih sprememb na steni črevesa – polipov.

Če polipe odkrijemo in jih pravočasno odstranimo, lahko to obliko raka preprečimo. Če rakave spremembe odkrijemo dovolj zgodaj, je zdravljenje lahko zelo uspešno, bolniku pa ohranimo ne le življenje, ampak tudi kakovost življenja. Človek ima lahko raka na debelem črevesu ali danki več let, preden se pojavijo resne zdravstvene težave – takrat pa je za učinkovito zdravljenje lahko že prepozno. Program Svit omogoča, da to obliko raka odkrijemo dovolj zgodaj tudi pri ljudeh, ki še nimajo očitnih zdravstvenih težav.

Tveganje, da kdo zbolijo za rakom na debelem črevesu ali danki, povečuje nezdrav življenjski slog (premalo gibanja, debelost, nezdrava prehrana s premalo vlaknin, sadja in zelenjave, uživanje alkohola in kajenje). Verjetnost, da se razvije rak na debelem črevesu ali danki, je večja pri tistih posameznikih, katerih ožji krvni sorodniki so že zboleli za to boleznijo, in pri ljudeh s kronično vnetno boleznijo črevesa.

Svit lahko reši življenje tudi vam. Zato se vključite v program in k temu spodbudite še svoje bližnje. Če bi radi izvedeli več o preprečevanju in zgodnjem odkrivanju raka na debelem črevesu in danki ter o Programu Svit, si lahko ogledate spletno stran www.program-svit.si

Presejalni programi katerekoli vrste (Dora, Zora, Svit) so vsi uvedeni zato, da bi morebitno bolezen prehiteli ali odkrili v zgodnjem obdobju razvoja. Kadar je potrebna temeljita preiskava, predlagamo bolniku koloskopijo (pregled celotnega širokega črevesa z gibljivim instrumentom). Preiskava je koristna zato, ker si z njo zares temeljito ogledamo celotno široko črevo, obenem ugotavljamo spremembe in lahko tudi ukrepamo. Najdemo lahko vnetne spremembe (ulcerozni kolitis, Crohnova

bolezen), pogosto pa tudi divertikle (izbokline) širokega črevesa. Včasih odkrijemo črevesne polipe, ki jih vedno odstranjujemo in tudi tkivo pregledamo. Zelo redko – pa vendarle – najdemo tudi rakave spremembe, vendar smo vedno zelo zadovoljni, kadar je sprememba še zelo majhna in je uspeh operacije ponavadi zelo dober.

Preiskave širokega črevesa in danke

Bolnika običajno pregledujemo tako, da leži na preiskovalni mizi skrčen na levem boku. Le redki še pregledujejo v položaju, ko bolnik sloni na komolcih in kolenih. Ta položaj je sicer pripravnejši za zdravnika, obenem pa je neprijeten in ponižujoč za bolnika. Ogled in iztipanje s prstom sta osnovni preiskavi, ki jih v nobenem primeru ne smemo izpustiti.

Proktoskopija je pregled zadnjika s kratkim cevničnim kukalom. Z njim si ogledamo analni kanal in končni del danke. Omogoča tudi nekaj preprostih posegov, kot sta sklerozacija in podvezava notranjih hemoroidov z elastično ligaturo.

Rektoskopija je pregled danke s togim cevčastim instrumentom in je najbolj običajna instrumentalna preiskava v proktologiji. Z instrumentom dosežemo globino 25 - 30 cm. Ocenjujemo stanje sluznice, sledove krvavitve in morebitne polipe ali rakasto raščo ter obolenja samega zadnjika. S preiskavo lahko nadziramo zdravljenje.

Koloskopija je pregled celotnega debelega črevesa z upogljivim instrumentom in je nujna vselej, kadar sumimo na bolezenske spremembe višje v črevesu, ki jih z osnovnimi preiskavami nismo mogli odkriti. S koloskopom lahko dosežemo in pregledamo še končni del tankega črevesa. Lahko odžgemo ali požgemo polipe, naredimo biopsijo sluznice, kontroliramo stanje po operaciji. Zasledujemo pojavljanje morebitnih novih polipov.

Pri ultrazvočnem pregledu danke si s posebno sondo ogledamo spremembe v steni črevesa. S pregledom lahko natančno ocenimo morebitne raztrganine mišice zapiralke, ki lahko nastanejo pri porodu, po drugih poškodbah ali po kirurških posegih. To je posebno važno tudi pri kompliciranih fistulah, odločilno pa predvsem pri zelo nizko ležečih začetnih oblikah raka na danki, kjer se včasih odločamo ali za lokalno izrezanje procesa ali amputacijo zadnjika.

Elektromiografija je pregled, pri katerem moramo ob uhajanju blata natančno ugotoviti stanje oživčenja mišic presredka in mišic zapiralk zadnjega dela črevesa. Ta preiskava je potrebna, zlasti kadar se odločamo, ali naj bolniku predpišemo osebni stimulator (baterijski spodbujevalnik mišice zapiralke). Z nevrofiziološkimi preiskavami lahko ugotovimo tudi spremembe v prevodnosti pudendalnega živca (PNTML). Preiskava je potrebna pri sumu na utesnitev živca v pudendalnem kanalu.

Na podlagi preiskave, imenovane manometrija, lahko pri uhajanju blata in kroničnem zaprtju dobimo koristne podatke. Meritve pritiskov v danki pokažejo, kakšna je funkcionalna sposobnost zadnjega dela črevesa. Z rektalnim balonom, ki ga polnimo z vodo, lahko beležimo odzivnost danke in zadnjika. Ljudje se različno odzivamo glede na količino vsebine, ki se pojavi v danki. Pri nekom bo črevo vzdraženo že pri zelo majhni količini vode v testnem balonu, bolniki, ki so zaprti, pa dražljaj začutijo zelo pozno.

Irigrafija je rentgenska preiskava celotnega debelega črevesa. Danes jo je v veliki meri nadomestila koloskopija, ki nudi tudi možnost manjših posegov (biopsije sluznice ali odžiganje polipov). Irigografija pa pride prav vsaj kot orientacijska preiskava pri starejših ali preplašenih bolnikih, ali včasih, ko je koloskopija neuspešna in vseeno želimo izvid o stanju preostalega črevesa.

Z razvojem tehnike je omogočen tudi pregled črevesa s kapsulo, ki pri prehodu skozi črevo dela posnetke črevesne stene in svetline črevesa. Preiskava je koristna, predvsem kadar želimo več podatkov o spremembah na tankem črevesu, ki je ostalim preiskovalnim metodam manj dostopno. Poudariti je treba, da to ni prva preiskava, ki bi jo bolniku svetovali. Prej naj opravi druge rutinske preiskave. Preiskava s kapsulo je dodatna pomoč, ki nam pomaga postaviti diagnozo.

CT (computertomography) je preiskava, ki z današnjo računalniško tehniko omogoča slikanje telesa ali telesnih organov po plasteh. Izkušen rentgenolog iz teh slik razbere spremembe, ki se pojavljajo na določenih organih. Preiskava je posebno važna takrat, kadar sumimo na zasevke rakave bolezni.

PET scan (positronemission tomography) omogoča trodimenzionalno sliko, ki strokovnjaku dodatno omogoča ugotavljanje bolezenskih sprememb.

MRI (magnetna resonanca) omogoča natančen prikaz sprememb v mehkih tkivih, posebno v parenhimskih organih (možgani, mišice, srce, jetra, rakasto tkivo).

Zaprtje in uhajanje blata

Velikokrat prihajajo na posvet ljudje, ki imajo težave z zaprtjem. Vprašanje ni preprosto, saj so razlogi za zaprtje različni. Potrebni so resen pogovor z bolnikom, pogosto tudi ustrezne preiskave in nasvet o odvajanju. Včasih je težava ravno nasprotna. Bolniki blata ne morejo zadržati. Tudi takrat lahko svetujemo in pomagamo. Napravimo ustrezne preiskave (analna manometrija, analni ultrazvok), ki pokažejo, kje je vzrok za popuščanje mišice zapiralke. Včasih je vzrok mogoče potrditi, npr. pri slabo zaraslih porodnih raztrganinah presredka ali pri bolnikih, ki se zdravijo zaradi sesedanje hrbtenice in izpadanja medvretenčne ploščice. Večkrat, predvsem v starosti, pa kljub preiskavam ne najdemo vzroka. Takrat re-

čemo, da gre za idiopatsko popuščanje, vzroka ne najdemo, oživčenje mišice zapiralke pa ni več zadostno.

Pri zaprtju se ljudje najpogosteje že v začetku odločijo za močna odvajala, kar je hudo narobe. Pametno je, da v začetku ne pretiravamo. Začnemo z dietno prehrano, kakršna vsebuje veliko vlaknin, in zaužijamo sredstva, ki blato mehčajo – donat, nerazgradljive sladkorje, ki delujejo ozmotsko. Tudi klistiranje je zelo priporočljivo, saj ga sam imenujem »aerobika za črevo«. Je najmanj škodljivo in najboljša telovadba za spodbujanje zadnjega dela črevesa. Huda odvajala pa so le za izjemne prilike.

Nekdaj je bila pogosta diagnoza *intestinum irritable* – nervozno črevo. Danes pa vemo, da se za takšnimi težavami lahko skriva preobčutljivost na določeno hrano (npr. celiakija) in tudi nezmožnost prebavljanja mlečnega sladkorja – laktozna intoleranca. Z ustreznimi preiskavami lahko ugotovimo vzrok in svetujemo ustrezno prehrano.

V zadnjem času je veliko govora o virusih, ki lahko povzročijo rakasto obolenje. Tak je virus humanega papiloma, ki so ga najprej raziskovali zaradi raka materničnega vratu, kasneje pa so ugotovili, da lahko povzroča tudi druge vrste raka (na spolovilu, danki, glasilkah) in tudi bradavičaste spremembe na spolovilu in okrog zadnjika, ki sicer niso rakaste, so pa lahko zelo nadležne.

Omeniti bi veljalo še posebno stanje, ki nastane po radikalni operaciji na črevesu – izpeljano črevo na trebuhu. Bolniki se takšnih operacij bojijo. Vendar je le tako temeljita operacija za bolnika možnost, da se bolezen zares v celoti odstrani. Danes je na razpolago dovolj sredstev za nego, dovolj izkušenih in izšolanih sester, ki pomagajo bolniku pri rehabilitaciji. Koristna so tudi društva bolnikov z izpeljanim črevesom, kjer si lahko vsak najde sogovornika, ki mu bo pomagal, da čim prej prične živeti čim bolj zdravo življenje.

Sklep

Med boleznimi prebavil zavzemajo bolezní širokega črevesa in danke pomembno mesto. Važno je, da se jih ne bojimo in da ob pravem času ukrepamo. Posebno pozorni moramo biti ob krvavitvah iz črevesa, ki nas opozarjajo, da je nekaj narobe. Ko bomo vzrok krvavitve razjasnili, se bomo lahko odločili za ustrezno zdravljenje.

(Doc. dr. Pavle Košorok, zdravnik koloproktolog, Medicinski center IATROS, Ljubljana)

Hrabroslav Lokošek

ZAVEZAN ŽIVLJENJU

Akad. Tone Pavček (1928–2011)

H koncu leta 2011 je po dolgi bolezni umrl pesnik, prevajalec in esejist akad. Tone Pavček. Prvi slovenski založbi je namenil nekaj svojih pesniških zbirk za odrasle in otroke ter posamezne eseje. Rad se je oglasil v založbinem uredništvu, ponavadi s kakšnim predlogom, kdaj tudi s kritično besedo, vedno pa z igrivim nasmehom.

Eden najpomembnejših in najbolj priljubljenih sodobnih slovenskih pesnikov, ob Cirilu Zlobcu, Janezu Menartu in Kajetanu Koviču soustvarjalec znamenite prelomne zbirke *Pesmi štirih*, se je rodil v Šentjuriju pri Novem mestu, 29. septembra 1928. V Ljubljani je končal gimnazijo. Kot najboljši matematik v razredu pa si na obžalovanje svojega razrednika ni izbral matematičnega študija, ampak je zašel na pravo – po lastnih besedah zato, ker se je med potjo proti medicinski fakulteti, kamor je bil namenjen, ravno pri tedanji pravni fakulteti nenadoma ulila ploha; ker pa pri sebi ni imel dežnika, je stopil kar tja – in tam tudi diplomiral. Značilna šegavost ga ni popustila vse do zadnjega in je bil s svojimi številnimi pesniškimi nastopi po šolah in ustanovah vsepovsod zaželen. Začel je kot novinar pri Ljudski pravici, nato bil urednik na RTV Ljubljana, vodil Slovensko mladinsko gledališče in nazadnje urejal knjige pri Cankarjevi založbi.

Kot pesnik je iz socialnega realizma hitro prešel v intimizem in se uveljavil s samosvojo pesniško govorico, najsibo lirično ali miselno, igrivo ali resnobno. Dotika se ključnih vprašanj človeškega življenja, tiplje v presežno, zazira pa se tudi v minulost, iz katere izhajamo. Njegova pesem je tako slavospev rodni dolenski pokrajini kakor tudi istrski, ki jo je, sin Šavrinke, posvojil. Morda pa je njegova poezija tudi zato tako splošno priljubljena, ker vseskozi razodeva voljo do življenja, uporno in zmagovito preseganje zaznamovanosti s hudim trpljenjem. Njegov pesniški jezik s pogostimi besednimi igrami zaznamuje zvočnost, ponekod skoraj spevnost, tako v pesmih za odrasle kot za mlade.

V svojih esejih vrta v usojenost človekovega bivanja z reminiscencami na ra-

znotere življenjske izkušnje, zanimiva srečanja in doživetja. O tem priča že skupen naslov več njegovih esejističnih knjig – *Čas duše, čas telesa*. Ujetost v prostor in čas ter ob tem iskanje različnih izhodov, so pomenljiva značilnost teh del.

Tone Pavček se je uveljavil tudi kot eden pomembnejših slovenskih prevajalcev. Poleg nekaj hrvaških je prepesnil predvsem številne ruske pesnike. Z Anno Ahmatovo se je celo osebno poznal. Zanimanje za rusko poezijo dvajsetega stoletja in vživljanje vanjo je bogatilo tudi njegovo izvirno poezijo. Slovel je po tem, da je znal na pamet marsikatero pesem pomembnejših pesnikov, prav tako seveda kako svojo.

Tone Pavček je bil docela samosvoj umetnik, nepotvorjen ustvarjalec in polnokrven mož. Blaga upornost, ki se je je navzel že v Marijanišču, se je okrepila v neomajnost, zlasti ko je šlo za načelna vprašanja moralne držbe posameznika ali tudi usode naroda. Tako se ni hotel ukloniti nagajanjem ne kot televizijski urednik, niti se ni pomišljal stopiti v prvo vrsto, ko se je nakazovala zarja slovenske samostojnosti. Marsikomu se je zapisal v spomin, ko je leta 1989 na množičnem protestnem zborovanju stopil na oder in prebral Majniško deklaracijo, ki je postavila temelje političnega programa bodoče Slovenije.

Žlahtni pesnik, vinski vitez, sam vinogradnik in oljkar, ni bil le podanik lepe besede, ampak prav tako spoštljivi slavilec vinske trte, tudi v njenem simbolnem pomenu, neutrudni občudovalec skrivnosti narave, vsega, kar se prenavlja in raste, pa tudi Tistega, ki daje rast. Neizmerljive so številne plemenite misli, ki jim je dajal pesniško obliko, a tudi one, ki jih je vpletal v pogovore med druženji pri stalnih omizjih in ki jih je neugnano podžigal z izvirnimi iskricami, stresenimi samodejno, nepričakovano in zato toliko bolj sugestivnimi. Z značilno hrupno prešernostjo je znal kdaj sunkovito razblažiti pogovor, ki je morda silil v napetosti, ob kaki drugi priložnosti pa ga zresnjeno zasukati v sfere nadzemskega, večnostnega, koder bo za zmeraj ostala tudi njegova bohotna poezija.

(Hrabroslav Lokošek, psevdonim)

Jurij Paljk

PREDAN SLOVENSTVU

Andrej Bratuž (1936–2011)

Profesor Andrej Bratuž je odšel v večnost 19. novembra 2011, rodil pa se je 27. novembra leta 1936 v Gorici, kjer je tudi živel. Bil je kulturnik, šolnik, publicist, glasbenik, a tudi politično in družbeno zelo angažiran človek.

Njegovo življenje je že zgodaj zaznamovalo trpljenje, bil je namreč sin Lojzeta Bratuža, glasbenika in narodnega mučenca, ter matere Ljubke Šorli, pesnice in učiteljice. Kot je znano, so fašisti v začetku leta 1937 ugrabili Lojzeta Bratuža, ga mučili, predvsem pa mu nasilno dali piti strojno olje; za posledicami hude zastrupitve je ta skladatelj, zborovodja in organist umrl 16. februarja 1937. Fašistična oblast pa je kasneje nadzorovala in tudi zaprla ter mučila Andrejevo mater Ljubko Šorli v zloglasni Vili žalosti (Villa Triste) v Trstu, ki je bila po 2. svetovni vojni porušena, da bi se zabrisale sledi za fašističnim nasiljem.

Ti osnovni podatki so izjemno pomembni za razumevanje življenja in dela Andreja Bratuža, ki je s sestro Lojzko, ugledno slovenistko, že zgodaj okusil trpljenje, predvsem pa je to trpljenje zaradi pripadnosti slovenske narodnosti ter krščanstvu oba otroka že v rosnih letih tako zaznamovalo, da sta vse življenje posvetila slovenski narodni skupnosti v Italiji ter ohranjanju živega spomina tako na očeta Lojzeta kot na mamo Ljubko.

Andrej Bratuž je v Gorici obiskoval šole s slovenskim učnim jezikom, maturiral je leta 1954. Med letoma 1954 in 1958 je obiskoval Filozofsko fakulteto v Trstu, diplomiral je leta 1964, leto pozneje dosegel habilitacijo iz slovenskega jezika in slovstva v Trstu, leta 1969 pa iz filozofije, psihologije in zgodovine v Firencah. Kot šolnik je služboval na Opčinah, v Nabrežini do leta 1965, ko se je vrnil na rodno Goriško, kjer je poučeval vse do upokojitve, bil je tudi podravnatelj slovenske višje šole Simon Gregorčič.

Že v mladih letih se je dejavno vključil v življenje slovenske narodne manjšine v Italiji tako na kulturnem, družbenem, političnem, publicističnem kot tudi na glasbenem področju. Bil je publicist in kot tak je objavil v Katoliškem glasu, Koledarju GMD in v drugih slovenskih publikacijah odmevne zapise, pisal pa je tudi v italijanščini za različne revije, med njimi gotovo izstopa goriška Iniziativa

Isontina. Dolgoletno publicistično delovanje je gotovo kronal, ko je leta 1995 postal glavni in odgovorni urednik Katoliškega glasa, po združitvi Novega lista in Katoliškega glasa v Novi glas, pa je leta 1996 postal glavni urednik tega pomembnega slovenskega tednika.

V uredništvu Novega glasa smo Andreja Bratuža, ki je od vseh sodelavcev zahteval, da smo ga tikali, izjemno cenili predvsem zaradi njegovega milega, mehkega značaja, kar pa ne pomeni, da Andrej Bratuž ni bil odločen in tudi prav po tolminsko trmast, ko je zagovarjal načela in prepričanja, katerim je dejansko posvetil vse svoje življenje. Sodelavci smo cenili predvsem njegov plemenit značaj, ki se je kazal v drobnih, ljubeznivih, vsakodnevnih pozornostih, predvsem pa v njegovi širokogrudnosti.

Bil je izjemen poznavalec stanja različnih narodnih manjšin širom po Evropi, kot odličen poznavalec francoskega jezika je veliko sodeloval z raznimi izobraženci, predstavniki manjšin, dejansko je pri svojem sodelovanju v stranki Slovenska skupnost veljal za neke vrste zunanjega ministra stranke. Prav tako je v njegovem publicističnem delu izjemno pomembno pisanje o glasbi, ki jo je poznal zelo dobro, sam je namreč bil odličen organist, a tudi skladatelj. Prav njegovi zapisi o glasbenih dogodkih, njegovih sodelovanjih na različnih glasbenih festivalih v Italiji, kamor so ga vabili v žirije, so le primer izjemno poglobljenega, širokega znanja, a tudi plemenitega duha in pretanjenega glasbenika. Prav tako je pomembno njegovo pisanje o slovenstvu ter o zavzemanju za pravice slovenske narodne skupnosti v Italiji, kot so tudi pomembni njegovi politični spisi ter govori. Kot glavni urednik Novega glasa je Andrej Bratuž odlično sodeloval z odgovornim urednikom dr. Dragom Legišo, oba sta že s prvimi številkami tednika Novi glas pokazala, da so ju od vedno vezala temeljna načela: zaveza slovenstvu, demokraciji ter krščanskemu etosu.

Prav gotovo bi poseben pomen in podrobnejšo analizo zaslužilo njegovo javno delovanje, saj je bil Andrej Bratuž že med letoma 1965 in 1970 občinski svetovalec takratne Slovenske demokratske zveze v Gorici, kot je bil tudi med ustanovitelji stranke Slovenska skupnost, v kateri je vedno zasedal vidna mesta, predvsem pa se je udeleževal mednarodnih zborovanj tako narodno-manjšinskih kot tudi zborovanj krščanskih izobražencev najsibo v Italiji kot širom po Evropi.

V torek, 22. novembra 2011, je jesensko sonce obžarjalo pročelje cerkve sv. Ignacija na goriškem Travniku. V cerkvi se nas je zbrala ogromna množica ljudi, sorodnikov, znancev in prijateljev, nekdanjih kolegov iz šolskih, časnikarskih in političnih krogov, ne samo iz Goriške, ampak tudi Tržaške in Slovenije in še od kod, ki smo prisotvovali pogrebni sv. maši za Andrejem Bratužem. Somaševanje je vodil msgr. Oskar Simčič, somaševali so še msgr. Cvetko Žbogar, dekan Karel

Bolčina, pa Marijan Markežič, Jože Markuža, Ambrož Kodelja, pater David s Konstanjevice pri Gorici, Vinko Paljk, Aleš Rupnik, Mitja Bregant, Renzo Boscarol, Adelchi Cabas, nekaj toplih besed pa je ob začetku maše blagemu pokojniku v spomin spregovoril goriški nadškof msgr. Dino de Antoni. Ob izrazu globokega sočutvovanja z Andrejevo sestro profesorico Lojzko in sorodniki, pa tudi z vso slovensko skupnostjo ob tej boleči izgubi, se je pokojnemu Andreju zahvalil za vse, kar je pomembnega storil v svojem življenju za Slovence, pa tudi na splošno za Gorico. Za vse mu je hvaležna tudi goriška nadškofija, saj je s svojim časnikarskim delom in šolskim poučevanjem ščutil in širil krščanske vrednote. Največja zahvala je šla seveda Bogu, ki nam ga je dal. Njemu ga je nadškof De Antoni spet izročil in mu namenil zadnji pozdrav z besedami »Prof. Andrej, na svidenje v nebesih«!

(Jurij Paljk, urednik, književnik, Terzo d'Aquileia)

Hrabroslav Lokošek

ZBIRATELJ ŽLAHTNOSTI

Pred koncem leta 2011 je huda bolezen prelomila življenje sicer vseskozi neugnannemu ustvarjalcu Marjanu Marinšku, rojenemu leta 1941. Bil je marsikaj: pravnik, književnik, glasbenik, zbiratelj, kulturni organizator, popotnik, oče treh sinov, ded ... Njegova mlada leta je osrečevalo idilično Kozje, katerega častni občan je postal. Svojim ljudem in Kozjanskemu se je poklonil kar z nekaj knjigami, napisanimi tako slikovito in prepričljivo, da jih bralec sprejema, skoraj kot bi bral svoje spomine. Po maturi na celjski I. gimnaziji, ki jo je tudi ovekovečil s knjigo, in po diplomi na ljubljanski univerzi se je naselil v Velenju, a z eno nogo še vedno ostal v svojem ljubem domačem kraju, kjer je ustanovil tudi zasebni šolski muzej in redno pisal v občinsko glasilo.

Marjan Marinšek je izstopal že v gimnazijskih letih – kot Marinelli je bil priljubljen enako med sošolkami in sošolci kakor med profesorskim zborom, sourejal je tako dijaško kakor tudi razredno glasilo, se uveljavil kot baritonist v gimnazijskem zboru, vseskozi pa z domislicami in prešernostmi razgibaval dijaško življenje. V svoji podjetnosti se ni pomišljal dopisovati se s številnimi tujimi filmskimi igralkami in igralci. Pozneje je pripravil celo razstavo Filmski obrazi moje mladosti.

Kmalu po naselitvi v Velenju je na pobudo tamkajšnje kulturne skupnosti ustanovil Kulturni center Ivan Napotnik, katerega ravnatelj je postal, potem ko je zapustil službo v Gorenju in v občinski upravi. Tako je s precejšnjo njegovo pomočjo zaživela vsakoletna otroška prireditev Pikin festival, katere prvi vodja je bil in ki ima namen čim bolj približati dela Astrid Lindgren slovenski mladini. S to švedsko pisateljico se je tudi nekajkrat sestal.

Ni pa bila ta mladinska prireditev edini festival, ki ga je ustanovil. Bil je namreč tudi vnet citrar, soustanovil je Slovensko citrarsko društvo, prav tako je z njegovim prizadevanjem zaživel citrarski festival. Marinškovemu ustanoviteljstvu pa je treba pripisati še glasbeno skupino Šaleške predice, trio Moj dom in dobrodelno prireditev Bolero.

Kdo bi si mislil, da lahko kak posameznik zbere kar čez tisoč prvih čitank, abecednikov, in to iz številnih držav in v raznih jezikih z vseh petih celin, koder

Marjan Marinšek (1941–2011)

se je sam mudil, na nekaterih večkrat. Nekajkrat jih je razstavljal, na ogled pa je dajal še zbrano nekdanjo šolsko opremo kakor tudi vrsto starinskih papirnatih kotnih jaslic – te celo v tujini. Nadalje zbuja zaviranje številne stare razglednice in Gasparijeve voščilnice, ki jih je zbiral več desetletij, enako kakor specializirane zbirke knjig.

Seveda pa knjig ni le zbiral, ampak jih je kot rečeno tudi pisal. Kar nekaj čez deset jih je nastalo spod njegovega peresa, nekatere so izšle pri Mohorjevi družbi. V njih se največkrat ozira na svojo mladost, nekdanje običaje, starožitnosti, ljudsko blago. Tako je marsikaj – nemalokrat z literarno roko – izmaknil pozabi, zato so njegove knjige zanimive tudi kot raziskovalno gradivo.

Sad Marinškovih prizadevanj so že različne izdaje Andersenovih knjig, *Robinson Crusoea*, *Ostržka*, *Rdeče kapice* ter kajpak *Pike Nogavičke* in drugih del Astrid Lindren. Če k temu prištejemo še več sto reportaž in prevodov slikanic, se ni mogoče čuditi, če so Marjanu Marinšku za vse njegovo delovanje podelili že številna priznanja in nagrade, kakšno tudi v tujini.

Marjan Marinšek je bil neutruden delavec, zvest lepoti in resnici. Ni se odrekel svojemu prepričanju, tudi ne v dolgih desetletjih, ko je bilo nezaželeno. Njegove izvirne zamisli in prizadevanja so – čeprav kdaj tudi ob nebrižnosti okolja – pripomogle, da je s svojim ustvarjalnim delom segel v srca številnih ljudi in bil znan daleč naokoli. V življenju si je prizadeval storiti čim več in marsikaj od tega bo ostalo za zmeraj.

Berta Golob

NJENE STATVE

»Ko se združita duhovnost in fizično delo, pridejo angeli in delo dokončajo.«

To misel Mimi Malenškove ji je dala na spominsko podobico napisati dolgoletna prijateljica Anica Moder.

Angeli so dokončali veliko njenega dela, pisateljskega in siceršnjega. Nekdanji priletni Podbrežani, njeni rojaki, so se je radi spominjali kot radoživega otroka; takega, ki je imel od dela proč obrnjene roke in so mu v glavi prasketale predvsem iskrice domišljije. A delati in vsaj kaj postoriti je bilo na očetovi domačiji kljub vsemu treba.

Domača opravila, delo na polju, vaško življenje, iskrive očetove misli, podprte z izkušnjami delavca v jeseniški železarni, dedova modrost, mehko babičine roke, čebļjavost najmlajših družinskih članov in prva šolska učenost; pravšnja zemlja, da se je iz nje hranil živahni deklič zlatih las in neukrotljive fantazije.

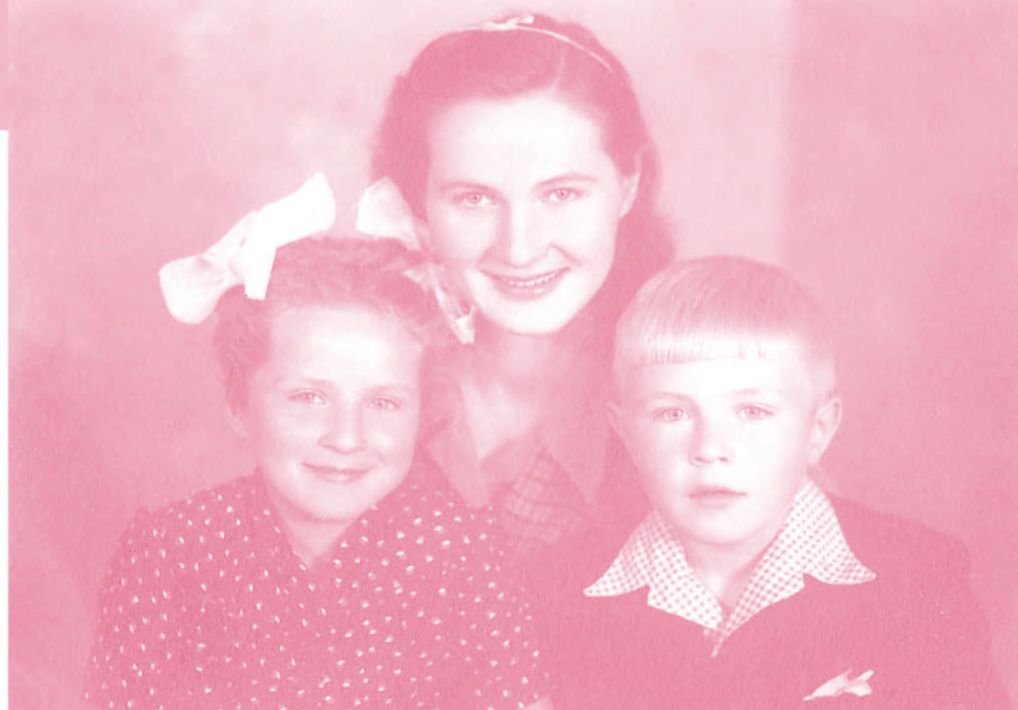
Rana. Njena večna rana z imenom mati. Mame Mimi Malenšek v življenju ni nikoli spoznala. Našla ni niti njenega groba. Toda to je bila njena strogo osebna bolečina; z njo ni obremenjevala prav nikogar. V pogovoru s prijatelji je svojo krušno mater imenovala z njenim imenom: Neža. Nežno. Ne spet in spet mačeha, kot je bilo nekoč v navadi.

Podlesnice so knjiga njenih spominov na zgodnja leta. Spoštljiva oda dogodkom in ljudem, tudi staremu šteklačarju.

To, da je šla Gradišarjeva Mimi »v šole«, kar ni pomenilo le obveznega šolanja, ni bilo za nikogar presenečenje. Saj takole deklet niti ni za možitev na kmete. Ko je pri njenih šestnajstih letih Naša moč, glasilo zavarovalnice Vzajemne, kjer je bila že zaposlena, začelo prinašati podlistek, je bilo to za Podbrežane samo dokaz, da so vnaprej vedeli, kaj bo iz nje. O tem jih je v časniku Gorenjec kmalu prepričal še podlistek domačijsko-zgodovinske *Martje taborske*. Tudi nad podlistke v drugih časnikih se je podpisala kot Mimica Zagorska. Od knjig je pa Mimica Konič že zgodaj držala v rokah *Pesem polja* in *Sinove predmestja*.

Njena pisateljska pot se je vila, zastajala in se vzpenjala od rane mladosti tja do devetdesetega rojstnega dne. Ob starem pisalnem stroju so ostali listi, na katere

Mimi Malenšek (1919–2012)
z otrokoma Emilijo in Danijelom
Otonom v Šentvidu nad Ljubljano,
5. novembra 1949

je nameravala dopisati »popravke« in »spremembe« *Marije taborske*, da bi povest ponovno izšla kot boljša, bolj zgodovinska, ker »tedaj sem bila mlada in sem še premalo vedela«. Tako je zatrjevala in se razžarevala v ognju znanja in bogate fantazije. Na njeni knjižni polici je stala že vrsta knjig zgodovinskega značaja z uvidom v daljne, bližje in najbližje dogodke in usode. Domačijske povesti, zgodovinski, meščanski in biografski romani, nekaj mladinskih del ter številni prevodi pisateljice Mimi Malenšek.

»Jaz, Nereja, sem stara žena. Te dni sem napela niti na statve in začela tkati svoj mrtvaški prt ...« Ko je Malenškova pisala *Noriško rapsodijo*, je bil še daleč čas zemeljskega poslavljanja; a svojo zadnjo knjigo je pred dvema letoma nameravala nasloviti *Za smrt zorim*.

Že zdavnaj prej ni bilo več mogoče, da bi po bogve kakšni pomoti ostala neopažena, zato se je niti kako priznanje oziroma nagrada ni mogla več izogniti. Temu, kako spretno so se nekateri pisateljski kolegi zaviheteli v prve vrste, se je samo nasmejala. »Saj če je kdo iz Društva pokopan cerkveno, sva pa v delegaciji zmeraj midva z Bevkom!«

»... ker v málén nosi svoje besediše, po njem se naša Mimi tudi piše,« je na račun *Sence nad domačijo* hudomušno zapisal humoristični Pavliha. Njeno bogato besedišče je predmet slovstvene zgodovine in kritike, njeno mesto med vidnimi imeni slovenskih besednih ustvarjalcev. V romanih s sodobno tematiko ne zaostaja za uglednimi pisci, v biografskih mnoge presega, v zgodovinskih prav tako. Roman *Temna stran meseca* že od leta 1960 proži roko sprave, a je še nismo ujeli

v obe dlani. Avtorica je kdaj pripovedovala, kako močno se je je dotaknil spravni napis na spomeniku nekje na Nemškem: *Freund und Feind in Tod vereint*.

Umetnica, žena, mati. Uslužbenka in gospodinja. Dama in preprosta Podbrežanka. Prijetna sogovornica. Poročena v cerkvici Marije taborske, med vojno samohranilka ob večni skrbi, ali se oče njunih dveh otrok kdaj vrne s krvavih bojišč. Iz daljne Sibirije pride potem, ko v deželi že dve leti spet vlada mir. Med vojno ta pogumna žena tudi nevede pomaga gorenjskim partizanom, ko se njihovi simpatizerji sklicujejo kar na njeno ime. Kasneje ni bilo težko pisati zgodb o medvojni in povojni stvarnosti, le da je bilo treba kaj tudi zamolčati.

Njen dom vedno odprt. Prihajajo pesniki, zgodovinarji, glasbeniki. Pogovori trajajo in trajajo. Zatem lovi proste ure zase. Navadno jih ne najde prej kot v gluhi noči in ji samo še šentviška stolpna ura odmerja čas.

»Pozdravljeni, g. župnik! Bova rekla kaj spodbudnega?« A da bi se mu na ulici spretno izognila zato, ker velja, da je vera opij za ljudstvo? Nikoli.

»Mimi, kakšen pa je Oton Župančič od blizu? Kakšen je Gradnik? Severin Šali?« Hlastna radovednost študentke, ki postavlja umetnike visoko pod obok neba. Nje sploh ne, ker je povsem človeška.

»Ja, prav prijazni gospodje.« Nato se razgovori o Magajni, Finžgarju, o Miri in Lili. »Oh ja, veš, Vida je pa vse preveč občutljiva.«

»O, Mimi, boš krhljevo vodo, danes je vroče,« ji rečem, ko stopi čez prag.« Ne prihaja prav pogosto, družinsko prijateljstvo pa šteje polnih osemdeset let.

Traja do konca njenih dni. Še čez.

(Berta Golob, slavistka, književnica, pedagoginja, Struževo)

Franc Špelič (1927-2012)

Alojz Rebula

BLIZU SVETOSTI

(Besed desnica in levica ne bom uporabljal v političnem, ampak bolj v religioznem smislu)

Beseda z leve: da bi nekdo štirinajstleten šel v partizane na Dolenjskem, se bojeval od Gorjancev do hrvaškega Korduna, bil ranjen na Trški gori, bil med zdravljenjem sprejet v Partijo, bil med oboroženimi spremljevalci slovenske delegacije na potovanju na zasedanje v Jajcu, bil po vojni miličnik od Trebnjega do Kamnika, se oženil, si sezidal hišo na Gorenjskem – da bi se tak človek, partizan in partijec, na vsem lepem premislil in vrnil partijsko izkaznico ... Še več, da bi po ženini smrti hodil kot nočni čuvaj neke tovarne študirat v Ljubljano teologijo in – višek vseh viškov – da bi se na koncu dal od nadškofa Šuštarja posvetiti za duhovnika in tudi imel ob veliki udeležbi novo mašo na Brezjah? Nemogoče, trikrat nemogoče! Nekaj, kar si je mogla izmisliti kakšna versko blazna fantazija!

Glas z desne: da bi nekdo, ki se je kot partizan za Osvobodilno fronto, kakršno je škof Rožman označil, česar danes nihče ne zanika, za komunistično, bojeval ne samo kot partizan, ampak celo kot partijec, bil po vojni miličnik kot organ rdeče diktature, se naveličal komunizma in se na vsem lepem spreobrnil h krščanstvu, se z raznimi mahinacijami prebil do duhovništva, še več, bil deležen mističnih obdaritev kot noben slovenski svetniški kandidat, večkrat videl Marijo in dobil celo Kristusove rane – ne trikrat, ampak desetkrat nemogoče!

Glasova iz astronomske razdalje med vero in nevero, ampak ki se oba iztekata v isti kategorični Nemogoče.

Kdor je поблиže poznal Franca Špeliča, lahko obema velikima ugovoroma brez težave odgovori. Glasu z leve: Mnogo Slovencev se je pridružilo Osvobodilni fronti, ne da bi imeli pojma o komunizmu, kaj šele štirinajstletni otrok. Drugje sem opisal, kako se je čez kakšno leto znašel v Partiji, ne da bi se zavedal, za kaj gre. Nikakor se ni z lahkoto premislil, preden je vrnil partijsko izkaznico, ampak se po mučnem iskanju resnice, ki mu ga je sprožilo slučajno branje *Svetega pisma*, le prebil do katoliške Cerkve in ji ostal zvest do konca, od ene sekte do druge. To je bila dolga in mučna pot iskanja iskrenega življenjskega smisla in dokončne Resnice. Krščanstvo pozna nešteto takih primerov, ki pa jih ne pripisuje toliko psihološki dinamiki kolikor posegom božje milosti.

Glasu z desne pa bi rekel: Ta NE Špeliču ne izraža mnenja večine verujočih na Slovenskem, ker bi si sicer ne znali razlagati toliko obiskov škofov pri njem tudi na odmaknjem Bizeljskem, toliko romanj v Medžugorje, v katerega verodostojnost je verjel, in podobno na naš Kurešček, ki je bil po njegovi zaslugi oživiljen iz socialističnih razvalin. Vaš glas torej ne more biti večinski, čeprav je imel pokojni Špelič tudi nasprotnike ter ravnodušnost Cerkve. Čudno pa je, da more verni glas pripisati Bogu kaj nemogočega.

Če je bila partizanska Slovenija po svojem ravnanju in ciljih manj naklonjena veri in Cerkvi kakor domobranska, je po vojni nagradil domobransko s hierarhičnim obiljem, saj ji je dal kar dva kardinala in več škofov. Zakaj ne bi njegovi neskončni in ljubeči fantaziji dopustili, da da nasprotni strani nekaj še bolj presenetljivega, človeka s stigmami in videnji Marije; človeka s Kristusovimi ranami, seveda ne več marksi-sta-leninista. H krščanstvu se ni spreobrnil na vsem lepem, ampak po dolgem in mučnem notranjem iskanju, svoje spreobrnjenje pa plačal s hudim trpljenjem, ko ga je na primer Udba v neki kleti obesila za noge na strop in mu nataknila elektrode na spolovilo in na usta, kot mi je pripovedoval nekaj mesecev pred smrtjo. Skozi teologijo se ni prebijal z mahinacijami, ampak, ne več mlad, z garaškim študijem. Tam mu ni bilo poslano z rožicami, če mu je kdo zagotavljal: Ti ne boš nikoli duhovnik; neki profesor pa ga je nekoč držal na peturnem izpitu. Vendar je imel Franc Špelič prijatelja in zaščitnika v nadškofu dr. Šuštarju. Njemu je tudi sporočal vse izjave, ki jih je dobival od Marije, preden jih je objavil. Doktor Šuštar ga je tudi kljub mnogim ugovorom posvetil za duhovnika. Tega se mu ni bilo treba nikoli kesati, ker je Franc Špelič ostal do konca vzoren duhovnik, do konca zvest Cerkvi. Ni dobil stalne pastirske službe, ampak se je selil iz kraja v kraj, dokler ni pristal v kraju Bošt sredi vinogradov Bizeljskega. Zanj je z neverjetno vdanostjo skrbela gospa Anka, ki mu je bila istočasno gospodinja, šoferka, bolničarka in duhovna spremljevalka. Njej je tudi zaupal kakšna mistična doživetja, ki jih drugim ni razlagal. Do mene je bil odprt prva desetletja po spoznanju, potem pa so se začele njegove nenehne selitve in tako sem bil manj na tekočem o njegovem duhovnem doživljanju. Toda od prvega trenutka, ko me je obiskal na Opčinah, mi je dal s svojo krepko kmečko pojavo vtis popolnoma treznega, a obenem tudi za Absolutno rojenega človeka. Zato z njim ni bilo mogoče govoriti na primer o kulturi in še manj o politiki, ampak edino o področju, ki se je tikalo Boga in duhovnih stvari. Odšel je praktično ignoriran tako od leve strani kakor od uradne cerkvene, toda prepričan sem, da se je že s svojo avtobiografijo *Vrnil sem bom k Očetu* in z doživetji, ki bodo prišla šele na dan, globoko zapisal v slovensko religiozno dogajanje, če že ne v območje slovenske svetosti.

(Akad. dr. Alojz Rebula, klasični filolog, književnik, Opčine – Loka pri Zidanem mostu)

Valentin Scagnetti (1909–2012)

Tone Mlakar

MOJ KOLEGA TINE

Preden želim napisati kaj o liku kolega Valentina Scagnettija (1909), moram povedati, da je med najinima diplomama 10 let, da sem pa tudi jaz kot eden redkih živečih Plečnikovih inženirjev, gotovo pa najstarejši, med tem časom dočakal 91 let. Če k temu dodam še veliko razliko v najinih značajih, pa postane naloga še težja. Prej je študiral tehniko na Dunaju, kjer se je med drugim srečal tudi s Štefko Löffler. Ves čas najinega drugovanja v Ljubljani pa je bila vojna, vendar je delo v seminarju profesorja Jožeta Plečnika teklo po ustaljeni šabloni.

Mene je profesor sprejel kot tujca – begunca iz Srbije kamor so nas 1941. leta izgnali Nemci. Vsi ostali so bili Ljubljancani, ki niso imeli pojma, kaj se je dogajalo drugod. Risali so takorekoč ob profesorju pod njegovo streho v Trnovem. Sam sem se kot edini partizan iz seminarja – odklonil pa sem pridruženje komunistom –, vrnil med kolege šele spomladi leta 1946, kot vojaški vojni invalid, a takrat že v nove prostore naše fakultete.

V komunistično partijo me je vabil tudi moj prijatelj kolega Vlasto Kopač, a kaj, ko sva se leta 1949 oba znašla v zaporu Ozne na Kodeljevem, on kot obsojenec na 12 let, jaz v preiskavi zaradi dela pri Triglav filmu in ker nisem hotel v partijo. Tako smo počasi doštudirali, se razšli po birojih široma po Sloveniji; spočetka sem delal pri sedmih domačih filmih, moj kolega Tine, ki je diplomiral že leta 1944, pa je ostal v Ljubljani zvest svoji usmeritvi, to je risbi! A prav risba je mene zapeljala k filmu, da sem sprejel državno štipendijo za Prago, za kar ima zaslugo arhitekt Edo Ravnikar in sem mu hvaležen.

Delovni ritem so držali Plečnikovi pedagoški usmerjevalni korektivi. Drugi del rituala je pripadal njegovemu asistentu arhitektu Janezu Valentinčiču: tehnika risbe, osnove antike, oblikovanje izdelka. Vse to se je stopnjevalo tja do diplome. Ko sta se profesor in asistent umaknila v svoj kabinet, je sledil oddih: sprehod med mizami. Mene pa je vedno vleklo k mizi Tineta – stare bajte, ki je tako imenitno risal.

Profesor Plečnik je uvedel prav koristno vajo, namreč domače naloge: vse teme iz projektiranja od kozarca preko skrinje do knjige ali nagrobnika. Ob koncu tedna smo staknili mize, položili izdelke in čakali profesorja, da si je ogledal in ocenil delo. Najdlje se je ustavljal ob Tinetovih risbah, nato pa določil naslednjo nalogo. Tine, zvezda dne, je užival v svojem kotu, ko je profesor občudoval njegove liste. Ta obred je bil zelo poučen: ni važna samo ideja, pomembna je tudi predstavitev.

Na prelomu leta 1942/43 sem preplezal brucevstvo in bil dodobra seznanjen s predmetnikom gradbeništva. Politična klima Ljubljane se je stopnjevala, sledila je kapitulacija Italije. V gmajno? Bil sem še vedno brez državljanstva, hvaležen Ljubljani, da nas je sprejela – tisoče Gorenjcev in Štajercev. Tako sem bil s padcem Turjaka že med partizani Dolomitskega odreda na Korenu nad Horjulom. Moj angel varuh me je popeljal preko nemške zasede v Trnovskem gozdu in ujetništva v Gorici do majaškega konca leta 1945. Poleti je prišlo do srečanja s kolegi Plečnikove šole in seveda tudi s starši ob vrnitvi iz Srbije – a Tineta, ki je med tem že diplomiral, dolgo več nisem videl. Ostanek leta 1945 sem preživel še v Vipavi, v biroju, ki je načrtoval obnovo Krasa in Trnovskega gozda, v risalnico med kolege pa sem stopil šele po veliki noči leta 1946 po zdravljenju ran.

Arhitekt Tine Scagnetti je po drugi svetovni vojni dve leti sodeloval pri obnovi porušenega Beograda, po vrnitvi v Slovenijo pa ni sprejel ponujene odgovorne službe, vezane na vstop v komunistično partijo, čeprav je že imel družino. Oblast mu je tudi zaplenila hišo v središču prestolnice. Končno se je za nekaj let zaposlil v Projektivnem biroju. Pozneje se je predal zgolj umetniškemu delu, se uveljavil tudi kot ilustrator in poleg številnih častnih diplom in ex librisov, ki jih je opremil s kaligrafsko pisavo, v samozaložbi objavil Prešernov *Krst pri Savici*, katerega Uvod je izpisal v različnih starih pisavah in mu dodal svoje ilustracije na večbarvnem umetniškem papirju. Opremil je tudi Prešernove *Sonete nesreče*. Scagnettijevo likovno spremljavo so dobile še poezije Ketteja, Murna, Gradnika in Marka Pavčka. Med drugim je izdelal tudi grafike k Shakespeareovim sonetom ter k poezijam nekaterih nemških pesnikov. Likovno je opremil *Mohorjeva kalendarja* za leti 1970 in 1972 ter *Družinske pratike*.

Naš Tine se je poredko le pokazal vabilom mladih kolegov, čeprav ni delal vtisa puščavnika. Deloval je ves čas. Med umetniki je pripadal Plečnikovi ljubljanski šoli in na fakulteti poučeval kaligrafijo in tipografijo. V Ljubljani so bili namreč tečaji o temeljih arhitekture in oblikovalne stroke, ki so jih vodili arhitekti Edo Ravnikar, Marjan in Braco Mušič, Niko Kralj ter Tine Scagnetti. Ob spletu okoliščin so po njegovi zaslugi na Japonskem spoznali evropsko kaligrafsko dediščino. Vendar je ostalo v njegovi samotni delavnici še veliko neraziskanega, kajti s svojimi deli ni silil v javnost in je ustvarjal predvsem sebi v veselje. Naj pisanje tega spomina o pomembnem umetniku Scagnettiju sklenem z omembo knjižice, ki jo je objavil Arhitekturni muzej in v kateri se skromna zabeležba o njem konča z njegovo željo, naj se o njem nikjer ne govori.

(Tone Mlakar, arhitekt, slikar, scenograf, krajinski fotograf, Škofja Loka)

Hrabroslav Lokošek

NEKAJ OKROGLIH OBLETNIC

350

Pravnik, ekonomist in numizmatik **Ivan Štefan Florjančič de Grienfeld** (**Florijančič, Floriantschitsch**) se je rodil v Ljubljani, 26. decembra 1663. Po študiju prava v Ingolstadt in Sieni, kjer je tudi doktoriral, je bil odvetnik v Ljubljani, ker je ustanovil tudi pravniško društvo, odvetnik. Bil je član Akademije operozov in imel ob njeni ustanovitvi kot Tinnulus (Zvenčeči) slavnostni nagovor. V rojstnem mestu je tudi soutemeljal filozofske študije.

V svoji razpravi, ki velja za najpomembnejše starejše delo s področja ekonomije na Slovenskem in ki je sploh prva akademijska objava, je obravnaval teorijo in zgodovino denarja. Umrl je v Ljubljani, 22. junija 1709.

250

Poznobaročni slikar **Valentin Layer** se je rodil v Kranju, 6. februarja 1763. Izšel je iz znamenite slikarske družine, v kateri ga je v slikarstvo skupaj z bratoma Leopoldom in Antonom uvajal oče Marko, tudi slikar, njega pa oče Josip. Med vsemi Layerji je najbolj znan Valentinov starejši brat Leopold, med drugim tudi avtor znamenite brezjanske podobe Marije Pomagaj, ki pa jo le redki pripisujejo tudi Valentinu, ker sta pač veliko delala skupaj, predvsem nabožne podobe. Vsekakor pa je delo nastalo po predlogi podobe Marije Pomočnice, ki jo je naslikal Luka Cranach. Brata Leopold in Valentin sta znana tudi po tem, da sta med francosko zasedbo naših krajev v tiski, ko so slikarska naročila prenehala, ponarejala bankovce, ne da bi pri tem pomislila na kaznivo dejanje, saj sta menila, da tako spodkopavata tudi zasedbeno oblast. Ko so ju odkrili, so ju vtaknili v ječo, v kateri je Valentin Layer 5. julija 1810 domnevno za jetiko umrl, njegovega slavnejšega brata pa je rešil odhod Francozov; potem naj bi po zaobljubi naslikal prav znano Marijino podobo, za katero pa je malo verjetno, da bi jo že prej zasnoval z bratom Valentinom.

Vzgojni in katehetski pisatelj škof **Avguštin Gruber**, ki se je rodil na Dunaju 23. junija 1763, je bil sicer po rodu Nmec, a je za nas pomemben, saj je med letoma

1816 in 1823 vodil Ljubljansko škofijo, se dobro naučil slovenščine in tudi slovensko pridigal. Še več, podpiral je prizadevanja, da bi se slovenščina bolj uveljavila v šoli in tisku. Na Dunaju, kjer je končal teološke študije, je bil tudi dvorni svetnik in referent za šolske in cerkvene zadeve. V Salzburgu je deloval kot knezoškof od leta 1824 do leta 1835, ko je 28. junija tam tudi umrl.

200

Kmetovalec in politik **Anton Černe** se je rodil 15. januarja 1813 v Tomaju. Bil je napreden gospodar in zaveden Slovenec. Ko je bil ob pomladi narodov star petintrideset let, so ga prvič izvolili v dunajski parlament. V skladu z znamenji časa je zagovarjal odpravo fevdalnih obveznosti in sicer brez plačila odškodnine. Med letoma 1861 in 1876 je bil deželni poslanec v Gorici, vmes pa do leta 1873 spet poslanec v dunajskem državnem zboru. Potem se je političnemu udejstvovanju odpovedal. Pač pa je leta 1884 izšla njegova knjižica z naslovom *Kras in njegove razmere*. Po svojem prepričanju je pripadal konservativnemu taboru, močno pa je odmevalo tudi njegovo zavzemanje za enakopravnost slovenskega jezika. Umrl je v Tomaju, 11. aprila 1891.

Botanik **Otto Sendtner**, ki se je rodil v Münchnu, 27. junija 1813, je bil sicer Bavarec, a se je s svojim raziskovalnim delom uveljavil tudi na slovenskih tleh. Na univerzi v rojstnem kraju je doktoriral iz naravoslovja, začel predavati ob pomladi narodov, leta 1857 pa je postal redni profesor. Njegovo ukvarjanje z botaniko je potekalo v več smereh. Zlasti se je uveljavil kot fitogeograf in je to področje glede na okolje tudi utemeljil. Zelo se je spoznal na mahove. Med letoma 1841 in 1843 je raziskoval rastlinje našega Primorja in prepešalil dobršen del zahodnega slovenskega ozemlja. Osvojil je številne vrhove Julijcev in se zapisal kot prvopristopnik na Razor, kamor se je povzpel 25. julija 1842. Med drugim je popisal botanični pohod na Morež in to je eden prvih izčrpnih florističnih prikazov kake gore v slovenskih Alpah. Umrl je v Erlangnu, 21. aprila 1859. Sprva je bil liberalnega prepričanja, potem pa ga je Andrej Einspieler usmeril v konservativni tabor in je postal prvi predsednik celovške čitalnice ter odbornik Mohorjeve družbe. V svoji hiši je omogočil prostore za založbino tiskarno. Leta 1868 naj bi bil na Koroškem prvi slovenski tabor, a oblasti prošnji, ki jo je sopodpisal, niso ugodile. Izvolili so ga v odbor društva Trdnjava,

Narodni delavec in trgovec **Bernard Gašper Rossbacher** se je rodil v Ukvah, 22. julija 1813. Sprva je bil liberalnega prepričanja, Andrej Einspieler, kateremu je pomagal pri zagonu enega njegovih časopisov, pa ga je usmeril v konservativni tabor in je postal prvi predsednik celovške čitalnice ter odbornik Mohorjeve družbe. V njegovi hiši je bila tudi založbina tiskarna. Leta 1868 so želeli na Ko-

roškem sklicati prvi slovenski tabor, prošnji, katere sopodpisnik je bil, pa oblasti niso ugodile. Izvolili so ga v odbor političnega društva Trdnjava, za Albinom Poznikom pa je postal njen predsednik. Deloval je v celovškem mestnem odboru, v zakupu pa je imel tudi mestno razsvetljavo. Umrli je v Celovcu, 27. februarja 1899.

Telovadni učitelj Štefan Mandič se je rodil v Gračacu, 1. avgusta 1813. Šolal se je na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu, kjer se je izuril v borilnih športih, voltžiranju in ježi. V Ljubljani, kjer je živel od leta 1838, je odprl zasebno šolo za sabljanje in voltžiranje. Leta 1851 je postal prvi učitelj telovadbe na gimnaziji. Učil je v telovadnih šolah Južnega sokola in sodeloval pri uvajanju obveznega pouka telovadbe v ljubljanskih osnovnih šolah. Umrli je v Ljubljani, 25. septembra 1881.

Pesnik in narodopisec **Emil Korytko** se je rodil Žežavi pri Lvovu, 7. septembra 1813. V Ljubljani je bil politični begunec, kjer se je ukvarjal predvsem z zbiranjem ljudskega blaga. Dopisoval si je z več pomembnimi slovenskimi kulturnimi delavci in med drugim pripravil zbirko slovenskih pesmi. Umrli je v Ljubljani, 31. januarja 1839. Več o njem v prispevku v tem koledarju.

Zdravnik in narodnopolitični delavec **Matija Prelog** se je rodil 27. septembra 1813 v kraju Hrastje–Mota. Iz medicine je promoviral na Dunaju, leta 1841. Zbiral je ljudsko blago ter nastopal na gledaliških in čitalniških prireditvah. Soustanovil je mariborsko čitalniško društvo in mu dalj časa predsedoval. Politično se je uveljavil ob pomladi narodov in se zavzemal za tabore, na katerih je nastopal, ter za razvoj gospodarstva in denarništva. Soustanovil je Katoliško tiskovno društvo, kateremu je predal časopis Slovenski gospodar, ki ga je bil urejal. Bil je poslanec v štajerskem deželnem zboru. Soustanovil je Slovensko politično društvo in Katoliško konservativno društvo. Posegal je v jezikovna in šolska vprašanja ter se posvečal tudi književnosti. Umrli je v Mariboru, 27. januarja 1872.

Narodni delavec, politik in duhovnik **Andrej Einspieler** se je rodil v Svečah, 13. novembra 1813. Po službovanju v več krajih je bil v Celovcu profesor slovenščine in katehet. Ob pomladi narodov je soustanovil tamkajšnje Slovensko društvo, postavil pa je na noge tudi slovensko čitalnico. Bil je med najvidnejšimi slovenskimi pisci, ki so se zavzemali za večjo uveljavitev slovenskega jezika v šolah in uradih ter v kulturi. V prizadevanjih za uveljavljanje slovenščine si je močno odprl pot s svojim uredniškim nastopom z različnimi glasili, tudi nemškimi. Izredne zasluge pa ima kot glavni organizator pri ustanavljanju prve slovenske založbe Mohorjeva družba, ki jo je pomagal spraviti v življenje leta 1851 in ki je še danes ena osrednjih slovenskih knjižnih založb. Kar v več mandatih je bil poslanec v koroškem deželnem zboru. Po prepričanju je bil konservativen in se je zavzemal za Zedinjeno Slovenijo. Umrli je v Celovcu, 16. januarja 1888.

Jezikoslovec **Franc Miklošič** (von Miklosich) se je rodil v Radomerščaku, 20.

novembra 1813. V Gradcu je doktoriral iz filozofije, na Dunaju pa iz prava. Poznal je številne tuje jezike, poglobljajal se je v primerjalno slovnico in morfologijo slovanskih jezikov, etimologijo in dialektologijo. Velja za enega najpomembnejših slavistov. Umrli je na Dunaju, 7. marca 1890. Več o njem v prispevku v tem koledarju.

150

»Oče Beneških Slovencev« **Ivan Trinko – Zamejski** se je rodil v Tarčmunu pri Sovodnjah, 25. januarja 1863. Bil je vsestranski narodni in kulturni delavec: pesnik, pisatelj, prevajalec, literarni zgodovinar, glasbenik, slikar in priljubljen duhovnik. Posvečen je bil v Vidmu, leta 1886, kjer je bil tudi semeniški prefekt in je deloval kot profesor slovenščine, latinščine, italijanščine, matematike, prirodoznanstva in filozofije. Leta 1914 so ga izvolili za poslanca v videmskem deželnem zboru. Postal je papežev tajni komornik in redni član Akademije znanosti in umetnosti v Vidmu. Prizadeval si je za dvig gospodarskega in družbenega življenja Beneških Slovencev. Kot umetnik se je najbolj uveljavil s poezijo, ki je predvsem domoljubna, in s kratko prozo, pomembno pa je še njegovo krajinsko zgodovinopisje. Vzdrževal je stike s tedanjimi vodilnimi evropskimi jezikoslovci, v italijanščino pa je prevajal dela slovenskih in drugih slovanskih pesnikov in pisateljev. Zanimanje mu je vzbujala upodabljajoča umetnost, o kateri je pisal, in tudi sam je risal. Izvolili so ga za člana Slovenskega umetniškega kluba v Ljubljani. Prav tako se je ob pisanju o glasbeni umetnosti še sam uspešno poskusil s komponiranjem in ustvaril čez 30 skladb. Sodeloval je pri ponatisu katekizma in med drugim pomagal tudi pri geoloških raziskavah. Umrli je v visoki starosti v Tarčmunu, 26. junija 1954.

Esejist, šolnik in organizator planinstva **Fran Kocbek** se je rodil na Ločkem vrhu pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, 26. januarja 1863. Učiteljeval je v Žalcu in Gornjem Gradu in leta 1893 ustanovil savinjsko podružnico slovenskega planinskega društva, pri čemer je organiziral gradnjo planinskih koč in utiral nove poti. O tem je tudi veliko pisal, poleg tega pa še o nesrečah v gorah in podzemnih jamah. Objavil je več knjig o planinstvu, zlasti o Kamniško-Savinjskih Alpah, o katerih je tudi zbral pestro zgodovinsko, geografsko, botanično, etnografsko in pohodniško gradivo. Po njem so poimenovali planinski dom na Korošici in ulico v Celju. Umrli je v Gornjem Gradu, 7. avgusta 1930.

Zdravnik **Alojz Homan** se je rodil v Škofji Loki, 16. julija 1863. Leta 1887 je promoviral v Gradcu, potem pa kot okrožni sodnik služboval v Radečah. V *Mohorjevih koledarjih* je objavil vrsto poljudnoznanstvenih prispevkov, sicer pa se je uveljavil kot terminolog in sicer za nemško-slovensko sodnomedicinsko izrazoslovje; njegova knjiga o tem, izšla leta 1904, je prvo tovrstno delo pri nas. Objavil je še knjigi o negi in higieni. Umrli je v Radečah, 13. novembra 1922.

Konservator **Franc Avsec** se je rodil v Gotni vasi pri Novem mestu, 20. avgusta 1863. Po študiju bogoslovja leta 1888 je kaplanoval in župnikoval v raznih krajih svoje škofije. Cerkevna umetnost ga je pritegnila že v študentskih letih. V krajih, kamor ga je zanesla duhovniška pot, je raziskoval stavbno zgodovino posameznih cerkva, se poglobljal v konservatorstvo in risal načrte za cerkve. Leta 1904 so ga imenovali za častnega konservatorja dunajske Centralne komisije za varstvo spomenikov, od leta 1913 pa je bil zaupnik Deželnega konservatorskega urada za Kranjsko in nato Spomeniškega urada za Slovenijo. V tistem času je zbral dragoceno gradivo, ki ga hranita Nadškofijski arhiv v Ljubljani in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Franc Avsec je umrl v Lescah, 9. marca 1943.

Odvetnik in politik **Franjo Rosina** se je rodil v Leskovici blizu Šmartnega pri Litiji, 29. septembra 1863. Po dipolomi na dunajski pravni fakulteti je leta 1891 doktoriral v Gradcu. Bil je koncipient in pozneje odvetnik v več slovenskih krajih, nazadnje v Mariboru. V krajih svojega bivanja je bil predsednik Akademskega društva Slovenija, soustanovitelj krajevnega Sokola in poizneje starosta, odbornik in predsednik čitalnic, načelnik posojilnice itd. Bil je poslanec v štajerskem deželnem zboru. Pomembna je bila njegova vloga, ko si je kot podpredsednik Narodnega sveta za Štajersko skupaj s predsednikom Karlom Verstovškom prizadeval, da je lahko Narodni svet ob Maistrovem prevzemu vojaške oblasti v Mariboru in slovenskem Štajerskem 1. novembra 1918 prevzel civilno oblast. Tri leta pozneje je kot občinski odbornik in mariborski mestni svetnik zastopal Jugoslovansko demokratsko stranko. Umrl je na Dunaju, 11. oktobra 1924.

Skladatelj **Hrabroslav Volarič** se je rodil v Kobaridu, 14. novembra 1863. V letu 1882 je končal učiteljske v Koprju, potem pa učiteljeval v raznih primorskih krajih. Glasbeno se je izobraževal že na učiteljski ter pri Srečku Carliju in Danilu Fajglju. Objavil je več zbirk s samospeli in z zborovskimi skladbami. Umrl je v Devinu, kraju svojega zadnjega službovanja, 30. septembra 1895.

Živinozdravnik in zbiratelj umetnin **Josip Nikolaj Sadnikar** se je rodil v Ljubljani, 5. decembra 1863. Po diplomu na dunajski veterinarski visoki šoli leta 1886 in izpopolnjevanju v mikrobiologiji, serologiji in higieni mleka, je služboval kot veterinar in veterinarski nadzornik v več slovenskih krajih. Ob poklicnem delu je zbiral narodopisne, arheološke in umetnostnozgodovinske predmete. Leta 1893 si je na svojem domu v Kamniku uredil največji slovenski zasebni muzej, katerega glas je šel tudi na tuje. Prijateljeval je z nekaterimi najvidnejšimi upodabljaljivimi umetniki svojega časa, ki jih je podpiral tudi tako, da jim je priskrbel naročila ali jim kako drugače pomagal. Veliko umetnin, ki jih je zbral, je zdaj v kamniškem muzeju. Bil je znana in ugledna kulturna osebnost, dočakal je pozno starost in umrl v Kamniku, 4. novembra 1952.

Pred sto leti so se rodili književniki Alojz Kocjančič, Ivan Potrč, Jože Kastelec, Vinko Beličič, Igor Torkar, Franc Mlakar, Rado Zakonjšek, Matej Bor, Martin Jevnikar in Boris Pahor (1913 –), literarna zgodovinarica in prevajalka Vera Šermazanova Brnčič, vinogradniška strokovnjaka Tit Doberšek in Miran Veselič, strojni inženir Vlado Jordan, kmetijski strojnik Ferdinand Trenc, gradbeniki Marko Lavrenčič, Boris Pipan in Hugo Keržan, kirurga Janez Janež in Janko Držečnik, mikrobiologa Stanko Banič in Jelka Vesenjaka Hirjan, pediatria Marij Avčin in Marjan Stegnar, internisti Stanislav Mahkota, Branko Volavšek in Viktor Volčjak, partizanski zdravniki Peter Držaj, Vladimir Vojska in Franja Bojc Bidovec, ginekologinja Ruža Šegedin, higienik Stanko Lajevec, stomatolog Valter Krušič, deontolog in pravnik Janez Milčinski, pravniki Žiga Vodusek, Vilko Androjna, Stanko Peterin in Albert Kos, pedagoginja Draga Humek, ortopedagoginja Marija Koman, skladatelj in dirigent Oskar Danon, urednik in šolnik Tine Orel, kriminolog Bronislav Skaberne, rudarski strokovnjak Jože Duhovnik, klimatologa Vital Manohin in Danilo Furlan, slikarji Gabrijel Stupica, Marij Pregelj, Lajči Pandur, Evgen Sajovic, Franjo Golob in Lojze Šušmelj, ilustrator, oblikovalec in planinec Vlasto Kopač, kipar Gabrijel Kolbič, scenograf Vladimir Rijavec, alpski smučar Ciril Praček, hokejist Ludovik Žitnik, arhitekt Saša Sedlar, arhitekt in politik Marjan Tepina, gledališki igralec Stane Raztresen, veterinar Stane Valentinčič, operna pevka in glasbena vzgojiteljica Ksenija Vidali, operna pevca Miro Gregorin in Anita Meze, umetnostni zgodovinar Stane Mikuš, gospodarstveniki Drago Perc, Viktor Stopar in Gregor Klančnik, komunalni gospodarstvenik Tone Klemenčič, filmska režiserja Jože Gale in František Čap, tekstilna strokovnjaka Marko Boncelj in Franc Žitnik, zoogeograf Sergej Dimitrijevič Matvejev, filozofa Ludovik Bartelj in Cene Logar, bibliograf Jože Bajec, narodni delavci Franc Brumnik, Lovro Kaselj in Franci Zwitter, kemika Dušan Stucin in Tibor Škerlak, polonistka Rozka Štefan, gledališka igralca France Presetnik in Branka Rasberger Verdnik, agronoma Viktor Repanšek in Jože Butinar, geolog Martin Munda, inovator Alojz Derling, jezikoslovec Boris Urbančič in gozdar Saša Bleiweis.

Emil Korytko

Bogo Jakopič

EMIL KORYTKO

Ob dvestoti obletnici

Emil Korytko, ki je kot izgnanec poljskega rodu bival v Ljubljani od 27. januarja 1837 do 31. januarja 1839, se je rodil leta 1813 v Žežavi v Vzhodni Galiciji kot sin Stanislava Korytka, lastnika dvorca v tej vasi; izhajal je iz polonizirane plemiške rodbine Okša. Emil Korytko je začetne šole končal v Lvovu. V 2. letniku filozofije (današnjem 4. razredu gimnazije) so ga leta 1833 osumili veleizdaje in ga med 5. marcem in 20. majem 1834 vtaknili v preiskovalni zapor tudi zaradi motenja javnega miru, kar je bilo v tistih časih Metternichovega absolutizma skoro vsakdanja stvar. Bilo je malo potem, ko so prenehali skupinski napadi na Galicijo, a je med poljsko mladino še vedno tlela živa revolucionarna misel, ki je bila tudi sicer narodnostno zavедna. Po daljši razpravi so ga zaradi pomanjkanja dokazov oprostili obtožbe veleizdaje; dokazali pa so mu zvezo s tajno tiskarno in razširjanje revolucionarnih tiskov ter sumili, da sodeluje »pri tajnem društvu z nevarnimi nameni«, za kar pa so ga obsodili na internacijo. Cesarski odlok z dne 10. oktobra 1836 mu je določil za kraj pregnanstva Ljubljano. V Ljubljano je prispel skupaj z deset let starejšim poljskim častnikom grofom Boguslawom Horodyńskim, ki ga je prav tako kot Emila Korytka vlada internirala v Ljubljani. Oba poljska izgnanca sta se oglašala pogosto pri družini Prešernovega šefa, odvetnika dr. Blaža Chrobatha, saj je bila odvetnikova žena rojena Poljakinja in sta tu oba dobila prvo zatočišče. Kot poročajo viri, je bil Emil Korytko v tem času telesno precej izčrpan, saj ga je pripor očitno zdelal. Prešeren in Korytko sta kmalu postala iskrena prijatelja. Toda Metternichova policija tudi tukaj ni mirovala. Komaj dober mesec po Korytkovem prihodu v Ljubljano je že vedela, da sta Korytko in Prešeren ob večerih pogosto skupaj in da hodita na krajše izlete v ljubljansko okolico. Kot domnevajo Prešernovi življenjepisci pa je bilo to prijateljstvo za oba koristno. Prešeren je po Čopovi smrti precej zapadal v resignacijo in v utapljanje v pijači, pa je potlej to opuščal; Korytko pa je bil vesel duhovno bogatega in iskrenega sobesednika, saj je po skoro triletnem preiskovalnem zaporu začutil hudo duhovno sušo. Zanimivo je, da ju je posebej zblížala Mickiewiczova viharna poezija, o kateri je Prešeren slišal že toliko hvale iz ust pokojnega Čopa in zaradi katere je trpel preganjanje tudi Korytko, obtožen med drugim, da širi Mickiewiczovo revolucionarno delo *Knjige naroda in romanja poljskega*. Med ostalimi dobrinami njunega zblížanja pa je bilo učenje je-

zikov – Prešernu poljskega, Korytku pa tudi slovenskega. Prvi vidni sad spoznavanja jezika pri Prešernu je bil nemški prevod Mickiewiczzevega soneta *Resignacija*. France Prešeren pa se je ob svoji izvirni pesniški produkciji živo zanimal za zbiranje, objavljanje in prirejanje ljudskih pesmi. Tako je za tretje in četrte bukvice *Kranjske Čbelice* priredil kar 14 ljudskih pesmi iz Smoletove zbirke. Morda se je France Prešeren tudi tedaj spomnil, da je poleti 1836 pisal Čelakovskemu v Prago: »Doslej nabrane ljudske pesmi so preveč nepravilne, da bi jih bilo mogoče spraviti na svetlo. Kastelic me je pozval, naj bi z njim prihodnjo jesen prepotoval Kranjsko ter jih iz ljudskih ust zapisoval.« In še je nadaljeval: »Jaz pa komaj verjamem, da se bo to zgodilo.« Ni izključeno, da je Prešeren v tistem hipu pomislil, da bi to dejanje mogel uresničiti prav Korytko, seveda, ob njegovi pomoči, ker je bil Poljak še precej nevešč slovenščine, a vendar ga je tudi njega misel na bogastvo narodnega blaga že kmalu privlačila. Mogli bi celo trditi, da je Prešeren prav v času Korytkovega bivanja v Ljubljani največ zanimanja in svojih sil posvetil slovenski ljudski pesmi. Korytko, ki se je že pri poljskih narodopiscih navzel zanimanja za narodne posebnosti, je začel na izletih s Prešernom zapisovati ljudske pesmi, ki so jih tedanji ljudje mnoge znali na pamet. Nekaj pesmi je dobil od Prešerna, Kastelca, Metelka, graščaka Rudeža, največ pa od Ravnika – Poženčana in si prepisal Smoletovo zbirko. V poljščini je Korytko pripravljal že nekako vseslovansko narodopisno enciklopedijo, od katere je najprej zasnoval slovenski del. Slikarju Franzu K. Goldensteinu je dal naslikati podobi Valentina Vodnika in Matija Čopa za literarno zgodovino in poleg tega še podobe slovenskih, hrvatskih ljudskih noš. Korytko je imel pred seboj zelo širok program literarnega delovanja. Nekaj časa se je tudi ogreval ne samo za Kollarjevo slovansko vzajemnost, temveč tudi za ilirizem, pa sta ga France Prešeren in Jernej Kopitar zresnila, da je treba ohraniti slovenščino. Vse delo za objavo slovenskih narodnih pesmi na Kranjskem se je kmalu nato osredotočilo v osebi Poljaka Korytka. Matevž Ravnika Poženčan piše v Marnovem Jezičniku (XVI) o svojem srečanju z narodopiscem Korytkom poleti 1838, ko ga je ta nepričakovano razveselil v samoti med nabiranjem ljudskih pesmi. Ob tem dogodku je napisal tudi pesem Emiliju Koritku. Korytko je 10. junija 1838 poslal svoj prvi oklic za narodno blago, ko je imel že kar nekaj zbranega; v letu 1838 so izšli oklici tudi v časopisih. Dne 23. julija 1838 je izšel oklic v ljubljanskem tedniku, dne 21. julija v Glaserjevem *Ost und West* (ponatis prejšnjega), 28. julija v Ljubljani, 8. avgusta v Pragi in v novembru še trikrat v Pragi. Uspeh tudi tokrat ni izostal. Dne 20. junija 1838 je predložil cenzuri tri sešitke narodnih pesmi, ki so obsegali 37 epskih, koledenskih in drugih pesmi ter 73 viž, s kasnejšim dodatkom še 26 pesmi. Prešeren se je bal cenzorja Jurija Pavška, ki mu je bilo to izročeno v oceno, kar je izrazil v pismu Stanku Vrazu 19. julija 1838, vendar je bila to pot ocena ugodna.

Gubernijski odlok z dne 28. julija 1838 je dal Korytku dovoljenje za izdajo: le pri dveh pesmih je bilo izraženo, da jih mora prosilec izpustiti ali popraviti. Toda vmes se je vtaknil Josef Sedlnitzky, ki ga je nesrečno poročilo ljubljanske policije seznanilo s Korytkovo literarno dejavnostjo. Zato je le-ta od guvernerja Jožefa Kamila Schmidburga zahteval, da je treba vse, kar Korytko predloži cenzuri, z izjavo cenzorja poslati na Dunaj v dokončno odločitev. Slovenske ljudske pesmi, ki jih je Korytko pripravil s Prešernom, je hotel izdati v gajici. Pri Ljudevitu Gaju, kjer se je pogajal, je hotel urediti glede tiska. Toda Gaj mu je predložil zahtevi, da mora zbirka pesmi v naslovu in uvodu podpirati ilirsko usmerjenost. To je užalilo tako Prešerna kakor tudi Korytka. Bila sta pripravljena popustiti v naslovu, medtem, ko sta menila, da je v uvodu, ki ga je popreje objavil v praškem *Ost in West*, seveda, kolikor ga je cenzura dovolila, Korytko že poudaril pravico do samostojnega slovenskega razvoja. Gotovo pa, da že z lingvističnega stališča ne bi smeli prezreti teh pesmi in slovenskega jezika. Nesreča je bila pa še bolj boleča, ker se je že za potrjen rokopis zanimal sam Sedlnitzky. Gaj se je zelo nevljudno obnašal, ko je izvedel za zanimanje z Dunaja; meneč, da bi se ne zameril na kakršenkoli način Dunaju, je tisk odpovedal. Korytku je pomenilo slovstveno in zbirateljsko delo uteho v brezličnem vsakdanu in v bolečini pregnanca. V dveletnem bivanju pri nas se je sicer obrnil s prošnjo za pomilostitev, a te sreče v življenju ni učakal. Nejevoljen in razočaran zaradi Gajeve zavrnitve je Korytko 15. decembra 1838, spodbujen po Prešernu, ponudil ljudske pesmi v založbo Jožefu Blazniku. Toda preden se je z njim pogodil, je med 27. in 28. decembrom nenadoma zbolel za tifusom (kataralno – revmatično mrzlico) in je 31. januarja 1839 »zaradi nakopičenja bolezenske snovi v možganih« kljub zdravniški oskrbi in požrtvovalni negi pesnika Prešerna in rojaka Horodynskega umrl. Prešeren je 1. februarja zaprosil ljubljanski kresijski urad, naj dovoli pokop njegovega »za slovanski narodopis zaslužnega« prijatelja na takem mestu, kjer mu bo mogoče postaviti spomenik, po možnosti v bližini domačih narodnih mož Vodnika in Čopa, katerih podobi je dal pred smrtjo litografirati. Po Korytkovi smrti je Prešeren s Horodynskim urejal pokojnikove zadeve. Poskrbela sta za njegov svečani pogreb; hotela sta izdati osmrtnico, ki bi poudarila poglavitne poteze njegovega življenja in dela, a ju je policija v taki zamisli onemogočila. Sklenila sta tudi pogodbo o dokončni izdaji ljudskih pemi. Skupaj s starši sta mu postavila dostojen spomenik s poljskim napisom in Prešernovimi verzi (v prevodu Otona Župančiča): »Naj zgrudi smrt človeka, človeštvo ostane z njim, do poznega še veka živi, kar zanj storim.« Korytkovo zbirko *Slovenskih pesmi kranjskega naroda* pa sta za tisk docela pripravila Miha Kastelic in Jurij Kosmač. Izšla je v letih 1839-1844 (v petih zvezkih).

(Bogo Jakopič, slavist, surdopedagog, Ljubljana)

Bogo Jakopič

FRANC MIKLOŠIČ

Ob dvestoti obletnici

Med največje duhove slovenskega naroda nedvomno sodi veliki jezikoslovec Franc Miklošič. Rodil se je 20. novembra 1813 v Radomerščaku pri Ljutomeru. Zgodnjo mladost je preživel v rojstni vasi, nato pa se je preselil s starši v Ljutomer, kjer je imel oče trgovino in gostilno. Osnovno šolo je obiskoval v Ljutomeru (do leta 1824), nato je končal dva razreda gimnazije v Varaždinu (do leta 1826), štiri razrede gimnazije (1826-30) pa v Mariboru. Na jesen 1830 pa se je odpravil v Gradec študirat filozofijo in pravo. Po končanem študiju prava leta 1836 se je spet lotil filozofije. Ker je spomladi 1838 odlično opravil prvi rigoroz, je bil že v maju 1837 imenovan za suplenta filozofije na graški univerzi, in to še pred doktoratom, ki ga je dosegel 23. junija 1838. Iskal je redno stolico filozofije na bližnjih fakultetah, pa je ni našel, zato je sredi septembra 1838 odšel na Dunaj, da bi tam dokončal študij prava ter se posvetil odvetniški službi. Tako je 28. decembra 1840 na Dunaju promoviral za doktorja prava in bil nekaj časa še koncipient pri nekaterih advokatih. Dne 8. maja 1844 je dobil mesto v dunajski dvorni knjižnici, kjer je ostal do leta 1849, ko je bil 30. aprila imenovan za izrednega, 1850. pa za rednega profesorja na dunajski univerzi. V letih 1851, 1856 in 1865 je bil dekan filozofske fakultete, v letu 1854 pa rektor univerze. V letih 1854-79 je bil predsednik izpraševalne komisije za srednješolske profesorske izpite. Vse kaže, da se mu je s temi leti znatno izboljšal gmotni položaj in leta 1852 se je oženil s hčerko svojega prijatelja von Eichenfelda v dvorni knjižnici. Žena mu je umrla že leta 1867 in mu zapustila dva sina. Leta 1885 je bil upokojen. Tudi poslednja leta svojega življenja je ta veliki Slovenec preživel na Dunaju.

Franc Miklošič si je že kot dijak pridobil velik sloves, ker se je že tedaj odlikoval v znanju klasičnih jezikov. Posebno se je v času graških študij seznanil z mnogimi dijaki, ki so prihajali tja tudi iz drugih slovanskih krajev. Gradec je tisti čas slovel kot eno izmed pomembnih kulturnih središč na Štajerskem. Tam se je v tem času Miklošič veliko družil z rojakom Stankom Vrazom. V romantični navdušenosti sta nameravala izdajati almanah *Metuljček*, ki naj bi bil nekak protiutež Kranjski Čbelici, a do realizacije tega načrta ni prišlo. Skupaj z Vrazom pa se je poglobljaj v svetovno literaturo in tudi iz nje prevajal. Znano je, da sta bila veliko let is-

krena prijatelja. Franc Miklošič je imel na Dunaju stike z Jernejem Kopitarjem, vendar je že sam prišel tja z velikim slavističnim znanjem, zato se včasih skoraj po krivici imenuje, da je bil Kopitarjev učenec; pa ga je Kopitar samo vzpodbujal k slavističnemu študiju. Vemo, da je bil sam zelo kritičnega duha, ki je veliko študiral in razmišljal. Za Kopitarja je znano, da je bil po znanstveni usmerjenosti v prvi vrsti zgodovinar in filozof, ki se ni nikdar naučil sanskrta in litavščine, medtem ko je Miklošič kot primerjalni jezikoslovec in slovníčar oba popolnoma obvladal. Od Kopitarja je Miklošič sprejel t.i. panonsko hipotezo, ki jo je podpiral tudi iz pokrajinsko – domoljubnih razlogov. Kopitar je Miklošiča po daljšem prigovarjanju pridobil za dunajsko dvorno knjižnico, katere dekret je slednji prejel 8. maja 1844. V prošnji za to mesto je navedel predvsem znanje klasičnih jezikov, sanskrta, sodobne grščine, francoščine, angleščine ter slovanskih jezikov. S tem je bil kar trajno vpeljan v slovansko vedo. Do Kopitarja je vse do smrti čutil globoko hvaležnost in njegova smrt v avgustu 1844 ga je zelo potrla. Kopitarjevo duhovno oporoko, da bi Dunaj postal ugledno slavistično središče, je Miklošič odlično izpolnil. Po njem je podedoval cenzorsko mesto za slovanske, novogrške in romunske spise. Odlično poznavanje naštetih jezikov je Miklošič dokazal že pred vstopom v dvorno knjižnico s svojo temeljito in resno oceno Boppovega dela *Primerjalna slovnica sanskrtskega, perzijskega, grškega, latinskega, litavskega, gotškega in nemškega jezika I-IV* (1833-40), ki je izšla v dunajskih *Jahrbücher der Literatur* (1844) z naslovom *Sanskrt in slovanski jeziki*. V tej odlični recenziji je Miklošič pokazal napake, ki jih je Franz Bopp zagrešil v svoji slovnici, ker ni poznal slovanskih jezikov. S tem je naš učenjak dokazal svoje temeljito in obsežno znanje. Naslednje leto je v Leipzigu (1845) izšla njegova knjiga *Radices linguae Slavicae veteris dialecti*, kratek slovar staroslovenskega jezika. Prav s tema deloma je Miklošič zaslovel kot najboljši filolog, ki je s svojo neutrudnostjo, obširnimi znanjem in kritičnostjo prekosil celo svojega učitelja Kopitarja. Po letu 1845 so se kar vrstila njegova dela, ki so mu širila slavo velikega jezikoslovca. Med drugimi izdajami na Dunaju je Kopitarjevemu spominu posvetil izdajo *Vita s. Clementis episcopi Bulgarorum*, delo o življenju škofa sv. Klimenta Ohridskega, ter oceno Vostokove izdaje *Ostromirovega evangelija*. Kljub zelo obsežnemu delu tega obdobja ga leto revolucije 1848 ni našlo nepripravljenega. Stopil je v javnost kot predsednik tedaj ustanovljenega društva »Slovenija«, ki mu je napisal verjetno tudi proklamacijo, v kateri je bila podana zahteva po združitvi vseh Slovencev »v slovenskem kraljestvu«. Zahteva je vsebovala tudi jezikovno enakopravnost našega jezika v šolah in uradih. Miklošiča so spodnještajerski rojaki v šentlenarškem volilnem okraju v Slovenskih goricah izvolili celo v prvi avtrijski državni zbor na Dunaju in pozneje tudi v Kroměřižu. Ko je bila leta 1849 na dunajski univerzi osnovana slavi-

stična stolica, je bil nanjo imenovan Miklošič. Leta 1848 ga je Dunajska akademija izbrala za dopisnega člana in odtlej mu je bilo še bolj odprto široko področje znanstvene dejavnosti. Leta 1848 je akademija razpisala nagrado za primerjalno slovansko slovnico. Prijavil se je tudi Miklošič in 26. maja 1851 predložil svoje delo *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov*, ki je izšlo leta 1852. Slovnico sta pohvalno ocenila Pavol Jozef Šafařík in František Palacký. Franc Miklošič je bil v letu 1851 izvoljen za prvega člana Dunajske akademije. Z izvoljenim rednim članstvom v akademiji je dosegel svoj znanstveni namen in odtlej ni imel večjega povoda, da bi zapustil Dunaj. Bil je deležen časti kot le malokdo. Dobil je številna domača in tuja odlikovanja in bil član številnih akademij in znanstvenih društev v državi. Leta 1864 je dobil celo dedno avstrijsko plemstvo, vendar se je tudi pozneje podpisoval le z Miklosich.

Franc Miklošič se v svoji znanstveni vnemi dolgo ni utrudil. Leta 1851 je obiskal Carigrad ter to potovanje zanimivo opisal v svojem *Slovenskem berilu za peti gimnazijski razred* (1853). Že v letih 1836 in 1842 je potoval v Italijo, leta 1852 se je zadrževal na Francoskem in v Nemčiji. Bolj poglobljeno strokovno potovanje si je omislil leta 1856 v Dalmacijo in Črno goro, kjer je zbiral stare srbske listine, ki jih je izdal v knjigi *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii* (1858), v kateri obravnava srbske spomenike ob zgodovinskih izsledkih o Srbiji, Bosni in Dubrovniku. Srčiko svojih slovničnih raziskovanj je podal v svojem glavnem delu *Primerjalna slovnica slovanskih jezikov* (I-IV). Najbolje in najbolj obširno je obdealana stara cerkvena slovanščina. Druge slovanske jezike primerja s staro cerkveno slovanščino, ne pa tudi med seboj. Posebno pozornost v tej knjigi zasluži njegov točni dokaz za obstoj nosnih vokalov v stari cerkveni slovanščini, česar nista hotela priznati ne Jernej Kopitar in ne Josef Dobrovský. Franc Miklošič se je s praktično rabo slovenščine ukvarjal v številnih slovenskih berilih za višje razrede srednjih šol (1853, 1854, 1858, 1865). Veliko besednega gradiva, je izročil odboru za pripravo slovensko-nemškega slovarja, katerega je financiral škof Anton Alojzij Wolf. Gradivo je kasneje v svojem slovarju uporabil še Maks Pleteršnik. Miklošičevo književno delo je obsegalo skoraj vse smeri slovanske filologije: slovnico, slovar, zgodovino, narodopisje, objave tekstov. Na dunajski univerzi je predaval vse do leta 1886, ko ga je na njegov predlog nasledil Vatroslav Jagič. Miklošič ima tudi velike zasluge za slovansko imenoslovje. Postavil je temelje slovanskemu primerjalnemu jezikoslovju, etimologiji in slovnici. Zanesljivo velja, da je eden največjih sinov našega naroda, kar mu v polnosti priznavajo tudi drugi znanstveniki v Evropi. Umrl je na Dunaju, 7. marca 1891 in je tam tudi pokopan.

Ivan Žigart

KOLEDNİK CENCA

V mladosti ima vsak letni čas svoje posebne vonjave, svoje barve in svoje zvoke. Še posebej pa zgodbe. In teh se kot otrok nisem nikoli nasitil.

Zima, se mi zdi, je bila sploh poseben čas. Ne vem, mogoče se nam je zaradi zgodnjih večerov in dolgih noči dozdevala še toliko bolj skrivnostna in čarobna. Pa tudi polna pričakovanj. Kljub mrazu je pri srcu prijetno toplo; kljub kratkim dnevom in neskončno dolgim večerom je pa vendar toliko svetlobe v duši kot menda nikoli več potem v letu.

Kaj kmalu po novem letu pa so že po večerih prihajali prepevat pod naša okna sveti trije kralji in za njimi so se vse tja do svečnice zvrstili še številni koledniki, celo daleč iz Haloz in s Hrvaškega so priromali k nam s svojo pesmijo.

Na gregorjevo pa so se ženili ptički. O, to je bilo takrat veselo, ko smo po sadovnjakih ali med grmovjem stikali za njihovimi dobrotami! V svoji nenasitni otroški domišljiji smo si zlahka predstavljali, kako bogato obložene so morale biti še njihove svatbene mize, če so še nam toliko pustili.

»To je samo delček tistega, kar jim je iz kljunčkov padlo na tla, ker so bili preobloženi, ko so leteli preko naše hiše; pa tudi zato, da se ti zahvalijo za tvojo skrb pozimi, ko si jim trosil zrnje na okensko polico,« so mi vedeli povedati doma.

Pa ravno v tem času nas je navadno obiskal Cenca. Vsi v vasi smo ga kajpada dobro poznali, saj je bil dolga leta za pastirja pri Grašičevih, kasneje pa je prebival v domu za ostarele. In v spominu se mi še vedno živo zariše njegova podoba. Še danes natanko vem, kako je bilo tistega že davnega zimskega dne, ko sem ga zadnjič srečal ...

V naši kuhinji je bilo prijetno toplo, zunaj pa je že ves dan mrzel krivec vrtinčil plešoče snežinke. Kdaj pa kdaj se je s strehe mimo našega okna usul pravcati oblak snega. Kakor padajoči slap.

»No, zdaj lahko še zima pokaže svoje roge, saj komaj godujeta sredozimca sveta Neža in Vincenc,« je pomodroval dedek in puhnil iz svoje pipe. V tistem hipu pa se je od zunaj nenadoma zaslišalo nekakšno ropotanje. Vsi smo prisluhnili. Oči-

tno si je nekdo na pragu čistil sneg z obuvala in si ga otepal z obleke. Nato je štor-
kljaje odprl vežna vrata in jih še počasneje zaprl. Zdelo se je, kakor da se obotavlja
vstopiti. Čez čas je pa le potrkal. In ko je vstopil, smo od presenečenja kar zazijali.
Bil je Cenca. Natanko po letu dni.

Obstal je na vratih. Levo roko, ki se mu je čedalje bolj tresla, je tesno prižemal
k telesu, z desno pa je bil oprt na palico. V zadregi se je nekam plašno oziral po
prostoru, dokler ga ni babica povabila k mizi.

»Kaj bi stal, saj nisi prišel po ogenj. Danes si se pa tudi že najbrž dovolj naho-
dil. Malo se boš pogrel in posušil pa nam povedal, kaj je novega po širnem svetu.«

Z domačimi se je takoj zapletel v zanimiv pogovor, saj novic je imel na pretek,
babica pa mu je medtem že prinesla kos kruha in domačo klobaso. Na mizo je še
pristavila liter rdečega. »Tako, da si boš dušo privezal,« je še dodala.

Zazrl sem se v njegov obraz, ki je bil obraz odraslega otroka. Kakor da se v teh
letih sploh ni nič spremenil. Cenca, kakor smo ga poznali že otroci in ga večkrat
nagajivo dražili, da je potem imel posebno veselje se poditi za nami in je vselej od
navdušenja zavriskal, kadar je koga ujel s svojo ukrivljeno palico.

Rodil se je v bližnji vasi in mati mu je kaj kmalu po rojstvu umrla, oče pa se je
čez nekaj let znova oženil. Pa ni imel sreče. Ženska se ga je rada napila in takrat
je bila do otroka še posebej groba, čeprav je pred drugimi hlinila svojo ljubezen
do malega Cencka. Sredi zime je najbrž moralo biti, ko je v hudobni pijanosti do-
zorela strašna odločitev. Na dvorišču je v kad natočila polno vode in zjutraj, ko
je mož že odšel z doma, spustila vanjo otroka, kakor da je sam zlezal gor in po
nesreči padel v polno kad vode. Cencek je kajpada vreščal na vse grlo, ven pa ni
mogel. Na srečo je le soseda slišala otrokove obupne klice, zato je pritekla in ga še
zadnji hip rešila. Posledice pa so se pokazale mnogo pozneje.

Ko je bilo videti, da so se pomenili o vsem, kar jih je zanimalo, se je Cenca obr-
nil proti meni in izpod oguljenega plašča je obotavljivo potegnil droban zvežčič.
Odložil ga je na mizo.

»Lani sem ti obljubil, da ti jih prinesem pokazat,« je skoraj sramežljivo spregovoril.

»O, saj res,« sem kar osupnil, »jaz bi pa bil že pozabil. Krasno! Lahko preberem?«
Prikimal je.

Z okorno roko zapisane pesmi. Že prvi verzi so me presunili.

»Biti pohabljen – to je gorje,

kdor tega skusil ni, sam ne ve ...«

In bolj ko sem bral, bolj se je pred mojimi očmi risal človek, kakršnega doslej
niti slutil nisem: trpeč in globoko razmišljajoč.

Na sebi sem čutil njegov vprašujoči pogled.

»So?« je v zadregi zamomljal.

»Lepe so. Zares so me ganile. V njih se kaže življenje, tisto sicer bolj prikrito, a neskončno lepo in hudo obenem,« sem mu skušal v eni sapi razložiti svoje misli. »Že dolgo pišeš?«

»Dolgo. Zadnja leta vse več. Ko mi je težko, sedem in pišem. Nikogar nimam, ki bi se mu lahko potožil, pa se papirju.«

Potem je hvaležno pospravil zvežčič in se olajšano nasmehnil. Malo je pomolčal, kakor da v sebi še premleva neko misel, zatem je ponovno segel pod plašč, od koder je privlekel Marijin kipec, okrašen s suhimi rožami, in ga previdno odložil na mizo pred seboj. Zdaj je z glave snel klobuk, iz žepa potegnil dve svečki, ju prižgal in počakal, da je plamenček močnejše zagorel. Trepetava svetloba je osvetljevala kipec in njegove tresočče roke, ki so se sklenile kakor v molitev. Skoraj zamaknjeno je strmel predse, ko da se pripravlja na pradavni obred.

Vsi smo nemo čakali. Od zunaj je bilo le slišati šelestenje snežink, kako mehko sedajo na drevje in zemljo, kamor je že tipal prvi večerni mrak.

Takrat se je pritajeno oglasila njegova pesem.

»Svečenska Marija ti, vse te hvali in časti ...«

Plavala je visoko nad nami in s svojim napevom napolnjevala ves prostor. Ko pa je izzvenela, so še njene zamrle besede odmevale globoko v nas.

Zatem je previdno utrnil sveči, z vso pobožnostjo pospravil kipec z mize in slehernemu izmed nas ponudil roko v pozdrav.

»Bog vam daj zdravja in sreče in da bi se čez leto dni spet tako videli,« je še dejal.

Počasi, kot je prišel, je oddrsal skozi vrata na zasneženo dvorišče in po svežem snegu odtaval v mrak. Njegove stopinje pa je sproti zasipaval padajoči sneg.

(Ivan Žigart, slavist, književnik, Miklavž na Dravskem polju)

Vinko Šmajš

UBI BENE, IBI PATRIA

Vesoljno poznani citat starega Latinca.

Da, kjer je dobro, sem doma. – Tako citat! Zunaj greje zimsko sonce, redke snežinke se le včasih trmasto upirajo goli pokrajini.

Oko visi na velikem šolskem oknu. Velikem in svetlem v zarji novega dne.

Strah, tak nezaveden, stiska moje otroško srce. Ob njem sloni na obokenskem pultu, naš učitelj Ljudevit.

Poln razred učencev, v starih počeckanih klopeh. Njihove oči, žive iskre otroškosti.

Dvigajo se le za hip in padejo v čuden strah, bojazen, da jih bo poklical mehak učiteljev glas in odkril njihovo prazno grlo, padec v netlakovano jamo. In potem?

Čas drvi s svetlim soncem in zaustavi za vesoljski drobec pričakovanj.

Otroci. – Njegove oči, modre izpod očal, iščejo reflekse. Potem z dolgimi, tankimi prsti, objamejo ebenovinasto violino. Lok napne svetle, belkaste strune. Lok dol, lok gor. Vrisk, oda, Feniksova oda soncu, večnosti.

Učiteljev pogled namigne meni in Dragici. Vrisk se ponovi, okensko steklo rahlo drgeta. Tandem, jaz in ona, se ujame.

– Beseda, sladka domovina,
ne prideš več mi iz spomina.

Kot iskra živa v srcu tliš,
ljubezen v sebi mi budiš.

– Jenkovi verzi, otroci! – Kot pahljača v vročici besed nas božajo, milujejo.

– Ljubezen in domovina,
nikdar ugašena umetnina,
mene, tebe, nas vseh.

Strune umolknejo, v ebenovini še plešejo svetle lise dneva.

Otroci, kot da jih je zbujal piš vetrne melodije.

– Gospod, ne, ne še, še bi ljubimkali z vriskom sirene, še, še. -

– Ej, zapojmo vsi: Ljubezen, naš lepi svet! –

Gusti sam, v zadnji klopi, zabruna kratko frazo in soseda Micika ga utiša s prstom na ustnicah.

– Pri prvi šolski maši v svetišču, - ponovi učitelj. Bila je nedelja. Orgelske piščali so na koru, nad arkadami, prosile Večnost:
 - Prosi za nas!
 Prosi za nas! –
 Prosi za Gandhijevo misel, ki z močno voljo premaga uboje, samomere in ponuja svetu, posameznikom in vsem, le mir in svobodo, le mir in ljubezen.
 Otroci devetih pomladi hitijo domov. Po meji z vročim soncem in stotinami rumenih regratovih cvetov.
 – Veš, v rumeni barvi cveta je vtkana, kot biser v morju, prežlahtna lepota Stvarstva, - de moj angel varuh.
 Prsti desne roke ubogajo. Utrgajo cvet.
 – Bodi nežen, bodi dober, rahločuten. - Žareče oko se upre vame, v mojo dušo.
 – Obljubim ti neskončnost v vesoljskem krogu, res! - Komaj občutim glasek, sladki glasek, drobne rože.
 – Ne, nikoli te ne zapustim, nikoli ne pozabim! - Zvedavo očesce zapre trepalnice in zasnuje v tisočletje.
 Nedelja je, minuta, je dan, vsak dan je nekaj posebnega ...
 Tudi tam, pod arkado, obokanim stebrom. Tu me ustavi ona z mandljevimi očmi, veličastjem, skoraj nadzemljskim.
 – Ne, nikoli ga ne pozabiš, - se oglasi v meni moj angel.
 – Si to ti, ki si leta vodil svojo mamo pod pazduho, do druge klopi leve strani cerkvene ladje? –
 – Da, res je! –
 Oči se ponovno srečajo. Njen dotik je stisk njene roke. Njena roka me stisne pod pazduho. Piščali še rahlo preigravajo Bachov preludij. Težka vrata ponudijo še blagoslovljeno vodo. Pomladno sonce se smeji.
 Rahel in topel veter z juga diha svobodo, ljubezen in mir med vse svoje brate. Skrivnostna refleksija srečanja potrjuje človekovo večno željo in hrepenenje po večnosti.
 Premaguje smrt in strah, saj ostaja mandala našega bivanja.

Velenje, 1. februar 2012

(Vinko Šmajš, slavist, književnik, Velenje)

Dejavnost Celovške Mohorjeve družbe

Poslovodstvo je v prvi polovici leta 2012 pospešeno pripravljalo načrt za nadzidavo in obnovo sedeža Mohorjeve. Načrtovanje smo končali junija 2012, 1. julija pa smo pričeli z gradbenimi deli, ki naj bi jih dokončali februarja 2013.

Obnova matične hiše na Vetrinjskem obmestju je bila njuno potrebna, saj je Celovška Mohorjeva zadnjo temeljito obnovo stavbe, ki je bila zgrajena med letoma 1892 in 1894, opravila leta 1973. Po skoraj 40 letih je bilo nujno potrebno obnoviti strehe in odstraniti stare dimnike, ki jih več ko 40 let nismo več uporabljali.

Predvsem iz gospodarskih razlogov je bila odločitev za nadzidavo sedeža, ki leži na izvrstni legi sredi Celovca, logična odločitev. Na skupno 1.350 kv. metrih dodatne površine bo nastalo trinajst novih kakovostnih stanovanj v velikosti od 53 do 97 kv. metrov, 240 kv. metrov pa je namenjenih za sodobne pisarniške prostore Krščanski kulturni zvezi in Narodopisnemu inštitutu Urban Jarnik, ki se bosta preselila iz Slomškovega doma. V dosedanje prostore Krščanske kulturne zveze in Inštituta Urbana Jarnika se bodo jeseni 2013 spet vselili dijaki in bo Slomškov dom služil v bodoče izključno šolskim, vzgojnim in izobraževalnim namenom.

Hkrati bomo obnovili tudi fasado ter zunanja okna in notranjost sedeža. S krasno arhitekturo, ki so jo snovali naši predniki, in z moderno nadzidavo bo sedež Mohorjeve sredi Celovca viden dokaz močne slovenske prisotnosti v glavnem mestu Koroške. Tako menimo, da je investicija v višini 2,8 milijona evrov več ko upravičena.

V letu 2012 so Mohorjevo obiskale pomembne osebnosti. Med drugim nas je obiskal predsednik parlamenta Republike Slovenije dr. Gregor Virant z delegacijo, ki se je junija obširno informirala o delu Mohorjeve. V istem mesecu je bila ob 15. jubileju partnerstva Mohorjeve ljudske šole z osnovno šolo v Rušah na zaključni prireditvi ministrica za Slovence po svetu Ljudmila Novak. V maju pa je Mohorjevo obiskal avstrijski škof ddr. Klaus Küng, v avstrijski škofovski konferenci pristojen za družine.

Tiskarna, šola, Slomškov dom

Tiskarsko stroko slej ko prej pretresa hud konkurenčni boj, ki se izraža v čedalje močnejšem zniževanju cen pri tiskarskih storitvah. To je posledica močnih strukturalnih sprememb in previsokih kapacitet v tiskarnah. Poleg zagotavljanja kvalitetnih standardov smo prisiljeni dosledno varčevati pri stroških, da si tudi v prihodnje zagotovimo obstoj.

V ljudski šoli in zavetišču se je v zadnjih letih znižalo število prijavljenih otrok, in tako ima ljudska šola v šolskem letu 2012/2013 65 otrok, zavetišče pa štiri skupine.

Slomškov dom je polno zaseden in ponuja skupaj s popoldansko oskrbo 66 dijakinjam in dijakom ter posameznim študentom bivališče in strokovno spremstvo.

Založba

Založba je v tem letu objavila skupno 32 knjig, od tega – kakor običajno – dve tretjini v slovenskem jeziku in eno tretjino v nemškem jeziku. Tudi letos smo se trudili, da poleg dobrega branja, namenjenega predvsem razvedrilo, ponudimo tudi knjige, ki odstirajo resnico o polpreteklih dogodkih. Posebne pozornosti je bila deležna knjiga Rosvite Pesek o osamosvojitveni vladi. Knjigo smo predstavili v Cankarjevem domu, navzoči pa so bili skoraj vsi bivši člani te prve vlade samostojne Slovenije na čelu s takratnim premierom Lojzetom Peterletom. Knjiga *Osamosvojitvena vlada. Kako so gradili državo* je naletela na tako velik odmev, da smo jo morali

v kratkem ponatisniti.

Zanimiva je tudi knjiga o avstrijskem politiku in zagovorniku ideje o skupni Evropi Erhardu Buseku. Knjigo smo predstavili v domu Korotan na Dunaju.

Posebno močno smo čutili, tako kakor tudi druge slovenske založbe, upad prodaje knjige v Sloveniji, kar je seveda posledica gospodarske krize. Širjenje elektronske knjige pri nas še ne vpliva na prodajo, vendar je to treba pričakovati v naslednjih letih. Mohorjeva se resno posveča tej tematiki.

Na velik odmev pri bralkah in bralcih so naletele zgodovinske knjige – knjiga o nacionalsocialističnih generalih iz Avstrije (avtor je koroški zgodovinar Wolfgang Graf), spominski zapis Hanzija Schaschla na pregon koroških slovenskih družin v letu 1942, *Als Kärnten seine eigenen Kinder deportierte*, in nemški prevod knjige Igorja Omerze o udbovskem bombnem napadu na »do-

Utrip s predstavitve knjige Rosvite Pesek *Osamosvojitvena vlada* v Cankarjevem domu. Foto: Tatjana Splichal

movinski« muzej v Velikovcu v letu 1979. Zgodovinska knjiga Igorja Omerze *Od Belce do Velikovca ali kako sem vzljubil bombo* je bila sploh ena najodmevnejših publikacij leta. V ponatisu so izšli tudi spomini Franca Arnejca iz prve svetovne vojne *Od Dnjestra do Piave*. Pionirsko delo je knjiga Blaža Torkarja *Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Raziskovalna knjiga Silvina Eiletza *Vatikan in Kremelj* je posvečena tajni diplomaciji med Vatikanom in Kremeljem od leta 1917 do leta 1992. Že drugo izdajo je doživela tudi knjiga Floriana Thomasa Rulitza o tragediji pri Pliberku in Vetrinju *Die Tragödie von Bleiburg und Viktring*, ki se posveča povojnim pobojem na Koroškem. Leta 2013 bomo to knjigo izdali tudi v slovenskem prevodu.

Izdali smo kriminalni roman z aktualno naravovarstveno tematiko *Medvedja kraljica*, knjižni prvenec Andreja Rijavca. Ekološko obarvana je tudi knjiga srčne okoljevarstvenice Petre Matos *Plastenka Nevenka in druge zgodbe*. Otrokom so namenjene *Franceve prijateljske zgodbe* priljubljene pisateljice Christine Nöstlinger, Mira Lobe pa je za mlade napisala pretresljivo socialno povest *Zadeva s Henrikom*. Vrhunski poznavalec zelenega zlata na Slovenskem in njegove kulturne zgodovine Borivoj Repè je v knjigi *Hmelj in slad – božanski hlad* orisal zgodovino piva na Slovenskem in po svetu.

Skupno z muzejem v Kranju smo pripravili razstavo z naslovom *Vroče sledi hladne vojne*. Razstava je dvojezična in jo bomo pokazali tudi na avstrijskem Koroškem. Razstava predstavlja posledice prehodov Slovencev skozi železno zaveso med Slovenijo in avstrijsko Koroško v letih od 1945 do 1991 ter dolgo ukvarjanje z njenimi posledicami oziroma preseganjem le-teh. Z izbranimi primeri usod ljudi želi razstava predstaviti, kaj je pomenila totalitarna komunistična oblast v Sloveniji in Jugoslaviji za ljudi, ki so živeli v »socialistični družbeni ureditvi«, so z njo prihajali v stik ali pa so bili njeni odkriti nasprotniki.

Šolske knjige

Na področju šolskih knjig smo letos zabeležili večji upad prodaje učbenikov v Sloveniji, kar pa je nedvomno tudi rezultat splošne gospodarske krize in s tem povezane odločitve glede nakupa učbenikov tako s strani šol kakor tudi staršev. Na avstrijskem trgu pa smo, četudi težko, dosegli predvideni načrt prodaje. Med učbeniki je pozornost zbudil priročnik Barbare Bajd *Moji prvi*

Avstrijski politik in zagovornik ideje o skupni Evropi Erhard Busek podpisuje svojo knjigo. Foto: Hanzi Filipič

listavci. Preprost določevalni ključ, končno pa je izšel tudi že dolgo pričakovani slovenski prevod učbenika za biologijo za gimnazije in srednje strokovne šole, ki sta jo napisala avtorja Neil A. Campbell in Jane B. Reece *Biologija 2*.

Prav letos praznuje avstrijska šolska akcija jubilej – 40 let svojega obstoja. To, kar so pred 40 leti v parlamentu soglasno sprejele vse stranke kot zakon, se je uspešno nadaljevalo do danes. Tako »avstrijska šolska akcija« oskrbuje na leto približno 1,1 milijona šolark in šolarjev v avstrijskih šolah s skupno 8,2 milijona novih učbenikov. To zagotavlja avstrijskim šolarjem neomejeno in enakovredno izobrazbo, ne glede na to, iz kakšnih socialnih razmer prihajajo. Poleg tega pa avstrijska šolska akcija zagotavlja še dobrih 4.500 delovnih mest.

Uspešno smo uresničili mednarodni projekt Udžbenici ekonomika podjetja v BiH, kjer smo na podlagi novih izobraževalnih programov v dveh jezikih izdali štiri učbenike za predmet gospodarskega poslovanja. Učbeniki so bili tudi potrjeni s strani ministrstev. Večjezični terminološki slovar, ki je prav tako izšel v dveh jezikovnih izdajah (Bosansko-njemačko-angleski in Hrvatsko-njemačko-angleski) vsebuje več kot 10.000 strokovnih izrazov in dopolnjuje učbenike. Projekt so finančno podprli še ADA (Avstrijska razvojna agencija) kot tudi avstrijska in koroška gospodarska zbornica.

Mohorjeva založba Celovec, ki ima dolgoletne izkušnje tako pri izdajanju učbenikov, še posebej za manjšinsko šolstvo na Koroškem, kot na področju izdajanja in distribucije nemških veroučnih knjig, si bo tudi naprej močno prizadevala, da bi uresničevala poslanstvo ustanoviteljev, namreč izobraževanje ljudi.

Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu je leta 2011 in v letu 2012 močno znižal podpore Mohorjevi založbi. To bi lahko ob dejstvu, da vsi čutimo posledice splošne krize, še zlasti seveda v Sloveniji, razumeli, nikakor pa ni jasno, zakaj so del podpore črtali samo nam in ne v enaki meri tudi drugima dvema založbama na Koroškem, založbi Drava in založbi Wieser, ki pa v glavnem izdajata nemške knjige in sta prejeli dvojno vsoto. Tudi na drugih področjih, kot npr. pri Mohorjevem dijaškem domu, Urad ni pravično razdelil podpore in je s tem prikrajšal Mohorjevo za pomemben vir dohodka. Optimistično lahko pričakujemo, da bo sedanja vlada ta nesorazmerja odpravila.

Še večja so nesorazmerja pri podporah Urada zveznega kanclerja na Dunaju (BKA). Tako je BKA 2011 podprl zavetišče ABCČ s tremi skupinami in zavetišče Mohorjeve s petimi skupinami v razmerju 62 odst. za ABCČ proti 38 odst. za Mohorjevo. Težko je verjeti, da to zapostavljanje Mohorjeve ne bi imelo političnega ozadja.

Hanzi Filipič

Dejavnost Goriške Mohorjeve družbe

Uvod

Vedno smo bili mnenja, da gre pri delovanju ustanove, kot je naša, za stremljenje po ciljih, ki presega takojšnji učinek in katerih rezultate merimo v letih in desetletjih. Sedanja doba, ko nas mnoga znamenja opozarjajo, da dejansko živimo čas zatona evropske civilizacije, ker pozablja na svoje duhovne korenine, je za malo založbo, kot je naša, gotovo velik izziv. S svojim tednikom, otroško revijo in knjigami nagovarjamo le delček tega pisanega sveta, tako slovenskega v Italiji kot matičnega, a v malih vrtovih se radi skrivajo redko cvetje in sočni sadeži, ker jih gojita ljubezen in vztrajnost vrtnarjev, ki te gredice oskrbujejo.

Tednik *Novi glas*

Tednik *Novi glas*, ki je gotovo največji izziv za Zadrugo Goriško Mohorjevo, je v juniju 2012 tretjič prenovil svoj portal. Nanj se lahko povežete, če v iskalnik vtipkate www.noviglas.eu. Poskrbeli so, da je bolj interaktiven in torej primeren za odzivanje bralcev, ki lahko v ta namen uporabljajo različna socialna omrežja.

Ključnega pomena pa ostaja tiskana izdaja tednika, ki tako nagovarja širši krog bralcev tudi starejše generacije, enako na Tržaškem kot na Goriškem ter na širšem Primorskem. V zadnjem letu je list več pozornosti nemanjal tudi Benečiji, zlasti s tem, da je izpostavljal tiste dogodke in ljudi, ki v drugih medijih niso bili deležni tolikšne pozornosti. Mesečna verska priloga *Bodi človek!* postaja vse bolj odmeven klic v naš prostor, ki vabi k poglobljanju osebne duhovnosti in utrjevanju vrednot v širši družbi.

Knjižne izdaje

Finančne težave so močno pogojevale knjižno založbo, v skladu s tradicijo in zanimanjem bralcev pa smo tudi v letu, ki je za nami, največ pozornosti namenili redni zbirki, ali kot ji včasih pravimo 'knjižnemu daru', ki je doživela več odmevnih predstavitev. V prostorih nad Katoliško

Predstavitve knjižne zbirke za leto 2012

knjigarno na Travniku v Gorici smo tako v ponedeljek, 21. novembra 2011, pa na 27. slovenskem knjižnem sejmu v sodelovanju z zamejskimi založbami pod skupnim geslom Slovenska knjiga v Italiji, nadalje v petek, 25. novembra 2011, in še v Trstu, v sredo, 30. novembra 2011, na rednih srečanjih 'Kava s knjigo' v Tržaški knjigarni ter še drugod, predstavili zbirko.

V zbirki je *Koledar za leto 2012*, ki ga je uredil dr. Jože Markuža in mu ohranil tradicionalno podobo in vsebine. Bogato slikovno gradivo in članki na 280 straneh pričajo o življenju in delovanju Slovencev v Italiji, ob tem je tudi vrsta člankov širše verske, zgodovinske in poljudnoznanstvene vsebine. Koledarski del krasijo akvareli Mateja Sussija.

Otrokom so bile letos namenjene pravljice izpod peresa Helene Jovanovič. Pod naslovom *Pravljice za bele zimske dni*, ki jih je ilustriral Štefan Turk, je avtorica želela posredovati mladim bralcem predvsem ljubezen in spoštovanje do narave in okolja, te vsebine pa spoznavajo ob branju zgodbe, ki se začne v dneh pred začetkom božičnih počitnic, ko Matija in mala Tina odkrijeta čudoviti svet, v katerega so ju popeljale stare, zarumenele pravljice, ki sta jih našla na podstrešju.

Tretja knjiga, ki je izšla v zbirki, je zbornik *Brazde s trmuna – 15 let izbor*; v njej je urednica Nadja Rojac zbrala vsebinski cvet petnajstletnega izhajanja glasila študijskega krožka Beseda Slovenske Istre, dodala pa še nekaj na novo napisanih člankov raznih članov in sodelavcev andragoškega krožka, ki je v tem letu prejel tudi pomembno Kocjančičevo nagrado. O tem delu je ugledna slovenska etnologinja in raziskovalka prof. dr. Marija Stanonik zapisala, da tokratna številka *Brazd s trmuna* povzema dosedanje delo prizadevnih članic in članov Krožka v simbolično sedmih razdelkih in da je to delo »pravi vademekum – več: leksikon, več: enciklopedija o življenju v Slovenski Istri. Zbornik bogatijo perorisbe, ki so delo slikarja domačina Darija Novaka.

V letu 2012 sta izšli še dve knjigi, in sicer zbirka poezij tržaškega pesnika Ivana Tavčarja z naslovom *Odselitev*, s tehtno spremno besedo prof. Majde Cibic, in še zgodovinska knjiga o življenju in delu goriškega nadškofa Alojzija Matije Zorna, ki jo je napisal Andrej Vončina.

Poezije Ivana Tavčarja govorijo o pesnikovem bolečem iskanju sredi otopele vsakdanjosti. Zateka se v svoj duhovni svet, kjer odkriva neizmerno bogastvo podob, enkratnih trenutkov sanj in hrepenenja ter se s prepričljivostjo preda občudovanju stvarstva, kjer ga očara prepletanje zvokov, barv in podob.

Zgodovinska knjiga *Goriški nadškof Alojzij Matija Zorn* pa izpostavlja vlogo, ki jo je ta goriški nadškof odigral v družbenopolitičnem življenju tistega časa, saj sega njegovo vodenje goriške nadškofije v obdobje zadnje četrtine XIX. stoletja, ki je bilo precej zahtevno. V narodnostno mešani goriški nadškofiji je

Predstavitve knjige o nadškofu Zornu.
Na sliki: R. Podberšič in A. Vončina.

pomemben vidik predstavljalo prav narodno vprašanje, tako je bilo marsikdaj politično delovanje pravzaprav najprej narodno, Cerkev pa je odigrala v tem procesu pomembno vlogo.

Mesečnik za otroke *Pastirček*

Tudi v šolskem letu 2011/12 je izšlo deset številčk otroške revije *Pastirček*, ki je v mnogih razredih naših zamejskih šol s slovenskim učnim jezikom dragocen učni pripomoček. Revijo, ki jo ureja Marijan Markežič, oblikujejo številne sodelavke in sodelavci v glavnem iz vrst zamejskega učiteljskega kadra, a tudi avtorji iz matične domovine, kateri radi pomagajo pri vsebinski raznolikosti revije, ki izhaja vse od jeseni leta 1945.

Marko Tavčar

Dejavnost Celjske Mohorjeve družbe

V obdobju, ki ga navadno zajema kronika Celjske Mohorjeve družbe, naj postavimo, da se še vedno uvrščamo v vrh slovenskega založništva. S svojim knjižnim programom posegamo na vsa področja od leposlovja za mladino in odrasle do strokovne (poljudnoznanstvene in priročniške) literature. V zadnjem četrletnem obdobju smo vsako leto objavili v povprečju 71 knjig, ne vključujoč izdajo veroučnih učbenikov.

V svoj založniški program je založba začrtala izjemno smelega načrta, tudi večletne. Med drugim nadaljujemo z izdajanjem zbranih del bl. Antona Martina Slomška, deli izbranih Franca Sodja, snopičev *Leksikona cerkva na Slovenskem* idr. V letu 2010 pa smo začeli izdajati eminentno serijo dvojezičnih, komentiranih znanstvenokritičnih izdaj antične literature, zlasti dramatike. Projekt je v slovenskem prostoru edinstven, med drugim nadaljuje tudi izročilo Mohorjeve družbe iz Finžgarjevega obdobja, ko so izšli Sovretovi *Stari Grki* in v Plečnikovi opremi Avguštinove *Izpovedi*.

Med vsakoletne večje podvige spada tudi redna zbirka, ki s svojo naklado še vedno močno odstopa od poprečnih slovenskih naklad za tovrstno literaturo.

Oktober 2011

Voditelj jezikovne kavarne Janez Perpar

Mohorjeva knjigarna na Nazorjevi 1 v Ljubljani postaja vse bolj tudi stičišče različnih kulturnih dogodkov, srečevanj in prijazen prostor neformalnega izobraževanja. Med njimi je tudi jezikovna kavarna, ki jo vodi prof. Janez Perpar. Novo sezono je uvedla dr. Ana Zwitter Vitez, ki je spregovorila o korpusu govornjene slovenščine in njegovi uporabi.

Z razmišljanji in razgovori v Mohorjevi nadaljuje tudi filozof dr. Bojan Žalec. Povod za oktobrske pogovore je bil zbornik *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog*, ki sta ga izdala Teološka fakulteta in založba Družina iz Ljubljane.

Literarno popoldne sta ob pisatelju in pesniku Tinetu Mlinariču sooblikovala književnica Cvetka Bevc in Jernej Terseglav.

Dramska igralca Jan Bučar in Nina Ivanič, dr. Edvard Kovač in Peter Kolšek

November 2011

V začetku novembra smo se poklonili spominu velikega slovenskega umetnika akad. Toneta Pavčka s predstavitvijo njegovih dveh knjig, katerih pa mu žal ni bilo več dano vzeti v roke. Predstavili smo pesnitev za fante *Svit, krilati konj*. Gre za značilno Pavčkovo pesnitev o prijateljstvu osirotelega Marka in krilatega konja Svita, njunem skupnem popotovanju in osvajanju širjav sveta. Pesnikova pripoved o poteh fantovskega odraščanja bo navdušila mlajše in starejše bralce. Ilustracije je prispeval Danijel Demšar. Druga pesniška zbirka, *Nina*, pesnitev za punčke, govori o nežni, krhki Nini, ki si sama utira pot v svet. Ob Pavčkovih rimah in blagohotni pomoči neba tudi ona najde srečo in topel dom. Pripoved o dekliškem odraščanju, ki jo bodo z zanimanjem prebirali mlajši in starejši ljubitelji in ljubiteljice Pavčkove poezije, je ilustrirala Daša Simčič.

Tiskovne konference so se poleg ožjih sorodnikov pokojnega pesnika udeležili glavni urednik Celjske Mohorjeve družbe Andrej Arko, dr. Edvard Kovač in Peter Kolšek. S kulturnim programom so sodelovali Anton in Rozala Arko, Nina Ivanič in Jan Bučar.

Ob 90-letnici akad. Zorka Simčiča in izidu njegove knjige *Zgodaj dopolnjena mladost* smo v Domu sv. Jožefa v Celju pripravili mohorski večer. Srečanje z umetnikom so oblikovali: France Pibernik, ki se je pogovarjal z Zorkom Simčičem o kulturni dejavnosti Slovencev v Argentini; doc. dr. Brane Senegačnik je spregovoril o še vedno neuprizorjeni drami o spravi *Zgodaj dopolnjena mladost*;

iz istoimenske drame sta odlomke prebiral dramška igralca Zvone Hribar in Nina Ivanič; Ljubiteljsko gledališče Teharje je izvedlo recital avtorjeve poezije za mladino *Srček, ki podi telešček*. Jubilantu pa smo podelili častno članstvo Mohorjeve družbe. Novo izdajo knjige *Zgodaj dopolnjena mladost* smo predstavili tudi v knjigarni na Nazorjevi 1 v Ljubljani.

V ljubljanski knjigarni smo predstavili *Redno zbirko za leto 2012* in *Družinsko pratiko 2012*. Zbirka je bila tudi tokrat skrbno pripravljena in namenjena širšemu krogu bralcev, saj je poleg bogato ilustriranega koledarja prinesla tudi povest za mladino *Za ducat ceneje* avtorjev Franka B. Gilbretha ml. in Ernestine Gilbreht Carey v prevodu Avgusta Petrišiča, 161. zvezek slovenskih večernic Janeza Kajzerja *Ovadba polnoči*, priročnik Anselma Grüna in Marie M. Robben *Najdi svojo življenjsko smer* v prevodu Alenke Novak ter monografijo Edvarda Svetka *Ohranimo kozolec*.

V okviru 27. knjižnega sejma v Cankarjevem domu smo predstavili našo založniško dejavnost v letu 2011 ter sodelovali v debatni kavarni z naslovom *Mohorjeva založba – 160 let tradicije, kulture in ustvarjalnosti*. V pogovoru, povezovala ga je Tina Kozin, so sodelovali Jože Faganel (Celjska Mohorjeva družba), Hanzi Filipič (urednik Celovške Mohorjeve), Marko Tavčar (urednik Goriške Mohorjeve), dr. Stane Granda (zgodovinar ZRC SAZU), prof. dr. Janez Bogataj (etnolog) in Iztok Ilich (avtor knjige *Mohor in Korotan*).

Knjižno barvit mesec smo zaključili s predstavitevijo romanov Johna Steinbecka *Mesec je zašel* (v prevodu dr. Danice Čerče, ki je dodala tudi spremno besedo) in Móra Jókaija *Ubogi bogataši* (v prevodu Judite Trajber) ter žepne izdaje *Hoje za Kristusom* Tomaža Kempčana v prevodu Janeza Zupeta.

Popoldanske dogodke v knjigarni v Ljubljani sta zaznamovala gosta dr. Marko Stabej v jezikovni kavarni ter prodekan Teološke fakultete v Ljubljani dr. Janez Vodičar v pogovoru s filozofom dr. Bojanom Žalcem.

V skladu s Statutom Društva Mohorjeva družba je v sredo, 30. novembra 2011, potekal v Domu sv. Jožefa nad Celjem redni volilni občni zbor. Udeležilo se ga je sedemdeset volilnih upravičencev in drugi gostje iz vseh slovenskih škofij. Med posebej vabljenimi gosti so bili novi pokrovitelj Mohorjeve družbe mariborski nadškof metropolit dr. Marjan Turnšek, prejšnji pokrovitelj nekdanji nadškof dr. Franc Kramberger ter častni član msgr. Oskar Simčič, predstavnik Goriške Mohorjeve družbe.

Akad. Zorko Simčič v pogovoru s prof. Francetom Pibernikom (Foto Marko Jeromel)

Janez Kajzer, avtor 161. slovenskih večernic

Glavni direktor Celjske Mohorjeve družbe Jože Faganel je ob 160-letnici najstarejše slovenske založbe podelil častno članstvo dolgoletnemu pokrovitelju dr. Francu Krambergerju. Hkrati so navzoči sprejeli predlog, da listino častnega člana podelijo tudi nekdanjemu predsedniku p. Hieronimu Žvegliču. Po podanih poročilih so sledile razrešnica dotedanjim članom glavnega in nadzornega odbora ter volitve. Dekanijski zastopniki so izvolili šest članov glavnega odbora, ostali volivci pa sedem delegatov v glavni in tri v nadzorni odbor. Po konstitutivni seji novega glavnega odbora Društva Mohorjeva družba je bil za predsednika soglasno izvoljen Jože Planinšek, za podpredsednika Ervin Mozetič in dr. Matija Ogrin, za tajnika dr. Ivan Štuhec ter za predsednika nadzornega odbora akad. ddr. Jože Maček. Po zaključku občnega zбора je upokojeni nadškof dr. Franc Kramberger ob somaševanju pokrovitelja in duhovnikov delegatov daroval sveto mašo za vse žive in rajne Mohorjane.

Dr. Marko Stabej

December 2011

Praznično obarvan zadnji mesec v letu smo začeli s predstavitvijo treh otroških knjig. Berta Golob je napisala Slomškov življenjepis z odlomki iz njegovih del pod naslovom *Slom v svetlobi*; v prevodu Tadeje Petrovčič Jerina je izšla *Božična zgodba* Anselma Grüna z ilustracijami Christine Enojade. Predstavili pa smo še priročnik s. Jožice Merlak HMP *Svetopisemske urice*.

V Mohorjevi dvorani v Celju smo predstavili redno zbirko in nekatere odmevnejše izdaje iztekajočega se leta 2011.

Ob izidu zadnje (šeste) številke revije *Zvon* v letu 2011 so v knjigarni v Ljubljani spregovorili sedanji urednik revije Andrej Arko, pesnica Alenka Kovač Dunda in dr. Miha Pintarič. V pogovoru, ki ga je povezoval Jernej Terseglav, so sodelujoči poudarili, da bi si revija zaslužila večjo pozornost.

Praznično obarvan mesec so popestrili tudi popoldanski dogodki v knjigarni na Nazorjevi 1 ter mohorska matineja. Gost literarnega popoldneva in voditelja Jerneja Terseglava je bil pisec kriminalnih romanov Tomaž Kukovica.

Razmišljanja in razgovore v Mohorjevi je v letu 2011 zaokrožil filozof dr. Borut Ošljaj v pogovoru z voditeljem dr. Bojanom Žalcem.

V mohorski matineji smo gostili dr. Edvarda Kovača, avtorja monografije *Park spomina Teharje*.

V zadnji jezikovni kavarni v letu 2011 je prof. Janez Perpar podrobno predstavil knjižno uspešnico Celovške Mohorjeve *366 x slovensko*.

Leto smo zaključili s predstavitvijo treh prevodov. V zbirki *Religiozna misel*,

Nekdanji pokrovitelj in častni član Mohorjeve družbe dr. Franc Kramberger

ki jo ureja prof. Janez Zupet, so izšli filozofski eseji Nikolaja Berdjajeva *Svetovni nazor Dostojevskega* (prevod Pavel Požar) s spremno besedo dr. Edvarda Kovača. Roman Daše Drndič *Canzone di guerra* je izšel v prevodu in s spremno besedo Durde Strsoglavac. Niki Neubauer pa se je podpisal pod prevod biografije *Blaženi Pier Giorgio Frassati* Marie di Lorenzo.

Januar 2012

V novem letu smo v knjigarni na Nazorjevi 1 v Ljubljani nadaljevali s popoldanskimi dogodki. Začel jih je prof. Janez Perpar z zanimivo temo: med iztočnicami za pogovor so bili frazemi in pregovori, razmerje med terminologijo različnih športov in žargonskim izrazjem ter jezikovna popestritev športnih prenosov s strokovnimi sokomentarji.

Dr. Bojan Žalec je gostil filozofa hermenevtika dr. Deana Komela, ki je skušal odgovoriti na vprašanje: Kaj je s humanostjo, kaj s humanistiko?

Gost literarnega popoldneva Iztok Osojnik – esejist in pesnik – je predstavil svojo pesniško zbirko ****asterisk*.

Na mohorskem večeru v mohorjevi dvorani so se direktor Celjske Mohorjeve družbe prof. Jože Faganel, vodja pastoralne službe in pobudnik Slomškovega bralnega priznanja Miha Herman, pisateljica in pedagoška svetovalka v pokoju prof. Berta Golob ter prof. Srednje šole za farmacijo mag. Lidija Golc pogovarjali na temo Slomšek v sekularni šoli.

V sodelovanju z založbo Družina smo v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano gostili Ljubiteljsko gledališče Teharje – Celje, ki je uprizorilo gledališko predstavo z naslovom *Leta nič, en dan potem* akad. Zorka Simčiča ob njegovi devetdesetletnici.

Februar 2012

Prve knjižne novosti smo predstavili v začetku meseca februarja. V zbirki *Slomškovo zbrano delo* sta izšli dve knjigi: *Poezija 2 – Neobjavljene pesmi*, uredil in spremno besedo napisal dr. Matija Ogrin ter *Liturgični priročnik 2 – Manuale liturgicum*, uredil in spremno študijo napisal dr. Slavko Krajnc, prepise pa so pripravili France Baraga, Neža Sagadin, Špela Zupan in Žiga Zwitter. Predstavili pa smo tudi znanstveno kritično izdajo *Skalarjev rokopis 1643* Adama Skalarja, ki jo je uredila Monika Deželak Trojar, spremne študije pa napisali dr. Majda Merše, Monika Deželak Trojar in dr. Matija Ogrin.

Sledila je tiskovna konferenca, kjer smo predstavili dve

s. Jožica Merlak HMP

Urednik zbirke Religiozna misel
prof. Janez Zupet

Gostje mohorskega večera v mohorjevi dvorani v Celju: mag. Lidija Golc, prof. Berta Golob, Miha Herman in prof. Jože Faganel

Spominski večer o Tonetu Pavčku

knjigi Sodjevih *Izbranih spisov – Pisma mrtvemu bratu in Pred vrati pekla*. Izbrane spise ureja mag. Andrej Rot. V knjigi *Pisma mrtvemu bratu* sta objavljeni spremna beseda Marije Cvetek in uvodna beseda kardinala dr. Franca Rodeta. Predstavila smo tudi knjigo dr. Metke Klevišar *Samo, da bo zdravje*.

Na samostojni konferenci smo predstavili *Kuharske bukve* (Valentin Vodnik, dr. Janez Bogataj) – faksimile prve slovenske kuharske knjige s prepisom v sodobno slovenščino in z barvno prilogo štirih izbranih menijev

Življenje v knjigarni na Nazorjevi 1 so popestrili Iztok Osojnik, pesnik, esejist, popotnik in alpinist; prof. Janez Perpar je razložil vse o pisanju skupaj/narazen; predstavil se je tudi avtor odmevnega prvenca *Čefurji raus!* Goran Vojnovič. O tem, kako lahko mislimo sami sebe, svojo sebstvenost in sebstvenost drugih oz. drugega, sta spregovorila dr. Janez Vodičar in dr. Primož Repar.

V Domu sv. Jožefa v Celju smo pripravili mohorski večer v spomin pesniku Tonetu Pavčku. Pavčkove pesmi so recitirali Maja Blagovič, Jan Bučar in Vladimir Jurc. O spominih na pesniškega sopotnika je spregovoril akad. Ciril Zlobec.

Dr. David Movrin, Jera Ivanc in dr. Brane Senegačnik

Marec 2012

Tudi v mesecu marcu smo nadaljevali s predstavitvijo novih knjig, tokrat smo predstavili dve tragediji in dve komediji ter pripravili pogovor s prevajalkami in prevajalci iz stare grščine in latinščine. V prevodu dr. Andreje N. Inkret je izšlo Aristofanovo delo *Ose*, v prevodu dr. Davida Movrina Evripidova *Hekaba*, v prevodu dr. Marka Marinčiča Terencijeva *Brata* ter v prevodu dr. Braneta Senegačnika Senekov *Ojdiip*.

Gostovali smo tudi v Kranju, kjer smo v dvorani Meštne knjižnice Kranj predstavili 40. knjigo iz zbirke *Glasovi* z naslovom *Gremo Kran puzdravt* Ivane Markun. Na predstavitvi sta sodelovala še strokovna urednica zbirke ddr. Marija Stanonik ter igralec Mito Trefalt. Kulturni dogodek je popestrila godčevska skupina Ozare.

V knjigarni na Nazorjevi 1 v Ljubljani smo nadaljevali s predstavitvijo štirih knjig. Predstavili smo *Drobne pesmi*

Vitala Klabusa, *Moja akademijska leta* Marijana Tršarja, *Velikonočno zgodbo* Anselma Grüna in knjigo sestre Emmanuelle *100 let imam in rada bi vam povedala*, slednji v prevodu Tadeje Petrovčič Jerina.

Marčevske tiskovne konference smo zaključili s predstavitvijo knjige dr. Davida Movrina *Izviri meništva*, dr. Metode Kemperle *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem* ter dveh zvezkov *Leksikona cerkva na Slovenskem – Škofija Celje – Dekanija Braslovče in Dekanija Rogatec*, pa tudi knjigo ddr. Jožeta Mačka *Masne in svetne ustanove na Kranjskem 1892–1960*.

V literarnem popoldnevu smo gostili pisatelja Milana Kleča, prof. Janez Perpar pa je v jezikovno kavarno povabil prof. Marjeto Humar z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

Ob evropskem letu aktivnega staranja in medgeneracijskega sožitja smo v mohorjevi dvorani ob izidu knjige *Samo, da bo zdravje* gostili avtorico Metko Klevišar.

April 2012

Na slovenski knjižni trg smo že v začetku aprila pospremili tri knjige domačih avtorjev. Dr. Berta Jereb je pripravila prenovljeno izdajo knjige *Mali vitezi – Otroci, ki so preboleli raka*, dr. Božidar Radoš je v knjigi *Vojakova pisma* predstavil svoje doživljanje služenja vojaškega roka v prvi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja. Posthumno pa smo predstavili še knjigo Marjana Marinška *Tonček je prišel*.

Aprilske tiskovne konference smo zaključili s predstavitvijo knjig Branka Brezovnika *Slovinci v zamejstvu in rimskokatoliška Cerkev*, Ivane Markun *Gremo Kran puzdravt* ter šmarničnega branja za otroke in odrasle *Dober+pravičen*. si avtorice Mateje Kropec Šega ter *Iskalci Božjega kraljestva* Urške Smerkolj.

Aprilska jezikovna kavarna je predstavila temo o »anglecizmih« in »slovanizmih«. Dr. Bojan Žalec je z zgodovinarjem Jožetom Dežmanom in kriminalističnim svetnikom Pavlom Jamnikom razmišljal o temi: »Greh neobčutljivosti: slovenska družba v ogledalu odnosa do množičnih pobojev.«

Anja Bukovec je v literarnem popoldnevu predstavila pesniški prvenec *Za vsako drevo raste pesem*.

Gost mohorskega večera v Mohorjevi knjigarni v Celju je bil prof. dr. Jože Urbanija. Z njim se je ob izidu njegove knjige *Soldat Klemen* pogovarjala urednica Tadeja Petrovčič Jerina.

V mesecu aprilu smo pripravili tudi prvo od treh brezplačnih delavnic za najmlajše – ure pravljic. Pravlji je sledila tematska delavnica, na kateri so si lahko otroci izdelali lutko, igračo, sliko ... Za interpretacijo pravljic in izdelavo

Urednica in prevajalka Tadeja Petrovčič Jerina

»igračka« je poskrbela Mateja Šušteršič, igralka-animatorka in lutkovna tehnologinja, ki sodeluje v Lutkovni skupini Bobek.

Maj 2012

Pomlad je že tretjo leto na ulico privabila tudi ulično knjigarno. Literarno-glasbeno-gledališka društva sta uvedla vsestranska Anja Bukovec in pianist Zoran Skrinjar, združena v duetu *Zoranja*.

O zahtevnejših temah je ponovno tekla beseda v pogovoru dr. Janeza Juhanta in doc. dr. Vojka Strahovnika s filozofom prof. dr. Bojanom Žalcem.

Junij 2012

Mesec junij je prinesel predstavitev treh prevodov knjig: Sebastiano Vassali *Himera* (prevod Dean Rajčič), John Steinbeck *Nebeški pašniki* (prevod dr. Danica Čerče) in Cadik I. Danon Braco *Obsekano drevo Danonovih* (prevod Erika Hadžović Ogrin).

Ulična knjigarna je bila tokrat namenjena otrokom od tretjega leta naprej. Za njih smo pripravili lutkovno predstavo *Debela repa*, ki jo je izvedla Lutkovna skupina Bobek.

Razveselili smo se novice, da je postal dr. Brane Senegačnik prejemnik Sovretove nagrade za prepsnitev Senekove tragedije *Ojdi!*.

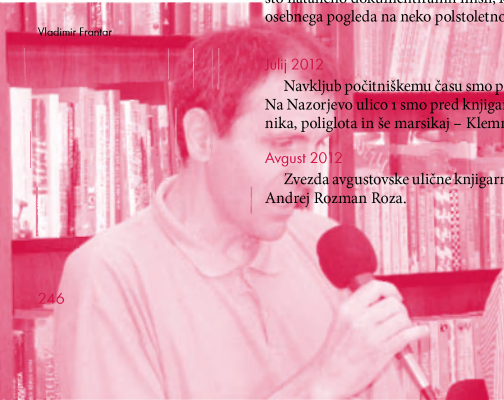
Prvo polovico leta smo zaključili s predstavitvijo knjige Vladimirja Frantarja *»Enkrat se zapoj ...« – petdeset let slovenske popevke*. Avtor velja za enega najbolj informiranih poznavalcev tega festivala. Ob jubileju je zbral obsežno dokumentacijsko gradivo z vsemi skladbami in avtorji, nanizal pa je tudi vrsto natančno dokumentiranih misli, ki s tem zanesljivo presegajo značaj zgolj osebnega pogleda na neko polstoletno ustvarjalno obdobje.

Julij 2012

Navkljub počitniškemu času smo poskrbeli za razgibanost ljubljanskih ulic. Na Nazorjevo ulico i smo pred knjigarno povabili pesnika, prevajalca, glasbenika, poliglota in še marsikaj – Klemna Piska.

Avgust 2012

Zvezda avgustovske ulične knjigarne je bil eden najsvetlejših osvajalcev ulic Andrej Rozman Roza.

Vladimir Frantar

246

Dean Rajčič

September 2012

V sodelovanju z Inštitutom Karantanija smo izdali knjigo *Vera in svoboda: krščanske korenine tržnega gospodarstva* Alejandra Antonia Chaufena. Knjigo in avtorja, ki je ob tej priložnosti obiskal Slovenijo, je predstavil dr. Lovro Šturm.

Ob 90-letnici rojstva pesnika, pisatelja in prevajalca Rafka Vodeba smo v literarnem popoldnevu pripravili družabno-spominsko srečanje. Življenjsko pot Rafka Vodeba, med drugim je bil tudi urednik in tajnik pri Mohorjevi družbi v Celju, so predstavili literarni zgodovinar France Pibernik, filozof Peter Kováčič Peršin in bivši urednik Celjske Mohorjeve družbe Matija Remše. Srečanje so obogatili sopranistka Ana Grassielli in pianist Primož Bratina, pesnikova besedila pa sta prebiralala Monika Vodeb in Aleksander Čobec.

Gost razmišljanj in razgovorov v Mohorjevi je bil ljubljanski pomožni škof in član Evropske akademije znanosti in umetnosti iz Salzburga dr. Anton Jamnik. Povod in podlaga za pogovor je bila njegova zadnja knjiga z naslovom *Med vagabundom in romarjem: pogledi na slovensko samostojnost, liberalizem, vero in etiko*. V jezikovni kavarni je prof. Janez Perpar izbral naslov: *Veliko z veliko (začetnico) – modna muha ali lenobna nevednost?*

Konec septembra so se po daljšem času v Celju sestali predstavniki vseh treh Mohorjevih. Odkrit pogovor bo omogočil sodelovanje še vnaprej.

Alejandro Antonio Chaufen
(Foto Breda Sturm)

Oktober 2012

V knjigarni Mohorjeve družbe na Nazorjevi 1 v Ljubljani smo predstavili tri knjige: Silvano Fausti DJ *Skupnost bere Janezov evangelij* (prevod Mihaela Kavčič), Emmanuel Levinas *Težavna svoboda* (prevod Jasmina Rihar) in Anselm Grün *Očenaš* (prevod Alenka Novak).

Številni sodelavci Mohorjeve si želijo predvsem to, da v hudih časih ne pozabijo na mohorske knjige. Prav Redna zbirka, ki je po končani 1. svetovni vojni imela 100.000 naročnikov, si želi, da bi svoje naročnike spet štela v desetisočih. Sanje? Da, a uresničljive z vašo pomočjo.

*Besedilo Alenka Veber
Fotografije Alenka Veber in arhiv Doma sv. Jožef*

Alenka Novak, Janez Zupet in dr. Edvard Kovač

UGANKARSKI KOT(L)IČEK

Kombinacija s končno mislijo

19	9	18	20	1	15	1	3	2	4
14	4	6	13	4	2	5	9	1	10
19	5	11	8	3	5	12	4	2	7
4	6	8	17	5	8	1	7	16	12
6	1	7	5	15	4	2	1	21	5
3	5	17	19	4	3	16	2	5	14
	5	14	19	1	2	5	9	4	

Končna misel šestih ugank na teh straneh je vzeta iz Sirahove knjige v Svetem pismu. Prebrali jo boste v vodoravnih vrstah tako, da rešite vseh šest ugank, potem pa črke na poljih s številkami prenesete v ta uvodni lik.

Svetopisemske dvojice

- a) DAVID ___?___, b) ADAM ?___, c) ?_____IZAK, č) _?_____ HOLOFERNES, d) ___?___ ARON, e) KAJN ?___, f) PETER _____?, g) ?_____ JAKOB, h) _____? SARA

V Svetem pismu je kar nekaj oseb, ki so v naših mislih nekako povezane, in ko naletimo na eno ime, zelo kmalu pomislimo na drugo (npr. Elizabeta → Zaharija ali Hana → Kajfa). V tej uganki navedenim imenom iz Svetega pisma pripišite tista, ki so jim po miselni zvezi najbliže, naj gre za moža in ženo, brata, sodelavca itn. Na vsako črtico ali vprašaj pride ena črka. Iskana imena sestavite iz naslednjih zlogov: a, a, be, bel, bra, di, e, e, go, ham, ju, ka, ljat, moj, pa, re, ta, va, vel, zav, zes
Najdene besede prepisite v lik; črke z vprašajev prepisite v levi stolpec; dobili boste ime kraja, ki ima v osnovni obliki v Svetem pismu 309 zadetkov.

a	9	_____
b		_____
c		_____
č	18	_____
d		_____
e		_____
f		_____
g		_____
h		_____

	◆		◆	◆	4		R		
	R		J		◆	E	◆	S	◆
E	◆	S	◆	◆	S	◆		U	
	E		19			E	◆	E	◆
	◆	◆	J	◆	A	◆		◆	◆
R				M	◆	14			T
◆		◆		◆	O	◆	A	◆	◆
◆	R	◆		M				Ž	
		N	◆	I	◆	◆	M	◆	L
◆	K	◆	E	◆			M		U
12	Š					◆	◆		◆

Mreža

V lik vpišite manjkajoče črke, tako da boste z že natisnjenimi prebrali besede, ki so opisane v pomešanem vrstnem redu.

Rojstno mesto Jezusa Kristusa – čustvo, katerega pomena ni mogel Jezus nikoli dovolj poudariti – pokončen gradbeni element, ki kaj nosi – ženska, ki se poklicno ukvarja s tkanjem – intelekt, um – prihod v goste – šolska ocena tri; ruska trovprega – tretje največje mesto v Avstriji – omejitev uživanja hrane – eden od dvanajstih manjših prerokov s svojo knjigo v Svetem pismu – judovski pomladanski praznik v spomin na rešitev iz egiptovske sužnosti – prekajeno svinjsko stegno – kdor si pridobi strokovno znanje brez šol – žensko pokrivalo, robec – začetna ali končna postaja prometne poti – premikanje, tresenje zemeljske skorje – »črna« celine – ena od knjig Stare zaveze – duhovnik, ki mašuje – kar se rabi za zavijanje, zaščito blaga ali izdelkov.

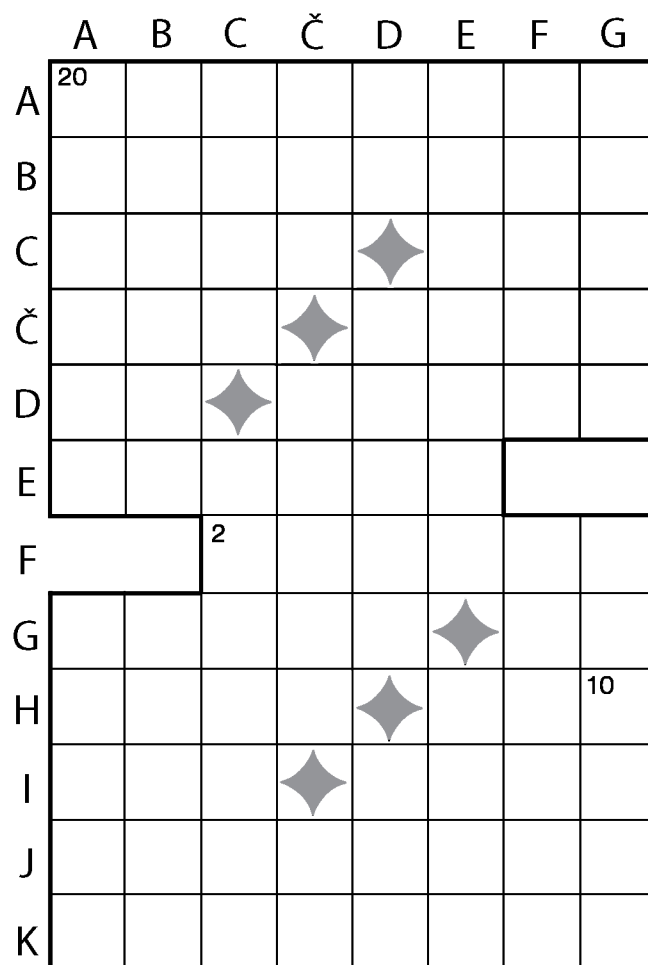
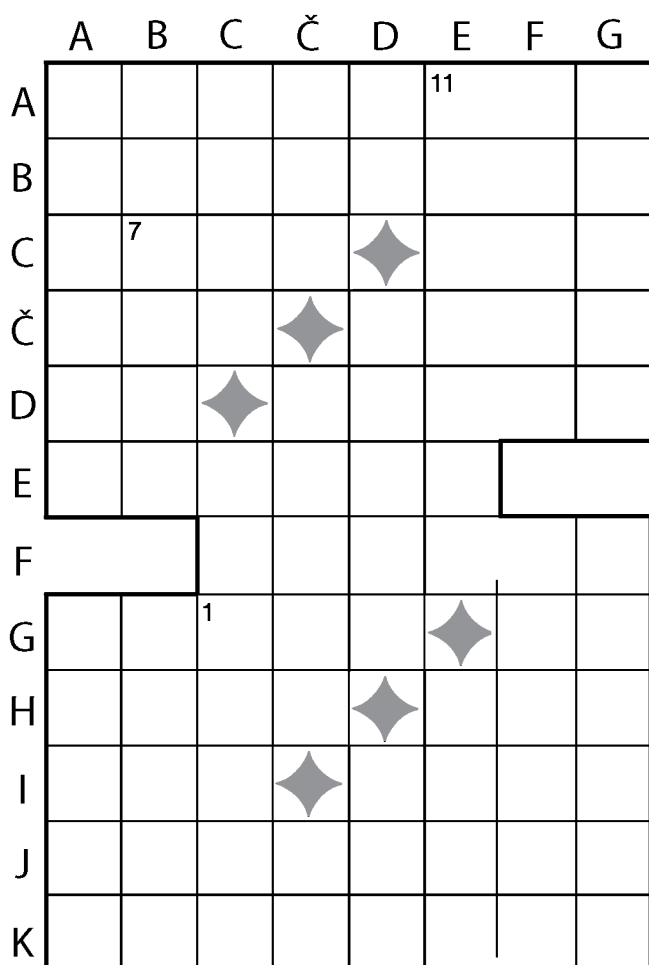
Iz dveh besed ena

Iz dveh besed v oklepaju sestavite po eno opisano in jo na ustreznem mestu vpišite v lik. Besede pomenijo:

A (dotik, proza) nasprotni dokaz, B (Livno, stres) klečaplaznost, C (odbor, zavoj) umetniški vodja pevskega zbora, Č (Pamuk, piton) muzej voščennih lutk, D (Jasna, potok) zavarovan kraj, kjer se dalj časa zadržuje vojaška enota, E (lisec, zamik) evropska umetnostna smer v 17. do 19. stoletju. Na označenih poljih dobite naslov priljubljenega romana F. S. Finžgarja.

A	◆		◆			◆			
B	◆			◆				◆	
C	15	◆			◆	21		◆	
Č			◆		13		◆		◆
D			◆		◆			◆	
E				6		◆			◆

UGANKARSKI KOT(L)IČEK

Križanki dvojčici

Križanki imata enaka lika, opisi zanju pa so pomešani med seboj.

Vodoravno: **A** krščanski praznik na štirideseti dan po vstajenju – krščanski praznik na petdeseti dan po veliki noči, **B** uradna potrditev enakosti ali resničnosti česa – zoprna ženska, **C** moško ime (skladatelj Satie) – pobarvano pecivo v obliki figur z okraski; kar nastane z delitvijo celote – šestdeset minut, **Č** obdobje – tropsko drevo, ki daje les tikovino; raj, paradiž – strnjeno naselje, **D** začetnici angleškega kantavtorja Claptona – začetnici pesnika Jenka; zid – orodje za rahljanje zemlje, **E** datum, določen za kaj, rok – duhovnik, ki pomaga župniku, **F** akademski naslov (ali zdravnik) – kdor živi v rovtah, **G** vrsta zidaka – domače žensko ime (Elizabeta); ako – tukaj, **H** slovenski kardinal – škodljiva padavina; neresnica – doga, hrt ali špic, **I** frčanje – očka; konj majhne rasti – hrvaško mesto, znano po »sinjski alki«, **J** omejena ženska – neka velikost tiskarske črke (po francoski besedi nonpareille); **K** prebivalec Naklega – delavnica za tkanje.

Navpično: **A** občutek duševnega trpljenja – štih v igri s kartami; umetno vlakno in tkanina – stojnica, **B** trapa, neumnica – več iveri; manjša tekoča voda – pesnitev, **C** ime pevke Falk – epski (pripovedni) pesnik; izbirni tek pred glavnim – rdeča barva, lastnost rdečega, **Č** rije pod zemljo in dela krtine – dlaka pod nosom; slovenska planota s središčem v Novi vasi – izcedek iz iglavcev; okrajšava za »plural« – kratica za »jedrsko elektrarno«, **D** ..., ona, ono – kratica za »olimpijske igre«; muka in daje mleko – načela o dobrem in zlem; kurir – grški bog gozda in pastirjev, **E** kdor se izobražuje na višji ali visoki šoli – naprava na vodovodnem omrežju za odzemanje večjih količin vode; vrsta službenega ali hišnega psa – vrsta polopice, **F** tla, zemljišče – veliko svetovno morje; prebivalka glavnega mesta Grčije – starosta, **G** ime slikarke Kobilce – kraj, ki je daleč, daljava; režiserjevo delo – slovenski letalec in letalski konstruktor (Edvard).

Dvojne serpentine

Besede začnemo vpisovati v levem zgornjem kotu in nadaljujemo po serpentinah. Vsaka črka je uporabljena dvakrat, enkrat za besede, ki se začenjajo z zvezdico (*), drugič za tiste, ki se začenjajo s piko(•). Besede z zvezdico (po vrsti): * južno drevo ali grm s sadom, ki je podoben pomaranči, * radioaktivni kemični element, ki je dobil ime po Poljski, * magična (čarobna) beseda, zapisana na amuletu, * moško ime (plezalec Česen), * božjepotnica, * umetniško podajanje (pesniškega) besedila, * spanje, sanje. Besede s piko: • višji državni uradnik v stari Kitajski, • žensko ime (krajša oblika: Polona), • skupen lov s psi braki, • hud zločin, ki ga je zagrešil Kajn, • majhna (nočna) omara, • pomočnica na kmetiji, • ime slovenskega pisatelja Jarca, • eden od letnih časov. V srednjem stolpcu dobite moško ime po enem od prvih apostolov.

*•						16		•
•	*							*
			5			•		
			•		*			*
			*•					•
3		*			•			

Prazniki

a EVA ČOLNIK – iz vseh velikih črk sestavite ime krščanskega praznika Kristusovega vstajenja.

b Zapišite ime praznika na začetku meseca januarja, potem pa v njem poiščite skrajšano ime krščanskega praznika na drugi četrtek po binkoštih.

Imena najdenih praznikov vpišite v priloženi lik.

a					17				
b							8		

Rešitve ugank str. 248–252 (Jože Stabej)

Prazniki: a) velika noč, b) v besedi NOVO LEFTO se prebere nazaj TLEOVO.

Andrej.

Dvojne serpentine. Besede z zvezdico so: mandarina, polonij, abrakadabra, Toino, romarica, delka, Miran, jesen.

če, H Rode, pes – toča, laž, I let, Sinj – ati, poni, I omejenka – nonparej, K Nakelčan – tkalnica.

Krizantki dvojčici. Vodoravno: A vnebohod – binkošti, B zoprnica – overitev, C Erik, del – leet, ura, C tik, kraj – era, eden, D E(ric) C(lapton), brana – S(imon) J(enko), stena, E kaplan – termin, F rovtar – doktor, G opeka, tu – Špela,

podnim soncem.

Iz dveh besed ena: A protidokaz, B servilnost, C zborovodja, C panoptikum, D postojanka, E klasicizem. Pod svo-

Afrika, post, ljubezen, pasha, obisk, terminal, Amos, Estera, tkalka.

Mreža. Vodoravno: potres, trojka, ruta, Betlehem, razum, gnjat, embalaža, Linz, samouk, mašnik, Navpično: steber,

-Abel, Peter-Pavel, Ezav-Jakob, Abraham-Sara, Jeruzalem.

Svetopisemske dvojice: Pari po vrsti so David-Goljat, Adam-Eva, Rebeka-Izak, Judita-Holofernes, Mojzes-Aron, Kajn-

Kombinacija s končno mislijo: Ljubezen do Gospoda je zlahka modrost, katerim se razodeva, nakloni, da ga gledajo.

Roža Gantar

ZBRANI ANAGRAMI

Kdor želi razmigati možgane,
naj rešuje anagrame zbrane.

1

Zapestje, vrat in prste
žensk lišpavih krasi,
če dragocen je, v sefu
na varnem skrit leži.

Da tanka je in šibka,
navadno se nam zdi,
a glej, na njej življenje
nam marsikdaj visi.

Ob beloruski reki
temačen gozd leži,
ob misli nanj Poljaku
oko se orosi.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

2

Slovenska in hrvaška reka
pri Sisku v Savo se izteka.

Zaplešejo jo stari, mladi,
Slovenci jo imajo radi.

Pred dvesto leti pa veseli
so v takšnem plesu se vrteli.

Za prvo mesto v znak priznanja
ga športno društvo, klub poklanja.

Dišeča snov, zelo lepljiva,
ki v Mehiki se pridobiva.

3

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

Igra, kjer med kartami so
škis in mond, kaval, pagat.

Grda žaba, nič prikupna,
ki nihče je nima rad.

Onemogel kmečki oče,
ki mu kot ostal je le.

Bale so se je predice,
kadar so na prejo šle.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

4

Gospodarska ali druga
samostojna panoga.

Žlindra ali pa debela
rdeča gozdna jagoda.

Poluksov je brat in dvojček,
zvezda nočnega neba.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

Velika črna ptica,
ki peti nič ne zna,
sprehaja se po polju
in kraka kar se da.

Ob Črnem morju mesto
bolgarsko to leži,
je znano pristanišče,

4

turizem v njem cveti.

Tako se imenuje
vse, kar se navari
na razne površine,
predmete in stvari.

Ravnini v starih časih
dejali so tako,
zdaj najdeš le še v verzih
besedo staro to.

V Egiptu je Sadatu
bilo tako ime,
predsednik bil je slaven,
a zdaj je mrtev že.

Je kuščar velikanski,
tri metre dolg celo,
in spreten je plenilec,
odlično ima meso.

✂ ✂ ✂ ✂ ✂

5

Točka, ki se podnožišče imenuje.

Reka, ki jo Ivo Andrič opisuje.

S to valuto v Srbiji se zdaj plačuje.

Lep hotel, ki sredi Radencev kraljuje.

✂ ✂ ✂ ✂ ✂

Zbor porotnikov in zbor sodnikov,
pri Rimljanih starih pa državni zbor.

Zid betonski, iz opeke, skalnat,
ki po njem planinec včasih pleza gor.

6

Iz tkanine svetle te napravi
se svečano oblačilo mnogokrat.
Takšno rojstno ime ima politik,
ki v Martuljku gobe je nabiral rad.

✂ ✂ ✂ ✂ ✂

Velika poljska reka,
ki v Baltik se izteka.

Naravna je tkanina,
lahkotna, tanka, fina.

Če dobro bo rodila,
se slivovka bo pila.

✂ ✂ ✂ ✂ ✂

7

Gozdovi njegovo so delovno mesto,
tja vsako se jutro odpravi na delo.

Na Pohorju zimsko je športno središče,
lepo obiskano, živahno, veselo.

Ta tudi prijatelj gozdov je, narave,
ob kopah se s kuhanjem oglja ukvarja.

Pisatelj komedije »Vdova Rošlinka«,
ki zdaj se še vedno pri nas uprizarja.

✂ ✂ ✂ ✂ ✂

8

Hruška sladka in medena.

Najodličnejša ocena.

Bankovec za pet enot.

Ali pa zavoj, omot.

✂ ✂ ✂ ✂ ✂

9 Boginja ljubezni pri starih Rimljanih,
po njej ima ime naš najbližji planet.

Pomanjkanje vere v dobroto, ljubezen,
brezup, ki vanj človek današnji je ujet.

V Armeniji daljnji prestolnica, mesto,
ki z radiom včasih je varalo svet.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

10 Igralna, vozna ali zemljepisna,
različna uporabnost, a enako ime.

V Sloveniji некоč priljubljen avto,
ki danes je iz mode in pozabljen že.

Utežna mera je za drage kamne,
enota za čistoto žlahtnih je kovin.

Bolezen, ko se sluznica ti vname
in polna je gnoja, izcedka, bolečin.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

11 Če ugodna je, bogato
polje, trta obrodi.

Lik živali je, človeka,
ki po božje se časti.

Švicarska je čokolada,
ki po svetu vsem slovi.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

12 Nemška ta denarna nam enota
lep primer stabilnosti ostaja.

Sobica za spanje, ki se včasih
v kakšni kmečki hiši še nahaja.

Šara ali pa manjvredna roba,
ki pa večkrat dobro se prodaja.

V indijski zavesti zlo in dobro,
ki v človeških dušah se poraja.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

13 Pravljično bitje,
ki čuva zaklad.

Roba defektna,
blago za odpad.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

Kisel črn kruh, ki včasih
so vojakom ga dajali.

Slan prigrizek, ki grizljajo
radi ga veliki, mali.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

14 Rojstno ime kubanskega politika.

Kraj, kjer je prerokovala Pitija.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

15 Etnomuzikologija
dušo ji je in srce prevzela,
vse življenje je v Ljubljani
zanjo delala, živila.

Z etnomuzikologijo
tudi ta Tržačan se ukvarja,
poleg tega skladbe piše,
prave umetnine ustvarja.

✿ ✿ ✿ ✿ ✿

16

Človek, ki z užitkom zob izruje.

Kraj, kjer z delnicami se trguje.

Grk, ki le iz filma ga poznamo.

Solze in nasmeh na njem imamo.

17

Poldrag kamen temno rdeče barve,
ki v okrasje vdelan je različno.

Filolog slovenski, prevajalec
in zaljubljen v vse, kar je antično.

Rešitve str. 253–256 (Roža Gantar)

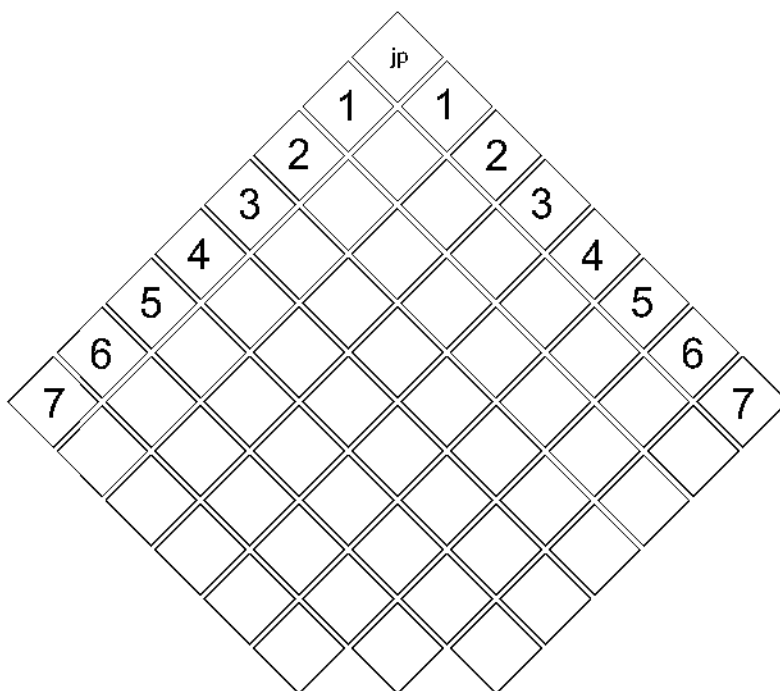
1) NAKIT - NITKA - KATIN; 2) KOLPA - POLKA - KALOP - POKAL - KOPAL; 3) TAROK - KROTA - KO-
TAR - TORKA; 4) STROKA - TROSKA - KASTOR; 5) VRANA - VARNA - NAVAR - RAVAN - ANVAR -
VARAN; 6) NADIR - DRINA - DINAR - RADIN; 7) SENAT - STENA - SATEN - STANE; 8) VISLA - SVILA
- SLIVA; 9) LOGAR - ROGLA - OGLAR - GOLAR; 10) TEPKA - PETKA - PETAK - PAKET; 11) VENERA - NE-
VERA - EREVAN; 12) KARTA - KATRA - KARAT - KATAR; 13) KLIMA - MALIK - MILKA; 14) MÄRKA -
KAMRA - KRAMA - KARMA; 15) ŠKRAT - ŠKART; 16) KOMIS - SMOKI; 17) KÜMER - MERKÜ; 18) ZOBAR -
BORZA - ZORBA - OBRAZ; 19) GRANAT - GANTAR

(Roža Gantar, književnica, Ljubljana)

Magični križkraz

Vsako besedo vpišite dvakrat diagonalno.

- 1 prebivalec kraja na Gorenjskem z Marijino božjo potjo
- 2 letvica za razmikanje vrst v klasičnem tiskarstvu (iz črk besede GALERTE)
- 3 sebičnost
- 4 spojina ali raztopina dveh ali več kovin, ki se dobi s taljenjem (npr. bron)
- 5 podaljšek mehkega neba v ustih; tudi del tehtnice, ki kaže ravnovesje
- 6 prebivalec glavnega mesta balkanske države
- 7 jezero v Iranu s površino 1800 kvadratnih kilometrov in globino do enega metra (iz črk MANKA)

Magični lik 2+2

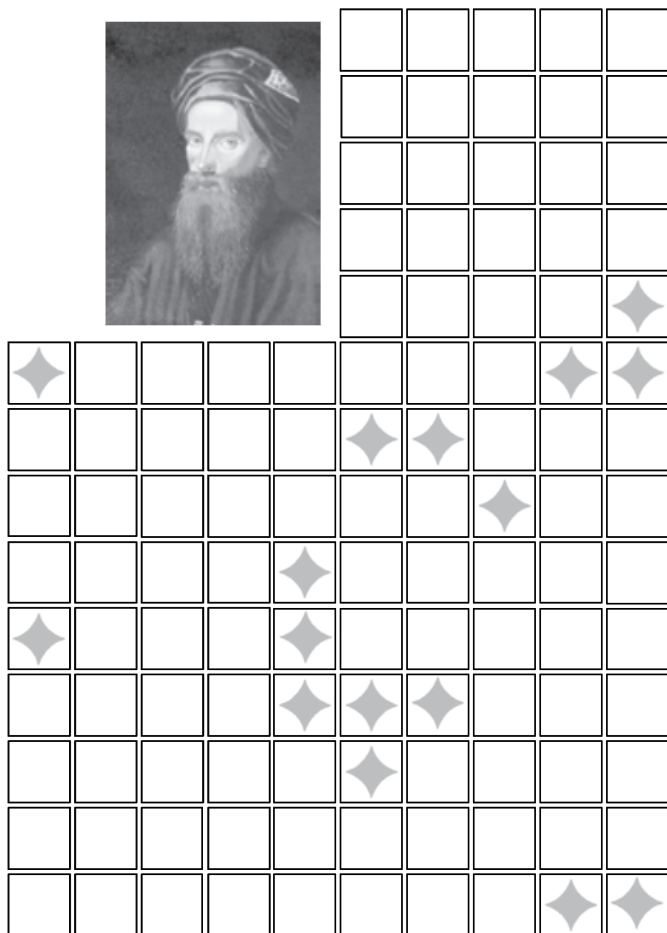
V vsako polje vpišite po dve črki. Vodoravno in navpično:

jp	1	2	3	4	5	
1						
2						6
3				7 8		
4			8 7			
5						
	6					

- 1 po vsem svetu najbolj razširjena religija z več kot dvema milijardama vernikov
- 2 ptičje oglašanje s kratkimi glasovi npr. - - - - - lastovk, sinic ali vrabcev
- 3 glava sestavina janeževega eteričnega olja, prijetnega vonja in zdravilnih učinkov
- 4 družbeni sloj; tudi pastirska koč v planinah
- 5 ime in priimek slovenskega umetnostnega zgodovinarja, poleg Izidorja Cankarja in Franceta Steleta glavni klasični predstavnik svoje stroke, ki je deloval v Ljubljani, Krakovu in ZDA (1986-1973, »Umetnost južnih Slovanov«)
- 6 glavni romski pomladni praznik na Jurjevo, tudi naslov njihove svetovno znane skladbe (iz črk ZELIREDE) v številnih priredbah skupin in orkestrov
- 7 odtis stopinje v blatu; tudi manjša ob bokih zelo stisnjena riba, ki živi zlasti v severnih morjih
- 8 del imena našega pisatelja Meška, avtorja knjig za mladino Mladim srcem in romana *Kam plovemo*

UGANKARSKI KOT(L)IČEK

Kombinacijska križanka

AED - ALEJA - ANKARAN - AMI - ANNIE - APO - ARTRITIS - DVORANA - EMERIK - IGLAR - ILI - INTRIGANT - KANALŠČINA - KIMAVKA - LEGO - LIJ - LUKA - MAG - MATKO - NONE - NV - OBRI - OČI - OMELO - ORA - ORAN - PETAN - POSTRV - POTSDAM - RAD - RITA - SELEN - ŠT - TELSTAR - TLORIS - TRSJE - UHANI

Gornje besede vpišite v lik, tako da se bodo med seboj ujemale. V dveh navpičnih vrsticah dobite končno rešitev.

Mreža

jp	6	X	7	X	8	X	9	X
1								
X		X		X		X		X
2								
X		X		X		X		X
3								X
X		X		X		X		X
4								
X		X		X		X		X
5								
X		X		X		X		X

Vodoravno:

- športnica, ki se ukvarja z gorskim športom, alpinistka; tudi rastlina, ki se pri rasti oprijema opore, npr. bršljan
- nemški fizik, avtor znamenite relativnostne teorije, Nobelovec leta 1921 (Albert)
- smučarji v alpskih disciplinah
- ime in priimek temnopoltega ameriškega boksarja, svetovnega prvaka v težki kategoriji od 1937 do 1948, poleg Mohameda Alija najbolj znan poklicni boksar

UGANKARSKI KOT(L)IČEK

5 najpomembnejši predstavnik islamske filozofije, katerega komentarji Aristotela so močno vplivali na srednjeveško filozofijo; po njem se imenuje smer averoizem (iz črk ERASOVRE)

Navpično:

6 prebivalec kraja v Mežiški dolini na Koroškem, kamor so leta 1919 po plebiscitu iz Celovca preselili Mohorjevo družbo; do tedaj je založba izdala 16,3 milijona knjig in po besedah Prežihovega Voranca »slovenski narod naučila brati«

7 slovenski duhovnik, prosvetni delavec in politik, od 1848 politični voditelj koroških Slovencev in predsednik Mohorjeve družbe, kasneje večkratni poslanec v koroškem deželnem zboru (Andrej)

8 ime in priimek našega klasičnega filologa in plodovitega prevajalca temeljnih del starogrške in latinske literature, pa tudi iz nemščine in angleščine

9 filozofska smer, ki raziskuje zmožnosti in meje razuma, uvedel jo je Immanuel Kant z znamenito »Kritiko čistega uma«

Križanka brez črnih polj

Vodoravno:

1 rahlo pecivo iz jajc, moke in sladkorja

2 industrijsko mesto na severovzhodu Moravske z rudarsko akademijo

3 slovenski slikar prejšnjega stoletja, izvrsten karikaturist in avtor tarok kart (Hinko)

4 sodobni makedonski pesnik albanskega rodu (Aslan); iz črk besede MASLINE

5 pismeno potrdilo, spričevalo (daljša oblika)

Navpično:

6 del imena brazilske plesne glasbe (..... nova)

7 pogosto muslimansko moško ime (bosanski slikar Mujezinovič, turški politik Inonu)

8 slovenski teolog, profesor dogmatike (Anton, Izbrani spisi v štirih knjigah)

9 zgodovinsko avstrijsko mesto ob Donavi s pedagoško akademijo

10 tiskarski izraz za prazen list v knjigi

11 ime slikarke Kobilce

12 indijsko moško ime (iz črk RITTA)

jp	6	7	8	9	10	11	12
1							
2							
3							
4							
5							

Anagram

RAK SAMOTAR V...

... morju se rad skriva med vodno rastlinje. Premecite vse črke gornjih treh besed in sestavite ime te rastline:

_____ .

UGANKARSKI KOT(L)IČEK

Magična križanka

Vsako besedo vpišite v lik vodoravno in navpično.

- 1 sveto znamenje v krščanstvu, ki človeka posvečuje in mu podeljuje božjo milost
- 2 priprava za merjenje teže in gostote plinov, zrakomer
- 3 cestna povezava največjega jadranskega otoka s celino (dve besedi)
- 4 delavka, ki z orodjem kaj izdeluje ali popravlja
- 5 derivat amoniaka (npr. poli---, sulf---) - pivu podobna pijača starih Slovanov
- 6 ime italijanskega režiserja Perlinija (sestavljeno je iz dveh enakih zlogov) - želatina iz morskih alg, ki se uporablja pri sladica
- 7 strokovnjak za etologijo, vedo o vedenju živali - črki med Č in F v abecedi
- 8 neujemanje npr. dveh izjav; diskordanca
- 9 rastlina, ki rodi grozdje - angleški filmski režiser, avtor filma Tretji človek (sir Carol); tudi britanski filmski igralec (Oliver)

jp	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1									
2									
3									
4									
5					X	X			X
6					X				
7							X		
8									
9					X				

Premetanka

MELODIJA LIN

Skozi line zvonika lije prijetna melodija zvonov in spominja za znano geslo. Premecite vse črke gornjih dveh besed in sestavite rešitev iz treh besed:

_____ .

Dopolnjevanke

MI _ _ _ _ D

P O M I _ _ _ _ L O

P O _ _ _ B R I K A

I Z V E _ _ _ N O S T

Na vsako črtico vpišite po eno črko, da dobite štiri samostalnike znanega pomena. Vpisane črke berite po vrsti, dobili boste ime založbe, ki jo gotovo poznate.

Rešitve str. 257–261 (Jože Petelin):MOHORJEVA DRUŽBA
Dopolnjevanke:MOLI IN DELAJ
Premetanke:

TRTA REED

ZAKRAMENT AEROMETER KRŠKIMOST ROKODELKA AMID OL MEME AGAR ETOLOG DE NESKLADJE
Magična krizanka:MORSKA TRAVA
Anagram:BISKVIT OSTRAVA SMREKAR SELMANI ATESTAT
Krizanka brez črnih polj:

ANTON SOVRE KRITICIZEM

vodoravno: PLEZALKA EINSTEIN ALPINCI JOELOUIS AVERROES; navpično: PREVALJČAN EINSPIELER
Mreža:

ORA UHANI ORAN KANALŠEINA ARTRITIS

PETAN OMELO SELEN TRSJE RITA KIMAVKA ANNIE RAD POTSDAM NV OBRI MATKO LIJ IGLAR LEGO
Kombinacijska krizanka:KRŠČANSTVO ŠČEBETANJE ANETOL SLED STAN KSAVER VOJESLAV MOLE EDER LEZI
Magični tik 2+2:1-BREZJAN; 2-REGLETA; 3-EGOIZEM; 4-ZLITINA; 5-JEZICEK; 6-ATNEC; 7-NAMAK
Magični krizkraz:

KAZALO

- 30 Državni prazniki v letu 2013
- 30 Verski prazniki
- 31 Prazniki v sosednjih državah
- 32 Astronomski dogodki v letu 2013
- 32 Letni časi
- 33 Meteorski roji v letu 2013
- 33 Vidnost planetov
- 39 Koledarček za leto 2014

- 41 V pričakovanju pomladi *Jože Strgar*
- 45 »Znotraj narave je vse usklajeno« *Marjana Lavrič*
- 50 »Majhno je lahko dovolj veliko« *Marjana Lavrič*
- 55 »S kmetijo je treba živeti« *Marjana Lavrič*
- 60 Gostilna Slovenija *Janez Bogataj*
- 63 »Drug drugega dopolnjujemo« *Marjana Lavrič*
- 67 »Umetnost kulinarike je doživetje« *Marjana Lavrič*
- 71 Vzajemna pomoč *Jože Maček*
- 78 Živeti po slovensko *Stane Granda*
- 88 Pomanjkanje občutka odgovornosti
- 94 Slovenija – Disneyev svet *Joseph A. Mussomeli*
- 97 »Naš materni jezik je v smrtnoj nevarnosti« *Marija Kozar*
- 101 Romanca *Ivan Korošec*
- 102 Dobrač in Marija na Zilji *Janez Turk*
- 107 Gora sv. Heme *Karl Hren*
- 111 Slovenija govori *Vinko Beličič*
- 112 Kapelski pasijon *Jože Till*
- 115 »Prva dama Gornjega jezera« *Edi Gobec*
- 120 V spomin Baragi *Verna Grahek Mize*
- 121 Družina in naš čas *Bogdan Žorž*
- 128 Stranski učinki razvoja *Franc Bešter*

- 135 Za vse *Matej Bor*
136 Strah, laž, upanje *Andrej Rot*
143 Čaj ali kava? *Nina Mazi*
149 Slovenija med najuspešnejšimi *Zdenko Fajdiga*
151 Slovenija - moja dežela *Marko Cotič*
158 Hlad *Jože Kastelic*
159 Prve dvojezične objave *Nada Grošelj*
162 O Triglavu *Stanko Klinar*
168 Nosniki tudi danes *Zinka Zorko*
175 Ko pride ura ... *Jože Trontelj*
180 Črna školjka *Igor Torkar*
182 Jedrska energija *France Cvelbar*
189 Higgsov bozon *Mitja Rosina*
194 Svit rešuje življenje *Pavle Košorok*
202 Zavezan življenju *Hrabroslav Lokošek*
204 Predan slovenstvu *Jurij Paljk*
207 Zbiratelj zlahtnosti *Hrabroslav Lokošek*
209 Njene statue *Berta Golob*
212 Blizu svetosti *Alojz Rebula*
214 Moj kolega Tine *Tone Mlakar*
216 Nekaj okroglih obletnic *Hrabroslav Lokošek*
222 Emil Korytko *Bogo Jakopič*
225 Franc Miklošič *Bogo Jakopič*
228 Kolednik Cenca *Ivan Žigart*
231 Ubi bene, ibi patria *Vinko Smajs*
- 233 Dejavnost Celovške Mohorjeve družbe
237 Dejavnost Goriške Mohorjeve družbe
239 Dejavnost Celjske Mohorjeve družbe
- 248 Ugankarski kot(l)iček *Jože Stabej*
253 Zbrani anagrami *Roža Gantar*
257 Ugankarski kot(l)iček *Jože Petelin*

Mohorjev koledar 2013 - Uredil Andrej Arko - Izdala in založila Društvo Mohorjeva družba
(predsednik Jože Planinšek) in Celjska Mohorjeva družba, d. o. o. (direktor Jože Faganel) - Natisnila
Inkunabula d. o. o., Ljubljana, v 4.200 izvodih - Celje 2012 - ISSN 1318-5462